

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Гроздана С. Шишовић

**АРХИТЕКТОНСКА КОНКУРСНА ПРАКСА И
ПИТАЊЕ АУТОНОМИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ**

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Grozdana S. Šišović

**ARCHITECTURAL COMPETITION PRACTICE
AND THE ISSUE OF THE AUTONOMY OF
ARCHITECTURE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
Архитектонски факултет

Ментор:

др Владан Ђокић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланови комисије:

арх. Зоран Лазовић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Љиљана Благојевић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

др Петар Бојанић, научни саветник и редовни професор
Универзитет у Београду, Институт за филозофију и друштвену теорију

Датум одбране докторске дисертације:

Београд

АРХИТЕКТОНСКА КОНКУРНА ПРАКСА И ПИТАЊЕ АУТОНОМИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ

Резиме

Питање о могућности архитектонске аутономије поставља се у контексту истраживања специфичности архитектонске конкурсне праксе. Предмет истраживања је конкурсна пракса у Србији, у југословенском културном простору. Циљ спроведеног истраживања је да се научно испитају, критички сагледају и објасне ограничења и могућности архитектонске дисциплине, архитектонске праксе и дела да делују аутономно и критички у односу на општи културолошки оквир, друштвено-политички и економски контекст у коме настају. Циљ је и да се на основу резултата спроведеног истраживања научно објасни место и улога архитектонске конкурсне праксе у процесима манифестовања и изградње дисциплинарне аутономије архитектуре.

Истраживачки проблем је објашњен у првом поглављу где се истражују могуће манифестације архитектонске аутономије у пољу конкурсне праксе. Приказују се механизми институције архитектонског конкурса и испитују стандардни или уобичајени односи међу укљученим странама, форма комуникације, улога конкурсног цртежа, архитектонски пројекат као медиј, формирање вредносних мерила, и други аспекти. Да би се објасниле специфичности конкурсне праксе у Србији, и њене различите фазе и форме, даје се увид у развој локалне архитектонске сцене – образовање архитеката, деловање струковних удружења, доношење важних закона и правилника, као и преглед најважнијих конкурса предметног периода.

У другом делу рада приказане су студије случаја по неколико архитектонских конкурса везаних за три београдске локације – Теразијску терасу, Трг републике и Трг Славија, који су одржани у периоду од двадесетих до деведесетих година прошлог века. Након архитектонске анализе појединачних архитектонских решења и компаративне анализе серије пројеката и концепата, уз анализу садржаја текстуалног материјала примарних извора, изводе се закључци о појединачним конкурсним ситуацијама и стању архитектонске сцене у односу на проблем аутономије архитектуре.

Кључне речи:

архитектура, конкурси, аутономија, српска архитектонска сцена, југословенски културни простор, Теразијска тераса, Трг републике, Славија, урбанизам

ДОКТОРАТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА

Научна област: Архитектура и урбанизам

Ужа научна облас: Архитектура

УДК број: 71/72.021.2(497.11)(048.83)(043.3)

ARCHITECTURAL COMPETITION PRACTICE AND THE ISSUE OF AUTONOMY OF ARCHITECTURE

Abstract

The issue of possible autonomy of architecture is raised in the context of researching the particularities of architectural competition practice. The subject of the research is the competition practice in Serbia, within the Yugoslav cultural space. The aim of the research is to examine and explain both scientifically and critically, the limitations and possibilities of the architectural discipline, practice, and work to act autonomously and critically in relation to the general cultural framework and economic and social context in which they arise. Another aim is to use the obtained scientific results to explain the position and role of the architectural competition practice in the process of building and manifesting a disciplinary autonomy of architecture.

The research problem is explained in the first chapter, where possible manifestations of architectural autonomy in the field of competition practice are investigated. The mechanisms of the institution of architectural competition are presented and standard relations between key actors are examined, such as the form of communication, the role of competition drawings, architectural design as a medium, the establishment of a value premise, and other aspects. In order to explain the particularities of the competition practice in Serbia, along with its various stages and forms, the paper provides an insight into the development of the local architectural scene – education of architects, operations of professional associations, adoption of relevant laws and rulebooks. The paper also gives an overview of the most important competitions in the observed period.

The second part of the paper shows case studies pertaining to several architectural competitions for three locations in Belgrade – Terazije Terrace, Republic Square, and Slavija Square, held between the 1920's and 1990's of the previous century.

After the analysis of individual architectural solutions and a comparative analysis of a series of projects and concepts, together with the analysis of textual contents of the primary sources, the paper provides, conclusions are drawn in relation to the realities of individual competitions and general state of the architectural scene relative to the issue of the autonomy of architecture.

Key words:

architecture, competitions, autonomy, Serbian architectural scene, Yugoslav cultural scene, Terazije Terrace, Square of the Republic, Slavia, urbanism

DOCTORAL DISERTATION OF TECHNICAL SCIENCES

Scientific field: Architecture and urbanism

Narrow Field: Architecture

UDC number: 71/72.021.2(497.11)(048.83)(043.3)

ИЗЈАВЕ ЗАХВЛАНОСТИ

Захваљујем на сарадњи и подршци ментору проф. др Владану Ђокићу и члановима Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације, професорима Зорану Лазовићу и др Петру Бојанићу. Додатно им се захваљујем на инспиративним предавањима и разговорима у оквиру наставе Докторских академских студија архитектуре, који су ми помогли да одаберем правац и фокус свог истраживања. Посебну захвалност дугујем чланици Комисије, професорки др Љиљани Благојевић, уз чију помоћ је, у оквиру предмета Наука о простору, формирана тема овог докторског рада и чије сугестије су представљале пресудне смернице у конципирању методолошког модела коришћеног у истраживању.

На подршци и великој помоћи у прикупљању грађе и литературе захваљујем се нарочито: Ани Главички из Друштва архитеката Београда, архитекти Ђорђу Мојовићу, чијом љубазношћу су ми уступљена документа из архива Милана Злоковића, Мирјани Рибич, Горану Бабићу, Тамари Живковић, и Катарини Ракоњац из библиотеке Архитектонског факултета, др Јелени Симић са Првог факултета Универзитета Унион и Љубини Стефановић-Тасић из Центра за планирање урбаног развоја из Београда. Велико хвала на колегијалној подршци Тањи Бајић, Зорици Савичић, Милану Максимовићу, Николи Милановићу, Ивици Николићу, Милицы Милојевић, Ивани Јевремовић, Невени Балалић и Милицы Боровић, која ми је помогла у обради графичких прилога.

Захваљујем се свом супругу, архитекти Дејану Милановићу, за подршку, интелектуалну размену и помоћ сваке врсте на овом вишегодишњем пројекту.

Дужник сам својој породици и пријатељима, без чије подршке не бих имала прилику да се посветим истраживачком раду. Посебно се захваљујем мами Мири и Данијели Милановић. За радост у свему, хвала мојој Вели.

Рад посвећујем успомени на тату Славољуба Шишовића.

САДРЖАЈ

УВОД	1
Уводне напомене о теми	
Претходна анализа информација о проблему истраживања	
Анализа информација о конкурсној пракси Србије у простору Југославије	
Преглед и систематизација извора о архитектонској конкурсној пракси	
Преглед и систематизација секундарних извора о архитектонској конкурсној пракси	
Анализа информација о теоријском питању аутономије архитектуре – скицирање теоријског оквира истраживања	
Образложење проблема и предмета истраживања	
Циљеви изадаци истраживања	
Радне хипотезе	
Научне методе истраживања	
Генерална структура докторске дисертације	

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

1.	МАНИФЕСТАЦИЈЕ ПИТАЊА АУТОНОМИЈЕ У ПОЉУ АРХИТЕКТОНСКЕ КОНКУРСНЕ ПРАКСЕ	
1.1	Конкурс као потенцијално поље аутономије архитектуре	29
1.2	Дистанца у односу архитект – клијент	35
1.3	Архитектонски пројекат као аутономни дискурс	
	1.3.1 Пројекат и конструисана реалност	39
	1.3.2 Цртеж у архитектури	41
1.4	Конкурс и експеримент	45
1.5	Жирирање архитектонског конкурса - вредносна мерила	48
1.6	Конкурс као јавни догађај у коме архитектонски пројекат игра централну улогу	53

2.	КОНТЕКСТ ИСТРАЖИВАЊА – АРИТЕКТОНСКА КОНКУРНА ПРАКСА У СРБИЈИ	
2.1	Развој архитектонске сцене	
2.1.1	Образовање архитеката у Србији током XX века	56
2.1.2	Струковне организације и друштвени положај архитектонске струке	65
2.2	Особености и развој архитектонске конкурсне праксе у Србији у југословенском културном простору од 1918. - 1992. године	
2.2.1	Правилници и организовање конкурса	76
2.2.2	О публикавању резултата и радова – видљивост и утицај	82
2.2.3	О улози конкурса	84
3.	ТЕРАЗИЈСКА ТЕРАСА И ГРАД У ПЕРСПЕКТИВИ	
3.1	Поглед из центра: урбанистичка идеја Теразијске терасе	88
3.2	Демонстрација модернизма: конкурс из 1929-30. године	
3.2.1	Распис и резултати конкурса	92
3.2.2	Наручилац, жири и публика	97
3.2.3	Значај победничког решења и идеје које стоје иза њега	100
3.3	Послератна ревизија Добровићевог пројекта	103
3.4	'Интегрисана празнина', дистордирани одједи Добровићевог решења и конкурс из 1967-68. године	104
3.5	Брзо пропитивање: конкурс из 1991. године	108
3.6	Нови одговор на стара питања: конкурс из 1998. године	113
3.7	Закључци анализе конкурса за Теразијску терасу	117
4.	ТРГ РЕПУБЛИКЕ – РЕГУЛАЦИЈА ЦЕНТРАЛНОГ МЕСТА	
4.1	Трг на месту капије	126
4.2	Естетизација наспрам модернизације: Конкурс из 1937. године	129
4.3	Нови оквир за стари чвор: конкурс из 1954. године	136
4.4	Трг у проширеном центру: конкурс из 1967-68. године	142
4.5	Закључци анализе конкурса за Трг републике	146

5.	ФАНТАЗАМ О УРБАНОМ - СЛУЧАЈ СЛАВИЈЕ	
5.1	Од рита до трга - рађање новог центра	154
5.2	Ка урбанизацији: конкурс из 1954. године	157
5.3	'Славија City': конкурс из 1967-68. године	162
5.4	Пројектовање 'Рупе': конкурси од 1977. до 1992. године	166
5.5	Закључци анализе конкурса за подручје трга Славија	173
	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	181
	ЛИТЕРАТУРА	186
	ИЛУСТРАЦИЈЕ	206
	Appendix	304
	БИОГРАФИЈА АУТОРА	
	Изјава о ауторству	
	Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	
	Изјава о кришћењу	

Скраћенице:

АЈ – Архив Југославије

ГУП – Генерални урбанистички план

ГАМП – Група архитеката модерног правца

ДАБ – Друштво архитеката Београда

ДИТЈ – Друштво инжењера и техничара Југославије

ДУП – Детаљни урбанистички план

ИАБ – Историјски архив Београда

СРЈ – Савезна република Југославија

СССР – Савез совјетских социјалистичких република

СФРЈ – Савезна федеративна република Југославија

СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

СИАМ – Congrès Internationaux d'Architecture Moderne

УЈИА – Унија југословенских инжењера и архитеката

ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија

ЦЕП – Центар за планирање урбаног развоја

Списак илустрација

[Слика 1.3.1] Ото фон Шпрекелсен (Otto von Spreckelsen), Кула Дефанс, конкурсни пројекат, 1983. **Извор:** http://3.bp.blogspot.com/_GEhmhxXA0SI/THSe7LxcQTI/AAAAAAAAABfc/acqWMgTTiS8/s1600/Scan10318cr.jpg

[Слика 1.5.1] Ричард Роџерс (Richard Rogers), Ренцо Пјано (Renzo Piano) и Ђанфранко Франчини (Gianfranco Franchini), Центар Жорж Помпиду, конкурсно решење, макета и изглед, 1970-71. **Извор:** http://i.rndrd.com/cdn/farfuture/0g0GH3m-a_94qTP0zwgoFeEf7swPU5SvYjFWJXliIDs/mtime:1466351996/i/styles/full/public/1971-Piano%2BRogers-Architectural_Record-Oct-45-web.jpg?itok=Kot51SNQ
<http://www.inexhibit.com/wp-content/uploads/2013/12/Centre-Pompidou-Paris-model-Piano-Rogers.jpg>

[Слика 1.5.2] Пројекти групе Архиграм **Извор:** http://pencil.com/files/U_2_280033516082_archigram_picmaxp.jpg
http://www.pencil.com/files/U_2_972515133292_1964ArchigramInstantCity3.jpg

[Слика 1.5.3] Седрик Прајс (Cedric Price), *Fun Palace*. **Извор:** <https://unamaquinalectoradecontexto.files.wordpress.com/2011/08/cedric-price-fun-palace-3.jpg> <http://www.3nta.com/wp-content/uploads/2015/12/02-cedric-price.jpg>

[Слика 1.6.1] Текст о резултатима конкурса за Теразијску терасу у Београду, 1929. година. **Извор:** *Политика* (Београд), 18. јун 1930.

[Слика 2.1.1] Један од чланака Димитрија Лека у Техничком листу из 1930. године **Извор:** фото Г.Ш.

[Слика 2.1.2] Насловне стране загребачког листа Архитектура из 1947. и 1948. године. **Извор:** фото Г.Ш.

[Слика 2.1.3] Насловне стране листа Техника из 1948. и 1949. године. **Извор:** фото Г.Ш.

[Слика 2.1.4] Насловна страна београдског листа Преглед архитектуре из 1954. године. **Извор:** фото Г.Ш.

[Слика 3.1.1] Данашњи изглед простора Теразијске терасе – поглед са Теразија. **Извор:** <http://belgradecat.com/page/4/>, приступљено 15. 06. 2016. године.

[Слика 3.1.2] Ситуациони план Теразијске терасе са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш. на основу катастарских подлога из 2006. године.

[Слика 3.1.3] Теразије и Теразијска тераса, авионски снимак, око 1925. године. **Извор:** Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur., *Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike*, (Beograd: Arhitektonski fakultet, Muzej nauke i tehnike, Muzej arhitekture, 1998), стр. 24.

[Слика 3.1.4] Албан Шамбон (Alban Chambon) и Алфред Шамбон (Alfre Chambon), Приказ простора Теразија и Теразијске терасе у оквру "Пројекта за улепшавање Београда" **Извор:** <http://www.elitemadzone.org/t76852-346-Zakon-fotka> посећено 30.08.2016

[Слика 3.1.5] Емил Хопе (Emil Hoppe) и Ото Шонтал (Otto Schönthal), Теразијска тераса, Идејно решење, 1921., **Извор:** Злата Вуксановић-Мацура, „Емил Хопе и Ото Шонтал: мало познат пројекат за Теразијску терасу”, *Наслеђе* (Београд), бр. XIV(2013), стр. 155-169.

[Слика 3.2.1] Никола Добровић, Теразијска тераса, конкурсни рад, перспективни приказ, 1929-30. **Извор:** Nikola Dobrović, „Uređenje „Terase” na Terazijama u Beogradu”, *Arhitektura* (Ljubljana), br.1/2 (1931), str. 114-118.

[Слика 3.2.2 а, б, в] Мијо Хећимовић и Густав Бохутински, Теразијска тераса, конкурсни рад, трећа награда, 1929-30. **Извор:** Stjepan Planić, *ur, Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture*. Zagreb: Jugoslovenska štampa, 1932, str. 82-84.

[Слика 3.2.3] Дијаграмска анализа конкурсног решења Хећимовића и Бохутинског. Гроздана Шишовић, 2016. Израђено на основу анализе доступних конкурсних објављених прилога (Види: Слика 3.2.2).

[Слика 3.2.4] Бранислав Маринковић и Драгољуб Јовановић, Теразијска тераса, конкурсни рад, четврта награда, 1929-30. **Извор:** Bogdan Rajkovic, „Misli o novoj arhitekturi”, *Arhitektura* (Ljubljana), br.10 (1932), str. 283.

[Слика 3.2.5] Станислав Рохрман, Теразијска тераса, конкурсни рад, основа и перспектива, 1929-30. **Извор:** Stanislav Rohrman, „Generalni projekt za ureditev Teraziskih teras v Beogradu”, *Arhitektura* (Ljubljana), br.1/2 (1931), str. 118 -119.

[Слика 3.2.6а, б, в] Милан Злоковић, Теразијска тераса, конкурсни рад перспективни приказ, основа партера, и основе доњих етажа. 1929-30. **Извори:** (а и б) Stjepan Planić, *ur. Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture*. Zagreb: Jugoslovenska štampa. 1932. str. 85.; (в) Архив архитекте Милана Злоковића, љубазношћу Ђорђа Мојовића.

[Слика 3.2.7] Дијаграмска анализа конкурсног решења Милана Злоковића. Гроздана Шишовић, 2016. Израђено на основу анализе доступних конкурсних објављених прилога (Види: Слика 3.2.5).

[Слика 3.2.8а, б] Ђорђе Коваљевски, решење привременог уређења Теразијске терасе, 1930. година и поглед на привремено уређену Теразијску терасу, око 1932. године **Извор:** (а) Милош Р. Перовић и Зоран Маневић, *Београд између јавности и сна*, стр. 110.; (б) <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=406398&page=529>, посећено 21.07.2016.

[Слика 3.2.9] Мис ван дер Рое (*Mies van der Rohe*), конкурсни рад за Александер плац у Берлину; Петер Беренс (*Peter Berens*), конкурсни рад за Александер плац и скица основе преко цртежа постојећег стања. **Извори:** <http://www.eikongraphia.com/?p=111> ;

<http://berlin2010.blog.hu/2010/05/12/alexanderplatz> ;
http://www.egramma.it/eOS2/index.php?id_articolo=1729, посећено 20.08.2016.

[Слика 3.2.10] Никола Добровић, Теразијска тераса, конкурсни рад, перспективни прикази. 1929-30. **Извор:** Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. *Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike*, стр. 25 -28.

[Слика 3.2.11] Никола Добровић, Теразијска тераса - конкурсно решење, основа нивоа терасе и перспектива - поглед са Теразија, 1929-30. **Извор:** Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. *Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike*, стр. 27.

[Слика 3.2.12] Никола Добровић, Теразијска тераса - конкурсно решење, пресек кроз унутрашњу улицу и основа нивоа испод терасе, 1929-30. **Извор:** Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. *Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike*, стр. 27.

[Слика 3.2.13] Дијаграмска анализа основе пројекта Николе Добровића за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу објављеног цртежа основе.

[Слика 3.3.1] Никола Добровић, Теразијска тераса. Перспективни приказ. 1946. **Извор:** Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам*. (Београд: Завод за уџбенике: Архитектонски факултет Универзитета у Београду: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007), стр. 61.

[Слика 3.3.2] Никола Добровић, Теразијска тераса. план савског амфитеатра, 1947. **Извор:** Конзерваторски услови у оквиру расписа конкурса за Теразијску терасу из 1991. године, непагинирано

[Слика 3.4.1а, б] Решење регулације Теразијске терасе, Станко Мандић у оквиру ГУП-а из 1950. године –(а) Јосип Броз са функционерима и пројектантима посматра макету решења; (б) Ситуациони план решења. **Извор:** (а) <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=406398&page=767> ; (б) Kosta Karamata i B. Anđelković, „Terazijska terasa i terazijski prostor: o jednoj neostavrenoj ideji”, *Архитектура урбанизам* (Београд), br. 21 (1963), str. 42.

[Слика 3.4.2] Владета Максимовић и Видо Врбанић, Теразијска тераса, Идејно решење, 1951. **Извор:** B.S., „Terazijska terasa – Beograd”, *Tehnika*, br.6 (1951), str. 200

[Слика 3.4.3а, б] Предлози за реконструкцију простора Теразијске терасе са позицијом Опере у блоку изнад Карађорђевог улице, 1959. **Извор:** Kosta Karamata i B. Anđelković, „Terazijska terasa i terazijski prostor: o jednoj neostavrenoj ideji”, *Архитектура урбанизам* (Београд), br. 21 (1963), str. 42-43.

[Слика 3.4.4] Стојан Максимовић и Борко Новаковић, сегмент -Теразијска тераса, конкурсно решење, прва награда, 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, *Архитектура урбанизам* (Београд), br. 49-50 (1968), str. 11.

[Слика 3.4.5] Феђа Кошир, сегмент – Теразијска тераса, конкурсно решење, прва награда, 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 13.

[Слика 3.4.6] Токић, Петровић, Лукић, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, трећа награда, 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 17.

[Слика 3.4.7] Бежан, Мушич, Старц, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 18.

[Слика 3.4.8] Оливер Минић, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 20.

[Слика 3.5.1] Слободан Мића Рајовић и Зоран Никезић, Теразијска тераса, конкурсни рад, прва награда, 1991. **Извор:** „Terazijska terasa”, *Forum* (Beograd), br.7 (1991), naslovna strana

[Слика 3.5.2] Слободан Мића Рајовић и Зоран Никезић, Теразијска тераса, конкурсни рад, прва награда, 1991. **Извор:** Slobodan Mića Rajović, *Arhitektura: 33 konkursna projekta*, Beograd: izdavač Slobodan Mića Rajović. 2011., str. 197-199.

[Слика 3.5.3] Дијаграмска анализа основе пројекта Рајовића и Никезића. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.5.4] Милан Лојаница, Теразијска тераса, конкурсни рад, друга награда, 1991. **Извор:** „Terazijska terasa”, *Forum*, br.7(1991), стр. 6.

[Слика 3.5.5] Бранислав Стојановић, Бранка Тмушић и Весна Лончар, Теразијска тераса, конкурсни рад, трећа награда, 1991. **Извор:** „Terazijska terasa”, *Forum*, br.7(1991), стр. 7.

[Слика 3.5.6] Жорж Поповић, Теразијска тераса, скица према победничком решењу из 1991. године и предлог ремоделације. **Извор:** Жорж Поповић, „Теразијска тераса”, *Форум*, бр. 21 (1993), стр. 7.

[Слика 3.6.1] Дејан Миљковић и група аутора, Теразијска тераса, конкурсни пројекат - основа и пресек, друга награда, 1998. године. **Извор:** Лична архива Дејана Миљковића.

[Слика 3.6.2] Дејан Миљковић и група аутора, Теразијска тераса, конкурсни пројекат, друга награда, 1998. године. **Извор:** Лична архива Дејана Миљковића.

[Слика 3.6.3] Дијаграмска анализа основе пројекта Миљковића и тима. Израдила Гроздана Шишовић на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.7.1] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу – однос волумена и празнине. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.7.2] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.7.3] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 4.1.1] Снимак постојећег стања Трга републике. **Извор:** <http://beobuild.rs/forum/viewtopic.php?t=2667&start=25>

[Слика 4.1.2] Ситуациони план Трга републике са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш., на основу расположивих података. 2016.

[Слика 4.1.3] Различити анкетни предлози за регулацију Позоришног трга, објављени у оквиру јавне дебате у листу *Време*, током 1929. године. **Извор:** *Време* (Београд), 15. 09., 26.09. и 01.10. 1929.

[Слика 4.1.4] Авионски снимак Трга Кнежев споменик из 1936. **Извор:** Milan Šćekić, "Živjeti na trgu", *Čovjek i prostor* (Zagreb), бр. 9 (1987), стр. 8.

[Слика 4.2.1] Посета кнеза намесника Павла изложби конкурсних радова. и приказ регулације предметног подручја према ГУПу из 1924.г. **Извор:** „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Алберта, Кнез Михаиловој и Краља Милана”, *Београдске општинске новине*(Београд), год. LV, бр. 4–6 (1937), стр. 324–338.

[Слика 4.2.2] Марсел Пинчис (*Marcel Pinchis*) и Григор Хирш (*Grigore Hirsch*), Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, прва награда. **Извор:** „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик...”, стр. 324–338.

[Слика 4.2.3] Марсел Пинчис (*Marcel Pinchis*) и Григор Хирш (*Grigore Hirsch*), друга и трећа варијанта решења. **Извор:** „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик...”, стр. 324–338.

[Слика 4.2.4] Милан Злоковић, Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. **Извор:** Милан Злоковић, „Један од предлога за уређење ужег центра Београда”, *Годишњак Техничког факултета Универзитета у Београду* (Београд), стр. 124-129

[Слика 4.2.5] Милан Злоковић, Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. **Извор:** Ljiljana Blagojević, „Moderna arhitektura Beograda u osvit drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor”, u *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, tom 2. Realizmi i modernizmi oko hladnog rata* (Beograd: Orion Art, 2012), str. 115.

[Слика 4.2.6] Радови под шифрама "Крафт" и "Агора ХХ", Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. **Извор:** „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик ...”, стр. 332.

[Слика 4.3.1] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, фотографија аутора и конкурсно решење, прва награда, 1954. **Извор:** Слободан –Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки, архитекта*, (Београд: Софос, 2013), стр. 55.

[Слика 4.3.2] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, конкурсно решење, прва награда, 1954. **Извор:** Слободан –Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки, архитекта*, стр. 52-53.

[Слика 4.3.3] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, конкурсно решење, прва награда, 1954. **Извор:** Слободан –Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки, архитекта*, стр. 52, 54.

[Слика 4.3.4 а, б, в] Упоредни приказ решења Добровића, Минића и првонаграђеног решења из 1954. године. **Извор:** Zoran V. Petrović, „Trg Republike”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 21 (1963), str. 30-35 i 56-57.

[Слика 4.3.5] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, „Трг Републике, конкурсно решење, фотографије макете, прва награда, 1954. **Извор:** Слободан –Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки, архитекта*, стр. 51.

[Слика 4.3.6] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, ревидовано конкурсно решење, 1954. **Извор:** Слободан –Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки, архитекта*, стр. 56-57.

[Слика 4.4.1] Сегмент конкурсног решења Максимовића и Новаковића, 1967-68. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 11.

[Слика 4.4.2] Сегмент конкурсног решења Ф. Кошира, 1967-68. **Извор:** : Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 13.

[Слика 4.4.3] Сегмент конкурсног решења А. Ђокића и тима, 1967-68. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 15.

[Слика 4.4.4] Сегмент конкурсног решења Мушича и тима, 1967-68. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 17.

[Слика 4.5.1] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Трг Републике – однос површине трга, пешачких зона и саобраћаја. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 4.5.2] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Трг Републике – однос површине трга, пешачких зона и саобраћаја. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 5.1.1] Фотографије постојећег стања Трга Славија. **Извор:** <http://www.danubeogradu.rs/beograd-srbija/azbuka-beograda/trg-slavija-veliki-potencijal-prostora/> i <http://beowiki.com/trg-slavija/>

[Слика 5.1.2] Ситуациони приказ Трга Славија са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш. на основу расположивих података.

[**Слика 5.1.3**] Братислав Стојановић, урбанистичко решење Трга Димитрија Туцовића, шири и ужи ситуациони план, 1951. година **Извор:** Bratislav Stojanović, „Trg Dimitrija Tucovića», Tehnika (Beograd), br. 10 (1951), str. 334, 337.

[**Слика 5.1.4**] Братислав Стојановић, урбанистичко решење Трга Димитрија Туцовића, просторни прикази, 1951. година. **Извор:** Bratislav Stojanović, „Trg Dimitrija Tucovića», Tehnika (Beograd), br. 10 (1951), str. 334, 337.

[**Слика 5.2.1**] Бранислав Мирковић, Бранко Алексић, и Иван Ђ. Јовановић, конкурсно решење Трга Димитрија Туцовића, прва награда, 1954. **Извор:** „Из живота Београда - Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића, записник са закључне седнице Конкурсне комисије”, *Годишњак музеја града Београда*, књ. II (1954) стр. 568.

[**Слика 5.2.2**] Милан Палишашки, Слободан Јањић и Зоран Петровић, конкурсно решење Трга Димитрија Туцовића, друга награда, 1954. **Извор:** С. Богуновић, *Милан Палишашки, архитекта*, Београд: Софос, 2013.

[**Слика 5.2.3**] Репешење Урбанистичког завода, из 1957. године и решење Дирекције за тргове, из 1963. године **Извор:** Ivan Antić et al. (ur.), *Slavija I*, (Beograd: Skupština grada Beograda I Društvo arhitekata Beograda, 1977) str. 9.

[**Слика 5.2.4**] Догмановић, Ложник и Јансон, конкурсни пројекат пословне зграде на тргу Димитрија Туцовића, отукуп, 1965. **Извор:** Dragoqub Sindić, „Povodom konkursa уа poslovnu zgradu на Trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu”, *Arhitektura urbanizam* (1964), str. 50.

[**Слика 5.2.5**] Иван Витић, конкурсни пројекат пословне зграде на тргу Димитрија Туцовића, отукуп, 1965. **Извор:** Драгољуб Синђић, Dragoqub Sindić, „Povodom konkursa уа poslovnu zgradu на Trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu”, str. 50.

[**Слика 5.2.6**] Радови Д. Миленковића и Красојевића, Хајдина и Фотирића, Конкурс за објекат робне куће, 1964. **Извор:** „Povodom konkursa уа idejno rešenje robne kuće на Trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), (1964), str. 29-30

[**Слика 5.3.1**] Максимовић и Новаковић, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, прва подељена награда. 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa за urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 10-11.

[**Слика 5.3.2**] Феђа Кошир, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, прва подељена награда. 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa за urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 12-13.

[**Слика 5.3.3**] Ђокић, Петровић и Лукић, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, трећа подељена награда. 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa за urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, *Архитектура урбанизам*, бр. 49-50 (1968), стр. 14-15.

[**Слика 5.3.4**] Бежан, Мушич и Старц, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, трећа подељена награда. 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima

konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 16-17.

[Слика 5.3.5] Бјеликов, Божичковић, Миљковић, Каначки и Поповић,, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, откуп. 1968. **Извор:** Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, str. 19.

[Слика 5.4.1] Објекат Славија I, конкурсно решење из првог круга, атеље „Лик”. 1977. **Извор:** Иван Антић, и др. (ур.), *Славија I, приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошове у Београду*, стр. 34.

[Слика 5.4.2] Објекат Славија I, конкурсно решење из другог круга, атеље „Лик”. 1977. **Извор:** Иван Антић, и др. (ур.), *Славија I*, стр. 73.

[Слика 5.4.3] Објекат Славија I, конкурсна решења архитектке Хајдина, Дирекције за изградњу града и ИАУС-а. 1977. **Извор:** Иван Антић, и др. (ур.), *Славија I*, стр. 58-63.

[Слика 5.4.4] Конкурсна решења из осамдесетих година (а) Беобанка, Г. Голијанин и тим, (б) Блокови 10 и 11, Ђокић и Ђунисијевић. **Извор:** Aleksandar Milenković, "Palača u gradu - grad u palači", *Čovjek i prostor* (Zagreb), br.4 (1987), str. 17-16.

[Слика 5.4.5] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 **Извори:** Лична архива и *Форум* (Београд), бр. 17 (1993), стр. 3.

[Слика 5.4.6] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 **Извори:** Лична архива и *Форум* (Београд), бр. 17 (1993), стр. 3.

[Слика 5.4.7] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 **Извор:** *Форум* (Београд), бр. 17 (1993), стр. 4.

[Слика 5.4.8] Стјепановић и Вуловић; Крунић и Рајовић, Дафимент центар на Славији, конкурсни радови, 1992 **Извор:** *Форум* (Београд), бр. 17, (1993), стр. 5.

[Слика 5.4.9] Стопић и Савичић; Арсић; Мињевић и Филиповски, Дафимент центар на Славији, конкурсни радови, 1992 **Извор:** *Форум* (Београд) бр. 17, (1993), стр. 6.

[Слика 5.5.1] Дијаграмска упоредна анализа одабраних конкурсних решења простора Славије – габарити, саобраћај и пешачке површине. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 5.5.2] Дијаграмска упоредна анализа одабраних конкурсних решења простора Славије – габарити, саобраћај и пешачке површине. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

УВОД

Претходна анализа информација о предмету истраживања

Истраживање је тематски усмерено на феномен архитектонске конкурсне праксе, са посебним акцентом на испитивање проблема, могућности и граница аутономије архитектуре. Као непосредни предмет истраживања одабрана је конкурсна пракса Србије у југословенском простору, током двадесетог века. Поред самих правила конкурсних процедура, друштвено-политичког и економског контекста у коме се конкурси одвијају и са тим повезаних струковних питања, анализа обухвата појединачне одабране примере важних архитектонских конкурса расписаних и реализованих у Србији. Студије случаја баве се најдиректније конкурсима који су у различитим моментима у предметном периоду (од 1918. до деведесетих година двадесетог века) организовани за три београдске локације – Теразијску терасу, Трг републике и подручје Трга Славија. Латерално, анализа се дотиче и других примера конкурсне праксе истог периода, који се наводе или анализирају компаративно.

Научна анализа селектованих примера полази од теоријског проблема аутономије архитектуре. У том смислу, претходна анализа информација о предмету истраживања обухвата такође и аналитичко и критичко читање референтне литературе о питању архитектонске аутономије и формирање теоријског оквира истраживања.

Анализа информација о конкурсној пракси Србије у простору Југославије

Конкурсна пракса локалне архитектонске сцене у Србији није до сада била средишњи предмет опсежнијих научних истраживања. Одређени број научних текстова бави се анализом појединачних конкурса или група конкурса који су битно обележили одређени моменат у архитектонској

историји Србије и Југославије. Највећи број ових радова тему конкурса дотиче успутно, обрађујући је у склопу историографских истраживања о одређеном периоду, као део анализе пројеката одређеног архитектонског правца, или у склопу анализе опуса појединих аутора. Код једног броја текстова, референтних за ово истраживање, приказују се групе конкурса, анализирају конкурсни пројекти и интерпретирају процеси дефинисања архитектонских парадигми кроз увиде у значајне конкурсе одређеног периода. До сада је објављено више радова који научном методом студије случаја обрађују један одређени архитектонски конкурс, али се они по правилу не упуштају у анализу и теоријско тумачење конкурсне праксе као такве. Сам феномен архитектонског конкурса као институције и као праксе готово амблематичне за архитектонску дисциплину, до сада је ипак најчешће тематизован у критичком есејима или полемичким написма у стручним часописима и дневној штампи.

У процесу формирања информационе основе за ово истраживање, од највећег значаја је било прикупљање и анализа примарних извора о конкурсној пракси. Ова фаза рада подразумевала је формирање широке базе података и њихову систематизацију, да би се накнадно, кроз више циклуса, истраживачки фокус мењао и усмеравао ка коначном одабиру ограниченог броја конкретних примера архитектонских конкурса за детаљнију и дубљу анализу у односу на постављени истраживачки проблем. Шира база података формирана током целокупног процеса истраживања и рада на дисертацији приказана је у *Апендиксу* докторске дисертације и представља информациону допуну приказа резултата истраживања.

Преглед и систематизација примарних извора о конкурсној пракси

Архивска грађа, хемеротечка грађа и пројектна документација

Архивирани део оригиналне документације о расписима конкурса, конкурсни програми, званични извештаји оцењивачких комисија и друга документа везана за реализацију појединачних конкурса представљају грађу

од изузетне важности за спроведено истраживање и нарочито за израдњу шире базе података о конкурсима.¹ Од посебног значаја су неки од оригиналних конкурсних елабората или појединачни цртежи конкурсних решења који су сачувани у приватним архивима архитеката, или су доступни за увид у јавним архивима и музејима.

Такође су информативна и важна обавештења и текстови о конкурсима објављени у дневној штампи и стручним гласилима, који поред фактографских података пружају и увид у начин и обим присуства информација о конкурсима и конкурсним пројектима у јавном медијском простору. Многи од ових текстова су важан извор информација о пажњи и реакцијама шире јавности које су пратиле многе од битних архитектонских утакмица, али и као извор информација о пост-конкурсним активностима, одлукама инвеститора о градњи и слично.² Такође, хемеротекчка грађа је драгоцену за истаживање атмосфере и духа друштвеног и историјског тренутка о коме се одвијају одређени процеси у архитектури битни за тему истраживања.³

¹ Нпр. документи попут следећих: „Izveštaj Ocenjivačkog suda za ocenu idejnih skica na Internacionalnom konkursu za novu zgradu Državne opere u Beogradu“. Архив Југолавије, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (66), фасцикла (344), јединица описа 582; „Natečaj za izradu idejne skice za zgradu Ministarstva građevina u Beogradu“. Архив Југославије. Фонд Добривоја Стошовића (81) , фасцикла бр. 3, јединица описа 10.; „Распис конкурса за Музеј револуције народа и народности Југославије“- куцани текст. Архив Југославије, Документација Музеја револуције народа и народности Југославије, Фонд бр. 477

² Нпр; „Општински дом и Теразијска тераса“, Политика, 10. децембар 1927; „Пред зидање палате Главне поште“, Политика, 17. новембар 1929; „Нови храм Светог Марка, Палата Главне поште“, Време, 18. 9. 1930; „На Техничком факултету отворена је изложба конкурсних радова за зграде Централног комитета Комунистичке партије Југославије; Претседништва владе ФНРЈ и репрезентативног хотела“, Политика, 21. јул 1947, 2.; „Напредовање радова на згради Претседништва владе у Новом Београду“, Политика, 5. септембар 1948, 4.; „Гради се нова концертна дворана у Београду“, Политика, 30. март 1950, 3.; С. Нагуљ, „Будуће сајмиште саставни део града“, Београдске новине, 11. јун 1954, бр. 94.

³ Нпр.: „На простору где ће бити подигнута зграда Централног комитета КПЈ одржан је јуче велики слет градитеља Новог Београда“, Политика, 19. јул 1948, 5.; „На радилиштима Новог Београда чланови Удружења књижевника Србије приредили су књижевне вечери“, Политика, 3. мај 1948, 6.; „На подизању станбених зграда у Београду учествоваће ове године 17.000 омладинаца и омладинки“, Политика, 7. фебруар 1949, 5.

Објављени прикази конкурсних радова - из предметног периода

Будући да су током предметног периода струковна удружења архитеката и инжењера активно деловала, уређивала и публиковала своје часописе, највећи број значајних конкурса из области архитектуре и урбанизма ажурно је објављиван у овим гласилима. За истраживање су посебно интересантни материјали стручних часописа *Технички лист* (Загреб), *Архитектура* (Љубљана), *Грађевински вјесник* (Загреб), *Архитектура* (Загреб), *Техника* (Београд), *Архитектура урбанизам* (Београд), који доносе објаве расписа конкурса, објаве резултата и приказе конкурсних решења са репрезентативним графичким прилозима и текстуалним образложењима аутора.⁴ За један, већи број конкурса, ови и неки други стручни часописи

⁴ Види, нпр.: Секција Београд Удружење Ј.И.А. „Секција Београд Удружења Југословенских Инженера и Архитеката расписује стецај за израду скица за свој нови дом“. *Технички лист* (Загреб), бр. 3 (1923), стр. 20.; „Резултати натечаја за идејне скице палате Поштанске штедионице и Главне поште и Телеграфа у Београду“, *Технички лист* (Загреб), бр. 5, (1930); Nikola Dobrović, „Konkurzni radovi za pozorišnu zgradu u Novom Sadu“. *Arhitektura* (Ljubljana), br. 3 (1931), str. 76-78.; "Uslovi konkursa za zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i za zgradu Predsedništva vlade Federativne narodne republike Jugoslavije", *Tehnika* (Beograd), br. 11-12 (1946), str. 339-342; „Natječaj za Olimpijski stadion na Banjici u Beogradu –1947“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 20-27.; Branko Petričić i Vladimir Hruška. "Veliki stadion u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 26-28.; „Mali stadion u Beogradu“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 28-32.; Igor Skpin, „Mali stadion u Beogradu (uz projekat na strani 28)“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 38-39.; Branko Petričić. „O konkursu za zgradu koncertne dvorane u Beogradu“, *Tehnika* (Beograd), br.5-6 (1949), str. 193-197.; Kazimir Ostrogović, "Povodom natječaja za Vojni muzej u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 3-4 (1950), str. 3-19.; Ratomir Bogojević, „Povodom konkursa za muzej šumarstva i lovarstva u Topčideru“. *Tehnika* (Beograd) br. 9-10 (1952), str. 560-565. "Natječaj za idejni projekt Jugoslavenskog paviljona na izložbi u Bruxellesu 1958. god.", *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-6 (1956), str. 67.; "Natječaj za idejno rješenje zgrade Muzeja revolucije naroda Jugoslavije", *Arhitektura* (Zagreb), br. 5-6 (1961), str. 19-24.; "Moderna galerija u Beogradu", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 16 (1962), str. 33-41; Kurtović, Ivo. „Konkurs za novu zgradu Sudskih ustanova u Beogradu“, *Arhitektura urbanizam*, (Beograd), br. 25, (1964), str. 53-54; Olga Miličević-Nikolić, „Konkurs za idejno rešenje jugoslovenskog paviljona na svetskoj izložbi u Montrealu 1967“. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 35-36 (1966), str. 85-86.; O rezultatima konkursa za urbanisticko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25.; „Rezultati užeg anonimnog konkursa za Idejno arhitekonsko-urbanističko rešenje uređenja Svetosavskog platoa u Beogradu“, *Arhitektura urbanizam*, (Beograd), br. 58, (1970), str. 69-70; „Музеј ваздухопловства у Београду“. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 59 (1970), str. 58-59.; „Povodom anketnog konkursa za prostorno rešenje Trga Marksa i Engelsa“, *Izgradnja* (Beograd), br.4 (1977), str.33-40.

преносе извештаје оцењивачких жирија – у целини или у битним сегментима.⁵

Текстови из периода о предмету истраживања

Стручна периодика је такође важан извор објављених приказа и полемика о проблемима конкурсне праксе.⁶ Будући да су неки од аутора чланака директни учесници у конкурсима, било као чланови оцењивачких комисија или као аутори пројеката, њихови текстови су често директна сведочанства о критеријумима оцењивања пројеката, позицијама и ставовима учесника у односу на конкурсне услове и слично. Теоретичари и критичари архитектуре дају драгоцене увиде у начин мишљења из предметног периода о системима односа између конкурсне праксе, појединих конкурса или пројеката и питањима успостављања или одбацивања одређених архитектонских парадигми, између осталог. Такође, стручни часописи доносе и извештаје о правилницима о конкурсима, њиховим изменама, као и неким упоредним примерима искустава из других држава у овој области.⁷

⁵ Види, нпр.: Vladislav Ribnikar, "Izveštaj komisije za ocjenu idejnih skicaza Veliku jugoslavensku operu u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 15-21; Anonim, "Izvadak iz zapisnika žirija za idejni projekat Narodne banke u Novom Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 29-33; Аноним, "Из живота града Београда: Конкурс за израду идејне скице за нову зграду Музеја града Београда (Извештај оцењивачког суда о прегледу и оцени поднетих радова)", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига II (1955), стр. 558-568; Branko Aleksić, „Prikaz konkursa za urbanističko-arhitektonsko rešenje bloka 19A u Novom Beogradu“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 78-79 (1977), str. 44-46.

⁶ Види, нпр: V. Kojić, "Pred novim pravilnikom za natječaje". *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 10 (1938), str. 152-155.; Milorad Macura, "Problematika naše arhitekture u svetlosti konkursa za zgradu Predsedništva vlade FNRJ", *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), str. 3-17; Josip Sajsl (Seissel). "Osvrt na protekle arhitektonske natječaje", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 67-69.; Milorad Macura, "Zapisi na marginama pravilnika o konkursima", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br.16 (1962), str.51; „Moralni kodeks Saveza arhitektata Jugoslavije“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 53-54 (1969), str. 30; Branko Aleksić, „Konkursni stan“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br.74-77 (1975), str. 43-44; Živojin Kara-Pešić, „O praksi konkursa iz oblasti uređenja prostora“. *Izgradnja* (Beograd), br. 12 (1977), str. 29-41.

⁷ „Pravila za raspisivanje natečaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“. *Tehnički list* (Zagreb), br. 6 (1921), str. 65-67.; „Pravila za raspisivanje natečaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“. *Tehnički list* (Zagreb), br. 7 (1921), str. 78-81.; „Međunarodna unija arhitekata – Paris. Pravilnik međunarodnih konkursa arhitekture i urbanizma“, *Urbanizam i arhitektura* (Zagreb), br. 5-8 (1951), str. 129-131.; „Pravilnik o konkursima iz oblasti arhitekture i urbanizma“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 53-54 (1969), poseban dodatak.

Преглед и систематизација секундарних извора о конкурсној пракси

Стручна и научна литература која се директно бави конкурсном праксом није обимна. На међународном нивоу, референтна је публикација *Експериментална пракса – есеји о конкурсима у архитектури*, уреднице Елен Липштад (Hélène Lipstadt), оквиру које су посебно информативни текстови „Такмичење на Академији и на тржишту: Европски архитектонски конкурси, 1401-1927“ Берија Бергдола (Barry Bergdoll)⁸ и „Помирење: Архитектонски конкурси у Америци и професија у настајању, 1789-1922“ уреднице публикације⁹. Такође су информативни и корисни резултати међународног истраживачког пројекта публиковани у књизи *Архитектонски конкурси и производња културе, квалитета и знања*, групе канадских уредника¹⁰. За проучавање политичке и идеолошке позадине конкурсних механизма, међу новијом интернационалном литературом, референтна је књига „Политика дизајна: конкурси за јавне објекте“¹¹ која садржи есеје, саопштења и транскрипте са истоимене конференције одржане на универзитету Принстон 2006. године. Међу осталим објављеним и доступним научним радовима о конкурсној пракси и конкурсима, као референтне издвајамо неколико текстова који дотичу различите проблеме и аспекте конкурсне праксе: „Архитектонски конкурси као дискурзивни догађаји“, Магали Сарфати Ларсон¹², „Да ли су конкурси популистички? Бурдијеовска алтернативна

⁸ Barry Bergdoll, “Competing in the Academy and the Marketplace: European Architecture Competitions, 1401-1927”, u Lipstadt, Helene, ed. *The Experimental Tradition. Essays on Competitions in Architecture* (New York: The Architectural League of New York, Princeton Architectural Press, 1989), pp.21-52.

⁹ Hélène Lipstadt, “Coming to Terms: Architecture Competitions in America and the Emerging Profession, 1789-1922” “, u Lipstadt, Helene, ed. *The Experimental Tradition*, pp.53-78.

¹⁰ Jean-Pierre Chupin, C. Cucuzella and B. Helal, eds., *Architecture Competitions and the Production of Culture, Quality and Knowledge*, (Montreal: Potential Architecture Books, 2015)

¹¹ Catherine Malmberg, ed. *The Politics of Design: Competitions for Public Projects*, (NY: Policy Research Institute for the Region at the Woodrow Wilson School at Princeton University, the Princeton University School of Architecture, and the Van Alen Institute, 2006).

¹² Magali Sarfatti Larson, “Architectural Competitions as Discursive Events”, *Theory and Society*, Vol. 23, No. 4 (1994), pp. 469-504

перспектива“¹³, Елен Липштад и „Пројектантски конкурс: за чије добро?“¹⁴, Роџера Шлунца (Roger Schluntz).

За истраживање проблематике конкурсне сцене Србије, релевантни су радови који између осталог садрже анализе о групама конкурса и њиховом утицају на формирање нових парадигми југословенске архитектонске сцене, међу којима издвајамо: докторки рад Зорана Маневића у коме истражује почетке модерне архитектуре у Србији¹⁵; затим докторат Љиљане Благојевић¹⁶, у коме су, између осталог, обрађени важни архитектонски конкурси у Новом Београду између 1947. и 1965. године, и захваљујући опсежној научној анализи понуђена интерпретација историјског и теоријског контекста реализације конкурса и формирања архитектонских парадигми; затим, докторски рад Јелене Живанчевић¹⁷, где се може наћи студија случаја неколико битних архитектонских конкурса реализованих у периоду између 1945. и 1952.; такђе, докторска теза Михаила Лујака¹⁸ доноси приказ и анализу резултата неколико конкурса за архитектонска решења објеката културе из предметног периода.

Један од научних радова у форми прегледа, који је делимично информативан за ово истраживање је и рад Драгане Мецанов, „Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970. године“. Такође су корисне анализе о

¹³ Hélène Lipstadt, „Are Competitions Populist? A Bourdieusian Alternative Perspective“, у Michael Shamiyeh, ed. *What People Want: Populism in Architecture and Design* (Basel: Birkhäuser, 2005), str. 133-149.

¹⁴ Roger L. Schluntz, „Design Competitions: For Whose Benefit Now?“, *Journal of Architectural Education*, Vol. 35, No. 4, „Design Competitions“ (1982), str. 2-9

¹⁵ Zoran Manević. *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*. (Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 1979.)

¹⁶ Љиљана Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године* (Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2005.)

¹⁷ Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, (Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.)

¹⁸ Михаило Лујак, *Промена парадигме архитектонско-урбанистичких концепата на објектима културе у процесу конституисања југословенског културног простора у периоду од 1947. до 1974.* (Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.)

појединачним конкурсима, попут оне у раду Александра Игњатовића о поновљеним конкурсима за Дом југословенских инжењера и техничара¹⁹. Неки научни радови се баве студијом случаја појединачних архитектонских објеката којом су обухваћене и информације о конкурсној фази планирања и пројектовања – издвојићемо овде радове Саше Михајлова и Биљане Мишић²⁰, Весне Банковић²¹, Тање Дамјановић²² и Милице Церанић²³.

Анализа информација о теоријском питању аутономије архитектуре – скицирање теоријског оквира истраживања

Аутономија архитектуре је једна од тема која је доспела у фокус интересовања савремене архитектонске теорије нарочито од почетка двехиљадитих. Дисциплинарна аутономија и аутономија архитектонског дела се у теорији архитектуре појављују као посебно значајна питања, и периодично постају предмет интензивнијег интересовања и окосница формирања нових теоријских поставки и концепата. Када је у питању савремени тренутак, ова тема се вратила у архитектонски теоријски дискурс почетком двехиљадитих година кроз жучну и све ширу дебату о критичкој и пост-критичкој архитектури коју су започели млади амерички теоретичари Сара Витинг (*Sarah Witing*) и Роберт Сомол (*Robert Somol*) провокативним текстом о одбацивању амбиције да архитектура делује критички из позиције аутономне (културне) праксе у односу на контекст у коме настаје. Поменуата дебата укључује сада већ велики број савремених теоретичара архитектуре, од којих су неки дали битан допринос теми, нудећи алтернативне перспективе за превазилажење непомирљивог сукоба око овог питања.

¹⁹ Александар Игњатовић, „Дом југословенских инжењера и техничара у Београду“, *Наслеђе* (Београд), бр. 7 (2006), стр. 87-118.

²⁰ Саша Михајлов и Биљана Мишић, „Палата главне поште у Београду“, *Наслеђе* (Београд), бр. 9 (2008), стр. 239-264.

²¹ Весна Банковић, „Нова зграда Министарства грађевина Краљевине Југославије“. *Наслеђе* (Београд), бр. 6 (2005), стр. 163-174.

²² Тања Дамљановић, „Два храма за две конфесије: Трагање за модерно-византијским“, *Наслеђе* (Београд), бр. 6 (2005), стр. 77-84.

²³ Милица Церанић. „Историја и архитектура палате „Албаније“ у Београду“, *Наслеђе* (Београд), бр. 6 (2005), стр. 147-162.

Питање аутономије, међутим није ни најмање нов проблем у пољу теорије о архитектури. Према Ентонију Видлеру (*Anthony Vidler*), ова тема практично представља један од средишњих мотива у модернизму, и то у двоструком значењу: једном, које се односи на дефинисање улоге архитектуре као дисциплине у односу на општи контекст у коме делује; и другом, које се односи на препознавање квалитета архитектонске форме као супротставањене стилу.²⁴ Заслуге за кованицу 'аутономна архитектура' (*autonomen Architektur*) Видлер приписује Емилу Кауфману (*Emil Kaufmann*), који је у архитектонску анализу укључио филозофску позицију Кантове 'аутономије воље'. Кауфман је, према Видлеру, заслужан и за то што је аутономију и модерност везао као пар истородних идеја, који је потом као такав остао у фокусу интересовања наредних генерација модернистичких архитеката и теоретичара архитектуре.

Овде ће бити изнет сажети увид у различите позиције које су на интернационалној сцени архитектонске теорије, посебно америчкој и западно-европској, развијане по питању архитектонске аутономије. Након тога ће бити дат кратак преглед савремених референтних текстова домаћих аутора.

Дебата о аутономији архитектуре на англо-саксонској теоријској сцени посебно је постала интензивна седамдесетих година двадесетог века. Кеј Мајкл Хејз (*K. Michael Hays*) подсећа да је интересовање за аутономију у том периоду заправо било изнуђено једном ситуацијом својеврсне 'унутрашње еродираности' дисциплине у којој се архитектура нашла у положају служења прагматичним захтевима тржишта и потпуне подређености технолошким и комерцијалним диктатима процеса изградње; док је истовремено мода бихејвиористичких истраживања, статистичких анализа потреба корисника, на пример, и разних псеудо-научних оперативних дискурса оптерећивала и

²⁴ Anthony Vidler, *Histories of the Immediate Present: Inventing Architectural Modernism* (Cambridge, Mass: MIT Press, 2008), str. 17

теорију и праксу, замагљујући поље дисциплинарне специфичности архитектуре.²⁵

Важно је рећи и то да се поменута дебата у седамдесетим заправо развила захваљујући импулсу потеклом од расправе из шездесетих година на италијанској сцени архитектонске теорије, који је до Америке стигао са извесним закашњењем. На европској сцени, тенденција комерцијализације архитектуре се десила у ситуацији када се значајно смањио обим државних финансирања пројеката, односно када јавне наруџбе више ни из близа нису биле примарни начин ангажовања архитектонске струке.²⁶ У таквом контексту формира се једна критичка платформа која препознаје исцрпљеност реформаторске енергије модерног покрета након другог светског рата и отвара поље за ново промишљање о улози архитектуре и начинима њеног деловања у реалности капиталистичког града. Ту се тема аутономије архитектуре врло брзо кристалише као концепт који се формира око идеје око одбијања улоге архитектуре да реформише 'постојећи свет'. Десило се да ова заједничка платформа окупи различите приступе и различите личности попут Манфреда Тафурија (*Manfredo Tafuri*) и Алда Росија (*Aldo Rossi*) у Италији, и Питера Ајзенмана (*Peter Eisenman*) и Колина Роуа (*Colin Rowe*) у Сједињеним Државама. Они се сви баве темом 'аутономије' са заједничким критичким набојем у односу на послератни модернизам, али на значајно различитим основама, теко да дебата која се постепено гради око ове теме, постаје једна разграната мрежа теоријских поставки и архитектонских концепата.

Савремени теоретичари скрећу пажњу на то да су многе од суштинских разлика у односу према 'аутономији' појединих аутора, биле не сасвим јасне или једноставно занемарене чак и у време када су расправе биле актуелне.

²⁵Види: К. Michael Hays and Lauren Kogod, "Twenty Projects at the Boundaries of the Architectural Discipline in Relation to the Historical and Contemporary Debates over Autonomy", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 33: *Mining Autonomy* (2002), str. 54-71.

²⁶ Види: Pier Vittorio Aureli, *The Project of Autonomy: Politics and Architecture within and against Capitalism* (NYC, New York: Princeton Architectural Press, 2008), str. 12

Тако се, на пример, радикалне разлике између Тафурија и Русија из перспективе америчких читалаца од седамдесетих година на овамо, најчешће претапају у исту позицију.

У једном од савремених читања Русијевих теоријских поставки, Ентони Видлер указује на Русија као наследника Кауфманове перспективе аутономије укорене у просветитељству, и да је отуда за њега идеја аутономне архитектуре сродна идеји 'рационалне' архитектуре.²⁷ Она треба да одговори на потребу да се дисциплина спаси од притисака естетских, друштвених и политичких условљавања. При томе је Роси говорећи о аутономној архитектонској култури, пре свега имао у виду неопходност успостављања једне нове теорије о граду.

Аурели у својој елаборацији ове Русијеве позиције износи следеће:

Русијева хипотеза о аутономној архитектури подразумевала је више од одбацивања наивности функционализма, и није била само позив на дисциплинарну посебност. Она је пре свега представљала потрагу за једним рационалним језиком: теорија форме ослобођена од низања формалних стилова у служби доминантних буржоаских институција. Његово поновно откривање архитектуре рационализма било је покушај да се наслеђе буржоаског града присвоји и ревитализује у форми социјалистичког града.²⁸

Овде се даље посебно наглашава да Роси предлаже такву теорију о граду која је способна да преиспита оно што је он видео као главну карактеристику капиталистичког урбаног пројекта, односно - планирање града на тоталитарни начин, праћено слављењем технологије. Он таквом урбаном пројекту супротставља идеју о савременој теорији о граду као месту политичких изобра који се разуме и третира као „конкретна географија састављена од *места* несводивих на тоталитет и континуитет

²⁷ Vidler, *Histories of the Immediate Present: Inventing Architectural Modernism*, str. 55

²⁸ Aureli, *The Project of Autonomy*, str. 57

урбанизације”.²⁹ У овом Росијевом ставу садржано је и спротстављање једној другој струји тадашњег промишљања о граду, чији је један од представника био и Тафури, а која се интересовала за 'град као територију' обликовану процесима убрзане урбанизације и полагала наде у реформу теорије о граду која би нашла утемељење у строгим научним методама које повезују просторно планирање са планирањем економског и друштвеног развоја. Роси види град као простор обликован политиком, а будући да инсистира на одбацивању идеје о 'мистификованом' граду-територији, он истиче примат конкретности урбаног артефакта, архитектуре града као најрелевантнијег инструмента међу алатима којима располаже анализа урбаног. У том смислу се његова анализа града ослања на две категорије: типологију урбаних форми и индивидуалност урбаног артефакта односно конкретне архитектуре у њеној материјалној манифестацији.

За Русија се поље аутономног деловања архитектуре отвара кроз њено бављење овим категоријама, тако да она делује локално и субверзивно у односу на процесе капиталистичке трансформације градова који се одвијају кроз неконтролисану или планирану интеграцију урбаног ткива.

Манфредо Тафури, са друге стране једини простор за аутономно деловање архитектуре у контексту капиталистичког града види у формирању теорије која се бави градом као 'континуалним системом' а не као збиром архитектонских објеката. Наравно та аутономна улога не може бити резервисана за архитектонску праксу него једино за урбанистичку и архитектонску теорију. Отуда, архитектура на нивоу стварања архитектонског објекта за Тафурија никада ни не може бити аутономна у односу на 'систем' у коме настаје.

Хејз истиче значај Тафурија као некога ко је 'најрадикалније теоретизовао' ситуацију у којој се налази савремена архитектура. За њега је разумевање

²⁹ Ibid, p. 58 (курзив Г.Ш.)

кризе савремене архитектуре нераздвојиво од критичког сагледавања њене идеолошке позиције у систему друштвених односа у коме настаје. Авангардне праксе у архитектури за Тафурија су само 'идеализација капитализма' кроз превођење његових образаца у рационалност аутономне форме какову представља архитектонски 'план' - који је чиста идеолошка конструкција. У есеју из 1969. године, *Per una critica dell'ideologia architettonica* (*Ка критици архитектонске идеологије*), кроз критику послератне модерне он износи своју елаборацију о 'драми' савремене архитектуре, која се заправо не састоји у томе што је архитектура увек идеологија, него у томе што је критички значај њене идеолошке улоге у условима капиталистичког града потпуно изгубљен. Он амбиције модерног покрета, да буде носилац идеала прогреса и рационализације, види као у потпуности узалудне, чему доприноси и то што у њиховој поставци и реализацији радничка класа није директни учесник, него остаје спољни пасивни чинилац. С друге саме сам поредак одбацује сваки критички пројекат архитектонске идеологије (Тафури анализира пример Корбизјеовог плана за Алжир)³⁰ као непотребан. Заробљена унутар система у коме настаје, модерна архитектура је као и модерна уметност 'пала' у раскораку између „позитивних' циљева (помирења контрадикторности) и окрутног истраживања своје сопствене комерцијализације.”³¹ И, према Тафурију, ту више нема спаса.

Можда је тачно да многе маргиналне и заостале улоге још увек постоје за архитектуру и планирање. За нас је међутим од примарног интереса питање зашто је до сада марксистички орјентисана култура врло пажљиво и са упорношћу која заслужује боље разлоге, одбијала и скривала просту чињеницу да, управо као што не може бити такве ствари као што је политичка економија класе, него само може бити класне критике политичке економије, исто тако никада не може

³⁰ види: Manfredo Tafuri, "Toward a Critique of Architectural Ideology" (1969), in K. Michael Hayes (ed.), *Architecture Theory Since 1968* (Cambridge, MIT Press, 2000), p. 25

³¹ Ibid, p. 32

постојати естетика, уметност или архитектура класе, него само класна критика естетике, уметности, архитектуре и града.³²

У предговору енглеског превода његове књиге *Архитектура и утопија* (*Progetto e utopia*) из 1973. године (која је настала као резултат разраде поставки изнетих у есеју из 1969.), Тафури изражава негодовање у односу на бројна тумачења поменутог есеја. Он износи да су многе критике, занемарујући укупни контекст у коме се текст појављује у форми идеолошке критике (при чему се она разуме у 'стриктно марксистичком значењу појма'), исхитрено изоловали тумачење архитектонских проблема из укупног теоријског контекста часописа „Контропјано” проглашавајући есеј апокалиптичним пророчанством које објављује коначну „смрт архитектуре”.³³

Тафури изричито одбацује такве тезе инсистирајући на томе да се његов идеолошки критицизам једино може тумачити у контексту марксистичке политичке теорије и да у том смислу, он нема амбицију да износи било каква 'мрачна предсказања' о судбини архитектуре него да понуди критичку анализу утемељену у 'најнапреднијој' марксистичкој анализи.

Одмах треба рећи да критичка анализа основних принципа савремене архитектонске идеологије не претендује ка неком „револуционарном” циљу. Оно што нас овде занима јесте прецизно идентификовање оних задатака које је капиталистички развој одузео од архитектуре. Или другачије речено, онога што је одузео генерално од идеолошке префигурације. Тиме, готово аутоматски долазимо до открића шта би могла бити „драма” архитектуре данас: то је, видети архитектуру обавезану да се врати *чистој архитектури*, форми без утопије; у најбољем случају, сублимираној бескорисности. Пре него илузорне покушаје да се архитектури да идеолошка хаљина, ја ћу увек више

³² Ibid, p. 32

³³ види: Manfredo Tafuri, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* (1973) (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1976), p. vii

ценити искреност оних који имају храбрости да говоре о тој тихој и истрошеној „чистоћи“; чак и ако то, такође још увек крије идеолошку инспирацију, патетичну у свом анахронизму.³⁴

Расветљавајући тему утицаја Тафурија на токове у теорији архитектуре у Сједињеним Државама од седамдесетих година до краја двадесетог века, Дајен Гирардо (*Diane Y. Ghirardo*) наглашава да је упечатљиво како је читање Тафуријевих есеја и књига на америчким универзитетима кроз генерације остајало у домену површног разумевања и узбуђеног прихватања неких од његових интелектуалних конструкција о архитектури и архитектонској теорији, без дубинског разумевања целине његове теоријске позиције³⁵. Познат је и проблем лоших превода сложене Тафуријеве 'прозе', захваљујући којима је, између осталог отежано потпуно и тачно разумевање његових идеја. Ипак, како потврђује Гирардо, јасно је да се не ради само о погрешном превођењу него и о симтоматично честом лошем интерпретирању Тафурија међу Америчким теоретичарима.

Када се ради о теми аутономије архитектонске дисциплине, његова суморна теза о потпуној неспособности архитектуре да се одупре капиталистичком систему у коме настаје и теза да само архитектонска теорија, односно критика архитектонске идеологије могу да претендују на аутономију, доживеле су код америчких читалаца вишеструке нове интерпретације као и изобиличавања.

Оно што је уочљиво, јесте да је архитектонска теорија у Сједињеним Државама са узбуђењем прихватила Тафуријево очајавање, користећи га као окидач за нову архитектуру, истовремено игноришући политичку димензију која је основа његове критике. Од друштвених и политичких референци у већини поставки остаје једва нешто више од прилежног неупитног клањања, са онолико основе у актуелним

³⁴ Ibid, p. ix

³⁵ види: Diane Y. Ghirardo, "Manfredo Tafuri and Architecture Theory in the U.S., 1970-2000", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT) Vol. 33: *Mining Autonomy* (2002), pp. 38-47

друштвеним и политичким приликама – много мање акцијама – за колико су 'децентрализовани' субјекти 1980их и 1990их били способни.³⁶

Оно што су Тафуријеви читаоци у америци најчешће игнорисали јесте и његово изричито инсистирање на томе да је за критичку анализу неопходно да критичар успостави јасну дистанцу у односу на објекат истраживања. Архитекти не треба да се баве теоријом и историјом архитектуре, а теоретичари треба да одустану од архитектонске праксе, управо зато што је су теоријски текстови архитеката обавезно инструментарни. У контексту такве перспективе, интересантно је видети како је архитекта Питер Ајзенман, који је већ седамдесетих интензивно радио на укључивању Тафурија у теориску сцену 'источне обале', на парадоксалан начин игнорисао све Тафуријеве поставке које нису ишле у прилог његовој теоретизацији сопственог рада.

Управо Ајзенман представља једну од водећих фигура међу архитекатима и теоретичара који су Тафуријев песимизам око ситуације у савременој архитектури превели у позив на инвенцију нове, аутономне архитектуре. Аутономија о којој се ту ради, ослања се на тезу да је архитектура аутономан дискурс, односно аутономан језик, који обезбеђује да архитектонски објекат настане без спољних рефернци, односно да се ослободи значења изван формалне игре аутономних архитектонских елемената. Заправо, Ајзенман развија методологију пројектовања у којој кроз формалне архитектонске операције настају објекти као фрагментарне структуре од архитектонских знакова. Такви објекти немају друга значења осим што представљају репрезентацију саме 'архитектонске логике'.

Тафури се, с друге стране, није дуго држао става да ће увек радије поздравити архитектуру 'тихе и истрошене чистоће', па је већ у есеју

³⁶ Ibid, p. 40

„Архитектура у будодару” из 1974. године оштро критиковао радове Ајзенмана и других архитеката, који су се повукли у аутономоно подручје чистог архитектонског дизајна и производњу 'папирне архитектуре', која је испражњена од било каквог значења и осећаја за друштвени контекст, представљајући, при томе, загонетне фрагменте неког непознатог језика немих сигнала³⁷. Он таквом језику жели да супротстави језик критике.

Важно је напоменути да се међу критичарима Тафуријевог рада налази и амерички теоретичар Фредрик Џејмсон (*Fredric Jameson*) који одбија да прихвати песимистичку слику о месту и улози архитектуре у мрежи друштвених пракси. У раду *Архитектура и критика идеологије* Џејмсон као опозицију Тафуријевом ставу, излаже предлог 'теорије енклава' коју назива Грамшијевском алтернативом. Суштина те пропозиције јесте да се признају потенцијали утопизма за који Тафури оптужује модерни покрет, да се кроз формирање енклава утопијског простора, радикално издвојеног од утицаја хегемоније урбаних процеса који захватају остатак градског ткива, може отворити могућност за „стварање и развој 'контра-хегемоних вредности'”.³⁸

У пољу науке о простору, тема аутономије архитектуре наилази на различите приступе и тумачења. Лефеврова позиција се по том питању у великој мери подударе са Тафуријевом теоретизацијом идеологије архитектонске праксе, с тим што Лефевр даје потуно јединствен увид у структуру процеса производње простора у којој архитектура може и мора да преиспита своје место, полазећи од тога да мора преиспитати методе и границе своје дисциплине. Његова критика дисциплинарне изолованости знања треба да се разуме као подстицај за критичко преиспитивање традиционалних начина на који се архитектура укључује у друштвену производњу.

³⁷ Види: Manfredo Tafuri, “L’Architecture dans le Boudoire: The language of criticism and the criticism of language” (1974), in K. Michael Hays (ed.), *Oppositions Reader* (NY: Princeton Architectural Press, 1998), str. 291-316

³⁸ Fredric Jameson, “Architecture and the Critique of Ideology” (1982), in K. Michael Hayes (ed.), *Architecture Theory Since 1968* (Cambridge, MIT Press, 2000), str. 455

Лефер архитектонску праксу ставља под окриље једног од сегмената своје 'тријаде' која представља области којима унитарна наука о простору треба да се бави. Прва област обухвата 'материјалне просторне праксе' (односно, простор свакодневног живота), друга 'репрезентације простора' (концептуализовани простор научника, планера, архитеката, урбаниста) а трећа 'просторе репрезентације' (простор симболичког).³⁹ Будући да он ове три области види у дијалектичком односу, он о њима пише као о само релативно аутономним, и увек их тумачи кроз њихове међусобне односе.

Можемо бити сигурни да 'репрезентације простора' имају практични утицај, да утичу и мењају просторне *текстуре* које се ослањају на ефективно знање и идеологију. Репрезентације простора морају стога имати суштинску улогу и посебан утицај на производњу простора. Њихова интервенција се испољава кроз изградњу – другим речима, кроз архитектуру, схваћену не као грађење конкретне структуре, палате или споменика, него пре као пројекат укључен у просторни контекст и текстуру која тражи 'репрезентације' које неће нестати у симболичком или имагинарном реалму.⁴⁰

Када износи тезе о архитектури, Лефевр то увек чини из перспективе њеног довођења у везу са осталим чиниоцима производње простора, и готово увек у контексту разматрања о 'репрезентацијама простора' уопште и њиховим односом са осталим елементима концептуалне тријаде. Основни оквир у коме оперише његова критика архитектонске дисциплине јесте општа теза да је друштвени простор постао фрагментиран изградњом многобројних специјализованих дисциплина и 'затварањем знања' у њихове строге границе (тако да „архитети обележавају архитектонски простор као своје (приватно) власништво, економисти су запосели простор економије, географи су добили своје лично 'место под сунцем', и тако даље”).⁴¹

³⁹ Henry Lefebvre, *Production of Space* (1974) Translated by Donald Nicholson-Smith (Oxford: Blackwell, 1991), p. 38

⁴⁰ Ibid, p. 42

⁴¹ Ibid, p. 89

Лефевр оптужује архитекте и урбанисте да не успевају да се отргну процесу у коме својим радом учествују у стварању апстрактног простора. Његова критика апстрактног простора почива на томе да је он заправо директни инструмент политичке моћи преко кога се репродукује политички поредак и контролишу друштвени односи. Тако се и архитектура модерног периода (настала под утицајем Баухауса или Корбизјеа) тумачи као још једна од примена аналитичког духа на ткиво друштвеног простора на начин ауторитарне и бруталне просторне праксе.

Један од водећих савремених научника у области политичке географије, Едвард Соџа (*Edward Soja*), се надовезује на Лефеврова запажања о архитектури, и предлаже да архитектура, као и друге дисциплине које се баве простором треба на суштински начин да прихвате револуционарне увиде Лефевра и Фукоа о простору, али не на нивоу површног преузимања концепата него у суштинској промени разумевања комплексности 'просторне природе' друштвеног живота⁴². Нарочито су значајни Соџини увиди у питања архитектуре у градском простору из перспективе 'трећег-простора', сложене матрице симултано стварног и имагинарног⁴³.

С друге стране, методологија архитектонске анализе постмодерних објеката, Фредрика Џејмсона, у контексту глобалне културалне логике касног капитализма, открива нам перспективу која на позитиван начин вреднује потенцијале архитектуре да задржи улогу 'медијатора', да кроз архитектонске објекте даје одговоре на контрадикције система у коме настаје, односно да те контрадикције на свој начин критички транспонује у архитектонску форму⁴⁴.

⁴² Види: Edward Soja, *Postmetropolis: Cultural Studies of Cities and Regions*. (Victoria, Australia: Blackwell Publishing, 2000).

⁴³ Види: Edward Soja, *The Thirdspace, Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. (Malden, Oxford, Victoria: Blackwell, 1996).

⁴⁴ Види: Frederik Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. (Durham: Duke University Press, 1991).

Позиција још једног важног политичког географа, Дејвида Харвија (*David Harvey*), се, кроз његов колажни преглед токова у културној производњи модернизма и постмодернизма, кристалише као блиска Лефевровој и Социној. Он архитектуру види као једну од оних друштвених пракси у којој се директно могу читати сви доминантни токови капиталистичког развоја и која, својим покушајима да се одупре, пише својеврсну историју борбе за културалну аутономију уопште.⁴⁵

Савремене расправе о питању аутономије у архитектури често се надовезују на оне из седамдесетих, али свакако укључују и шире увиде у све разгранатију мрежу теорије о простору која нема архитектуру у свом примарном фокусу али гради ширу теоријску мрежу за разумевање стања савремених градова као контекста у коме савремена критичка мисао у архитектури треба да делује. Познате су полемике о истрошености критичког потенцијала архитектуре на крају миленијума, као и да су практично доминантне струје мишљења по којима архитектура треба да прихвати своју немоћ у односу на услове капиталистичке репродукције друштвених односа, те да се окрене 'пројективном' приступу у коме ће да делује пре инструментарно него критички, утолико пре што су илузије о дисциплинарним аутономијама и аутономним мета-наративима одавно распршиле.⁴⁶

У предговору књиге Ентонија Вилдера *Histories of the Immediate Present*, Питер Ајзенман (*Peter Eisenman*) закључује да, према његовом разумевању, Видлерова књига позива на поновно промишљање концепта аутономије

⁴⁵ Види: David Harvey, *The Condition of Postmodernity*. (1990) (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2008); David Harvey, „Pravo na grad” (2008) u Leo Kovačić, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić i Vesna Vuković (ur.), *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. (Zagreb: Centar za nezavisnu kulturu i mlade, 2008).

⁴⁶ Неки од најважнијих текстова у овој полемици, и текстова на које она реферира су, између осталог: K. Michael Hays, "Critical Architecture: Between Culture and Form", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 21 (1984), pp. 14-29; Somol, Robert and Sarah Whiting. "Notes around the Doppler Effect and other Moods of Modernism", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 33 (2002), pp. 72-77; Martin, Reinhold. "Critical of What? Toward a Utopian Realism", *Harvard Design Magazine* (Cambridge, Mass.), Vol. 22 (2005); и многи други.

после 1968. године и данас. Тиме што књигу започиње текстом о односу Емила Кофмана према теми аутономије у архитектури, а завршава је са наративом о пост-историји, којим реферира на Деридину критику дисциплинарности, према Ајзенману, Видлер, бавећи се модернизмом у архитектури, заправо у подтексту књиге отвара суштинска питања о новом разумевању аутономије архитектуре.

На терену локалне сцене теорије архитектуре, најсвежији допринос проучавању теме аутономије дала је Марија Милинковић у свом докторском раду, кроз анализу модела критичке праксе у архитектури.⁴⁷ Такође, неколико других истраживача посредно се бави проблемом дисциплинарности архитектуре и потенцијала њене аутономне и критичке праксе. У докторском раду Љиљне Благојевић, научном анализом се између осталог изводе и докази о југословенској архитектури социјализма као дискурсу формираном између захтева социјалистичке идеологије и (условно) аутономног архитектонског дискурса модернистичких принципа у архитектури. За ово истраживање је релевантно и читање раније поменуте докторске тезе Јелене Живанчевић, која се односи на период од 1945 до 1952. године, у којој се анализира директни утицај политике и доминантних друштвених идеологија на архитектонску делатност.

Образложење проблема и предмета истраживања

Средишњи проблем овог рада је питање архитектонске аутономије и потенцијала архитектуре за аутономно критичко деловање у односу на контекст у коме настаје. Специфични вид архитектонске пројектантске делатности – конкурсна пракса, заузима посебно месту у оквиру дисциплине као поље искључиве архитектонске експертизе у коме је струка стављена пред задатак да пружи одговоре и понуди оригиналне интерпретације на постављене теме. Конкурс је својеврсни друштвени догађај у коме се

⁴⁷ Марија Милинковић, *Архитектонска критичка пракса: теоријски модели*. (Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2013).

архитектури даје јасно место у процесу културне производње као делатности која је истовремено и аутономно уметничка и директно друштвено одговорна.

Питања о могућности аутономног критичког става у архитектонском пројектовању се постављају у односу на конкурсну праксу у Србији у различитим периодима југословенске историје (од оснивања Државе СХС, преко Краљевине Југославије, ФНРЈ и СФРЈ, до распада Савезне републике Југославије) са намером да се прикажу позиције и трансформације једне архитектонске сцене унутар неколико циклуса структуралних друштвено-политичких и економских промена.

Предмет истраживања су одабрани, релевантни примери архитектонских конкурса у Србији, временски лоцирани у југословенски културни миље. Проблем аутономије архитектуре се испитује кроз истраживање феномена конкурсне праксе, у локалном контексту – односно кроз преглед паралелних процеса трансформација конкурсне праксе, промена архитектонских парадигми, и развоја и промена локалне архитектонске сцене смештене у југословенски контекст. Динамични развој југословенског друштва и улога архитектуре у плановима и процесима његове изградње на специфичан начин обележавају архитектонске парадигме југословенске архитектуре чији се образовање, трансформације и смене могу директно пратити кроз истраживање архитектонских конкурса. Истовремено, увидом у специфичности домаће конкурсне праксе, истраживање о питању архитектонске аутономије у контексту југословенског друштва и свих његових промена током двадесетог века, добија широку информациону базу о месту архитектуре и њеном прилагођавању или опонирању доминантним културолошким и идеолошким обрасцима.

Циљеви и задаци истраживања

Циљ истраживања је да се научно испитају, критички сагледају и објасне ограничења и могућности архитектонске дисциплине, архитектонске праксе и дела да делују аутономно и критички у односу на општи културолошки оквир, друштвено-политички и економски контекст у коме настају. Циљ рада је и да се на основу резултата спроведеног истраживања научно објасни место и улога архитектонске конкурсне праксе у процесима манифестовања и изградње дисциплинарне аутономије архитектуре.

Такође, секундарни циљ дисертације јесте и да се питање аутономије архитектуре, које заузима значајно место у англо-саксонској и западно-европској архитектонској теорији, и односи се на услове деловања архитектуре у контексту развоја западног капитализма, пренесе у локални контекст и да се истражи и научно објасни кроз студије случаја релевантних примера локалне конкурсне праксе, реализоване у различитим историјским тренуцима српског и југословенског друштвено-политичког и економског контекста.

У односу на постављене циљеве, формирају се следећи задаци истраживања:

- објашњење и анализа теоријског проблема аутономије архитектуре кроз истраживање његових манифестација у конкурсној пракси;
- објашњење релевантности анализе конкурсне праксе за истраживање проблема архитектонске аутономије;
- научно испитивање, анализа и преглед развоја институције архитектонског конкурса у Србији током двадесетог века;
- испитивање и утврђивање утицаја конкурсне праксе на развој и изградњу архитектонске сцене Србије у југословенском културном простору;

- документовање, студије случаја и упоредне анализе селекованих примера архитектонских конкурса у различитим периодима историје Србије у оквиру Југославије;
- извођење синтезе истраживања кроз утврђивање стварних потенцијала и домета архитектонског конкурса у реализацији аутономне критичке позиције архитектуре.

Радне хипотезе

Ово истраживање полази од претпоставке да је конкурсна пракса у архитектури један од сегмената архитектонског пројектантског деловања који на посебан начин садржи потенцијал да архитектонску дисциплину чвршће позиционира као аутономну делатност у пољу културалне производње и производње друштвених вредности.

Друга радна хипотеза је да се конкурсна пракса локалне архитектонске сцене, пратећи интензивне и честе промене друштвено-политичких и економских услова у Југославији и Србији, у релативно кратком историјском раздобљу, мења и прилагођава, манифестујући различите степене аутономије архитектонског дискурса, и да су те трансформације и прилагођавања индикативни за стање струке и њену позицију у мрежи друштвених пракси.

На основу ових хипотеза изведено је још неколико под-теза:

- конкурсна пракса одређеног историјског периода може да се анализира као индикатор правца развоја различитих архитектонских парадигми на једној архитектонској сцени;
- архитектонски конкурси, као институција и пракса имају директан утицај на услове развоја архитектонске сцене једног друштва;

- питање аутономије архитектуре има различите дискурзивне оквире у различитим друштвеним условима и различитим историјским периодима.

Научне методе истраживања

На самом почетку истраживачког рада, у процесу формирања информационе основе, коришћен је научни метод анализе грађе – примарних и секундарних извора. Грађа се критички анализира, селекује и систематизује. У фази систематизације, формира се шира база података о конкурсима целог предметног периода у форми табеларног прегледа који обухвата датирање и назив конкурса, назив расписивача, састав оцењивачке комисије, списак награђених аутора, исход реализације, као и информације о доступној документацији и изворима о сваком предметном конкурсима. Такође, прикупља се, класификује и систематизује грађа о легислативи у области конкурса, писана документација и расправе са темом конкурсне праксе, као и различити текстови из периода који објашњавају услове деловања струке и општи друштвени контекст. Систематизована база информација о конкурсној пракси дата је уз рад у форми Апендикса како би била помогла у сагледавању шире слике о конкурсној пракси периода, послужила за даље упоредне анализе као и да би била дата на располагање будућим истраживачима предметне материје или домаће архитектонске праксе уопште.

Након систематизације расположиве грађе, појединачни архитектонски конкурси и групе конкурса се анализирају методом студије случаја (case studies). Појединачни пројекти, односно архитектонска решења проучавају се методом архитектонске анализе. За одређени број конкурсних пројеката изводи се архитектонска анализа са дијаграмским анализама у односу на одређене просторне или функционалне аспекте. У сва три поглавља која се баве студијама случаја, даје се и упоредна дијаграмска анализа одабраних пројеката.

На текстуални део конкурсне документације, различита пратећа документа, правилнике, одлуке и друго, као и на референтне текстове из периода о друштвеном контексту примењује се метода анализе садржаја. За анализу доступног графичког и фото-материјала из периода, у једном делу истраживања се примењује метод *читања слике* 'позајмљен' из области историје и теорије уметности.

Проблем истраживања је дефинисан на основу анализе материјала о предмету истраживања и формирањем теоријске позиције, као полазишта и оквира истраживања. У поступку дефинисања теоријске позиције, истраживање се бави компаративном анализом референтних текстова из области теорије архитектуре, као и из комплементарних области друштвених наука – социологије и филозофије.

Теоријско извођење у раду је ослоњено на методе компаративне анализе и класификације и систематизације знања. У завршној фази рада, изводи се синтеза и интерпретација резултата истраживања, укључујући разматрање нових истраживачких питања у виду закључних разматрања.

Генерална структура докторске дисертације

Рад је подељен на три основне целине: *Увод*, *Приказ и интерпретација резултата истраживања* и *Закључак*. На крају рада се налазе напомене уз текст и библиографски подаци (примарни и секундарни извори и општа литература). Након тога приложен је додатак основном тексту – Appendix, у коме је дат табеларни приказ истраживачке базе о конкурсној праски у Србији, формиране у току рада на припреми и писању дисертације.

У *Уводу* се образлажу: тема, предмет и проблем истраживања, увид у литературу, циљеви, задаци, хипотезе, методолошки оквир рада као и процена научне оправданости и очекиваних резултата истраживања.

Средишњи део рада, **Приказ и интерпретација резултата истраживања**, састоји се од два дела. Први део садржи детаљну елаборацију о истраживачком проблему, односно, даје увид у различите манифестације проблема аутономије у контексту специфичности институције архитектонског конкурса. Такође у овом делу се даје објашњење контекста истраживања, односно ближе информације о условима развоја конкурсне праксе у Србији у југословенском културном простору. Други део рада обухвата приказ три одвојене студије случаја од којих свака подразумева појединачну и упоредну анализу резултата неколико конкретних конкурса повезаних истом локацијом, а полазећи од теоријског проблема аутономије у архитектури.

Први део истраживања се састоји од два поглавља. **Прво поглавље** треба да објасни релевантност истраживања конкурсне праксе за постављање питања о архитектонској аутономији, и да образложи значај проблема аутономије у конкурсној пракси. **Друго поглавље** расветљава из неколико различитих аспеката контекст развоја архитектонске конкурсне праксе у Србији у предметном периоду, и даје ближе информације о едукацији архитеката, раду професионалних удружења, релевантној легислативи и другим битним аспектима развоја локалне архитектонске сцене.

Други део рада чине три поглавља. Свако од ових поглавља садржи студије случаја селектованих конкурса и њихову компаративну анализу. **Треће поглавље** је посвећено студијама случаја неколико конкурса за архитектонско- урбанистичка и урбанистичка решења простора Теразијске терасе у Београду, у периоду између 1929. и 1996. године, са упоредним приказом више других конкурса и пројеката релевантних за потпуније разумевање токова на локалној и интернационалној сцени архитектуре. **Четврто поглавље** представља истраживање и упоредну анализу неколико конкурса везаних за локацију данашњег београдског Трга републике. Анализа обухвата конкурсе и пројекте реализоване у периоду од почетка века до

1968. године, уз компарацију са неким од примера анализираним у претходном поглављу. У **Петом поглављу** предмет истраживања је серија конкурса из различитих периода планирања и изградње београдског трга Славија, током периода од настанка трга до деведесетих година двадесетог века.

У **Закључку** се сумирају резултати рада, проверавају почетне хипотезе и разматрају проблеми који су се у току анализе показали као релевантни за наредна истраживања.

Научна оправданост дисертације, очекивани резултати и практична примена резултата

Оправданост овог рада произилази најпре из неопходности теоријских истраживања у области архитектонског пројектовања и савремене архитектуре. Дисертација се не бави само истраживањем и анализом конкурсне праксе као једног од најважнијих сегмената архитектонске делатности, него има амбицију и да одговори на важна питања о дисциплинарности архитектуре и механизмима њеног развоја и промене. Очекивани резултати овог рада су теоријска сазнања о потенцијалу аутономије архитектуре и механизмима њене реализације кроз конкурсну праксу. Практична примена резултата односи се пре свега на могућности унапређења модела конципирања и реализације конкурса у области архитектуре. Ипак, теориски значај овог истраживања има примат у односу на практичну примену резултата, будући да се проблем архитектонске аутономије по први пут овим радом анализира на одабраном предмету истраживања кроз вишеструке студије случаја примера из историје српске конкурсне праксе.

1. МАНИФЕСТАЦИЈЕ ПИТАЊА АУТОНОМИЈЕ У ПОЉУ АРХИТЕКТОНСКЕ КОНКУРСНЕ ПРАКСЕ

1.1 Конкурс као потенцицијално поље аутономије архитектуре

*Иза наше преокупације аутономијом архитектуре лежи неспокојство узроковано чињеницом да ништа на може бити мање аутономно од архитектуре [...]*⁴⁸

Уобичајена аргументација која се износи у прилог тези да је архитектура најмање аутономна од свих уметности јесте она којом се истиче да је архитектонско дело производ колективног напора као и да његова реализација директно зависи од клијента – инвеститора⁴⁹. (Навели смо, такође, у уводном делу и детаљније елаборације појединих аутора који одбијају сваку могућност аутономије архитектуре.) С друге стране, можемо поуздано рећи да су у смислу дељеног ауторства позориште и филм, нпр., бољи примери уметничких форми код којих је производња уметничког дела колективни чин. Архитектонско изведено дело заиста није производ руку архитекте, као што је то традиционално скулптурско или сликарско дело - његова изградања уобичајено подразумева комплексан процес у коме учествују читаве групе појединаца, у различитим улогама. Стварање идејне основе једног архитектонског објекта, у процесу архитектонског пројектовања и израде техничке документације на основу које се реализује дело, такође подразумева укљученост већег броја стручњака из различитих области. Ипак, аутор архитектонске концепције и њене разраде у пројекат за извођење као и (у највећем броју случајева) реализованог архитектонског дела је архитекта – или ауторски тим архитеката. Попут редитеља филмског остварења, архитекта преузима на себе координацију рада свих учесника

⁴⁸ Kenneth Frampton, "Reflections on the Autonomy of Architecture: A Critique of Contemporary Production", u Ghirardo, D., (ed.), *Out of Site: A social Criticism of Architecture* (WA: Bay Press, 1991), p. 26.

⁴⁹ Упореди нпр.: Hélène Lipstadt, "Bourdieu's Bequest", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 64, No. 4 (Dec., 2005), p. 433.

(или група учесника) у процесу реализације пројекта како би објекат био изведен у складу са његовом архитектонском концепцијом. Управо захваљујући комплексности процеса пројектовања и изградње, архитекти најчешће инсистирају на томе да морају бити у потпуности укључени у цео поступак - од конципирања програма будућег објекта до надзора целокупног тока изградње, управо како би задржали свој ауторитет у процесу доношења одлука и на тај начин осигурали контролу над крајњим исходом – реализованим архитектонским делом. Имајући у виду наведено,, овде ћемо нагласити две релативно очигледне ствари када су у питању специфичности конкурсне праксе у архитектури:

Прво - будући да је архитектонски конкурс као институција, ако се посматра у контексту целине трајања процеса настанка архитектонског дела, смештен у његов почетни сегмент – иницијални део експертског рада архитеката на пројекту, кроз прикупљање најбољих идејних решења за будућу реализацију – тиме су и његова реализација и резултат ослобођени од великог дела различитих латералних утицаја који се у каснијим фазама поменутог процеса неминовно дешавају. Како се процес настанка архитектонског дела креће од ране фазе пројекта ка објекту, мрежа укључених фактора који утичу на архитектонску концепцију и њену крајњу реализацију постаје раширенија и комплекснија (нпр. реална ограничења процеса изградње или производње елемената, промене захтева корисника или инвеститора, динамика и обим финансирања, различити правни аспекти, итд.).

Друго - историја архитектонских конкурса, као специфичне праксе која значајно обележава архитектонску струку, даје историји архитектонских идеја једно проширено поље, не само у виду широке базе нереализованих пројеката, који сведоче о токовима на архитектонској сцени или промени архитектонских парадигми, већ такође у форми коплетно сагледивих 'дискурзивних догађаја'⁵⁰, који поред конкретних архитектонских

⁵⁰ Упореди: Magali Sarfatti Larson, "Architectural Competitions as Discursive Events", *Theory and Society*, Vol. 23, No. 4 (1994), pp. 469-504.

концепција (конкурсни пројекти) као одговора на одређено питање (програм конкурса), укључују и ширу слику о архитектонској култури (одлуке и образложење жирија, реакција струке), реакцији јавности на архитектонска решења (писање штампе, реакције институција, реакције грађана) и о потенцијалу друштва да предложене идеје разуме и подржи (исход конкурса са или без реализације, измене у односу на конкурсно решење итд.). Конкурси као заокружени дискурзивни догађаји у свом средишту имају архитектонске идеје - конкретне архитектонске концепције (конкурсне пројекте) око којих се цео дискурс и формира.

Ове две очигледне чињенице наводе на хипотезу да архитектонски конкурс по својој природи садржи потенцијал за значајнију аутономију архитектонског стварања и архитектонског мишљења, него што је то случај у стандардној архитектонској пракси без учешћа конкурса, у којој архитектонско дело настаје кроз директни договор о програму и типу објекта (а често кроз процес пројектовања и изградње и о многим другим детаљима) између архитеката и њихових клијената. У контексту посматрања архитектонског конкурса као специфичне институције, полазећи од проблема аутономије архитектуре, покушаћемо да сагледамо конкретне могуће манифестације аутономије у пољу конкурсне праксе.

Пре тога ћемо овде указати на неколико кључних својстава и аспеката конкурсне праксе који је обликују као институцију⁵¹.

1. Устаљен је скуп правила која регулишу форму одређеног конкурса и прописују односе између укључених страна – учесника, организатора и инвеститора (односно наручиоца) – који се разликују према типу конкурса. У том погледу, према уобичајеној, распрострањеној пракси, конкурси могу бити:

⁵¹ "У друштвеним наукама **институција** је назив за ужи скуп међусобно повезаних, релативно трајних друштвених односа који су регулисани устаљеним друштвеним правилима (обичајним, моралним, правним)." види: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ustanova>

- а) јавни (општи) – анонимни,
- б) позивни (ужи) – анонимни,
- в) јавни и позивни истовремено,
- г) позивни – неанонимни,
- и веома ретко:
- д) јавни – неанонимни,

Такође, поред једностепених постоје и двостепени конкурси, а они се у првом степену могу организовати као анонимни а у другом као неанонимни, или су оба степена неанонимна или оба анонимна. Такође су у савременој пракси чести и позивни конкурси са предквалификацијом, код којих се свако заинтересован може јавити на оглас за избор будућих позваних учесника, који се затим врши на основу претходних референци и других тражених квалификација.

2. Конкурс, у случају да је јавни (што најчешће јесте), обавезно садржи правила о праву учешћа која прописују ко може да се пријави на конкурс - да ли само дипломирани архитекти одређених квалификација, или само архитекти са одређеном лиценцом, да ли је отворен и за студенте архитектуре, или евентуално може да учествује свако заинтересован, без обзира на образовање.

3. Обавезна је дефиниција природе конкурса у односу на пост-конкурсне намере, односно одређење да ли је конкурс анкетни или пројектни. Анкетни конкурси се расписују са намером да се прикупи што више различитих идеја односно концепата за решење одређене теме, да би се затим из анализе њихових резултата донели закључци о потенцијалима неке локације, програма, итд. За разлику од ових, пројектни конкурси имају за циљ да одаберу најбоље идејно решење од понуђених, на основу кога ће се реализовати објекат (или групација објеката, урбанистичка целина, итд.) који је тема конкурса.

4. Спровођење конкурса је дефинисано скупом различитих конкретно прописаних односа између укључених страна и правилима за извођење одређених делова процедуре конкурса:

- различита правила о припреми Конкусног програма (ко га припрема, у чије име, са којим квалификацијама; укључивање оцењивачког суда у припрему програма или не; да ли се захтевају претходне студије – просторне, програмске, економске, и слично, у циљу провере пројектног програма; итд.);
- одабир чланова Оцењивачког суда конкурса (по којим мерилима или правилницима; које је процентуално учешће архитеката у односу на не-архитекте; има ли представника инвеститора и који је његов статус (преседник жирија, члан или спољни консултант); итд.);
- право учествовања и начин објаве расписа конкурса (где се публикује, у чије име, ка којој архитектонској сцени је усмерен – домаћој, регионалној или међународној);
- прописивање периода за израду пројеката (колико је времена дато на располагање учесницима да израде конкурсне пројекте, уколико је конкурс двостепени, који је однос времена за први и други део рада);
- могућност постављања питања и начин комуникације са учесницима (да ли је дата могућност за постављање питања; да ли је организован обилазак локације, сусрет са наручиоцем и сл.; да ли су чланови Оцењивачког суда ти који одговарају на питања учесника; уколико је конкурс двостепени, како се одвија комуникација у другом кругу, који најчешће није анониман, итд.);
- организација рада Оцењивачког суда (колики временски период је одређен за жирирање, да ли жири има довољно времена да сагледа све радове; колико пута се састаје; да ли су сви чланови жирија обавезно присутни на сваком састанку; на који начин се реализује гласање о радовима, итд.);
- додељивање награда (да ли се награде обавезно додељују онако како је распиом предвиђено; да ли је жири у обавези да додели прву

- награду; у случају да се награде доделе другачије него што распис предвиђа, на који начин се расподељује наградни фонд);
- поступак објаве резултата конкурса и исплате награда (који је рок за објаву, где се резултати објављују; који је рок за исплату награда);
 - организовање изложбе конкурсних радова (да ли је предвиђена изложба, и ако јесте, где се одржава; да ли се излажу сви конкурсни радови равноправно; да ли се публика благовремено информише о изложби; да ли се изложба организује у једнократном трајању или се понавља на другим локацијама, за потребе промовисања пројекта или сл.);
 - организовање јавне презентације и дискусије и публиковања резултата (да ли је обавезна јавна презентација резултата конкурса са усменим образложењем одлуке Оцењивачког суда и отвореном дискусијом; да ли се публикује каталог конкурсних радова са образложењем резултата и Извештајем о раду жирија).

Након завршеног конкурса могу се пратити реакције стручних кругова, медија, јавности, потенцијалне јавне расправе и слично, који се сви одвијају као пост-конкурсне реакције средине, дакле нерегулисано и спонтано, али често чак и кључно битно за даљи исход потенцијалне реализације одабраног пројекта. Ове различите реакције могу пресудно да обоје генерално јавно мњење или однос конкретног инвеститора према резултату конкурса – тако да се дистанца архитект – клијент, омогућена институцијом конкурса у периоду након конкурса брише и њихов однос прераста у комплексну релацију у коју је укључено много различитих фактора – доминантни став медија, не стручњаци, најшире мњење, итд. На тај начин, у постконкурсном периоду, награђени архитекти и стручни жири често стоје у истом фронту, наспрам оцена јавности или клијента, који по правилу имају очекивање да се њихово мишљење такође уважи или чак да буде пресудно у даљем развоју догађаја око реализације (или нереализације) пројекта.

Одатле, конкурс очигледно осваја за архитектуру једну привремено измештену позицију, привремено полу-аутономно поље у коме се производња архитектонских идеја (конкурсних решења) а затим и њихова стручна процена и евалуација одвијају са предзнањем о томе да је директно суочавање, директни однос са клијентом, тј. инвеститором или другим фигурама и факторима који непосредно одлучују о судбини пројекта, само привремено одложен.

1.2 Дистанца у односу архитект – клијент

Као што смо претходно навели, набрајајући специфична правила организовања архитектонских конкурса која дефинишу односе учесника у њима, традиционални однос између клијента (или инвеститора) за кога се архитектонско дело пројектује и архитекте је сасвим измењен. Код стандардног јавног анонимног конкурса, њихов директни контакт није нешто што је пожељно и очекивано (осим ако није званично организован за све учеснике конкурса), а комуникација се реализује преко докумената – архитект (учесник конкурса) од клијента (преко расписивача и организатора конкурса) добија пројектни програм (и често пратећи конкурсни материјал са додатним информацијама о локацији, урбанистичком условима и сл.), а клијентове интересе заступа конкурсни Оцењивачки суд, који уместо њега, писменим путем одговара на званично упућена питања учесника, а затим, у завршној фази конкурса, евалуира пројекте и награђује оне које оцени као најбоље. У идеалној ситуацији, клијент на крају прихвата одлуку Оцењивачког суда и реализује најбоље оцењено архитектонско решење.

Имајући у виду целу мрежу активности распоређених по фазама, које обухвата један архитектонски конкурс, може се рећи да он увек и по правилу претвара стандардни однос архитект – клијент у јавни догађај (или некада читаву групу јавних догађаја).⁵² Некада је управо публицитет основни мотив

⁵² Упореди: Barry Bergdoll, "Competing in the Academy and the Marketplace: European Architecture Competitions, 1401-1927", u Lipstadt, Helene, ed. *The Experimental Tradition. Essays*

за расписивање архитектонског конкурса па инвеститори у њему виде савршено довољну компензацију за изгубљену директну контролу над избором архитекте. Конкурси су, с друге стране, неретко и законска обавеза инвеститора, посебно ако се ради о темама које подразумевају значајне јавне инвестиције, капиталне објекте, локације у заштићеним деловима града и слично, тако да често у таквим случајевима, из перспективе инвеститора, јавна утакмица архитеката представља наметнуту ситуацију коју би радије избегли, будући да са собом носи потпуну неизвесност око одабира архитектонског концепта и самог архитекте као будућег сарадника на послу изградње.

Како је комуникација са клијентом 'пресечена' конкурсним условима, архитекта је у позицији да на сопственом тумачењу захтева из конкурсног програма заснива цело своје расуђивање о потребама корисника, укључујући и разумевање укупног контекста иницијативе за реализацију објекта (нпр. мотиве за изградњу, амбиције клијента, могуће скривене намере или 'резервне планове', и сл.), о којима би у регуларним условима било могуће добити посредне информације кроз упознавање личности или институције клијента и ширег контекста његовог рада. Управо овај изостанак блиског упознавања архитекте са клијентом - инвеститором (а најчешће и са непосредним корисницима) у тренутку конципирања архитектонске идеје и производње конкурсног пројекта, уз ослањање искључиво на сопствена тумачења програма и укупног контекста конкурсне утакмице јесте једна од компоненти конкурсне праксе у којој се крије потенцијал за архитектонску аутономију.

Још један аспект прекинуте везе са клијентом је и тај што се у случају конкурсних расписа архитекти много ређе усмеравају ка одређеним стилским или другим естетским опредељењима него што је то случај у директном раду за одређеног инвеститора. У самој логици конкурса стоји

on Competitions in Architecture (New York: The Architectural League of New York, Princeton Architectural Press, 1989), str .21-52.

потреба да се кроз његово спровођење дође до што већег броја различитих архитектонских решења кроз чије би се поређење сагледале предности одређених приступа и концепција над другима, тако да су претходно поменута усмеравања у овом погледу непотребно ограничавајућа и могу бити контрапродуктивна.

Будући да је конкурсни програм једини релевантан импут који учесници архитектонског конкурса добијају од инвеститора (преко организатора конкурса), квалитет, прецизност и садржајност овог документа су од кључне важности за успех једног конкурса. Добро састављен конкурсни програм, који је у складу са потребама клијента и реалним могућностима локације (њеним потенцијалима и ограничењима) фундаменталан је за успех конкурса. Ослањајући се на пројектни програм, архитекта даје своје тумачење задатих услова, њихових потенцијала и ограничења и аутономно долази до поставке архитектонске концепције која тим условима одговара. Управо ово самостално тумачење услова конкурсног расписа и разумевање потенцијала одређене пројектантске теме, на једном базичном нивоу води различите архитекте до често суштински различитих архитектонских концепција. Пример згодан за илустровање претходно реченог може бити скоро било који познати конкурс из архитектонске историје, а ту не мислимо само на оне који су се одиграли у периодима промена архитектонских парадигми или појаве нових архитектонских стилова.

Будући да само добро састављен програм конкурса има потенцијал да доведе до доброг резултата, у интересу инвеститора и организатора јесте да његова припрема буде што темељнија, а његов финални текст што потпуније и што прецизније објасни програмске елементе и све друге захтеве које пројекти треба да испуне. У том циљу, још од првих година оснивања струковних организација архитеката (широм Европе углавном крајем деветаестог века, а слично и у нашој средини⁵³) почела је са установљавањем пракса њиховог

⁵³ О овоме видети податке приказане у следећем поглављу.

укључивања у организацију архитектонских конкурса и израду конкурсних програма, између осталог⁵⁴. Најпожељнија ситуација за све добронамерне учеснике у конкурсима јесте она у којој струковна или еснафска удружења архитеката делегирају своје истакнуте чланове да учествују у припреми пројектног задатка а затим и у Оцењивачком суду конкурса, чиме се истовремено обезбеђује добра упознатост чланова жирија са свим битним аспектима задатка и контекста (потенцијалима и ограничењима програма, локације, реалним потребама клијента и реалној могућности да се оне кроз реализацију објекта задовоље, и сл.). Овакву ситуацију предвиђа и један од првих правилника о конкурсима у Србији, онај из 1920. године, изгласан у организацији УЈИА.

На описани начин, у конкурсној процедури се, од тренутка расписа, до тренутка објаве резултата конкурса, традиционални однос архитект-клијент преводи у архитектонским језиком кодификовану комуникацију – разговор између стручњака (Оцењивачког суда и архитеката - учесника на конкурсима), разменом докумената – пројектног задатка, урбанистичких услова, катастарског плана, геодетских и геолошких подлога, и сл., с једне, и архитектонских решења са друге стране. Управо у форми овог дијалога - који се води у аутономном домену архитектонске струке, испољава се основни капацитет архитектонског конкурса за аутономију архитектонске мисли и конкретне архитектонске концепције у односу на шири културолошки, друштвено-економски и политички оквир.

⁵⁴ При томе, треба нагласити, да су управо струковне организације у нашој средини у многим случајевима одиграле улогу иницијатора одржавања конкурса, најчешће за случајеве планирања изградње важних јавних објеката или објеката на важним урбаним локацијама. Исто важи и за многе конкурсе из области урбаног планирања.

1.3. Архитектонски пројекат као аутономни дискурс

1.3.1 Пројекат и конструисана реалност

Као што је наведено у уводном делу рада, међу познатим критикама 'аутистичности' архитектонског пројекта и архитектонског приступа решавању проблема из домена урбаног, јесте и она Лефеврова, према коме ни једна од професија које се баве директно баве производњом простора (архитекти, урбанисти, географи, економисти, и други) не могу на довољно широк начин приступити решавању стварних пробелема урбаног. При томе, Лефевр архитектурама и урбанистима приговара због њихове амбиције да себе прогласе за најкомпетентије међу стручњацима који се баве простором. Он ту 'заблуду' струке приписује пре свега природи рада архитеката и урбаниста – односно чињеници да они делују кроз производњу пројектата и планова:

Захтевамо (ко? теоретичари и практичари, творци појмова и они који се њима користе) с много буке, човека од синтезе. Ни у једном случају не пропуштамо прилику да поновимо како та синтеза не може бити дело сициолога, ни економисте, нити било ког специјалисте. Истина је да, желећи да избегну као практичари империјализам једне специјалности, архитеката и урбаниста захтевају ту титулу и за ту улогу. Зашто? Зато што цртају, зато што су овладали вештином, зато што извршавају планове и нацрте. Бесправан захтев. [...] Знање нема везе ни са вештином, нити са збиром техника. Оно је теоријско; оно је привремено, проверљиво, спорно. Или пак оно није ништа.⁵⁵

Овде изнесена теза, о извесној 'заблуди' архитектуре, развија се и кроз друге Лефеврове текстове, у којима се тај проблем такође доводи у везу и са заслепљеношћу архитектате самим праксама производње архитектонских пројектата⁵⁶.

⁵⁵Anri Lefevre, *Урбана револуција* (1970) Prevod: Mirjana Vukmirović-Mihailović (Beograd: Nolit, biblioteka Sazvežđa, 1974), p. 71.

⁵⁶ Овде треба скренути пажњу на инсистирање на раздвајању технике и теорије, односно праксе и теорије, где се могућност за знање, које би се ставило у функцију скицирања нових урбаних стратегија, пре свега тражи у пољу теорије. Лефевр, исто као и Тафури, оспорава

Лефевр у више текстова покушава да демистификује процес архитектонског пројектовања и укаже на његове иманентне мањкавости када је у питању интегрално сагледавање урбане проблематике, на које архитекти имају претензије. Он инсистира да је проблем између осталог и у томе што архитекта своје замисли уписује на празан папир цртаће табле верујући погрешно да неутрални простор папира кореспондира са некаквим реалним неутралним простором. На тај начин архитекта своје цртеже посматра као репродукције, визуализације стварног, реалних ствари, док заправо они представљају једно 'декодирање и рекодирање' стварног, управо зато што су процедуре пројектовања кроз цртеж рутинске и традиционалне. Како тврди Лефевр,

због тога цртање (и овиме свакако подразумевамо и пројектовање [*design*, прим. Г.Ш]) није само вештина и техника. Он је начин (модел) репрезентације, условљени и кодификовани *know-how*. Отуда је он филтер, селективан према садржају, који елиминишући овај или онај део 'реалног', на свој сопствени начин испуњава празнину текста. У отежавајућим околностима ово филтрирање иде даље од тога да представља само идеолошку специјализацију. Оно може чак и да сакрије друштвени захтев (потребе)⁵⁷.

Оваква теоријска поставка види архитектонски пројекат као самосвојну репрезентацију скупа вредности, ставова, предубеђења и свесно и несвесно усвојених конвенција које архитеката најчешће не преиспитује.

Ако ово питање разматрамо у контексту анализе природе конкурсног пројекта као посебне подврсте архитектонског пројекта, можемо да укажемо на неке битне аспекте који конкурсни пројекат чине специфичним. Будући

архитектонској пракси могућност критичке анализе проблема друштвеног простора и аутономног критичког деловања. На више места он тврди да је суштинска карактеристика архитектуре да заправо 'кондензује' постојеће друштвене односе.

⁵⁷ Henry Lefebvre, *Writings on the Cities* Translated and edited by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas (Oxford: Basil Blackwell, 1996), str.188.

да архитекти, као што смо раније навели, конкурсна решења раде на основу самосталног тумачења пројектног задатка, он/она свакако већ у раној фази упознавања са темом конкурса у саму ту тему уписује своје лично тумачење. Архитекти неминовно, своје разумевање програма конкурса боје својим светоназорима, приступом стеченим својим стручним образовањем, рутином свог личног пројектантског поступка, итд. Имајући у виду да се конкурсни пројекат ради у контексту такмичења са другим учесницима, архитект му по правилу приступа са свешћу о потреби да се издвоји у односу на конкуренте. У том смислу он/она у своје решење има тенденцију да упише идеје које сматра истовремено утемељеним у свом дотадашњем раду, али и идеје које сматра свежим или иновативним одговором на постављени проблем.

(Често се дешава и то да архитекти пре и за време трајања конкурса не посете локацију и не сагледају уживо просторни контекст за који пројектују конкурсно решење – било зато што се ради о локацији у удаљеном месту или другој држави па нису у прилици да посету реализују или зато што свесно одлуче да тако ураде смањујући тако себи трошкове учешћа на конкурс. С тим на уму, можемо стећи слику о ситуацији у којој одређени број учесника конкурса заиста целокупну слику о задатку и теми конкурса формира искључиво на основу конкурсног програма и додатних материјала датих у конкурсним подлогама за рад.)

1.3.2 Цртеж у архитектури и конкурсни цртеж

У разматрањима Робина Еванса (*Robin Evans*) о природи архитектонског цртежа, једну од главних тема представља коришћење цртежа у архитектури као средства и медија за истовремено конципирање архитектонске идеје и њену презентацију. Разматрајући више типова или врста архитектонских цртежа, у једној од својих студија, он се посебно фокусира на питање цртежа архитектонских објеката у дводимензионалној, управној пројекцији, које је архитектонска пракса усвојила као конвенцију у производњи архитектонских пројеката.

Ортогонална пројекција није ни најмање мистериозна ствар, па ипак, њено коришћење у архитектури покреће многа нерешива питања, од којих је најургентније оно везано за енигму настајања архитектонских идеја пре него што се изграде. Ако мислимо у домену уметности, ова претходна дефиниција објекта, код које су све битне одлуке обично донете пре него што је сама ствар уопште започета, карактеристична је за архитектуру. Било би будаласто, чини ми се, описати архитектуру као апстрактну, будући да кућа није више апстрактна од столице или бисквита; ипак, има много смисла да процес њеног конципирања (*conception*) опишемо као апстраховање (*call abstracted*). Архитекти не праве зграде, они праве цртеже зграда.⁵⁸

Својство цртежа дводимензионалних пројекција у архитектури јесте да су оне директивне, односно, да поред информације о изгледу неког објекта (којом се преносе идеје о естетском, функционалном и симболичком аспекту архитектонског концепта) садрже и информације директно употребљиве за реализацију тог објекта (димензије, материјализацију и слично).

Говорећи о врстама цртежа у архитектури и њиховој употреби, Еванс и други аутори разликују цртеже којима се приказује изведено архитектонско дело од цртежа који приказују концепцију објекта (пројекат) који тек треба да се изведе. У оваквим разврставањима, перспективни прикази, најчешће се стављају у групу цртежа који представљају репрезентације изведених дела.

Треба међутим рећи да у историји архитектонских конкурса, перспективни цртеж, уз аксонометријске приказе представља једно од важних изражајних средстава архитеката. Он служи пре свега као допуна информација о архитектури објекта, приказаним у цртежима дводимензионалних

⁵⁸ Еванс даље напомиње да су и многе друге ствари слично унапред конципиране, попут дела инжењерских наука или легислативе, али да се за разлику од архитектуре о њима не мисли као о уметностима. Види: Robin Evans, "Architectural Projection", in Eve Blau and Edward Kaufman, eds., *Architecture and Its Image – Four Centuries of Architectural Representations* (Canadian Centre for Architecture: Montreal, 1989), str. 21.

пројекција - основама, пресецима и изгледима објекта - и треба директније да дочара просторни и визуелни карактер предложеног решења, тако да је често дат као приказ имплементације пројектоване структуре у непосредни или шири просторни контекст локације за коју се пројектује.

У истраживањима о развоју перспективног цртежа у архитектонској презентацији, наћи ћемо да је у западној култури ова врста приказа нарочито постала популарна и доживела свој процват од седамдесетих година осамнаестог века, да би се током целог деветнаестог века сматрала једним од главних медијума за презентацију и излагање архитектонских идеја. У исто време у архитектонским круговима се постепено развијала једна резерва и отпор према коришћењу перспективних представа, тако да је, на пример,

[...] 1838. године, Институт британских архитеката [...] одлучио да перспективне цртеже на архитектонским конкурсима треба ограничити на одређене задате тачке погледа, и да не смеју бити бојени; 1900. године, установљено је да више нису међу обавезним цртежима, а 1931. године њихова употреба је била укинута.⁵⁹

Главни разлог овакве забране јесте тај што је мода лепих, акварелисаних перспективних приказа довела у питање објективност оцењивања конкурсних пројеката, будући да се сматрало да су ове ликовне представе архитектуре често заводљиве и нереално приказују квалитет конкретне архитектонске идеје. Уз то је присутан и ризик да атрактивно и допадљиво урађена презентација пројекта потпомогнута варљивим перспективним представама омете Оцењивачки суд у правилном међусобном поређењу конкурсних радова. Однос између технике презентације и стварних квалитета архитектонске идеје и питање способности жирија да објективно пореди пројекте различите визуелне 'опreme' је једна од тема присутних и у савременој конкурсној пракси.

⁵⁹ (курзив Г.Ш.) Види: М. Richardson., "Architectural Drawings: Problems of Status and Value", *Oxford Art Journal*, Vol.5, No. 2, Architecture (1983), str. 16.

Чувени су, међутим, и пословични случајеви где су се на конкурсима високо пласирали пројекти скромно или једноставно графички обрађени, попут првонаграђеног решења на конкурс за *La Grande Arche de la Défense*, у Паризу, из 1982. године, које је аутор предао ручно исцртан, са перспективним приказима у виду једноставних скица у црном тушу, које приказују шири и ужи просторни контекст и визууре из перспективе пешака.

[Слика 1.3.1]

Често се велике разлике у погледу опреме рада састоје у обиму материјала – као што је нпр. био случај код Међународног конкурса за реконструкцију трга Кнежев споменик, у Београду, из 1937. године, где је архитекта Милан Злоковић добио другу награду приложивши један једини пано, за разлику других учесника чији су елаборати садржали и преко двадесет паноа⁶⁰.

У савременој конкурсној пракси у великом броју земаља се, управо да би се олакшао рад Оцењивачког суда и оцењивање радова учинило објективнијим, прецизно прописује садржај конкурсног елабората, не остављајући учесницима могућност да предају додатне прилоге, са напоменом да се они неће разматрати⁶¹. Код неких конкурса се чак прописује начин организације сваког конкурсног паноа, број, врста цртежа и њихово место на одређеном пану, тако да сви такмичари имају исти број листова са истим врстама цртежа на истом месту, не би ли конкурсни пројекти били што директније упоредиви. Овакве мере су очигледан резултат покушаја да се процес оцењивања пројеката у међусобној утакмици учини што објективнијим и да

⁶⁰ Види: "Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Алберта, Кнез Михаиловој и Краља Милана", *Београдске општинске новине* 4–6 (1937) (Београд), str. 324–338.

⁶¹ Слична правила на снази су широм земаља Европске уније. Види нпр. аустријски важећи правилник за организовање конкурса у области архитектуре: уколико није прописано да се на конкурс предају додатни прилози, попут реалистичних дигиталних рендера или макета, они се морају занемарити и званично дисквалификовати. При томе су прописани основни прилози као опрема конкурсног рада који у графичком делу поред дводимензионалних техничких цртежа обухватају још само једноставне просторне скице, "апстрактног дизајна без дигиталног рендера". Види: Federal Chamber of Architects and Chartered Engineering Consultants, eds., *Competition Standard for Architecture – CSA 2010* (Wien: BIK-Verlags-Ges.m.b.H., 2010), str.39.

https://www.arching.at/baik/upload/pdf/wsa/uebersetzung_wsa_2010_englisch_mit lesezeichen.pdf

се цртеж стави у контекст у коме му је доминантна улога директно, 'технички писмено' преношење информација о архитектонској идеји, док се његова уметничка вредност свесно мора држати у другом плану. Ово прописивање језика архитектонског конкурсног елабората, полази од претпоставке да су конкретно предвиђени цртежи довољни као средство да се изразе најкомплексније архитектонске идеје и покажу њихови квалитети. Такође, оно садржи претпоставку да чланови оцењивачког суда, архитекти и неархитекти, имају способност да овај језик и речник у потпуности разумеју.

Архитектонски цртежи се, у том смислу, у конкурсној пракси користе и посматрају као искази једног стандардизованог, заокруженог и аутономног језика који на кодификовани начин преноси информације о архитектонској идеји и концепцији. Иако се цртежу не може одузети његова вредност естетска вредност као самосталног артефакта, он је у конкурсној пракси, без изузетка стављен у службу што директније афирмације архитектонских идеја. Иако се од цртежа као исказа архитектонске концепције пре свега захтева техничка директивност, он не губи свој иманентни потенцијал да прикаже и друге идеје и ефекте – оне који нису строго просторне или у релацији са формом, већ могу бити на пример идеолошки или естетски сугестивни.

1.4 Конкурс и експеримент

Неки аутори виде конкурс као специфично поље архитектонске делатности у коме је експеримент могућ, пожељан, па тиме и уобичајен догађај. Раније објашњена делимична аутономност од директног утицаја инвеститора узима се као доказ за претпоставку да је конкурсна ситуација идеална прилика за експериментални приступ постављеној теми и истраживање нових, неконвенцијалних или револуционарно различитих и радикалних приступа њеном решавању⁶².

⁶² Упореди нпр. зборник радова о конкурсима, под називом "Експериментална традиција – есеји о конкурсима у архитектури": H el ene Lipstadt, ed., *The Experimental Tradition – essays on*

Пракса показује да експериментални приступ ипак није правило када су у питању конкурсни пројекти. Већина конкурса са собом носи обећање реализације дела уколико аутори на њему победе, тако да се учесници често орјентишу према решењима која сматрају реалним или оптималним за извођење, са намером да себи повећају шансе за успех. Ово умногоме зависи и од процена архитектата да ли је конкурс од такве врсте да састав жирија, на пример, у склопу са темом, крије захтев за конвенционалнијим решењима или оставља наду за пробој нових идеја или експерименте са темом. Ако анализирамо историју архитектонских конкурса, могло би се рећи да се код оних конкурса који обрађују такозване велике теме, попут централних локација великих градова, или значајних јавних објеката и који самим тим привлаче велики публицитет, архитекти радије одлучују за експеримент (или је можда случај управо то да се архитекти склонији експерименту радије опредељују да учествују у врсти конкурса који обезбеђују значајан публицитет.) У сваком случају, често ни сам жири ни тема не представљају ограничење за експеримент ако је конкурс довољно значајан и гарантује видљивост у јавности.

Ту долазимо до једног, за архитекте општег места, да успех на конкурсима не значи искључиво и само победничко место или награду. У многим случајевима, архитекти улазе у утакмицу да би промовисали своје идеје (нпр. одређени авангардни или нови приступ архитектури уопште или конкретној архитектонској теми). Познати су конкурси из треће декаде двадесетог века на којима се кристализовао модернистички дискурс у архитектури (као нпр. већ поменути конкурс за Чикаго трибјун, конкурс за седиште Лиге народа у Женеви, конкурс за Палату Совјета, итд) на којима су управо пројекти које бисмо назвали експериментима, иако нису били првонаграђени, однели суштинску победу, афирмишући своје ауторе и њихове идеје на најширој, светској архитектонској сцени.

Competitions in Architecture, (The Architectural League of New York: Princeton Architectural Press: NY, 1989).

Можемо да закључимо да експеримент, иако свакако није правило у конкурсној пракси, заправо представља легитимну могућност, која отвара за архитектуру највећи могући степен аутономије. Слобода да се на конкурс наступи са архитектонском иновацијом, да се пројектом изрекне критика расписа или да се њиме понуди извесни неочекивани и нови квалитет, или открију скривени потнецијали теме и алтернативно тумачење програма, а да се у исто време осигура публицитет за понуђене архитектонске идеје, јединствени је квалитет конкурсне праксе.

Могућност да се пројекат који представља експеримент још и реализује, делује као потпуна победа слободе архитектонске имагинације. Иако идеје које афирмише нису без претходника у историји и теорији архитектонских идеја, конкурсни пројекат Ренца Пјана и Ричарда Роџерса за Помпиду центар у Паризу, пример је, пар екселанс, конкурсног рада који можемо сматрати експериментом, а који је доживео апсолутни успех, кроз конкурсну победу а затим и реализацију објекта, извршивши при том значајан утицај на архитектонску културу, али свакако и на разумевање и перцепцију шире јавности о могућностма савремене архитектуре.

Ако уместо појма експеримент ставимо појам истраживње, можемо открити да се код великог броја аутора, архитеката и архитектонских теоретичара среће став о томе да је конкурс у архитектонској пракси право место за истраживање. За многе архитекте, конкурси су школа после школе - у којој се кроз велики ентузијазам и утрошак креативне снаге, времена и новца, трага за властитим ставом, изразом и стиче нека врста креативне радне рутине. Овакве ситуације су нарочито карактеристичне за периоде без ангажмана, без клијената и реалних наруџбина, тако да архитекти и читаве архитектонске фирме кроз учешће на отвореним јавним конкурсима одржавају радни ритам, по цену економске неисплативности. Ефекат попуњавања личног портфолија и радне биографије, који смо раније поменули, чак и са ненаграђеним конкурсним пројектима – уколико они

представљају квалитет иза којег може да се стоји или један исказан ауторски став више, код многих аутора у одређеном периоду каријере може да буде довољан мотив. Мотив је утолико јачи, уколико се разуме и као прилика за развој личног креативног израза или приступа. У југословенској конкурсној пракси нпр. постоји период у коме је цела архитектонска струка била у позицији да се према конкурсима односи као према прилици да демонстрира потенцијал за истраживање нових архитектонских модела, новог језика и етоса архитектуре – у првим годинама након другог светског рата, према сведочењу савременика, овакво колективно осећање неопходности откривања новог архитектонског језика било је опште место.⁶³

1.5 Жирирање архитектонског конкурса - вредносна мерила

Колин Роу је објавио једно од илустративних разматрања о раду оцењивачких судова, бавећи се случајем конкурса за „Александријску библиотеку” у Египту⁶⁴. Ради се о великом интернационалом конкурсном одржаном 1988. године (дакле, на самом крају периода којим се бави ова дисертација), који је анимирао светску архитектонску сцену будући да је био отворен и анониман и да је за тему имао капитални објекат културе на светском нивоу.⁶⁵ Међународни оцењивачки суд био је састављен доминантно од архитеката (седам архитеката и два стручњака из области библиотекарства) и укључивао је звучна имена попут Фумихико Макија (*Fumihiko Maki*), америчког модернисте Џона Карла Ворнакија (*John Carl Warnecke*) и Чарлса Корее (*Charles Correa*) једног од најпознатијих индијских архитеката⁶⁶. Конкурс је у сваком смислу спадао у оне врсте конкурса који привуку велику пажњу светске јавности и самим тим гарантују будућим

⁶³ О овоме и другим специфичним моментима конкурсне праксе у Србији и Југославији, види у следећем поглављу.

⁶⁴ Colin Rowe, "Bibliotheca Alexandrina: An Also Ran?", *ANY: Architecture New York, No. 7-8, Form Work: Colin Rowe* (1994), str. 52-57.

⁶⁵ Интересовање архитеката је било велико. За учешће се регистровало укупно 1400 тимова а на конкурс су стугла 524 рада из 44 различите земље. Види: Franco Zagari, ed., *Bibliotheca Alexandrina, International Architectural Competition*, (Paris: UNESCO, 1990).

⁶⁶ у жирију су били још и архитекти: Франсоа Ломбар (*François Lombard*) из Француске, Франко Загари (*Franco Zagari*) из Италије, Мосен Захран (*Mohsen Zahran*) из Египта и Педро Рамирез Васкез (*Pedro Ramirez Vasquez*) из Мексика. Види: Исто, стр. 55.

победницима и награђенима интернационалну промоцију и огроман побулицитет, тако да је то један мотив више за потенцијалне учеснике. Победа на овом конкурс, и реализација објекта након тога, отворили су пут ка интернационалном успеху, до тада анонимним, архитектама студија Снохета (*Snøhetta*) из Осла⁶⁷. Ипак, оно на шта Роу скреће пажњу јесте концептуална недоследност програма конкурса, и очигледна дезорјентисаност жирија као целине, у погледу критеријума оцењивања конкурних радова. Његова анализа, у којој користи изјаве и текстове чланова жирија и представника организатора о конкурс, теми и победничком раду, открива потпуно дивергенте идеје о томе шта објекат Александријске библиотеке треба да буде, каква је његова симболика и у којим архитектонским вредностима она треба да буде оличена⁶⁸. Роу закључује да је лоша припрема програма и конфузно постављање циљева и захтева конкурса утицала и на процес евалуације који последично није могао изнедрити добар резултат.

Наравно да овај случај нипошто није усамљен или редак у конкурсној пракси. Оно што је од интереса за ово истраживање јесте питање на који начин се долази до вредносних критеријума које оцењивачки суд једног конкурса успоставља и око којих гради консензус и према којима потом вреднује понуђена архитектонска решења.

Ако, према Тафурију, само архитектонска теорија може претендовати на стварну аутономију и на суверену критичку позицију, онда се у таквој поставци можемо надати да код архитектонских конкурса управо теоријско

⁶⁷ "Десет година касније, уследио је победнички пројекат на конкурс за Оперу у Ослу. 2004. године, Снохета је позвана да уради пројекат Културног центра у оквиру Меморијала Светског трговинског центра у Њујорку. 2013. ангажировани су за пројекат проширења музеја *SFMOMA* у Сан Франциску." Тренутно, Снохета запошљава преко 180 људи у својим огранцима у Ослу, Њујорку, Сан Франциску, Стокхолму, Инсбруку и Аделаиду. Види: <http://snohetta.com/about>, приступљено 25.08.2016.

⁶⁸ Сам победнички пројекат је у време након објављивања резултата доживео велике критике захваљујући пројектантским одлукама које су деловале нерационално у односу на програм, услове локалне климе, финансијски оквир и друге аспекте. У контексту конкурсне процедуре одабира решења, одговорност је у целости на оцењивачком суду, па су поменуте критике њему и биле упућене.

усмерење чланова жирија и жирија као целине, има потенцијал да конкурсни резултат учини аутономним доприносом струке у односу на питање постављено пројектним задатком.

Као илустрација могао би да послужи случај жирија, овде већ поменутог конкурса за Културни центар Помпиду у Паризу из 1970-71. године, у коме су учествовали најеминентнији представници савремене архитектуре, Жан Пруве (*Jean Prouve*), као председник жирија, Оскар Нимајер (*Oscar Niemeyer*) и Филип Џонсон (*Philip Johnson*), између осталих⁶⁹. Још једна светска звезда, дански архитекта Јорн Утзон (*Jørn Utzon*) такође био позван, али је због болести отказао учешће⁷⁰. Према сведочењима о процесу оцењивања радова, жири је најпре сваки од 681 пројекта (колико је било оних који су задовољавали конкурсне услове) разматрао у односу на следеће критеријуме који су наведени у пројектном програму:

- општи дух: архитектонско тумачење филозофије Центра,
- имплементација у урбано окружење (тражи се архитектура која позива, отвара се гостољубиво ка окружењу),
- најближи могући однос форме и функције,
- флексибилност,
- приступ и кретање (нарочито пријемчљиво за пешаке),
- пријем публике (генерално и за сваку активност посебно),
- усклађеност шеме са програмом,
- комуникације,
- технички аспект (безбедност, контрола, конструкција, механичка опрема),
- принципи изградње (треба рачунати са могућим кашњењима).⁷¹

⁶⁹ Преостали чланови жирија су били: Гаетан Пикон (*Gaetan Picon*), као подпредседник, Емил Ајо (*Emile Aillaud*), Сер Франк Френсис (*Sir Frank Francis*), Мишел Лаколот (*Michel Laclotte*), Вилхелм Дандберг (*Wilhelm Sandberg*), Херман Либаер (*Herman Liebaers*) (наводно позван уместо архитекте Јорна Утзона) и Анри Пјер Мајар (*Henri Pierre Maillard*).

⁷⁰ ВИДИ: Nathan Silver, *The Making of Beaubourg - A Building Biography of the Centre Pompidou, Paris* (Cambridge Mass: MIT Press.), 1994, str. 38.

⁷¹ Исто, стр. 39.

[Слика 1.5.1]

Према истом извору, жири је од свих критеријума највише пажње посветио аспектима који се односе на карактер и квалитет архитектуре објекта, флексибилност простора и комуникативност објекта према окружењу. Коначна одлука да буде додељена прва награда која ће уједно бити и једина награда на конкурс⁷², за коју су чланови жирија гласали у односу осам према један, демонстрирала је велики ентузијазам са којим је жири у огромном броју пријављених радова изабрао решење архитеката Ричарда Роџерса (Richard Rogers), Ренца Пјана (Renzo Piano) и Ђанфранка Франчинија (Gianfranco Franchini)⁷³. Имајући у виду врхунски ауторски ауторитет чланова оцењивачког суда, који сам по себи треба да буде гаранција савесног и темељног односа према теми и задатку одабира најбољег решења, можемо трврдити да је одлука о избору радикалног пројекта италијанско-енглеског тима директан производ кристализације одређених идеја и вредносних ставова унутар домена архитектонске културе у једном конкретном историјском тренутку.

Јасно је да се од оцењивачког суда, који је по правилу хетерогрпног састава и заједно ради на послу оцењивања, одржавајући серију радних сесија у једном ограниченом, релативно кратком временском периоду, не може очекивати доследно уобличена, потпуно заокружена теоријска позиција у правом смислу речи. Ипак, извесно је и очекивано да се кроз рад на вредновању радова, дискусије и упоређивање ставова, у групи експерата који процењују и оцењују пројекте кристалише одређени корпус идеја у коме ће одлука о исходу конкурса најзад бити и утемељена.

Рејнер Банам (*Reyner Banham*) наводи у својој анализи да је избор пројекта Пјана и Роџерса 1971. године био очигледна кулминација идеја о мегаструктурама, мобилности, трансформабилности и потпуном и

⁷² Поред тога један рад је похваљен а 30 их је добило обештећење.

⁷³ Последњи наведени био је у време израде конкурсног решења један од сарадника у бироу "Piano & Rogers". Постконкурсни пројекат на основу кога је изведен објекат Центра Жорж Помпиду потписали су као аутори Пјано и Роџерс.

бесоповратном ослањању на нове технологије (оличене у авангардним пројектима енглеског Архиграма и других)⁷⁴. Ми бисмо додали да је у модерној архитектури, заступљеној у конкурсном жирију својим истакнутим представницима (или предводницима), сазрео скуп идеја о промени – од волумена ка структури, од утопије светла и ваздуха, до утопије електичних помагала и апсолутне трансформабилности, од градње у потпуној индустријализацији до потпуне технолошке анимације урбаног простора (у служби културе, за ову прилику).

[Слика 1.5.2] [Слика 1.5.3]

Код наведеног примера, у најзанимљивија питања у целој ситуацији око вредновања и контекстуализације идеја иза победничког пројекта, спада и оно које су многи покренули заслугом самих аутора – у којој мери су Роџерс и Пјано свесно уписали у пројекат одређене идеје, а у којој мери су оне накнадо из њега прочитане. Према изјави Пјана, "Сваки пут када су нам људи говорили о култури, осећани смо се чудно. Дух конкурса нам је био потпуно стран. Наш одговор је био у маниру детета које се плази на испитивача... Тешко је пројектовати споменик културе када вам је педесет година. Када имате тридесет, то је немогуће".⁷⁵ У овој и више других ситуација, аутори су изнели објашњење да је пројекат који су понудили на конкурс био плод игре са архитектонским темама које су им биле блиске и да је настао као њима најлогичнији архитектонски одговор на тему и контекст, истовремено без дубоког теоријског промишљања о теми конкурса и комплексности проблема стварања модела једне нове институције културе, какав је Центар Помпиду требало да буде. Идеје су, међутим, биле јасно изнете (простор је мултифункционалан и проточан, објекат је експлицитно отворен и укључује се у мрежу јавног простора, уместо строгог споменика, појављује се у форми инфраструктуре која треба да омогући да се догађаји десе) а затим и прецизно прочитане од стране конкурсног жирија.

⁷⁴ Reyner Banham, John Partridge, "1977 May: The Pompidou Centre, The "Pompodlium"", *The Architectural Review*, 02.03.2012, дигитално издање, <https://www.architectural-review.com/buildings/1977-may-the-pompidou-centre-the-pompodlium/8627187.article> приступљено 10.10.2015.

⁷⁵ Део изјаве Ренца Пјана у документарном филму о Центру Помпиду: https://www.youtube.com/watch?v=hb0kNcY_07w приступљено 25.08.2016.

Вредносна мерила око којих један компетентан жири архитектонског конкурса постигне консензус или води расправе, по правилу осликавају доминантне тенденције у архитектури датог тренутка. Одатле се у анализи конкурсне праксе и конкретних случајева архитектонских конкурса, сагледавањем и разумевањем ових вредносних мерила може поуздано стећи увид нпр. у механизме позиционирања нових архитектонских идеја или у механизме њиховог одбацивања. У анализи конкретних примера из конкурсне архитектонске праксе у Србији, у даљем тексту дисертације, видећемо на који начин се вредносни критеријуми и друга опредељења конкурсног жирија могу тумачити као поуздани показатељи идејних струјања која се на архитектонској сцени одвијају и на који начин су она конвергентна или се разилазе са политичким или другим друштвеним и идеолошким доминантама датог историјског тренутка.

1.6 Конкурс као јавни догађај у коме архитектонски пројекат игра централну улогу

Да би један архитектонски конкурс успео, мора се одговорно приступити његовој припреми, осигурати да компетентне особе, у доброј сарадњи са организатором (клијентом, инвеститором) и под пуном одговорношћу, припреме детаљан пројектни задатак и да затим исто тако компетентне особе, без притиска и непристрасно оцене приспеле радове. Ипак, оно што даје лице једном конкурс - обликује целокупни догађај вредновања и процесе накнадних прихватања или евентуалне реализације резултата конкурса, јесу конкретни архитектонски пројекти – конкурсна решења. Око њих конкретно се гради тежиште целог дискурса.

Поменули смо раније како многи аутори описују јавни архитектонски конкурс као један 'изврнути свет', сличан карневалу, у коме не важе правила стварног света – 'аутсајдери постају краљеви', студенти или непознати архитекти имају своју шансу да победе професоре и славна имена и да освоје наруџбе из снова, или да постану видљиви и афирмишу се преко својих

изузетних пројеката. Овакава изврнута стварност је могућа и настаје управо захваљујући томе што су у тежишту њеног света сами архитектонски пројекати – тј. конкретна конкурсна решења.

Будући да је, при томе, сваки конкурс по правилу јавни догађај, као што смо претходно објаснили, из позиције расправе о потенцијалу архитектуре за аутономију, ситуација у којој пројекат заузима централно место, може да се тумачи као шанса да се директно из домена архитектуре и архитектонске културе критички делује у јавном простору или у ширем простору културе.

[Слика 1.6.1]

Прилика да се вредности садржане у архитектонском пројекту представе и афирмишу у јавном друштвеном простору, на најдиректнији начин од архитектонског конкурса чини канал за комуникацију између поља архитектонских идеја и најширег друштвеног миљеа⁷⁶. У тој комуникацији, архитектура 'користи право' да се изражава својим сопственим изражајним средствима – идеје се саопштавају цртежом и сликом, као и гласом архитекте и стручњака из оцењивачког суда који промовишу и афирмишу њене вредности, док се од публике очекује да тај и такав говор разуме. Разговор који се води у постконкусној фази, између архитектуре и јавности, корисника или инвеститора, инициран је архитектонским концептима – пројектима који дају директан одговор струке на постављена питања, онако како их струка тумачи. Управо ово преузимање иницијативе, изношење на сто тема за разговор и дискусију, има потенцијал да учини од конкурса архитектонско поље слободе и инструмент за амплификацију (појачивач, мегафон) гласа архитектонског говора.

⁷⁶ О значају публикавања у архитектури, види, између осталог: Colomina, Beatriz. *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*. Cambridge Mass.: MIT Press. 1996.

2. КОНТЕКСТ ИСТРАЖИВАЊА – АРИТЕКТОНСКА КОНКУРНА ПРАКСА У СРБИЈИ

2.1 Развој архитектонске сцене

2.1.1 Образовање архитеката у Србији током XX века

У Београду је 1905. године основан *Београдски Универзитет* као наследник *Велике школе*, која до тада била институције највишег образовног ранга у тадашњој Краљевини Србији. У оквиру универзитета је у основано пет факултета – богословски, филозофски, правни, медицински и технички. Технички факултет уредбом из 1906. године добија три одвојена одсека – Грађевински, Архитектонски и Машински одсек. За првог декана Техничког факултета Универзитета у Београду именован је Никола Стаменковић, док је за продекана и уједно првог руководиоца Архитектонског одсека постављен архитекта Андра Стевановић. Према програму новооснованог факултета, настава траје осам семестара, са такозваним „припремним испитом” после друге године и стручним испитом на крају четврте године студија.⁷⁷

Треба скренути пажњу на то да се као почетак високошколске наставе архитектуре у Србији обележава 1846. година, када је основана прва *Инжињерска школа* са трогодишњим наставним програмом, коју су уписивали свршени ученици Лицеја. Иако је била кратког века и није произвела значајна имена у области архитектуре, овој школи се приписује значај као институцији чије је кратко постојање помогло каснијој реализацији идеје о Техничком факултету и Архитектонском одсеку на њему.⁷⁸

⁷⁷ види: Богдан Несторовић, ур, *Високошколска настава архитектуре у Србији: 1846-1971: необјављени рукопис*, (Београд : Архитектонски факултет, Министарство за науку и технологију Србије, Плато, 1996), стр. 27.

⁷⁸ У школи се слушало пет предмета, и то: „Практическо земљемереније, Механика, Архитектура, Начертаније (писовање) и Немачки језик” - види сајт Архитектонског факултета Универзитета у Београду: <http://www.arh.bg.ac.rs/istorija-fakulteta/?pismo=lat>

Професори првих генерација студената архитектуре на новооснованом Универзитету су били бивши ђаци Техничког факултета *Велике школе*, који су сви редом као државни питомци након тога похађали европске школе архитектуре, како би допунили своје знање, оспособили се за рад у струци и положили стручни испит. Ниме, *Велика школа*, основана у Београду 1863. године као наследник *Лицеја*, имала је три факултета – Филозофски, Правнички и Технички факултет, који је, у складу са својим наставним програмом, образовао јединствен профил инжењера све до 1897. године. Тек када су после дугогодишњих неуспешних иницијатива, у оквиру Техничког факултета уредбом из 1897. године формиран Архитектонски, Машинско – технички и Грађевинско – инжењерски одсек, створили су се услови за образовање посебних струка инжењера и архитеката. Након те, заиста темељне реформе у архитектонском образовању може се рећи да је био најзад отворен пут за развој едукације у области архитектуре у Србији. Истовремено, то значи да је тек неких осам година пре оснивања *Универзитета*, у Србији било могуће студирати образовни програм којим се стиче назив архитекте. Стога је и наставнички кадар Архитектонског одсека на Универзитету (исто као и на *Великој школи*, пре тога) све до краја Првог светског рата био састављен искључиво од људи који су завршили различите специјализације у европским школама, најчешће на немачким универзитетима у Берлину (Андра Стевановић, Никола Несторовић, Милован Рувидић), Минхену (Милан Капетановић, Бранко Таназевић) или Карлсруеу (Драгутин Милутиновић, Драгутин Ђорђевић, Петар Бајаловић).

У оквиру новооснованог *Универзитета*, Архитектонски одсек Техничког факултета ради по реформисаном плану и програму (у односу на претходну осмогодишњу праксу на *Великој школи*), са укупно тридесет и осам предмета током осам семестара и три испитна рока годишње. Након друге године полагао се припремни испит за који су студенти предавали на оцењивање велики број графичких радова и припремали полагање више обавезних

предмета.⁷⁹ Након осам семестара наставе, припремао се стручни, односно дипломски испит, за који је као предуслов такође требало предати неопходну графичку документацију из различитих предмета.⁸⁰ Сам дипломски испит је подразумевао израду дипломског рада – односно пројекта из предмета Пројектовање јавних зграда или Византијска архитектура, као и усмено полагање испита пред комисијом.⁸¹

Треба истаћи и то да је по оснивању Архитектонског одсека на Великој школи, мали број студената похађао наставу архитектуре. Расположиви подаци говоре да је у школској 1898/99. години, на трећој години било уписано само 5 студената, а следеће 1899/1900. године, на трећој 2 а на четвртој 7 студената.⁸² Будући да је за време првог светског рата уништена архива Архитектонског одсека, нема поузданих података о томе колико је студената архитектуре дипломирало у периоду од 1898. до 1905. године, када је основан Универзитет, нити од 1906. до 1913. године. Настава на Универзитету је била прекинута за време балканских ратова 1913. године и настављена је тек након завршетка Првог светског рата.

У првим послератним годинама, након оснивања нове државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београдски Универзитет је радио у импровизованим условима, будући да је Кпетан-Мишино здање, односно зграда Универзитета била тешко оштећена током рата. Настава се

⁷⁹ Полагали су се предмети: Математика, Нацртна геометрија, Техничка механика са графичком статиком, Наука о стиловима, Грађевинске конструкције, Грађевинске машине, Наука о грађи и Геодезија. Види: Исто, стр. 28.

⁸⁰ Трбало је предати графичке радове из следећих предмета: Графичка статика (један пројекат са сататичким прорачуном), Византијске архитектуре (један пројекат), Пројектовање приватних зграда (један пројекат), Пројектовање привредних зграда (један пројекат), Архитектонски проблеми (три листа), Гвоздени кровови (један задатак), Орнаментика (3 листа), Декорација у боји (4 листа), Основе електротехнике (један пројекат унутрашње инсталације). Исто, стр. 29.

⁸¹ Полагали су се усмено следећи испити: Грађевинске конструкције II, Пројектовање јавних зграда, Пројектовање приватних зграда, Византијска архитектура, Пројектовање привредних зграда, Уређење вароши, Гвоздени кровови, Моделовање, Орнаментика, Историја архитектуре, Историја уметности, Грејање и проветравање, Грађевинска хигијена. Види: Исто, стр. 29.

⁸² Види: Исто, стр. 24.

реализовала на различитим локацијама у граду (нпр. у згради Војне академије у Ресавској) и према прилагођеном плану и програму (скраћени семестри, сегментирано полагање припремног испита и слично).

Значајно је рећи да је већ у школској 1925/26. години, наставни кадар Архитектонског одсека први пут био попуњен „сопственим подмлатком”, односно архитектама који су дипломирали на истом том одсеку између 1922. и 1924. године – за асистенте су конкурсом одабрани и постављени: арх. Милан Злоковић, арх. Богдан Несторовић, арх. Петар Крстић и арх. Михајло Радовановић. Као асистент волонтер исте године је примљен и арх. Александар Дероко. Сви они су уједно били први асистенти запослени на Архитектонском одсеку Техничког факултета. Већ у годинама између 1929. и 1934. сви поменути су били произведени у доценте, за ванредног професора је изабран Димитрије Леко, а у нови асистентски кадар ушли су и архитекти Бранислав Којић, Миливоје Гричковић, Петар Анагности и други⁸³. Значајна промена је и та што је 1929. године била довршена⁸⁴, а 1932. године и усељена нова зграда Техничког факултета⁸⁵. Архитектонском одсеку је припао део другог спрата објекта који је у то време сматран највећом зградом на Балкану, „која са четири унутрашња дворишта „светларника” захвата 10.000 кв. метара” и има око 200 просторија од којих су четири велики амфитеатри за предавања, како је тада преносила дневна штампа⁸⁶. Објекат су 1926. године пројектовали професори Архитектонског одсека Никола Несторовић и Бранко Таназевић у духу академизма, још увек доминантном у српској архитектури тог периода.

Настава архитектуре је била свакако донекле унапређена самим појачавањем наставног кадра и бољим просторним условима за рад, али су иницијативе за

⁸³ Види: Исто, стр. 33.

⁸⁴ "Радови на Техничком факултету, највећој згради на Балкану, довршени су". *Време*, 22.10.1929, стр. 7.

⁸⁵ Бојана Ибрајтер-Газибара, "Архитектура зграде Техничког факултета у Београду", *Наслеђе* (Београд), бр.7 (2006), стр. 71.

⁸⁶ "Довршење техничког факултета: највећа зграда по пространству у Београду", *Време*, 01.06.1929., стр. 2.

реформу програма, по угледу на сличне стране школе, и продужење трајања наставе на девет или десет семестара, биле без резултата. У околностима рада у новој држави, тек је 1930. године, под диктатуром краља Александра Карађорђевића, донет нови Закон о Универзитетима⁸⁷ а након њега низ уредби. Уредба Техничких факултета Универзитета у Београд, Загребу и Љубљани донета је тек 1935. године. Њом је задржано осам семестара, настава је интензивирана тако да је подразумевала 42 до 44 часова недељно а ранији припремни и стручни испит организовани су другачије – оба из два дела, уз обавезно претходно предавање прописаног броја графичких радова. Пре добијања пројектног задатка за дипломски испит, студент је требало да преда "архитектонски снимак какве постојеће грађевине [...] и технички извештај о раду на каквом архитектонском послу"⁸⁸. Уредба је такође регулисала унапређење рада наставника, између осталог формирањем колегијума наставника сродних предмета, као и оснивањем различитих Завода и Кабинета (нпр. на Архитектонском одсеку у Београду су основани: Завод за пројектовање приватних и привредних зграда, Завод за пројектовање јавних и монументалних зграда, Завод и музеј за народну уметност, Завод за историју уметности, Завод за уређење градова, итд.).⁸⁹ Према расположивим подацима о броју дипломираних студената архитектуре на Универзитету у Београду, тај број је од 1919. до 1923. био једноцифрен а између 1924. и 1940. године кретао се између 11 и 40 дипломаца. Укупно је између два светска рата у Београду дипломирало 470 студентата архитектуре⁹⁰.

⁸⁷ Према овом закону, Универзитети се налазе у Београду, Загребу и Љубљани, као седиштима. Као засебни факултети Универзитета у Београду, постоје још и Правни факултет у Суботици и Филозофски факултет у Скопљу. Универзитет у Београду има шест факултета – Филозофски, Правни, Богословски, Медицински, Технички и Пољопривредно-шумарски. Универзитет у Загребу има седам факултета, између осталог и Технички као и Универзитет у Љубљани који има укупно пет факултета. Види: „Закон о Универзитетима”, *Просветни гласник – службени орган Министарства просвете* (Београд), год. XLVI, бр. 7 (1930), стр. 665-682.

⁸⁸ Несторовић, *Вискошколска настава архитектуре у Србији: 1846-1971*, стр. 37.

⁸⁹ „Уредба Техничких факултета у Београду, Загребу и Љубљани”, *Просветни гласник – службени орган Министарства просвете* (Београд), год. LI, бр. 5 (1935), стр. 554-584.

⁹⁰ Види: *Вискошколска настава архитектуре у Србији: 1846-1971: необјављени рукопис*, стр. 167.

Како напомиње Бранислав Којић, за овај период у развоју архитектонског образовања у Србији значајно је и оснивање средње техничке школе, око 1924. године у Београду. Ова школа је имала и архитектонски одсек и трајала је четири године, дајући ђацима широко образовање из хуманистичких и посебно техничких дисциплина. Којић истиче да је тако „на територији Србије постепено стваран архитектонски кадар средњег образовања какав је већ одавно постојао у крајевима бивше Аустро-Угарске монархије”⁹¹.

Овде треба рећи да је, по узору на Технички факултет у Београду, у Загребу Техничка висока школа (са одсеком за зградарство, између осталих) основана 1919. године, на основу наредбе Повереништва за просвету и веру у оквиру Већа повереништва државе Срба Хрвата и Словенаца из 1918. године.⁹² У Љубљани је такође Универзитет основан исте 1919. године, и Технички факултет у оквиру њега. До доношења новог Закона и Уредби, на организацију ових универзитета и факултета била је примењена постојећа Уредба о Универзитету у Београду.⁹³

За разумевање развоја архитектонске сцене у Србији, важно је сагледати и утицаје које локална средина прима из других делова нове, проширене државне заједнице, односно кроз контакте и размену са стручњацима из Хрватске и Словеније, између два светска рата, а затим и других крајева велике, социјалистичке Југославије. Поред стручних изложби, на којима су се често могли видети и радови изван српске сцене⁹⁴, конкурси су били важно место сусрета са архитектонским концепцијама из других средина.

На овом месту кратко се задржавамо на разматрању утицаја које је сцена у Србији између два рата примала од архитеката из Хрватске који су се образовали у европским центрима. У периоду након уједињења из из 1918.

⁹¹ Бранислав Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду од 1920 - 1940. године* (Београд: Српска академија наука и уметности, 1979), стр. 266.

⁹² Види: <http://www.arhitekt.unizg.hr/fakultet/DocLib/Povijest.aspx>, приступљено 10.08.2016.

⁹³ Види: *Univerza v Ljubljani i njeni rektoriji*, (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2006), str.10.

⁹⁴ О овоме види нпр.: Маневић, Зоран. „Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)”. *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980): стр. 271-279.

године, па до 1930. године, већи број архитеката учествовао је на конкурсима у разлочитим крајевима нове краљевине, па је тако и значајан број хрватских архитеката већ је наступио на архитектонским конкурсима у Србији, и то готово по правилу са пројектима напредног, модернистичког израза, какав се није могао видети код архитеката београдске сцене. Објашњење за овакво стање треба тражити најпре у чињеници да су везе хрватских архитеката са важним ауторима, бироима и школама у централној и западној европи биле неупоредиво чвршће, а контакти и преношење утицаја интензивнији. Крајем двадесетих година многи млади хрватски архитекти који су студирали у иностранству или стицали праксу у архитектонским бироима великих европских имена, вратили су се у Загреб да наставе самосталну каријеру. Истовремено, на Техничком факултету у Загребу, на студијама архитектуре активни су професори Виктор Ковачић и Хуго Ерлих (Hugo Ehrlich) који су били бечки ђаци, а у двадесетим годинама наклоњени идејама Адлофа Лоса (Adlof Loos) као и Едо Шен, први ректор Високе техничке школе, који и сам еволуира у свом раду до потпуно модернистичког стила у тридесетим годинама.⁹⁵

Томислав Прмерл у исцрпном прегледу о школовању и пракси младих хрватских архитектата, заслужним за пробој модерне архитектуре на домаћу сцену, на једном месту наводи сажето како се у Загреб из иностранства враћају:

одушевљени ђаци Лоса (Златко Нојман (Neumann), Бела Ауер и Владо Поточњак), Пелзига (Poelzig) (Драго Иблер, Зденко Стржић и Јосип Пичман), Ле Корбизјеа (Ернест Вајсман (Weissmann), Јурај Најдхарт (Neidhardt), Драго Иблер и Златко Нојман), те остали ђаци из Прага и Беча, као апологети нових идеја.⁹⁶

⁹⁵ види: Tomislav Prmerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*. (Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1990), str. 23.

⁹⁶ Ibid, стр. 35.

На многобројним београдским конкурсима током тридесетих година, учествовали су готово сви набројани хрватски архитекти и често освајали награде на њима (упоредити са подацима у Табели I у прилогу - **Appendix**).⁹⁷

* * *

Након другог светског рата, првих неколико година на Техничком факултету Универзитета у Београду било је обележено отежаним радом у условима обнове и консолидације. Ослабљени наставнички кадар, неусловни простори и опрема за рад и програм прилагођен таквим условима, на Архитектонском одељењу су били донекле превазиђени тек 1948. године⁹⁸. Исте те године, Технички факултет је преименован у Техничку велику школу и издвојен из састава Универзитета, а Архитектонско одељење је постало Архитектонски факултет (а истом приликом је формирано још пет нових факултета). Ова интервенција је пре свега била резултат огромног пораста броја студената Техничког факултета, који исте те године чинио више од петине укупног броја студената Универзитета у Београду.⁹⁹

На основу Општег закона о Универзитету из 1954. године, Техничка велика школа је укинута, а Архитектонски факултет и осталих пет факултета су враћени под окриље Универзитета у Београду. Сам наставни програм је у овом периоду пролазио кроз више промена које нису биле посебно темељне и ослањале су се на предратну схему наставе. Све до 1949. године настава је трајала осам семестара, да би у периоду од 1949. до 1958. била продужена на девет, са додатним десетим који је био предвиђен за израду дипломског

⁹⁷ Упореди такође и са: Manević, Zoran. „Zagreb-Beograd 1912-1941”. *Čovjek i prostor* (Zagreb) br.10 (1983), str. 31.

⁹⁸ До јануара 1947. године се зими радило без грејања у просторијама зграде Техничког факултета. Види: *Вискошколска настава архитектуре у Србији: 1846-1971: необјављени рукопис*, стр. 42.

⁹⁹ Треба нагласити да је школске 1947/48. године први пут на Универзитету извршен „плански упис студената” како би се постигли резултати у области повећања броја високообразованог кадра, предвиђени петогодишњим планом развоја привреде, озаконјеним 1947. године. Тако се у Србији, од 4.919 матураната средњих школа на универзитет уписало 4.772, односно 96%. Према истим подацима, 1948. године Технички факултет у Београду је имао укупно 5.084 студента, загребачки 3.475 а љубљански 1.667 студената. види поглавље: Branko Petranović, „Direktivno-centralistički sistem rada Agitpropa” u *Istorija jugoslavije, knjiga III - Socijalistička Jugoslavija 1955-1988*, str. 152.

рада. Такође, реформом из 1949. године уведена је новина такозваног "рада у атељеима", где студент у области пројектовања кроз више семестара савладава различите тематске јединице под менторством једног професора и његових сарадника. У првим годинама примене овог система, на београдском Архитектонском факултету је било укупно шест пројектантских атељеа. Након 1958. године, настава је поново реорганизована тако да се реализује током осам семестара, да би се затим реформом из 1963. организовала као тростепена – прва четири семестра до дипломе са називом „инжењер архитект“, следећа четири семестра на другом степену воде до дипломе „дипломирани инжењер архитект“, а додатна два до четири семестра су део постдипломске наставе и воде ка звањима стручњака или магистра наука. Од овакве организације наставе одустало се већ 1966. године, када су први и други степен спојени у пређашњих интегралних осам семестара наставе, и један додатни семестар за дипломски рад.

Након студентских протеста 1968. године, који су потресли и Универзитет у Београду, одјек захтева студената и општа клима обојена жељом за променом, на Архитектонском факултету су добили своју резултанту 1970. године у оснивању такозване Нове школе, која је заправо представљала темељну реформу наставног програма факултета¹⁰⁰. На иницијативу и под руководством декана факултета, архитекте Богдана Богдановића, у периоду до 1973. године реализован је програм који је подразумевао увођење једне врсте самоуправног система у студентске клупе¹⁰¹. Стандардна форма наставе заснована, у тренутку оснивања Техничког факултета, на традиционалним обрасцима образовних програма европских политехничких школа и даље развијана као што смо скицирали у преходном осврту, у Новој

¹⁰⁰ види: Milorad Mladenović, "Comments on ("Saopštenja") of the New School (of Architecture)", Serbian Architectural Journal, No. 3 (2011), str. 37-78.

¹⁰¹Према речима Богдановића из интервјуа датог много година касније: „Кад сам се вратио из Америке, покренули смо Нову архитектонску школу. Нова архитектонска школа је била нека врста Црвеног факултета у складу са тадашњим духом времена. Либерали су нас, изгледа, подржавали. Као „црвени декан“ нисам се свидео мом новом академском друштву, друштву хијерархије.“ Види: Milan Milošević, „Sagovornik Vremena: Bogdan Bogdanović – Podsticaji uspaljene mašte“, *Vreme* (Beograd), br. 96, (1992) str. 8.

школи је у потпуности напуштена. Реформа која се одиграла, у практичном смислу је подразумевала интензивнији рад професора са мањим студентским групама, које су код неких предмета биле формиране према исказаним интересовањима и склоностима ка одређеним темама. Студентима је омогућено да у просторијама факултета, у оквиру простора своје групе (такозваног 'бокса'), имају свој лични радни простор у коме могу преко дана проводити неограничено време у индивидуалном или заједничком раду, истраживању и другим активностима. Уместо по семестрима настава је организована у триместрима, са укупно четири испитна тока. Наставни план је обogaћен новим предметима, нарочито у области урбанизма и студија градова, с тим што су студентски рад и сами курикулум генерално, у великој мери били оријентисани према интердисциплинарним приступима. Сам Богдановић је био на становишту да је реформа наставе била неминовни одраз генералног духа промена у архитектонском образовању широм света¹⁰². Школа је у старту наишла на одобравање међу студентима али истовремено и на снажна неслагања многих који су нови програм сматрали превише експерименталним или нису имали поверења у његову образовну ефикасност и потенцијал. Тако је већ 1973. године реформисани програм укинут, и уместо њега враћен стандардни метод, према традиционалном рецепту школе¹⁰³. Више је доказа да су трагови утицаја кратког али радикално новог приступа Нове школе, остали у једној мери уткани у рад факултета и наставили да се преносе кроз факултетску наставу превасходно кроз рад наставника који су некада били

¹⁰² За поређење са познатим експериментима у реформи наставе архитектуре широм света, током двадесетог века, а нарочито са примерима идеолошки лево оријентисане школе непосредно након 1968. године, види нпр: <http://radical-pedagogies.com/search-cases/> , посећено 15.08.2016.

¹⁰³ Познато је да је Богдан Богдановић, након одустајања факултета од програма Нове школе, у једној напуштеној сеоској згради основао „Сеоску школу за филозофију архитектуре у Малом Поповићу” у којој је наставио да примењује своје наставне методе у форми лабораторије за архитектуру и урбанизам. Школа је радила сваке суботе од 1976. до 1990. године, са поврменим различитим дужим програмима.

њени студенти или привремени протагонисти Богдановићевог експеримента настављеног кроз рад његове алтернативне сеоске школе¹⁰⁴.

Може се рећи да је следећа значајна реформа наставе Архитектонског факултета Универзитета у Београду реализована тек почетком двехиљадитих, преласком школе на наставни програм усклађен са принципима Болоњске декларације¹⁰⁵ из 1999. године.

2.1.2 Струковне организације и друштвени положај архитектонске струке

Данашњи Савез инжењера и техничара Србије¹⁰⁶, као годину свог оснивања је усвојио 1868. годину, када је у Београду ослобођеном од турске владавине формирана *Техничарска дружина*, чији је први председник био Емилијан Јосимовић, први српски урбаниста¹⁰⁷. Након неколико година рада, ово удружење је угашено. Године 1896. настаје *Удружење српских инжењера и архитеката*, и то преименовањем *Удружења српских инжењера*, основаног у Београду 1890. године. Драгоцени извор информација о раду ових струковних организација је *Српски технички лист*, званично гласило Удружења, које је почело редовно да излази већ од 1890. године.

Одмах након првог светског рата, средином 1919. године формирано је *Удружење инжењера и архитеката Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* које је објединило сва сталешака удружења инжењера и архитеката која су до тада деловала на територијама које су ушле у састав нове државе.¹⁰⁸ Удружење је исте године покренуло и све до 1939. године издавало свој

¹⁰⁴ На Архитектонском факултету у Београду је током 2015. године одржана изложба којом је обележен јубилеј *Нове школе*.

¹⁰⁵ Болоњском декларациој је започет процес реформи факултетског образовања европских земаља са циљем да се формира јединствени образовни систем. Види: https://en.wikipedia.org/wiki/Bologna_declaration, посећено 15.07.2016.

¹⁰⁶ Окупља више од четрдесет републичких и локалних (градских) удружења инжењера различитих струка, између осталог и удружења архитеката.

¹⁰⁷ Емилијан Јосимовић је био и управник Лицеја као и Декан Велике школе. О раду Емилијана Јосимовића и његовом значају за рани развој српске архитектуре и урбанизам

¹⁰⁸ види: „Nacrt za ustav Udruženja inženjera i arhitekata Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Технички лист* (Загреб) год. I, бр.1, (1919), 2.

часопис - *Технички лист*, који излази у Загребу, и већ од петог броја објављеног 1919. године носи у поднаслову промењено име друштва - *Удружење југословенских инжењера и архитеката* (УЈИА). Тачно двадесет година касније, одмах након формирања Бановине Хрватске, Удружење ће поново променити назив, поставши *Савез инжењерских друштава Краљевине Југославије*. Наследник *Техничког листа*, службено гласило новог Савеза, под именом *Инжењер*¹⁰⁹, излазио је такође у Загребу и то само током 1940. године.

Технички лист је у највећем броју објављивао стручне чланке из различитих области техничких наука и обрађивао практичне техничке проблеме и теме, али је и редовно и исцрпно извештавао о деловању Удружења, преносио извештаје са седница и доносио информације о његовим различитим иницијативама и активностима. У овом гласилу се такође често писало о конкретним проблемима са којима се струка суочава¹¹⁰, о тумачењу нових закона из области грађевинарства, ауторских права¹¹¹ и других закона који утичу на рад инжењера и архитеката. Ипак, текстова који су се бавили искључиво темама из области архитектуре је било само повремено.

Унутар организације УЈИА, организоване су Секције удружења у локалним центрима државе. У оквиру Секције Београд, архитекти су већ 1920. године основали свој Клуб архитеката. Детаљан приказ рада овог клуба, који је био активан све до другог светског рата дат је у посебном поглављу књиге „Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду од 1920-1940. године” Бранислава Којића, једног од главних протагониста архитектонске сцене у Србији између два светска рата. Скицирајући општу слику услова у којима се развијала архитектура у Србији, Бранислав Којић, даје опис статуса професије између 1920. и 1940. године:

¹⁰⁹ подаци из каталога Хрватске академије знаности и уметности могу се наћи на: <http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Jbmg=086679&Baza=1>, приступљено 20.08.2016.

¹¹⁰ види нпр.: R. Podhosky, „Nezaposlenost inženjera”, *Tehnički list*, god. XV, br. 8-9 (1933), str.1.

¹¹¹ види нпр: „Zakon o zaštiti autorskog prava”, *Tehnički list*, god. XII(1930), str. 12-15.

Архитектонска струка и архитектонски позив нису уживали нарочит углед у друштву. Шири слојеви нису ни знали шта је то „архитект”, а боље обавештени су често сматрали да је „архитект” нешто ниже од „инжењера” [...] Дубоки су корени разлога за овакво непоштовање значаја архитектуре па о њима не можемо овде расправљати. Ипак, на један од ових разлога, друштвеног, психолошког и социолошког карактера мора се указати; то је чињеница да се архитектонски сталеж, посматран у целини, показује као незаинтересована, индолентна, комотна заједница, у којој је појединац учаурен у себе и безбрижно, скоро без икакве одговорности, ради нагнут над својом цртаћом таблом.¹¹²

Будући да је био један од најактивнијих чланова Клуба архитеката УЈИА - Секције Београд, као и његов секретар у једном периоду, он даје детаљан увид у активности клуба, преокупације и фокус рада. Према Којићевом сведочењу, првих десетак година рада клуба, од 1920. до 1930. године оквирно, било је пре свега посвећено редовном састајању једног броја посвећених чланова и полемикама о многобројним проблемима са којима се струка свакодневно суочавала. Након периода слабе активности клуба између 1930. и 1935. године, долазе године поновног интензивирања рада, покретањем нових иницијатива и активности (изложбе, предавања, објављивње текстова, стручна путовања и екскурзије) захваљујући уложеној енергији малаћег чланства које се окреће конструктивном деловању уместо старе праксе доминантног фокусирања на проблеме и ограничења са којима се струка суочава. Којић пише:

У овом трећем, нажалост због рата краткотрајном периоду, Клуб је доживео прави полет, стекао значајан ауторитет и завидно поштовање. Његова активност била је усаглашена са активношћу

¹¹² У наставку, Којић наводи да је почетком 1920-тих у *Клуб архитеката Удружења југословенских инжењера и архитеката – Секција Београд* било учлањено око 25% Београдских архитеката, а да је на састанке у просеку долазило само 10%, при чему је у раду овог клуба био активан само један од наставника Архитектонског одсека Техничког факултета - проф. Петар Бајаловић. Види: Којић, Друштвени услови развика., стр. 4.

Секције овлаћених архитеката Инжењерске коморе преко исте групе младих. Дневна штампа је редовно бележила посебне манифестације делатности Клуба.¹¹³

У једном од чланака у *Техничком листу*, објављених о раду београдске Секције УЈИА, износи се извештај о бројном стању чланова секције (укупно инжењера и архитеката), којих је 1928. године било 835, а 1929. године 888. С друге стране, Којић наводи да је према подацима из његове архиве, око 1930. године Клуб архитеката београдске секције бројао 76 чланова¹¹⁴.

Доминантни проблеми струке у целом међуратном периоду су остајали исти и пре свега су били везани за слабу законску регулативу, нерегулисаност професије и надекватан однос инвеститора према послу архитеката. Милутин Борисављевић, један од најупорнијих хроничара архитектонске и урбанистичке проблематике у дневној штампи тридесетих година у тексту *Архитект и послодавац*, не штедећи оштре квалификације, описује типичног домаћег инвеститора као човека са новцем али без културе, који не допушта архитекти да ради свој посао и условљава га својим неуким и помодарским захтевима. Готово очајавајући, он констатује да „природа не прави скокове, такође ни култура. Ми смо још млад народ; нама треба још доста времена – поред све наше бриљантне бистрине – да бисмо стали у ред културних народа.”¹¹⁵ Као могуће кораке за напредак у овом послу, он предлаже оснивање народних универзитета где би се између осталог установили и курсеви 'уметничког васпитања масе' који би помогли да се широка публика упути и у питања архитектуре. Такође он констатује да би и архитекти сами морали да едукују средину, на пример издавањем архитектонског часописа, не би ли се помогло "подизању уметничке културе наше средине, која има толико мало укуса"¹¹⁶.

¹¹³ Којић, *Друштвени услови развита...*, стр. 47.

¹¹⁴ Поменути списак је објављен као један од прилога из архиве аутора, у Којићевом тексту о Клубу архитеката. види: *Ibid.*, стр. 50.

¹¹⁵ Милутин Борисављевић, „Архитект и послодавац”, *Правда*, 10.март 1939., стр. 5

¹¹⁶ исто, стр. 5.

За развој архитектонске струке у Србији и Краљевини Југославији и заштиту њених интереса, у двадесетим годинама прошлог века изузено је важно било оснивање Инжењерске коморе. На основу групе привремених правилника које је донело Министарство грађевина Краљевине Југославије, прописано је оснивање инжењерских комора¹¹⁷ и установљење назива овлашћених инжењера¹¹⁸, тако да су крајем 1924. године основане инжењерске коморе на целом подручју Краљевине.

Главна управа Инжењерских комора са седиштем у Београду донела је, а Министар грађевина 1928. године одобрио и правилник којим се регулишу ценовници рада овлашћених архитеката и инжењера¹¹⁹. У Члану 3. поменутог правилника износи се да „Инжењер или архитекта задржава ауторско право за своје радове. Наградом за рад послодавац не откупљује то право и без допуштења аутора не сме употребити његов рад у друге сврхе сем уговорених, нити сме омогућити да трећа лица исти потребе или искористе. Поновно искориштење рада мора се поновно наградити сразмерно уложеном труду. Ако се поруцба повуче или смањи инжењер или архитекта има право на закониту накнаду.”¹²⁰

У Краљевини Југославији, нови Закон о радњама је 1931. године је између осталог прописао и начин самосталног пословања овлашћених инжењера за архитектуру, које се обавља преко „грађевинске радње” коју могу отворити овлашћени архитекти или грађевински инжењери¹²¹. На тај начин је додатно потврђено сврставање архитектонске делатности у групу слободних

¹¹⁷ „Привремена уредба о оснивању Инжењерских Комора у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 245-LI (1924), стр. 1-4.

¹¹⁸ „Привремене уредба о овлашћеним инжењерима и архитектима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 245-LI (1924), стр. 4-6.

¹¹⁹ „Правилник за награде рада овлашћених инжењера и архитеката”, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 223 - LXXII (1928), стр. 906-911.

¹²⁰ Исто, стр. 906.

¹²¹ Види: „Закон о радњама”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 262 - LXXXI (1931), стр. 1577-1644.

професија којом се лица са овлашћењем (лиценцом) могу самостално бавити, уз претходно регистровање радње код локалне општинске власти¹²².

Према "Правилнику о подели делокруга појединих струка овлашћених инжењера" донетом 1938. године, у делокруг овлашћених инжењера за архитектуру спада следеће: 1) све врсте зграда¹²³ 2) конструктивни делови зграда под 1) изузев инжењерских конструкција (скелети од челика, армираног бетона и дрвета) 3) уређење градова и насеља и израда идејних скица за парцелацију и комасацију градилишта, без уцртавања појединих парцела код комасација, 4) санитарни уређај зграда (водовод и канализација), 5) висинска и хоризонтална снимања и припремања градилишта када се појављују као помоћни у радовима архитектонске струке.¹²⁴ Исте године донесен је правилник којим је дефинисан делокруг апсолвената уметничких академија архитектонске струке, којим је прописано да могу самостално радити пројекте ентеријера и мањих павиљонских објеката и киоска, а да све друге врсте архитектоских објеката могу пројектовати уз сарадњу са овлашћеним инжењером. Такође је прописано да ова лица могу без ограничења учествовати на архитектонским конкурсима за израду идејних скица.¹²⁵

Бранислав Којић истиче да су ови правилници угледали светло дана превасходно захваљујући интензивној активности чланова Клуба архитеката секције Београд и Секцији архитеката у оквиру Инжењерске коморе, будући да су ове организације биле иницијатори њихвог доношења и њихови

¹²² О слободним професијама види нпр.: Dragana Knežević-Popović, "Istorija slobodnih profesija – od artes liberales do savremenog doba", *Strani pravni život – list Instituta za uporedno pravo*, br. 2/2008, str. 7-28.

¹²³ наведено је таксативно: јавне зграде, зграде за становање, хотели, зграде за социјалне и хуманитарне сврхе, касарне, привредне зграде, творнице, све врсте грађевина за спорт и културу, болничке зграде и санаторијуми, просветне зграде, позоришта, биоскопске зграде, цркве, крематорије, зграде за промет путника, гараже, аеродроми, сајмишта, зграде за све врсте пристанишних, лучких и железничких, ваздухопловних и осталих постројења и т.д.с. диспозицијом свих инсталација.

¹²⁴ "Правилник о подели делокруга појединих струка овлашћених инжењера", *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 234-LXX (1938), стр. 1178-1183.

¹²⁵ "Правилник о делокругу апсолвената уметничке академије архитектонске струке", *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 234-LXX (1938), стр. 1183- 1184

изворни аутори.¹²⁶ Поред њих, усвојен је исте године и Правилник о полагању стручног испита за овлашћене инжењере¹²⁷ којим је за сваку струку прописан стручни испит, у складу са будућим овлашћењима.

* * *

Одмах по ослобођењу земље од окупатора 1945. године, струковна удружења архитеката Југославије, заједно са удружењима инжењера организују свој рад у новим условима социјалистичког државног уређења и околностима разрушене економије и тешко оштећеног грађевинског фонда широм земље. Друштво инжењера и техничара НР Србије основано је у децембру 1945. године. Нова републичка Друштва инжењера и техничара и Савез друштава инжењера и техничара ФНРЈ чија је оснивачка скупштина одржана 1946. године, настављају предратну традицију окупљања и организовања струке, али се истовремено декларишу као суштински нове институције, са новим циљевима, прилагођеним у новом времену. Архитекти формирају секције архитеката унутар републичких ДИТ и кроз њихов рад се баве специфичним питањима архитектонске струке. Уместо кроз рад еснафског удружења, какво је између два рата била Комора инжењера и архитеката, струка је била упућена да у околностима новог друштвеног и политичког уређења своја права штити преко синдикалних организација. У првим годинама након ослобођења "Савез привредно-управних и техничких установа [...] је синдикално организовао највећи број инжењера и техничара Југославије"¹²⁸.

Часопис *Техника* је као своје званично гласило Савез друштава инжењера и техничара Југославије почео да издаје већ 1946. године, а наредне године, исто удружење покреће и *Архитектуру* "часопис за архитектуру, урбанизам и

¹²⁶ Којић, *Друштвени услови развитака ...*, стр. 83.

¹²⁷ "Правилник о полагању стручног испита за овлашћене инжењере грађевинске, архитектонске, културтехничке, геодетско-културтехничке, машинске, бродарске и електротехничке струке", Службене новине Краљевине Југославије, бр.234-XLL, (1938), стр. 1162-1169.

¹²⁸ Братислав Стојановић, "Организација инжењера и техничара Београда у социјалистичкој Југославији", *Годишњак града Београда*, књ. XVI (1969), стр. 169-175.

примењену уметност”¹²⁹, која се објављује у Загребу све до 1953. године, када постаје гласило Друшта архитеката Хрватске. Након тог догађаја, Друштво архитеката Србије почиње да издаје своје гласило *Преглед архитектуре*, али оно излази само у периоду од 1954. до 1956. године, услед слабог прилива текстова и прилога, односно недовољне ангажованости чланства. Уредник ово часописа био је Милан Злоковић.

У Југославији је 1947. године ступио на снагу *Закон о Петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ у годинама 1947-1951*, који је подразумевао свеобухватну централизацију управљања привредом. Почетку спровођења петогодишњег плана претходило је и доношење Закону о национализацији приватних привредних предузећа, из децембра 1946. године¹³⁰, којим су обухваћене између осталог и пројектантске фирме. Поред тога, формиран су и нови пројектантски заводи - градски, републички и федерални, различитих специјализација (архитектонски, урбанистички, инжењерски, итд.), тако да је готово укупна организација рада архитеката прешла у државне руке.

У сваком случају, обим задатака који су стајали пред струком, стављеном у службу обнове ратом разрушене земље, превазилазио је постојеће кадровске капацитете чак и у условима нове, планске организације рада. У приказу резултата свог истраживања о архитектонској пракси Југославије у периоду између 1945. и 1965. године, Владимир Кулић износи сазнања о томе да је оптерећеност пословима државних пројектних организација била тако велика да је 1947. године Министарство грађевина званично *забранило организовање архитектонских конкурса у време трајања грађевинске сезоне* (курзив Г.Ш.), будући да пројектанти у државној служби нису имали времена

¹²⁹ Уредник часописа је био познати хрватски архитекта Невен Шегвић.

¹³⁰ види поглавље Branko Petranović, "Državna privreda i njene protivrečnost" u *Istorija jugoslavije, knjiga III - Socijalistička Jugoslavija 1955-1988*, str. 85.

да на њима учествују¹³¹. Задаци исказани у петогодишњем плану који се односе на изградњу и грађевинску делатност, обухватили су, између осталог, пројектовање и изградњу милион квадрата школских објеката, петнаест милиона квадрата стамбених објеката, обнову и изградњу индустријских, станичних и привредних зграда која се мери стотинама хиљада квадратних метара¹³².

Извештавајући редовно о раду републичких секција архитектата Савеза ДИТЈ, лист *Урбанизам и архитектура* између осталог преноси предлог који је секција архитектата Србије изнела по питању реорганизације дотадашње праксе пројектантског рада архитектата и инжењера¹³³. Није познато какав је конкретно значај и тежину имала ова иницијатива на даљу политику државног руковођења организацијом рада архитектата. Ипак, 1952. године објављен је званични став Привредног савета Владе НР Србије да се поред постојећих пројектантских организација "дозволи оснивање нових организација – бироа и атељеа [...] да право оснивања имају народни одбори, државна привредна предузећа и задружне и друштвене организације уз сопствену иницијативу или на иницијативу групе појединаца запослених у привредној грани из које се предлаже оснивање пројектантске организације."¹³⁴ Ова промена тумачи се пре свега у светлу укупног заокрета државне политике од 1952. године, након разлаза са руководством СССР, која је подразумевала ревизију дотадашњег начина управљања државном економијом и окретање ка процесима децентрализације уз трансформацију државног власништва у друштвено.

¹³¹ Vladimir Kulić, *Land of the In-between: Modern Architecture and the State in Socialist Yugoslavia, 1945-65*, Doctoral dissertation, presented to the Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin (2009), str. 35.

¹³² Да би се постигли постављени циљеви, истим планом је била предвиђена и индустријализација грађевинарства покретањем масовне производње префабрикованих бетонских грађевинских елемената, као и производње монтажних кућа од дрвених префабриката. Види: "Graditeljstvo u Petogodišnjem planu," *Arhitektura* (Zagreb) br. 1-2 (1947), str. 4.

¹³³ види: "Predlog za reorganizaciju projektantske službe", *Urbanizam i arhitektura* (Zagreb), god. IV, (1950), str. 67-69.

¹³⁴ Bratislav Stojanović, "O nekim pitanjima tehničkog projektovanja kod nas", *Tehnika* (Beograd), god.VIII, br. 2 (1953), str. 183.

Увођење принципа самоуправљања у руковођење пројектним организацијама, започето је већ током 1950. године, на основу тзв. "Закона о самоуправљању"¹³⁵ донетом исте године. Од првих дана примене овог закона у предузећима замисао била да предузеће постане независно и аутономно у свом раду¹³⁶.

Наредне деценије донеле су значајан развој архитектонске сцене у Србији и широм Југославије, упошљавањем растућег броја архитеката на пословима масовне изградње југословенских градова. Инвестирање државе у цела нова стамбена насеља, изградању нових градских центара и јавних објеката различитих намена омогућило је локалним архитектима да учествују у конципирању и изградњи различитих архитектонских модела за најразличитије различите типове архитектонских објеката и урбанистичких целина.

Као илустрацију стања архитектонске сцене Србије на самом крају истраживаног периода, крајем осамдесетих година двадесетог века, када се друштвена клима и опште прилике значајно мењају, наводим два аналитичка текста из 1989. године, из пера архитеката, учесника те сцене.

У рубрици Погледи и мишљења, листа *Изградња*, објављен је текст под насловом "Архитекта, ко је то, или – шта је то, овде и данас" и поснасловом "Немогућност интеграције личности архитекте у наше друштво", у коме архитекта Љиљана Бакић са горчином пише о проблемима савремене

¹³⁵ Мисли се на "Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива", од 27.06.1950. године, усвојен у Народној скупштини ФНРЈ.

¹³⁶ "Увођење самоуправљања 1950. године подразумевало је напуштање централног планирања и административног руковођења привреде, Предузеће је постало независно и аутономно. Поједина предузећа су имала потребу за усмерењем и координацијом. Стога су образована тзв. виша привредна удружења на место ранијих државних дирекција, ради очувања континуитета у организацији привреде [...] (али су она) била распуштена 1952. године. Настаје затим период *laissez-faire*. Од предузећа се очекивало да се упусте у слободно такмичење на тржишту." Branko Horvat, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije - problemi, teorije, ostvarenja, propusti*, (Beograd: Institut ekonomskih nauka) 1970, str. 45.

архитектонске праксе у Србији. У завршном делу текста, она описује замишљену ситуацију у којој би архитекти Кишо Курокава (Kisho Kurokawa), Тадао Андо (Tadao Ando), Арата Исозаки (Arata Isozaki) и Фумихико Маки (Fumihiko Maki) неким чудом били у позицији да раде и стварају у Србији, уместо у Јапану:

Каква би жалост била за овај наш двадесети век, да су макар само ова четворица насумице одабраних и у пуном смислу "светских" архитеката, стављени у координатни систем у коме не би имали инвеститора, у коме би њихова размишљања о нпр. дефиницији просторног волумена искључиво игром светлости вредновали техничари машинске струке, делегати скупштине ЗИН-а и секретари СИЗ-ова, у коме би морали да раде тринаест варијанти за једну исту фасаду, да би добили одобрење да је изведу од неког колективног тела неких службаника, без имена и презимена, и то за време (и новац) неколико пута краћи од оног за које они обичавају да иначе ураде једну једину варијанту фасаде ... Наравно у истом координатном систему биће изведена четрнаеста варијанта фасаде, која одговара могућностима извођача радова, тј. "друштвеном интересу". У оквиру тог друштвеног интереса, они би морали да од две керамичке плочице, које могу да нађу на тржишту, изаберу ону која им највише одговара за под од природног камена ...¹³⁷

У истој рубрици, истог листа, три броја касније, архитекта и професор универзитета, Бранислав Миленковић у тексту под насловом "Три погледа на београдски "fin de siècle"", разматра стање српске архитектонске сцене кроз три кратке студије случаја, и то у једном прилично другачијем тону.¹³⁸ Миленковић је склонији да за инертност домаће архитектонске сцене разлоге потражи у једној широко распрострањеном готово маниристичком приступу, без мотива стварних стваралачких изазова, сугеришући између редова одређену креативну апатију и конзервативност сцене.

¹³⁷ Ljiljana Bakić, "Arhitekta, ko je to, ili – šta je to, ovde i danas", *Izgradnja*, br. 3 (1989), str.29-32.

¹³⁸ Branislav Milenković, "Tri pogleda na beogradski "fin de siècle"", *Izgradnja*, br. 7 (1989), str. 34-38.

2.2 Особености и развој архитектонске конкурсне праксе у Србији у југословенском културном простору од 1918. - 1992. године

2.2.1 О правилницима и организовању конкурса

Већ у 1920. године, дакле у години одржавања прве редовне седнице Удружења инжењера и архитеката Краљевине СХС, објављен је правилник овог удружења, под називом "Правила за расписивање натечаја (утакмица) у области архитектуре и инжењерства"¹³⁹ (који је касније постао основ за Правилник о конкурсима који је Министарство грађевина донело тек 1938. године). Будући да су се током скоро целом међуратног периода чланови УЈИА располагали искључиво овим Правилником, навешћемо овде детаљније све његове битне одредбе, а затим ћемо приказати које је новине у односу на њих донео правилнк ресорног министарства из 1938. године.

Правилником из 1920. године је изречено да је дужност свих чланова УЈИА да не узимају учешће у конкурсима који нису организовани у складу са одредбама истог, па се у том циљу локалне Секције УЈИА обавезују да објавама у Техничком листу информишу чланове да ли је распис конкурса који се објављује на њиховој територији у сладу са Правилником. Такође се прописује да је Управни одбор Секције дужан да на захтев расписивача делегира чланове у оцењивачки суд, као и да пружи консултације које би усмериле расписивача на коришћење Правилника.

Овај правилник прописује да се конкурси организују искључиво за идејна решења и да се од учесника не сме тражити документација за извођење објекта. Према врсти конкурса, предвиђени су општи или ограничени конкурси. Општи конкурси могу бити:

1. месни конкурси (за стручњаке, држављане Краљевине СХС, који стално бораве у месту у коме се организује конкурс најмање три године);

¹³⁹ види: „Pravila za raspisivanje natečaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“. Tehnički list (Zagreb), br. 1-2 (1922), str. 6-11.

2. југословенски конкурси (за држављане Краљевине СХС који живе у њој или ван ње)
3. свеславенски конкурси ("код ових натечаја могу суделовати сви Словени"¹⁴⁰)
4. светски конкурси (на њима могу учествовати држављани свих земаља, а расписују се у изузетним случајевима код посебно важних и комплексних задатака, архитектонских или инжењерских).

'Ограничени натечаји' су они на којима учествују позвани стурчњаци уз обавезно уговорену надокнаду. Код ових конкурса се, према вољи расписивача, може дозволити и учешће непозваних аутора, без надокнаде, с тим што сви учесници равноправно конкуришу за награде.

Правилником је наложено да се оцењивачки суд мора саставити пре расписивња конкурса, *тако да управо он саставља програм конкурса и спроводи цео конкурсни поступак* (курзив Г.Ш.). При томе, "број чланова оцењивачког суда мора бити непаран и договарати величини и значају задаће. Најмање две трећине чланова ... морају бити стручњаци оне специјалне гране из које је натечај расписан."¹⁴¹ Обавезно је за чланове бирати људе доказаног знања и интегритета, као и истовремено изабрати њихове заменике који су обавезни да учествују у раду жирија, али са правом гласа искључиво ако постоји потреба да замене одговарајућег члана.

Програм конкурса, према овом правилнику, саставља оцењивачки суд, у сарадњи и договору са представником расписивача. Сви чланови оцењивачког суда се морају сагласити са програмом и потписати га. Исто тако морају поступити и у изузетном случају када расписивач сам састави програм. Чланови оцењивачког суда морају бити награђени хонораром.

Према овом правилнику, у Конкурским условима обавезно треба да стоје следеће информације:

¹⁴⁰ Исто, стр. 7.

¹⁴¹ Исто, стр. 7.

- 1) Које је врсте конкурс који се расписује;
- 2) Број тражених нацрта са наведеном размером цртежа (Препорука је да се мањи објекти цртају у 1:100, а већи у 1:200, с тим што се не сме тражити цртеж основе у већој размери од 1:100. "За евентуално захтевану перспективну слику треба установити стајалиште посматрача и мерило нацрта, а нека се у програму приложи и фотографија градилишта, снимљена са одабраног стајалишта"¹⁴².);
- 3) Напомена о означавању радова (Општи конкурси су обавезно анонимни, а сваки лист или део конкурсног елабората мора бити обележен шифром, односно 'геслом'. Ограничени (позивни) конкурси могу бити и неанонимни.);
- 4) Место и време предаје (Време израде радова се одређује у односу на сложеност задатка. Треба рећи да овим правилником није било прописано минимално време које се мора дати за израду радова.);
- 5) Висина и број награда (Минимални број награда је три, код једноставнијих задатака, а код сложенијих број мора бити већи. Укупни износ прве три награде не сме бити мањи од двоструког хонорара за исти посао прописаног према правилнику УЈИА. Прописан је и однос међу наградама, према порпорцији: 1 : 0.75 : 0.5 : 0.375 : 0.25. Код позивних конкурса, обештећење не сме износити мање од половине хонорара према правилнику УЈИА.);
- 6) Информације о откупима, уколико су предвиђени (Откупи се додељују одређеном броју радова као признање за уложени труд. Висина износа мора бити минимално 50% од износа најниже награде);
- 7) Расподела награда (Расписивач је дужан да исплати само оне награде и откупе које одреди оцењивачки суд – то значи да уколико оцењивачки суд одлучи о другачијој расподели награда у односу на расписом предвиђене, расписивач ће поступити по одлуци оцењивачког суда.);
- 8) О власништву радова након конкурса ("Расписивач натечаја дељењем награда или откупом појединих радња стиче само стварно власништво на

¹⁴² Исто, стр. 8.

рисарије¹⁴³, нацрте и остале прилоге, који припадају радовима. У случају да би расписвач натечаја хтео употребити који од ових радова у целини или у његовим карактеристичним деловима, дужан је расписвач у споразуму са аутором исплатити му хонорара по хонорарној табели У.Ј.И.А.”¹⁴⁴);

9) Информацију о записнику оцењивачког суда (Организатор је обавезан да по примерак записника достави сваком учеснику конкурса. Оцењивачки суд мора настојати да се извод из записника објави у бар једном домаћем листу. Резултати се објављују у оним новинама у којима је изашао распис);

10) Напомене о извођењу решења (Правилником се препоручује да се израда пројекта за извођење повери првопласираном такмичару. ”Опћенито, нека се градња повери ономе чије се основа има изводити. Натецатељ чији је рад расписвач определио за основно извођење, преузима редовну израду нарта и управљање градњом, и то уз награду према хонорарној табели У.Ј.И.А.”¹⁴⁵ Уколико награђени аутор не може да преузме разраду пројекта, он уз одређену одштету препушта рад расписвачу.);

11) Правило о излагању радова (Расписвач је дужан да организује изложбу радова. Сви награђени радови излажу се са именом аутора, ненаграђени само у случају да аутори то желе. Пожељно је да се награђени и откупљени радови публикују у неком домаћем часопису.);

12) Рок исплате награда (најкасније четрнаест дана након одлуке оцењивачког суда);

13) Информацију о враћању радова (Радови се враћају ненаграђеним учесницима);

14) Обавезе расписвача (да сноси све трошкове припреме конкурса и да прихвати одлуку оцењивачког суда).

Следећи сегмент текста Правилника дефинише начин конципирања програма конкурса (’грађевни програм’), који овезно мора да садржи:

¹⁴³ цртеже, илустрације

¹⁴⁴ Исто, стр. 9.

¹⁴⁵ Исто, стр. 9.

- податке о локацији – тј. 'градилиште' (положај и границе парцеле, детаљно котиран ситуациони план локације са висинским котама, податке о тлу, подземним водама и свим важним особинама парцеле и локације),
- програм објекта – тј. 'подлоге за оснивање' (треба да садржи број и величину просторија, намену, пожељан положај, и све друге битне информације о траженим просторним капацитетима. Код урбанистичких конкурса треба обавезно доставити информације о земљишту, друштвено-економске податке, опис саобраћајне и друге инфраструктуре, итд.),
- опис општег карактера грађевине ("код архитектонских натечаја треба назначити опћенито обележје будуће грађевине. Ако се тражи или искључује који грађевни стил, мора се то у програму споменути"¹⁴⁶)

Након тога набројана су основна правила за рад оцењивачког суда конкурса. Овде се између осталих помиње и правило да се конкурсни прилози - цртежи или макете, који нису били тражени у распису конкурса, морају одмах искључити из конкурсних елабората, и даље не разматрати, нити се накнадно смеју изложити на изложби конкурсних радова. Радови се евалуирају према критеријумима које је оцењивачки суд у обавези да дефинише. Системом елиминације бирају се радови који се разматрају за награде, док се елиминисани одстрањују из разматрања на основу најмање две трећине гласова чланова жирија. У последњем кругу оцењивања, требало би да буде најмање дупло онолико радова колико има предвиђених награда. Гласањем се бирају награђени, откупљени и евентуално похваљени радови, и то већином гласова. У изузетним случајевима, могу се откупити и радови који су изашли из услова конкурса, уколико доносе неку врсту доприноса конкурс и теми. У посебној клаузули наведено је да уколико конкурс не предвиђа да ће првонаграђени рад бити изведен, или у случају да прва награда није додељена, тада оцењивачки суд моће да препоручи расписивачу рад најпогоднији за реализацију или разраду. У случају да нема ни једног

¹⁴⁶ Исто, стр. 10.

рада који би се могао препоручити, оцењивачки суд може да предложи нови конкурс, са истим или новим програмом.

Технички лист је у првом и другом броју 1930. године објавио у целости текст новог закона чије је доношење обрадовало струку, са уводником који је срочила редакција, следеће садржине:

У "Службеним новинама" од 27/XII 1929. године објављен је "Закон о заштити ауторског права", на који смо чекали годинама. Он је од велике важности и за инжењере, јер су њиме заштићени такође и нацрти техничке струке као и архитектонска и инжењерска дела уопште, која су до сада уживала само делимичну заштиту по "Правилима за распис натјечаја у области архитектуре и инжењерства". На изради овога закона сарађивла је и загребачка секција У.Ј.И.А., која је члан Удружења за заштиту ауторских права у Загребу, па стога тим више поздрављамо његово доношење.¹⁴⁷

Значај доношења овог закона, за архитектонску струку, лежи превасходно у томе што његове одредбе штите права аутора архитектонских дела (како изведених објеката тако и архитектонских пројеката), док је Правилник о конкурсима УЈИА представљао документ који није имао тежину државног правног акта будући да је заправо био интерни правилник струковног удружења и као такав је у пракси био обавезујући само за чланове УЈИА. Друго је питање колико и како се Закон о ауторском праву у домену архитектуре примењиво, будући да је у својим одредбама предвиђао да се против прекршилаца поступа само на захтев оштећеног лица, осим у случајевима престапа из параграфа бр.50, који се односи на присвајање туђег дела¹⁴⁸.

У својим сведочанствима о начину одржавања архитектонских конкурса у Србији и Краљевини СХС, односно Краљевини Југославији у периоду између

¹⁴⁷ "Zakon o zaštiti autorskog prava", *Технички лист* (Zagreb), br.1 (1930), str. 12-15.

¹⁴⁸ види: "Zakon o zaštiti autorskog prava", *Технички лист* (Zagreb), br.2 (1930), str. 29-31.

два светска rata, различiti аутори редовно највише простора посвећују управо злоупотребама начињеним од стране расписивача и описивању једне генерално лоше регулисане праксе. Један од највећих проблема је представљало пост-конкурсно понашање инвеститора који су сматрали да у потпуности располажу конкурсним решњима, често нису одабирали првонаграђене радове за извођење, а у случајевима да јесу, долазило је до тога да не ангажују ауторе тих радова за разраду пројеката. Често су и сами конкурсни расписи, у супротности са одредбама Правилника у старту онемогућавали добар исход конкурса и одвраћали архитекте од учешћа на њима.

Управо из тог разлога је озваничење правилника о конкурсима из 1938. године деловало на сцену као потпуно остварење дуго сањаног сна – инвеститори су напoкон били обавезани од стране државе да реализују пројекте укључујући награђене ауторе у процес разраде и реализације, или да им у супротном исплате прописану одштету.

Након другог светског рата коморе инжењера су укинуте, а архитектонски конкурси су, упркос томе постали неизоставни део пројектантског рада целих генерација архитеката. Како су се политичке и друштвене околности у радикалној мери измениле, тако је и начин финасирања пројеката у периоду југословенског социјализма условио одустапања од раније постављених образаца конкурсне праксе. О овоме ће нешто више бити речи у једном од следећих одељака, а важни моменти ће бити расветљени кроз само истраживање у другом делу рада.

2.2.2 О публикавању резултата и радова – видљивост и утицај

Српски и југословенски стручни часописи су главно место јавног говора о проблематици конкурсне праксе, током целог периода којим се ово истраживање бави. Кроз многобројне објављене чланке може се пратити на који начин струка реагује на атуелне тенденције у конкурсној пракси и како и да ли покушава да их усмерава као и какве су реакције на конкретне

случајеве појединачних важних или из неког разлога специфичних архитектонских утакмица.

Ипак, треба истаћи да је у периоду од 1919. до 1941. године, гласило УЈИА - *Технички лист* објавио невелики број текстова о архитектонским конкурсима¹⁴⁹. Према сведочењу Бранислава Којића, Клуб архитеката секције Београд УЈУА улагао је велике напоре да број текстова из области архитектуре генерално. У Загребу је од 1932. до 1941. године упоредо са *Техничким листом* излазио и *Грађевински вјесник* који много уредније објављује вести о архитектонским конкурсима, од којих су многи београдски или расписани у другим градовима Србије¹⁵⁰. 1947. године почео је да излази и лист *Наше грађевинарство*, као службени лист Министарства грађевина ФНРЈ, док је Министарство грађевина Републике Србије током 1947. и 1948. године објављивало часопис *Грађевински билтен*, да би од 1949. године тај лист наставио да излази под именом *Изградња*.

Први нови архитектонски часопис југословенског карактера, након реорјентације загребачке *Архитектуре* 1953. године, почиње да излази у Београду, тек од 1960., под именом *Архитектура урбанизам*, а објављују га удружено Савез друштава архитеката Југославије и Савез друштава урбаниста Југославије. Главни уредник листа био је архитекта Оливер Минић. Лист је према прокламацији из првог броја, био оријентисан искључиво ка објављивању прогресивних архитектонских и урбанистичких

¹⁴⁹види нпр.: Секција Београд Удружење Ј.И.А. „Секција Београд Удружења Југословенских Инженера и Архитеката расписује стецај за израду скица за свој нови дом“. *Технички лист* (Загреб), бр. 3 (1923), стр. 20.; Димитрије М. Леко, "Конкурс за израду скице за нову зграду централне Државне хипотекарне банке у Београду", *Технички лист – орган УЈИА* (Загреб), год. XII, бр. 5 (1930), стр. 65-67; „Резултати натечаја за идејне скице палате Поштанске штедионице и Главне поште и Телеграфа у Београду“, *Технички лист* (Загреб), бр. 5, (1930).

¹⁵⁰ види нпр: "Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Državne markarnice u Beogradu". *Građevinski Vjesnik*, Zagreb, br. 4 (1936) str. 60.; Haberle, Marjan, i Hinko Bauer. "Palača Uprave drž. monopola, Pretsjedništva vlade i Drž. katastra u Beogradu", *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 5 (1937), str. 65-68.; Grabrijan, Dušan. "Natječaj za regulaciju Novog Sada, kratki grafičko analitički prikaz natječajnog projekta »Atina«", *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 10 (1937), str.145-148.: "Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Hipotekarne banke Trgovačkog fonda u Beogradu", *Građevinski Vjesnik* (Zagreb), broj 6 (1938), str. 83.

пројеката, односно, искључиво ка модерној архитектури и урбанизму. У Загребу је за то време излазио часопис *Човјек и простор*, који је поред хрватске архитектонске сцене пратио и главна архитектонска дешавања широм Југославије. Важни конкурси су редовно били објављивани и у овом листу, најчешће кроз критичке приказе различитих аутора. Осамдесетих година су се вести и релевантни коментари о важним конкурсима могли пратити и у билтену *Комуникације* који је издавао Центар за планирање урбаног развоја (ЦЕП) из Београда.

У сваком од ових периода, публикавање конкурсних радова била је једна од главних тема архитектонских часописа, тако да је велики број значајних архитектонских концепата из сфере конкурсне архитектуре остао сачуван и документован управо захваљујући стручној периодици.

2.2.3 О улози конкурсне праксе

Већ смо у великој мери салгедали развој институције конкурса у међуратном периоду, описујући развој регулативе, ангажовање струковних организација, и друге факторе. Архитектонски конкурси су у целом овом периоду били неизоставни, иако често изузетно проблематичан део архитектонске праксе. Након Другог светског рата, конкурсна пракса у Србији и Југославији је добила свој пуни замах, и може се рећи да је у систему самоуправних пројектних организација, она добила на пуном значају као једна демократска архитектонска институција. Ипак можемо посебно истаћи да је управо у првим послератним годинама архитектонски конкурс устоличен као начин најширег ангажовања целе архитектонске сцене земље.

У социјалистичкој Југославији, међу ударним темама архитектонских листова у првим годинама након ослобођења били су извештаји са конкурса који су мобилисали целокупну архитектонску сцену тог времена, као и теоријске анализе изведене на основу резултата ових конкурса. У периоду од 1947. до 1953. године, часопис *Архитектура*, који излази у Загребу под уредништвом архитектке Невена Шегвића, најаглиније је објављивао ове

врсте текстова¹⁵¹. У Уводнику првог броја листа, уредник као један од главних задатака часописа наводи стварање "идејне основе нове архитектуре нове Југославије"¹⁵². У издањима листа објављеним током 1947. и 1948. године, прикази важних југословенских конкурса и полемике њима покренуте или илустроване пројектима који су се на њима појавили, јесу централна тема и истовремено основни материјал за стварање и кристализацију 'идејне основе' коју Шегвић помиње. Ова група конкурса обухвата пре свега: конкурсе из 1947. године - Конкурс за зграду Централног комитета Комунистичке партије Југославије, Конкурс за зграду Председништва Владе ФНРЈ, Конкурс за репрезентативни хотел, (све у Београду, односно Новом Београду), затим, такође за београдске локације - Конкурс за Олимпијски стадион на Бањици, Конкурс за Мали стадион на Ташмајдану, и конкурсе из 1948. године - Конкурс за зграду Модерне галерије у Београду, Конкурс за објекат Народне Банке ФНРЈ на Новом Београду, Конкурс за Велику југословенску оперу у Београду (у Савском амфитеатру).

И поред тематске оријентације ка широком пољу техничких наука и пракси, лист *Техника*, такође објављује приказе актуелних конкурса¹⁵³ али и ангажоване чланке о архитектонским питањима, попут текста Стјепана Планића, из 1948. године, под насловом "Проблематика наше садашње архитектуре". У делу чланка посвећеном архитектонским конкурсима Планић између осталог износи:

¹⁵¹ Види нпр.: Milorad Macura, "Problematika naše arhitekture u svetlosti konkursa za zgradu Predsedništva vlade FNRJ", *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), str. 3-17; „Natječaj za Olimpijski stadion na Banjici u Beogradu –1947“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 20-27.; Branko Petričić i Vladimir Hruška. "Veliki stadion u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 26-28.; „Mali stadion u Beogradu“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 28-32.; Igor Skpin, „Mali stadion u Beogradu (uz projekat na strani 28)“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 38-39.; Vladislav Ribnikar, "Izveštaj komisije za ocjenu idejnih skicaza Veliku jugoslavensku operu u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 15-21; Anonim, "Izvadak iz zapisnika žirija za idejni projekat Narodne banke u Novom Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 29-33; Josip Sajsel (Seissel). "Osvrt na protekle arhitektonske natječaje", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 67-69.;

¹⁵² "Uvodnik", *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 3.

¹⁵³ Види нпр.: Branko Petričić. „O konkursu za zgradu koncertne dvorane u Beogradu“, *Tehnika* (Beograd), br.5-6 (1949), str. 193-197.

Комплетно публикурање расписа и резултата појединих натјечаја у дневној и стручној штампи треба постати правило, уз евентуалне могућности доношења литерарних доприноса и каснијих слободнијих али вредних критика. Овамо спадају и изложбе натјечајних радова, које треба достојно припремити, не само у једном него у разним интересираним центрима уз стално потребна предавања, тумачења, дискусије и јавне критике, што би све умногоме допирнело рашчишћавању појмова у савременим назирањима на израдњу наше нове архитектонске делатности.¹⁵⁴

Овакав приступ разумевању улоге конкурса – дакле као прилици да се 'рашчисте појмови' и да се кроз истраживање новог језика дође до нове социјалистичке архитектуре, био је у другој половини четрдесетих година инициран од самих архитектонских удружења и водећих фигура архитектонске сцене, да би затим током целог периода социјалистичке Југославије био развијан и негован кроз идеју да је конкурс демократски инструмент укључивања свих архитеката земље у мисију креације архитектуре савременог, југословенског израза. На основу прегледа реализованих конкурса за јавне објекте у послератном периоду (*Апендикс, Табела 2*), можемо стећи основни утисак о типологији објеката за које су се најчешће расписивали конкурси, као и о важним неким аспектима развоја сцене, пратећи нпр. имена награђених учесника и чланова конкурсних жирија.¹⁵⁵

Треба додати информацију да се у области стамбене изградње, конкурс тскође појављује као уобичајени део поступка доласка до идејних решења

¹⁵⁴ Stjepan Planić, "Problematika naše sadašnje arhitekture", *Tehnika* (Beograd), god. III, br. 10-12 (1948), str. 295.

¹⁵⁵ За коментаре о правилницима и пракси из овог периода види још: Milorad Macura, „Zapisi na marginama pravilnika o konkursima“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br.16 (1962), str.51; Živojin Kara-Pešić. „O praksi konkursa iz oblasti uređenja prostora“. *Izgradnja* (Beograd), br. 12 (1977), str. 29-41.

објеката и целих насеља.¹⁵⁶ Конкурсе је по правилу организовао инвеститор, односно најчешће нека од великих грађевинских компанија чија је оператива градила цела насеља, у сарадњи са струковним удружењима, или без њихове подршке. Као посебан истраживачки задатак, који би могао бити предмет неке нове анализе домаће конкурсне праксе, може се поставити питање, на који начин су се доносиле одлуке о врсти конкурса који ће у одређеној ситуацији бити расписан. Познати су, наиме, случајеви да је за архитектонско урбанистичко решење новобеоградског насеља од осамдесет хиљада становника (Блокови 61, 62 и 63) био расписан ужи конкурс са три позвана учесника, док су за суседне блокове исте величине претходно били одржани општи југословенски конкурси (Блокови 44, 45, 70).¹⁵⁷

¹⁵⁶ О овоме види, између осталог: Ljiljana Blagojević, "The Residence as a Decisive Factor: Modern Housing in the Central Zone of New Belgrade", *Arhitektúra & urbanizmus*, vol. 46, no. 3-4 (2012), pp. 228-249.; Драгана Меџанов, "Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970. године, *Наслеђе* (Београд) бр. 10 (2009), стр. 113-140. ; Branko Aleksić, „Prikaz konkursa za urbanističko-arhitektonsko rešenje bloka 19A u Novom Beogradu“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 78-79 (1977), str. 44-46.

¹⁵⁷ Више о овоме види у: Grozdana Šišović, "Dwelling in Block 61 - Potentials and limitations of an architectural competition", у Mako Vladimir, et al, editors, *VOL II - Housing development in Serbia in context of globalisation and integrations. Methods and tendencies*, (Belgrade: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski Fakultet: Beograd, 2012), pp. 191-206.

3. ТЕРАЗИЈСКА ТЕРАСА И ГРАД У ПЕРСПЕКТИВИ

3.1 Поглед из центра: урбанистичка идеја Теразијске терасе

Данашњи простор Теразијске терасе у Београду, представља јавни градски парк у центру града, између трга Теразије и Улице краљице Наталије, који деценијама уназад чека уређење, реконструкцију или нови просторни концепт. Значајан нагиб терена, у правцу управном на трг Теразије, који формира висинску разлику од око 16м између највише и најниже коте локације чија је највећа дужина око 140м, и који се наставља и даље низ падину, ка Ломиној и Карађорђевој улици, главна је карактеристика овог простора данас. У периоду пре формирања волуминозних крошњи дрвећа у горњој и средњој зони парка, као и пре изградње вишеспратних објеката у блоку испод, поглед који се са Теразијског гребена и највише коте Теразијске терасе отварао ка реци Сави и њеној левој обали био је доминантно обележје овог градског места.

Предмет истраживања у овом поглављу су архитектонски конкурси који су за тему имали уређење простора Теразијске терасе. Одлуци о расписивању прве у низу ових архитектонских утакмица, претходио је низ догађаја из историје планирања града који су довели до формирања идеје о урбанистичком значају ове локације.

[Слика 3.1.1] [Слика 3.1.2]

Од када је 1923. године Комисија за израду генералног плана Београда званично одредила место за терасу-видиковац на простору који се у односу на Теразије отвара између хотела „Москва” и хотела „Балкан”, градска управа је почела са откупљивањем земљишта на падини ка улици Краљице Наталије како би се формирао нови јавни простор за потребе изградње терасе на том месту.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Види: Ђорђе Ковалјевски, „О уређењу Теразијске терасе у Београду”, (1930) у Милош Р. Перовић и Зоран Маневић, (ур.), *Београд између стварности и сна*, посебан број часописа *Urbanizam Београда*, (Београд), бр. 66-67 (1982) стр. 109.

Изради Генералног плана из 1923. године, претходила је иницијатива Удружења српских инжењера и архитеката, из 1919. године, за расписивање међународног конкурса за израду генералног урбанистичког плана Београда. Конкурс је напоскон расписан 1921. године, а отварањем изложбе конкурсних радова у мају 1922. године, саопштени су резултати према којима ни један од пристиглих радова није у потпуности решио постављене проблеме, тако да прва награда није додељена.¹⁵⁹ Захваљујући таквим околностима, Општински одбор доноси одлуку о оснивању Комисије за израду генералног плана¹⁶⁰, која би усвојила поједина добра решења из конкурсних радова и сама уобличила Генерални урбанистички план.

Међу награђеним и откупљеним радовима са конкурса, неколико њих је планирало терасе-видиковце, а према наводима Злате Вуксановић Мацуре, међу њима је чак шест планова предлагало терасу на Теразијама¹⁶¹ и поред тога што то није било захтевано пројектним задатком конкурса.

[Слика 3.1.3]

Тема изградње тераса-видиковаца, у поменутом плану се јавља у контексту замисли о истицању природног положаја Београда, између осталог и тако што би се на местима природних узвишења у граду, са којих се отварају

¹⁵⁹ Три дуге награде додељене су архитектонским тимовима Рудолфа Берка из Беча, Марсела Обертена из Париза и Емериха Форбаха из Будимпеште. Такође су додељене и две треће и три четврте награде, као и шест обештећења. Осим једног, сви награђени пројекти су стигли из иностранства; види: Светлана В. Неђић, „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године”, *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXIV (1977), стр. 302.

¹⁶⁰ Комисија је била подељена на три секције, од којих је једна решавала проблеме пристаништа и кејова, друга разматрала железнички саобраћај, а трећа се бавила 'унутрашњом регулацијом вароши'. Председник и подпредседник комисије били су: председник Општине, Добра Митровић (касније уместо њега Бора Пајевић), потпредседник Општине Бора Пајевић (касније уместо њега Шемајо Демајо), а чланови комисије су били: професори Универзитета, Андра Стевановић, Драгутин Ђорђевић, Драгољуб Спасић, Влада Митровић и Бранко Поповић, затим помоћник министра саобраћаја Ранислав Аврамовић, начелник Министарства грађевина Пера Поповић, инспектор главне дирекција вода Милан М. Јовановић, архитекти Влајко Поповић и Таса Милојевић, инжењери Милош Бобић и Димитрије Наумовић. Шеф бироа је био инжењер Ђорђе Коваљевски, а секретар комисије Јован И. Обрадовић (касније га заменио Драгутин Миленковић, архитекта); види: Исто, стр. 309.

¹⁶¹ Злата Вуксановић Макура, „Емил Хопе и Ото Шентал: Мало познат пројекат за Теразијску терасу”, *Наслеђе* (Београд), књ. XIV (2013), стр. 158.

атракативни погледи на остатак града и околину, планирала одморишта и тргови у виду истурених тераса за уживање у погледу. Тако се у Извештају о Генералном плану, помињу или детаљније описују замисли о терасама на Калемегдану, Теразијама, Косанчићевом венцу, Топчидерском брду и платоу код Цркве светог Саве. Идеја о читавом низу тераса, исто као и многе друге вредне планерске замисли (попут плана за уређење кејева формирањем шеталишта која би се повезала са постојећом мрежом улица, или попут зеленог прстена око града, итд) никада није реализована.¹⁶²

Сама замисао о уређењу локације Теразијске терасе у форми јавног простора са јавним објектима, према познатим подацима, јавља се још око 1901. године, када Димитрије Леко указује на тај простор као репрезентативно место у центру града погодно да се на њему изгради нова зграда Скупштине, тако да се формира и трг 'над којим' би она доминирала.¹⁶³ Нешто касније, 1910. године, Јефта Стевановић предлаже да се Општински дом подигне на овом месту „између Русије и Балкана”¹⁶⁴, тврдећи да би то била једна од најлепших локација за такву зграду. Први познати цртеж простора Теразијске терасе налазимо у Шамбоновом плану из 1912. године. Будући да ни из близа не одговара стварном стању на терену (нпр. висинска разлика између Теразија и Улице краљице Наталије је у природи нешто преко 16 метара), а још мање реално третира непосредно окружење, ова скица представља једну измаштану представу о потенцијалној будућој урбаној ситуацији.

[Слика 3.1.4]

¹⁶² Сам Генерални план из 1923. године, након доношења наишао је на велике тешкоће у спровођењу, тако да се врло брзо кренуло са његовим изменама, чиме се отварају врата и за бројне злоупотребе. Више о овој теми види: Бранко Максимовић, „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање”, *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980): стр. 239-269 као и Злата Вуксановић-Маџура, *Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног*. Докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Архитектонском факултету. 2014.

¹⁶³ види: Бранко Максимовић, „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање”, стр. 251.

¹⁶⁴ Ibid, стр. 251.

Недавно је пронађен и пројекат за уређење простора Теразијске терасе бечких архитеката Емила Хопеа (Emil Hoppe) и Ота Шонтала (Otto Schönthal), који је највероватније био израђен према наруџбини Банке подунавског друштва¹⁶⁵. Пројекат у маниру еклектике повезује теразије са Улицом краљице Наталије серијом овалних, парковски уређених површина, са улицама које се косо и залучено супштају низ падину. На највишем платоу, повезаном са Теразијама, пројектована је залучена колонада којом се наглашава положај његов истурени положај и ована форма, сугеришући функцију белведера.

[Слика 3.1.5]

Генерални урбанистички план из 1923. године, отворио је пут за реализацију идеје о Теразијској тераси као простору за отворени трг (са погледом на Саву, Ваљевске и Подрињске планине) и групу ободно постављених објеката. Планом је простор Терасе био предвиђен као каскадиран у три нивоа, подужно постављена у „аксијалној композицији са симетрично распоређеним друштвеним зградама, у горњој групи за надлештва, а доњој за ресторане, кафане, кинематографе итд”¹⁶⁶. Припремање услова за реализацију такве замисли, почиње постепеним откупљивањем земљишта од приватних власника, које градска управа предузима од 1924. године на даље. Током 1927. дневна штампа је пренела неколико текстова о потенцијалној изградњи на Теразијској тераси (мада је у те године фокусу била општа полемика око постављања споменика Победник, вајара Ивана Мештровића на централном делу Теразија). У једном од тих текстова, сазнајемо да су се стручњаци у општинској управи бавили анализом капацитета за изградњу ове локације и да је према једној од предложених варијанти њеног коришћења, архитекта Јан Дубови урадио скицу решења Теразијске терасе. Дат је у тексту и сажет предлог програма могуће изградње, у варијантама, као и потенцијални модели финансирања¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Види: Вуксановић-Мацура, „Емил Хопе и Ото Шентал: мало познат пројекат за Теразијску терасу”, стр. 155-169.

¹⁶⁶ Максимовић, „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање”, стр. 251.

¹⁶⁷ „Општински дом и Теразијска тераса”, *Политика* (Београд), 10. децембар 1927.

У време расписивања првог архитектонског конкурса за решење овог простора, 1929. године, још увек није било откупљено сво потребно земљиште, али је у јавности већ увелико пропагиран став да је ова локација једна од најбитнијих и најлепших у ужем градском центру, и да ће њеним коначним прикључењем јавном простору града, престоница искористити могућност да сам центар уреди и прошири на најефектнији начин.¹⁶⁸ Политика је донела скицу – решење архитектке Дубовог¹⁶⁹ којим се илуструју потенцијали простора за изградњу, и јавност информише о размерама пројектантског захвата који чека учеснике будућег конкурса.

3.2 Демонстрација модернизма: конкурс за Теразијску терасу из 1929-1930. године

3.2.1 Распис и резултати конкурса

У Београду је августа 1929. године, само седам месеци након што је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца променила име у Краљевина Југославија и истовремено проглашена диктатура краља Александра Карађорђевића, расписан интернационални архитектонски конкурс за решење простора Теразијске терасе. После конкурса за Генерални урбанистички план 1922. године, то је био први нови конкурс међународног карактера и од њега се очекивало да понуди решење једне важне локације у самом центру града¹⁷⁰. Резултати су званично објављени у јуну 1930. године. Прва награда припала је раду архитектке Николе Добровића, под шифром

¹⁶⁸ У једном од новинских чланака се тврди да „ ... општинска власт намерава да што више уреди центар вароши. Како је у том центру, најважнији објекат Теразијска тераса, то се њој поклања нарочита пажња...”. види: аноним, „Конкурс за Теразијску терасу”, *Политика* (Београд) 10. фебруар 1929. [поново објављено у *Beograd između stvarnosti i sna*, посебан број часописа *Urbanizam Beograda*, Miloš R. Perović i Zoran Manević, ur, (Beograd), br. 66-67 (1982) str. 104.]

¹⁶⁹ Исто, стр. 104.

¹⁷⁰ Треба свакако потсетити да се одлука о расписивању конкурса догађа непосредно након трансформације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину Југославију, државу другачије структуре, и другачије врсте владавине, чије прве године обележава аутократија краља Александра.

Urbanismus. На конкурс је стигло укупно двадесет и пет радова, од којих је око половина била послата из иностранства. Сам Никола Добровић је своје решење послао из Прага, где је у то време започињао самосталну каријеру слободног архитекте, након што је више година провео у успешном пројектантском раду у различитим прашким бироима.¹⁷¹

[Слика 3.2.1]

За ондашњу јавност Србије, али и локалну архитектонску сцену, Добровићева победничка визија Теразијске терасе, представљала је радикално нову слику коју је требало замислити у центру престонице. Бранко Поповић, у опширном извештају о резултатима конкурса, објављеном у *Политици*, јула 1930. године, наглашава како је код Добровића то велико проширење Теразијског платоа, осмишљено „до последњег делића у једној архитектури одсудно модерној и монументалној”¹⁷². У опису победничког рада, датог после уводног севента о пројектном задатку и очекивањима расписивача, Поповић сведочи о томе да „Добровићев пројекат радикално решава проблем терасе. Тераса и грађевине које је уокрвиралају, заузимају целу површину за обраду. Тераса је извучена скоро до грађевинске линије ул. Кр. Наталије, што је претвара у један грандиозан, узвишен трг”¹⁷³ Као индикативан треба уочити тон којим Поповић даље изриче хвалоспевну критику победничког рада, јер, према Зорану Маневићу¹⁷⁴, извесно је да је и сам, као члан конкурсног жирија, имао великог личног удела у доношењу одлуке о распореду награда, односно у одлуци о награђивању Добровића највишим пласманом. Поповић директно образлаже одлуку жирија опаском да је архитекта успео „да нам пружи сугестије које не оскудевају оригиналношћу и да нам својом крепком инвентивношћу забави дух и око”.¹⁷⁵

¹⁷¹ Ljiljana Babić, „Arhitekt Nikola Dobrović, 12.II 1897-11.I 1967”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd) br.43 (1967), str. 24.

¹⁷² Branko Popović, „Kako će izgledati Terazijska terasa? ” (1930), *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, Miloš R. Perović i Zoran Manević, ur, (Beograd), str. 112.

¹⁷³ Ibid, str. 112.

¹⁷⁴ види: Зоран Маневић, „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931”, *Годишњак града Београда* (Београд) књ. XXVI (1979), стр. 221.

¹⁷⁵ Branko Popović, „Kako će izgledati Terazijska terasa? ”, стр. 112.

Општи критеријуми за оцену радова и преференције жирија конкурса постају још очигледније када се остатаку приказа резултата конкурса сазна да се међу четири награђена рада, код чак три пројекта препознаје модернистички архитектонски израз. Пројекат који је добио другу награду, представља изузетак – то је био пројекат који је из Минхена послао професор Политехнике О. Курц (O. Kurc) под шифром *Капитол*. Бранко Поповић преноси своје позитивне утиске о овом решењу које назива озбиљним и монументалним, али истовремено наглашава да су велике степенице, које су заузеле целу доњу половину падине ипак визуелно „претешке и остављају незгодне усеке”¹⁷⁶. Може се додати на основу једне објављене скице којом располажемо, да се решење које је понудио Курц по духу непогрешиво сврстава у изразе патоса ’стерилизованог романтичног класицизма’¹⁷⁷ фашистичке ере немачке архитектуре из тридесетих година двадесетог века.

Трећенаграђено решење под шифром ’1929’ стигло је из Прага где га је заједно са Густавом Бохутинским урадио хрватски архитект Мијо Хећимовић. Графички прилози откривају да је реч о архитектури радикално модернистичке појаве, која нуди решење простора у формирању великих правилних кубуса, формирајући на коти Теразија пространу терасу којом се поравнава целокупни простор падине, чак у радикалнијем маниру него што је то Добровић предвидео. Став оцењивачког жирија читамо у коментару Бранка Поповића који каже да је снажан утисак који објекат оставља садржан у његовој једноставности и величини маса, али да је ипак, по његовом суду, модерна естетика овде примењена монотono и шематизовано.

[Слика 3.2.2 а, б, в] [Слика 3.2.3]

Архитектонска анализа пројекта Хећимовића и Бохутиског, на основу расположивог објављеног материјала¹⁷⁸ показује да је објекат под терасом, чија је доминантна намена јавно купалиште – базен и низ рекреативних,

¹⁷⁶ Branko Popović, „Како ће izgledati Terazijska terasa? ”, стр. 112.

¹⁷⁷ парафраза Кенета Фремптона о архитектури Трећег рајха. Види: Kenet Frempton, *Moderna arhitektura: kritička istorija*, Beograd: Orion, 2004, str. 218.

¹⁷⁸ Mijo Hećimović, „Terazijska terasa u Beogradu”, u Stjepan Planić, ur. *Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture. Zagreb: Jugoslovenska štampa. 1932.* str. 82-84.

забавних и угоститељских саржаја, решена у великој мери шематски и упрошћено, без нарочито осмишљених односа и веза међу овим функцијама. Анализа уз помоћ дијаграмских приказа које смо овде дали, такође показује такође својеврсну сегрегацију површине терасе, без обзира што она на први мах делује као пространи миран трг – увођењем колске комуникације и формирањем озелењеног острва у средини, са приступом доњим етажама, површина за пешачко кретање сведена је на бочне сегменте и чеони део терасе, са ширењем комуникације ка ексцентрично постављеним спиралним рампама-вертикалама, којима се може спустити до Улице краљице Наталије.

Четвртонаграђени рад под шифром *Црни квадрат*, дело је аутора Бранислава Маринковића и Драгољуба Јовановића, такође је обликован у модернистичком духу. У свом новинском коментару, Поповић замера велику разбијеност маса, тако да се квари монументалност укупног утиска целине комплекса. На основу једног прилога којом располажемо, можемо рећи да се ради о промишљеној композицији која одаје комбиновање безорнаменталне естетике у обликовњу фасада са класичним обликовним мотивима у простору новоформираног трга. Трг - тераса се делимично ограђује од Теразија нижим деловима фронтва симетрично постављених објеката чије су масе промишљено каскадиране. Ово ограђивање има као мотив формирање сцене уласка на нови трг који у свом средишту има постављен обелиск, да би се рубно, ка улици Краљице Наталије богатије обликова у неколико надовезаних тераса.

[Слика 3.2.4]

Међу шест откупа било је веома различитих архитектонских концепата који су сви заједно допринели да конкурс понуди широку лепезу рамишљања о простору терасе, и солидне концепте различитих архитектонских израза, од сасвим модерних до потпуно еклектичних или конзервативних, као и решења која нису сва била у сагласности са условима конкурса и темом отварања простора ка Сави.

[Слика 3.2.5]

Познато је да су конкурсу су поред награђеног Душана Бабића, учествовала још двојица чланова београдске Групе архитеката модерног правца (ГАМП) основане 1929. године, Милан Злоковић и Бранислав Којић. Из сачуваних сегмената Злоковићевог рада препознаје се јасна модернистичка поставка са донекле неочекиваном композицијом волумена – једноставни, симетрично постављени кубуси који се простиру по ободу локације, повезани су на средини троспратним волуменом подигнутим на стубове високе четири етаже. Подужни волумени по ободу се отварају ка средишњем јавном простору колонадама дуж целих приземља, а простор трга је сегментиран на предњи део, који се надовезује на коту Теразија (и испод наткривеног сегмента отвара поглед ка остатку простора) и другу половину која је делом формирана као упуштени трг, а делом на нивелети Теразија излази на најистуренију зону локације - ка улици Краљице Наталије. Овај денивелисани, доњи трг, у другој половини локације, представља унутрашње двориште објекта, који је, према натпису на фронталној фасади, пројектован као 'Београдски сајам'. Захваљујући бочно постављеним, отвореним степеништима, омогућена је директна комуникација између горњег и доњег трга, као и алтернативна кретања посетилаца кроз објекат по вертикали, тако да се и пешачка веза између Теразија и улице Краљице Наталије остварује проласком кроз објекат сајма.

[Слика 3.2.6 а, б, в] [Слика 3.2.7]

Којићев пројекат нам није познат, али знамо да је поред још два његова рада био изложен у Павиљону Цвјете Зузорић на изложби југословенске савремене архитектуре, о којој је у листу Време извештавао архитекта Ђурђе Бошковић, дајући између осталог и опис Којићевог пројекта Теразијске из кога знамо да је садржао централни волумен који се носи на своду великог распона¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Ђ(урђе) Бошковић, „Изложба Југословенске савремене архитектуре”, *Време*, 28. фебруар 1931., стр. 5.

Још у току трајања конкурса, у ишчекивању развоја догађаја око будућег финансирања и изградње на локацији Теразијске терасе, Општина београдска је наручила од својих архитеката и инжењера пројекат привременог уређења откупљеног дела простора, које је током 1930. године урадио Ђорђе Коваљевски, а према коме је површина локације уређена у форми једноставног парка на три главна нивоа, каскадно надовезана, и са залученом колонадом на највишем платоу¹⁸⁰. Пројекат је реализован у измењеној и поједностављеној верзији, са луковима израђеним у дрвеној конструкцији уместо предвиђених колонада.

[Слика 3.2.8 а, б]

Према коментару Зорана Маневића¹⁸¹ и мишљењу више других аутора, конкурс за Теразијску терасу из 1929-30. године, у потпуности је афирмисао идеје модерне архитектуре, а победио је најбољи међу модернистичким пројектима. Према тумачењу Љиљане Благојевић "кључна тачка одбацивања модерне архитектуре и планирања у Београду може се објаснити на примеру победничког пројекта за Теразијску терасу".¹⁸²

3.2.2 Наручилац, жири и публика

Као што смо раније скренули пажњу, овај конкурс се одиграо у изузетно осетљивом времену југословенске и српске историје, усред општих државних и политичких тензија које је краљ Александар покушао да умири увођењем диктатуре. Београд је као престони град младе државе (основане тек нешто више од десетак година раније) на уласку у тридесете године двадесетог века био динамични урбани центар са многим развојним проблемима – од недостатка стамбеног фонда, преко лоше инфраструктуре до слабе грађевинске регулативе, која није успевала да артикулише спровођење постојећих планова без огромних уступака приватном интересу. У таквим

¹⁸⁰ „Пројект Теразијске терасе”, *Време* (Београд), 23. фебруар 1930., стр. 4.

¹⁸¹ „Опредељујући се за Добровићев пројекат, средина коју су модернисти и даље сматрали неуобичајено конзервативном легализовала је модернистички метод и то у самом средишту града. Више се од ње заиста није могло очекивати: судбина модернизма од тада на даље била је потпуно у рукама модерниста”. Види: Маневић, „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931”, стр. 222.

¹⁸² Ljiljana Blagojević, *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, Cambridge-London: MIT Press. (2003), str. 116.

околностима, општинска иницијатива за уређење центра града, односно Теразијске терасе конкретно, према важећем ГУП-у из 1923-24. године, активности на отупу земљишта и расписивању међународног конкурса, представљали су ванредан напор градске управе у правцу артикулације изградње самог градског центра.

Најављени састав жирија конкурса, према вести објављеној у дневном листу *Политика*, није био исти као финални састав оцењивачког суда који је вредновао радове 1930. године¹⁸³. Како се у поменутом тексту наводи, одабраној господи су упућена писма са позивом у жири, како би се добио њихов пристанак. Необично је, међутим то да се у коначном саставу жирија од набројаних налази само Бранко Поповић, иницијално предложен за заменика једног од чланова (мада је, према неким наводима, у жирирању учествовао и председник општине, Коста Кумануди¹⁸⁴). Није познато какви разлози стоје иза таквог развоја догађаја. Поред Поповића, у Оцењивачком суду су учествовали још и архитекта Ђура Бајаловић, архитекта Београдске општине Ђорђе Коваљевски и инжењер Клементије Букавац¹⁸⁵. Из другог те

Бранко Поповић, чији новински извештај о конкурсима је овде послужио као извор о жирирању и самим радовима, био је истакнути члан српске културне заједнице између два рата. Поповић је био архитекта, сликар и ликовни критичар, оснивач уметничке групе *Облик*, професор архитектонског одељења Техничког факултета у Београду, чији је једно време био и декан. Из прегледа претходних планерских активности на Теразијској тераси, можемо видети да је Поповић био и међу члановима жирија за Генерални

¹⁸³ „Изабран је и жири за оцену радова. У жири су ушли председник општине, г. др Кумануди, директор Техничке управе г. Вуловић, Бранко Таназевић, професор Универзитета, Светозар Пешић, Јоца Обрадовић и један представник удружења инжењера који још није одређен. За њихове заменике одређени су г.г. Коста Јовановић, Бранко Поповић, Димитрије Атанацковић, Марко Андрејевић и Димитрије Леко.” Види: аноним, „Конкурс за Теразијску терасу”, *Политика* (Београд) 10.02.1929.

¹⁸⁴ Коста Кумануди је био професор права на Универзитету у Београду, бивши министар финансија и министар иностраних послова у влади Краљевине СХС, а од 1926. године, био је на челу градске управе Београда. Види: https://en.wikipedia.org/wiki/Kosta_Kumanudi, приступљено 10.07.2016.

¹⁸⁵ Види: „Награде за идејну скицу Теразијске терасе”, *Политика*, 15. јун 1930., стр. 6.

урбанистички план Београда из 1922. године, као и да је учествовао у жирирању других важних београдских конкурса.

Архитекта Ђура Бајаловић, још један члан жирија, био је једно време запослен у Министарству грађевина, а затим и у Управи града Београда, све до 1914. године. Аутор је више објеката у Београду, углавном приватних кућа. У време одржавања конкурса за Теразијску терасу, међу његовим последњим изведеним делима била је кућа вајара Томе Росандића, из 1928. године, у стилу сецесије¹⁸⁶. Стручњак у жирију који је у исто време био и представник градске управе, био је архитекта и урбаниста Ђорђе Коваљевски, који је између осталог био и један од аутора ГУП-а из 1923-24. године. Он је као општински архитекта активно учествовао у припреми конкурсног програма за Теразијску терасу, а у време његовог трајања урадио је и пројекат привременог уређења локације, као што је раније поменуто. Инжењер Клементије Букавац је највероватније био укључен у конкурсни жири као представник УЈИА, чији је био активни члан, као и члан Оснивачког одбора ове организације и успешан београдски предузимач. Знамо да је, између осталог, заједно са архитектом Миливојем Смиљанићем пројектовао и изградио неке од хала у индустријској зони града, на десној обали Дунава¹⁸⁷.

На основу претходно описане ситуације са одабиром чланова жирија, могао би се извести условни закључак да је у стручној јавности потенцијално постојала извесна доза резерве према теми конкурса или пре да конкурс није дочекан са превеликим ентузијазмом. Такође, помало изненађује малобројност чланова жирија, премда је јасно да су сви они били представници најбитнијих струковних удружења и институција. (УЈИА, Технички факултет и Грађевинска служба општинске управе). С друге стране,

¹⁸⁶ Види: Миља Стијовић, *Музеј Томе Росандића у Београду*, Докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Филозофском факултету (2015.), стр. 43.

¹⁸⁷ Види: Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века”, *Наслеђе* (Београд), бр. 12 (2011), стр. 91-116.

најшира публика је преко писаних медија била дуже времена припремана за овај архитектонски догађај и током низа година редовно била информисана о активностима на откупу земљишта, припреми програма конкурса и слично.

3.2.3 Значај победничког решења и идеје које стоје иза њега

Нема сумње да је Добровићев пројекат за Теразијску терасу најпознатији неизграђени модернистички пројекат у Србији. Многи аутори су писали о његовом кључном значају за афирмацију модерне архитектуре на локалној архитектоској сцени. Милош Перовић тврди да је у поређењу са пројектима сличног програма и функције - нпр. конкурсним пројектима за Александерплац у Берлину из 1928. године и са комплексом Рокфелер центра у Њујорку. Теразијска тераса је боље организован склоп, који успешније комбинује различите функције, у архитектонској форми која је истовремено јасна и транспарентна.¹⁸⁸

[Слика 3.2.9] [Слика 3.2.10]

За ово истраживање од највећег значаја ја следеће питање: Уколико постоји, шта је тачно аутономни допринос овог архитектонског конкурса (и групе идеја које стоје иза конкурсних пројеката) локалној (архитектонској) култури и њеном приступу проблемима урбаног живота и политици урбаног развоја?

Као што је наведено раније у тексту, две године пре расписивања конкурса, локална штампа је објавила детаљни опис могућег програма будућег комплекса Теразијске терасе¹⁸⁹. Вишенаменски објекти груписани у једноставној схеми, као што илуструје скица архитектке Јана Дубовог, заједно формирају монументалну терасу бочно фланкирану подужно организованим волуменима. Начин финансирања изградње је такође био предложен – општина је требало само делимично да уступи земљиште за изградњу, док

¹⁸⁸ види: Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma*, Beograd: Arhitektonski Fakultet Univerziteta u Beogradu (2003), str. 130.

¹⁸⁹ „Општински дом и Теразијска тераса”, *Политика* (Београд), 10. децембар 1927.

би различите приватне компаније нашле интерес да инвестирају у изградњу ове вишенаменске зграде.

Добровићев одговор на конкурсни распис је био директан и у потпуности испунио све његове захтеве. Уз то, основна разлика између његовог пројекта и других запажених модернистичких решења на конкурсима била је у ипресивно јасној, једноставној и уређеној просторној схеми, као основи за успешно пројектовану архитектоснку форму, модерну у свим њеним елементима. Описујући мотиве који стоје иза пројекта, Добровић наводи једноставну листу циљева које је желео да испуни:

На првом месту ваља увести:

1. Регулацију промета у центру града,
2. Концентрисање обртно трговинске и духовне радиности општине,
3. Рекреационе могућности грађанства,
4. Новоестетске моменте,
5. Економске моменте,
6. Одстрањивање најамних кућа са становима из центра града, такозваног „City”-ја¹⁹⁰

У истом тексту се на даље образлаже на који начин је сваки од ових циљева реализован кроз пројекат. Најпре следи детаљан опис регулације пешачког кретања (циркулације) на локацији и око ње, кроз новопроектвану структуру, у свим правцима – вертикално кроз објекте, хоризонтално по платоу и доле и горе низ пад терена који је инкорпориран у објекат и ремоделован у широке комуникације испод терасе. Он пише о мотивисаном кретању корисника кроз простор, представљајући пројектовану структуру као средство за регулацију и дистрибуцију токова кретања људи и истовремено ефикасно и комплементарно преклапање многих разноликих функција. Пишући о Корбизјеовом пројекат за Центросојуз у Москви, Ј. Л.

¹⁹⁰ Nikola Dobrović, „Uređenje 'Terase' na Terazijama u Beogradu”, *Arhitektura* (Ljubljana), br. 1/2 (1931/1932), str. 114.

Коен (J. L. Cohen) истиче чињеницу да је Корбизје често користио термин *циркулација* да опише средишње идеје свог пројекта. Корбизје каже: "Архитектура је циркулација. Помислите шта то значи. То пориче академске методе и афирмише принцип *piloties*"¹⁹¹

[Слика 3.2.11]

У самом графичком делу конкурног рада Добровића, у основи нивоа трга-терасе, видимо и исцртане доминантне линије кретања људи, као својеврсни дијаграм симултаног кретања градске масе по тераси и испод ње. Јасно приказан скелетни систем објеката, који између осталог омогућава да се два симетрично постављена степеништа, појединачне ширине од преко 40м на излазу ка Теразијама, подвуку под објекте, целој основи обезбеђује убедљиви утисак проточности, транспарентности и потпуног одсуства масе. Јасно је да у свом фронталном делу, ка Теразијама, цели волумени објеката визуелно лебде над степеништима која се снажно уливају под плочу терасе, док између себе пропуштају површину платоа која се у наставку продужава у монументалан отворени трг анимиран мотивом водених површина и оивичен бочно транспарентним кубусима објеката са приземљима потпуно сагледивим и проточним.

[Слика 3.2.12] [Слика 3.2.13]

Дијаграмска анализа која је овде приложена, показује да се у смислу проточности простора за кретање пешака у пројектованој структури и веза између околних јавних простора, које су омогућене директно кроз саму структуру, овај пројекат апсолутно изваја у односу на друга награђена решења. Поред тога, и са тим директно у вези, однос масе и празнине, својеврсно потискивање масе празнином, које би се најефектније могло доживети у искуству кретања низ широка степеништа изнад којих се на стубовима уздижу фронтални волумени објеката, у делу ка Теразијама, представља архитектонски концепт без преседана у локалној архитектонској историји.

¹⁹¹ цитирано према Cohen, J. L. Le Corbusier's Centrosoyuz in Moscow, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, Vol. 5, No. 1, Special Issue on the Preservation of Soviet Heritage, (2008) str. 52-61.

Може се закључити да су, поред свих формалних квалитета који издвајају Добровићев пројекат као најконсеквентни модернистички архитектонски концепт коју је стручна и широка јавност у Србији имала прилику до тада да види, његова укупна унутрашња логика и сет идеја које репрезентује представљале највећу новину коју је локална култура добила задатак да сагледа и евентуално прихвати и усвоји. Сасвим је друго питање да ли је та култура имала капацитет да заиста разуме изнете идеје, да разуме приступ и намере које иза њих стоје и да се идентификује са њима.

3.3 Послератна ревизија Добровићевог пројекта

Вуксановић-Мацура истиче¹⁹² као преседан у вишегодишњој пракси планирања Теразијске терасе то што је у нацрт Генералног урбанистичког плана Београда из 1939. године ушло Добровићево решење овог простора, као хронолошки старије у односу на нове предлоге, између осталог и оне са конкурса за уређење Теразија из 1937. године. Овај међународни конкурс је одржан истовремено са конкурсом за реконструкцију данашњег Трга републике, под заједничким насловом "Конкурс за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик"¹⁹³ и биће детаљније анализиран у наредном поглављу.

Након другог светског рата Никола Добровић се враћа на архитектоснку сцену Југословенске престонице, одмах по ослобођењу 1944. године, најпре као начелинк Савезног министарства грађевина, а потом од 1945. године и као директор новооснованог Урбанистичког института Србије, овај пут као градски архитекта и директор Дирекције за планирање. Са ове позиције он већ 1946. године предлаже *План обнове и изградње Београда*¹⁹⁴ а о Теразијској тераси, у једном делу овог амбициозног пројекта, говори у

¹⁹² Вуксановић Мацура, "Емил Хопе ...", стр. 161.

¹⁹³ види: "Резултати конкурса за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик". *Београдске општинске новине* (Београд) 4-6 (1937), стр. 338-340.

¹⁹⁴ Nikola Dobrović, „Obnova i izgradnja Beograda - konture budućeg grada”, u Miloš R. Perović i Zoran Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, стр. 180-192.

склопу урбанистичких замисли развоја града. Он сагледава локацију и њено решење као део ширег конципирања нове градске матрице и у контексту решења за ширење Београда на леву обалу Саве. Пробијањем дугачког проспекта целом ширином раније предложеног решења, а по дужини све до Карађорђевог улице, односно до реке, као према скици са конкурса из 1929. године, *Тераса* би се низ савску падину наставила у низ надовезаних каскадних платоа. Добровић овде такође помиње и коришћење подземних нивоа као идеалног пункта за станицу будуће подземне железнице. Постављајући развој идеје о пројекту у свеобухватан урбанистички пројекат, Добровић поступа потпуно у већ доминантном маниру епохе модернизма.¹⁹⁵

[Слика 3.3.1] [Слика 3.3.2]

3.4 'Интегрисана празнина'¹⁹⁶, дистордирани одједи Добровићевог решења и конкурс из 1967-68. године

Након што је Добровић напустио Завод за урбанизам у њему је настаљен рад на нови Генерални план Београда, под руководством Милоша Сомборског. План је званично усвојен 1950. године, а у оквиру њега је архитекта Станко Мандић урадио пројекат уређења Теразијске терасе, којим се предвиђа подземно повезивање Призренске и Балканске улице, тако да се трг Теразије директно надовезује на површину највишег нивоа Теразијске терасе. Плато терасе формиран је као кров једноставног кубуса положеног на горњој трећини парка, чиме се обухват изградње на локацији значајно смањује у односу на претходни ГУП који је усвојио Добровићево решење.

[Слика 3.4.1 а, б]

Већ следеће године, у стручним часописима је публикован пројекат за уређење Теразијске терасе архитеката Владете Максимовића и Вида Врбанића¹⁹⁷, израђен у оквиру Пројектног завода ИОНО Београда. Овим пројектом усвојене су препоруке из важећег ГУП-а и предложена је једна доминантно хоризонтална структура са два анекса позиционирана бочно и

¹⁹⁵ Babić, „Arhitekt Nikola Dobrović, 12.II 1897-11.I 1967”, str. 24.

¹⁹⁶ Упореди: Blagojević, Ljiljana. *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, p. 123.

¹⁹⁷ B. S. „Terazijska terasa - Beograd”, *Tehnika* (Zagreb). br. 6, (1951) str. 200-202.

асиметрично, тако да играју улогу визуелних и функционалних превеза новопроектване структуре са постојећим изграђеним ткивом. (Главна намена објекта под терасом је биоскоп за 1,500 гледалаца, са угоститељским садржајима. Доњи део блока је пројектован као парк, без назнака о повезивању са потенцијалним будућим проспектом који би се спуштао даље низ савску падину. Као и у случају ранијих пројеката, ово решење је остало нереализовано.

Слика 3.4.2]

У литератури из периода, налазимо и да је 1955. године архитекта Димитрије М. Лео, у то време иначе декан Архитектонског факултета, у жеку дебате о Тргу Маркса и Енгелса (данас Трг Николе Пашића), предлагао искоришћење простора Теразијске терасе за изградњу објекта Градске куће, постављеног тако да затвара видик ка Сави и фромира проширење трга Теразије. Такође, неколико година касније, 1959. године појављују се и нови предлози за коришћење овог простора, који на супрот Лековој визији, чувају и потнецирају продор ка Карађорђевој улици – решење Александра Стјепановића и Боривоја Анђелковића као и решење Косте Карамате на тему могућности позиционирања зграде Опере на простору Терасе односно у њеном продуженом потезу¹⁹⁸. Оба ова решења усвајају поставку о подземном повезивању Балканске и Призренске улице, како је планирано пројектом Станка Мандића у оквиру ГУП-а из 1950. године, а отворена јавна површина продора спушта се ка Карађорђевој улици амфитеатрално, у каскадама, до објекта Опере постављеног уз најширу и најнижу каскаду, у блоку између улица Карађорђевој и Ломине.

[Слика 3.4.3 а, б]

Следећа прилика да се анкетира стручна јавност, појавила се 1967. године са расписом југословенског урбанистичко-архитектонског конкурса за уређење центра Београда, односно потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића - данашњег Трга Славија¹⁹⁹. Конкурс је био расписан као анкетни,

¹⁹⁸ Коста Карамата и Боривоје Анђелковић, "Теразијска тераса и теразијски простор: о једној неоствареној идеји", *Архитектура урбанизам* (Београд), бр. 21 (1963), стр. 42-43.

¹⁹⁹ Branko Petričić, "O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25

са намером градске управе да прикупи идеје за очекивану ревизију Генералног урбанистичког плана Београда. Тема је реконструкција центра – обликовна, функционална и саобраћајна. Конкурс је представљао велики изазов за архитекте и урбанисте, будући да је обухватао готово целу централну зону старог дела југословенске престорнице, која је уједно била и урбана средина са највећим растом и динамиком развоја. Актуелни су били планови за изградњу београдског метроа и питање регулисања саобраћаја је било једно од централних на овом конкурсусу. Теразијска тераса је такође спадала у обухват конкурса. Резултати објављени 1968. године донели су велику лепезу решења, разновирних - како у третману целокупног предметног потеза, тако и у приступу теми Теразијске терасе и њеном обликовању и интеграцији у урбано ткиво.

Пишући о познатом конкурсусу за нови центар студентског кампуса Института за Технологије у Илиноису (*IIT – Illinois Institute of Technology*) где је педесет и шест познатих светских архитеката позвано да узме учешће, Делеф Мертинс наводи²⁰⁰ да је значај архитектонског конкурса обично дефинисан значајем клијента, или је везан за посебност локације или за специфичне могућности које нуди програм, док је у случају поменутог конкурса, поред присутности свих ових фактора, његово главно обележје био архитектонски изазов садржан у питању: "како данас одговорити на архитектуру *IIT* кампуса, на Миса генерално, и још шире, на модернизам."²⁰¹

У случају Теразијске терасе, и свих конкурса за ову локацију одржаних после конкурса из 1929-30. годиен, паралела са поменутим примером може бити сасвим прикладна. Чак и у случају анкетног конкурса из 1967-68. године, наслеђе модернизма оличено у Добровићевом конкурсном решењу, и његовој специфичној архитектонској физиономији, идејној и идеолошкој позадини и читавом сплету порука и значења које су његово решење и његов

²⁰⁰ Detlef Mertins, "Design After Mies", *ANY: Architecture New York, No. 24, Design After Mies: Boxing the Long Shadow at IIT* (1999), pp. 14-19

²⁰¹ Ibid, p. 14.

каснији ангажман уткали у колективно памћење локалне архитектонске културе, дало је свој јасан печат многим конкурсним радовима. Референца на овај пројекат или својеврсни дијалог са њим показали су се као готово незаобилазни.

Два решења на овом конкурсима награђена су првом наградом: једно су потписали београдски архитекти Стојан Максимовић и Борко Новаковић, а друго љубљански архитект Феђа Кошир (о жирију и осталим награђенима погледати **Табелу 1**, на крају овог поглавља). Локацију Теразијске терасе оба решења су третирали применом монументалних гестова, који простор од Теразија у виду снажних потеза спуштају ка Сави, у духу Добровићеве идеје. И остали награђени радови имају сличан генерални приступ овој локацији. Пројекат Максимовића и Новаковића подразумева радијалну репетицију мотива јавног простора у виду проспекта образованог између монументалних радијално постављених каскадних форми. У фокалној тачки ове композиције, у дну савске падине формиран је кружни плато који по нивоима раздваја пешачки од осталог саобраћаја. Аутори објашњавају да на том месту "треба оформити нови улазни пункт градског центра и то поступком који у односу на постојеће стање захтева скоро потпуну реконструкцију"²⁰².

[Слика 3.4.4]

У раду Феђе Кошира, смео линеарни потез продужене Теразијске терасе решене у великим каскадама, користи се као један од елемената који формирају силуету града – "хоризонтална текстура тераса и еспланада са погледом на Срем"²⁰³ У овом пројекту новопроектирани комплекс на овој локацији дефинисан је као *entertainment downtown*, који се надовезује на доминантно трговачки сегмент центра око трга Теразије. Биоскопи, ресторани, варијете, плесни театар и локали различитих намена нижу се низ

²⁰² Stojan Maksimović i Borko Novaković, "Razmišljanja na temu o širim koncepcijama prostorne organizacije Beograda", *Arhitektura* (Zagreb) br. 99-100 (1968) str. 42

²⁰³ Feđa Košir, "Uz projekat rekonstrukcije centra Beograda", *Arhitektura* (Zagreb) br. 99-100 (1968) str. 45

падину са обе стране широког проспекта у виду положених линеарно груписаних волумена.

[Слика 3.4.5]

У већем броју других награђених и отупљених радова, комплексан архитектонски третман јавног простора Теразијске терасе примењиван је углавном без монументалних изграђених маса објеката, већ пре коришћењем сложеног система тераса, углавном симетрично постављених у односу на подужну осу проспекта (Бежан, Мушић и Старц; Стојановић; и други) , или у помереној геометрији, тако да отвара шире визуре (Ђокић, Петровић и Лукић).

[Слика 3.4.6] [Слика 3.4.7] [Слика 3.4.8]

Идеја Теразијске терасе као градске локације од посебног значаја за урбани развој Београда се још једном потврдила као укорењена на локалној архитектонској сцени, а овим конкурсом је успела да анимира још једну нову генерацију српских и југословенских архитеката. Ако бисмо се подсетили Росијевих теза о аутономији урбаноог артефакта, могли бисмо рећи да се истрајавање идеје о посебности места и његових потенцијала може разумети и као иманентан потенцијал конкретног урбаног простора да користи архитектонски артефакт (или у овом случају концепцију и дискурс једног архитектонског пројекта) да упише у урбано ткиво идеје и релације аутономне од вечно променљивих политика урбаног развоја.

3.5 Брзо пропитивање: конкурс из 1991. године

У години која је обележила коначани распад СФР Југославије, расписан је "Конкурс за израду идејног архитектонског решења пословних објекта Призренска 1а и Балканска 2 и идејног урбанистичког решења дела Теразијске терасе од Теразија до улице Нартодног фронта, као и предлога на нивоу анкете целине Теразијске терасе од Теразија до Карађорђевог улице у Београду"²⁰⁴. Прву (умањену) награду на овом конкурсуну добили су архитекти Слободан Мића Рајовић и Зоран Никезић, другу архитекта Милан Лојаница, а трећу тим архитектата: Бранислав Стојановић, Бранка Тмушић и Весна

²⁰⁴ види: "Terazijska terasa", *Forum* (Beograd), br.7 (1991), str. 6

Лончар. Из расписа конкурса и на основу података његовом о организатору, јасно је да је разлог за његово расписивање била појава утицајног инвеститора, спремног да на предметној локацији изгради приватне пословне објекте. Из текстова објављених у дневној штампи и стручној периодици, сазнаје се да је конкурс расписан након извршеног притиска на градску управу и поменутог инвеститора, који је на терену већ био започео припрему за изградњу²⁰⁵. Димитрије Младеновић, као председник Друштва архитеката Београда, пише:

О специфичностима простора Теразијске терасе и савског амфитеатра, ДАБ је марта 1990. године информисао тадашњег градоначелника Београда, као и све званичне градске институције које учествују у креирању (и реализовању) урбане концепције, инсистирајући да се шире просторне целине, од посебног интереса за град, изузму из прагматичне израде планских докумената и да се претходно проверавају могућа решења широким анкетирањем струке, што би омогућило да се тако проверене идеје уграђују у Детаљне урбанистичке планове²⁰⁶.

Конкурс је спроведен а резултати су се могли директно применити у изградњи за коју је поменути инвеститор био заинтересован. Оба највише пласирана решења су пројектована у постмодернистичком речнику, користећи се мање или више комплексним декомпозицијама форме и репетицијом архитектонских елемената – стуба, зида, прозора, архитрава, перголе и слично, користећи умеће добро познатих композиционих метода постмодернистичке ере. У победничком пројекту, основна просторна концепција комбинује препознатљиве теме каскадних бочних маса (као код већине пројеката са претхоних конкурса) са варијантом терасе скраћеном, слично као нпр. у пројектима из 1950. и 1951. године, или код неких каснијих решења. Поред тога, код њега се у при план истиче тема капије, наслеђена од

²⁰⁵ види: Mihailo Mitrović, "Za velike teme – veliki stvaraoци", *Forum* (Beograd), br.7 (1991), str. 5

²⁰⁶ Димитрије Младеновић, „Теразијска тераса: јавни конкурси – чинилац архитектонске струке”, *Форум*, бр. 20 (1993), стр. 4

Добровића, коју у овом случају формирају два пилона-куле, постављене у простор парка. Сама шифра рада "Twin Peaks", као и текстуално образложење аутора, додатно подцртавају овај мотив. Њему је у пројекту придодат и цео репертоар уобичајених мотива постмодернистичког обликовања - акцендовање теме масивног зида, овде обложеног гранитним плочама, делимично перфорираног малим прозорским отворима, разигравање волумена уз репетицију мотива (овде употребом каскадираних маса дијагонално заротираних под четрдесет пет степени, тако да прате геометрију пилона), и сл.

[Слика 3.5.1] [Слика 3.5.2] [Слика 3.5.3]

У остатку потеза, ка Карађорђевој улици, аутори предвиђају зелени, парковски простор, како сами потенцирају: својеврсни *Central Park* (који заправо почиње већ испод терасе формиране уз Теразијски плато), пројектован као "глатка зелена површина константног пада (око 12%)"²⁰⁷ кроз коју централно протиче водени ток од врха до краја потеза. Парк је, према датом текстуалном опису решења, конципиран као озелењени простор са постојећим и новим високим растињем, без пешачких стаза и препрека за кретање по трави.

[Слика 3.5.4] [Слика 3.5.5]

Друга награда је додељена решењу још комплекснијег израза, које користи многобројне елементе постмодернистичког вокабулара. Бочне форме су обликоване од различитих архитектонских елемената који се надовезују у једну врсту континуалног тока, смењујући се из конкавног у конвексно, остављајући средишњи јавни простор организован осно-симетрично у односу на низ централних мотива – фонтану, обелиск, колонаде које укочирују поглед, и слично. Као целина, ово решење се у првом реду бави питањима композиције урбаног простора, инсистирајући на архитектури која формира серију микро-амбијената. Оно користи историјске реминесценције, као што је нпр. позиционирање реконструисане старе

²⁰⁷ Slobodan Mića Rajović i Zoran Nikezić, "Terazijska terasa - šansa i izazov" (1991), u Rajović, Slobodan Mića, *Arhitektura: 33 konkursna projekta*, Beograd: izdavač Slobodan Mića Rajović. (2011), str. 197

теразијске фонтане²⁰⁸ у средини јавног простора између Теразија и улице Народног фронта, у духу својеврсног урбанистичког нео-традиционализма²⁰⁹.

У текстуалном опису аутор даје опширно објашњење своје концепције и предложеног архитектонског обликовања износећи између осталог намере и мотиве који стоје иза његовог пројектантског поступка:

Привлачност простора не зависи само од намена, већ и од физиономија амбијената, његовог карактера и атмосфере коју носи. Отуда пројекат настоји да утврди извесну специфичност која се везује за менталне представе и архетипе поднебља. Претпоставка је да ће мања размера архитектонских облика и извесна неправилност позиција кућа бити овде прикладнија од чврстих регулација и грађевинског гигнатизма. Предлог је да се примени не један тип, него низ варијација у скали од мањих ка већим грађевинским целинама и у богоатству архитектонских мотива од тремова, колонада бочних улицица, чардака, балкона, стреха, капија итд. Све ово, разуме се, не у дословној, него у култивисаној и уметнички вредној интерпретацији.²¹⁰

Контроверзе које су пратиле конкурс и победничко решење укључивале су у дебату широку јавност и професионалце. Један од главних приговора на првонаграђено решење тицао се позиције грађевинских линија пословних објеката, тј. односа јавне површине и изграђених маса, као и позиције пилона у парку, а самим тим и визура које се отварају из правца Теразија. Неки од

²⁰⁸ Поред тога, аутор уводи колонаду у горњем сегменту простора, као референцу на решење Коваљевског. У предлог је такође уврштено и саобраћајно решење повезивања улица Призренске и Балканске, као у пројекту Станка Мандића из ГУП-а из 1950. године. види: *Tekstualno obrazloženje rada pod šifrom „Šifra”* [Milan Lojanica], *Arhiv Društva arhitekata Beograda*, fascikla 35/1, str. 5

²⁰⁹ Упореди: Владан Ђокић, „Морфолошка истраживања у урбанизму”, *Arhitektura i urbanizam* (Beograd), br. 20-21 (2007), str. 61-72

²¹⁰ Исто, стр. 4

стручних листова објавили су и предлоге архитектата на који начин би овај проблем могао да се превазиђе ремоделовањем победничког решења²¹¹.

[Слика 3.5.6]

Ипак, конкурс из 1991. године, је апсолутни изузетак од правила по томе што је за резултат имао изградњу у простору Теразијске терасе. Објекат на адреси Балканска 2 је никао са леве стране теразијске падине, дајући локацији нову физиономију. Архитекти Рајовић и Никезић, заједно са архитеком Василијем Милуновићем који је учествовао у разради конкурсног решења и изради извођачког пројекта, награђени су Наградом града Београда за објекат 'Б2' на Теразијској тераси.

У својој књизи *Architecture's Desire*, Кеј Мајкл Хејз каже:

Архитектура подразумева сет операција које организују формалну репрезентацију реалног (...) и отуда, пре него да је у њу просто уложена идеологија њених твораца и корисника, она је сама за себе идолошка – она је једно имагинарно "решење" за једну реалну социјалну ситуацију и контрадикцију (како Луј Алтизер интерпретира Жака Лакана); то је оно што се мисли под "аутономијом"²¹².

Може се рећи да је конкурс из 1991. године демонстрација једне евидентне инерције на локалној архитектонској сцени, која се понаша као бескрајно заиграна постмодернистичким темама форме, композиције и симболизма. У том контексту, аутономија архитектонског дискурса је употребљена превасходно као основа за извођење формалних вежби. Сцена, као целина, је пропустила добру прилику да понуди свеже, релевантно "решење" за једну веома конкретну и за своје време амблематичну ситуацију, једну очигледну друштвену и урбану контрадикцију.

²¹¹види нпр.: Жорж Поповић, „Теразијска тераса”, *Форум* (Београд), бр. 21 (1993), стр. 7

²¹² К. Michael Hays, *Architecture's Desire, Reading the Late Avant-Garde*. (Cambridge, Mass: MIT Press 2010), str.1

Након овог конкурса из 1991. године, односно у периоду након почетка реализације објекта на адреси Балканска 2, до данашњег дана (2016. године) одржана су још два конкурса, за уређење јавног простора Теразијске терасе. Иако оба по времену одржавања излазе из временског обухвата који се поклапа са трајањем 'велике' Југославије, даћемо овде приказ и анализу првог од њих, будући да га можемо посматрати са временске дистанце од скоро двадесет година²¹³ и да пројекат који је главна тема анализе може да нам пружи изванредан увид у опстајање концепције терсе-видиковца на овој локацији.

3.6 Нови одговор на стара питања: конкурс из 1998. године

Након вишегодишњег одлагања одлуке о начину уређења централног јавног простора локације између Теразија и улице Народног фронта, градска власт је расписала нови архитектонски конкурс за Теразијску терасу у септембру 1998. године²¹⁴. Предмет конкурса је било уређење централне јавне површине између будућих објеката у Призренској 1а и Балканској 2, а прву награду освојио је тим архитеката: Каролина Дамјановић Грујичић, Зорица Пенушлиски и Борис Пенушлиски. Према коментарима жирија, њихов пројекат „у потпуности испуњава услове дате расписом конкурса”²¹⁵. Ипак и ово решење је остало нереализовано.

²¹³ Такође, овај конкурс према времену одржавања припада периоду дугог распада Југославије током деведесетих година двадесетог века, пре формирања самосталне државе Србије. О другом поменутом конкурс, који је одржан 2007. године, погледај основне податке у **Табели 1**.

²¹⁴Конкурс је био расисан као јавни, анониман и позивни. Према информацијам из расписа конкурса, позвани су следећи учесници: проф. арх. Зоран Никезић и проф. арх. Слободан Рајовић; Слободан Јевђеновић, дипл. инг. арх. и Нада Вујошевић, дипл. инг. арх.; група АГМ – Иван Рашковић, д.и.а., Борислав Петровић, д.и.а., Марјан Ђулинац, д.и.а., Милан Ђурић, д.и.а., Дејан Милетић, д.и.а., Александар омић, д.и.а. и Миљан Шишовић, д.и.а.; и Каролина Дамјановић-Грујић, дипл.инг.арх., Зорица Јањић, дипл.инг.арх. и Борис Пенушлиски, дипл.инг.арх. Види текст расписа конкурса: “Opšti, javni, anonimni i pozivni arhitektonsko urbanistički konkurs za izradu idejnog rešenja parternog uređenja centralne javne površine dela “Terazijske terase” u Beogradu”, (1998), Arhiv DAB-a, fascikla 36/1

²¹⁵ Katalog radova sa konkursa za uređenje Terazijske terase u Beogradu, Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1998, nepaginirano

На основу Записника са жирирања конкурса²¹⁶, као и на основу коначног Извештаја о раду Оцењивачког суда²¹⁷, закључујемо да је жири до одлуке о наградама дошао на прегласавањем, одлучујући између три предлога: да се доделе три равноправне треће награде и распише нови конкурс, да се одређени број радова позове у други круг конкурса, или, да се доделе награде како је предвиђено расписом.

У стручној јавности је након конкурса далеко више пажње привукло другонаграђено решење, које је у првом моменту снажно узбуркало архитектонску сцену, о чему делом сведочи и текст оцењивачког суда о овом раду, објављен у каталогу конкурсних радова. Један од аутора решења, реномирани архитекта Дејан Миљковић, много година касније, на јавној презентацији својих одабраних пројеката, наглашава важност овог конкурсног рада у његовом личном професионалном опусу, и изјављује да су он и његов тим били изненађен другом наградом, будући да су понудили решење које су сматрали радикалним гестом, који има потенцијал или да победи или да прође без награде на конкурс, зависно од става жирија.

[Слика 3.6.1] [Слика 3.6.2]

Другонаграђени рад, дело групе архитеката коју су чинили: Дејан Миљковић, Бранислав Митровић, Гордана Радовић, Зоран Радојичић и Марина Шибалић, оцењивачки суд конкурса је описао речима којима се истиче да су предности тог решења: „једноставност, снага и атрактивност концепта заснованог на

²¹⁶ На завршној седници одржаној у просторијама Скупштине града Београда, расправљало се а затим и гласало о коначној одлуци о начину завршетка конкурса – са или без прве и друге награде. Архитекта Виолета Карић, представница инвеститора, односно фирми "Европа-интернационал" и "Yugoslavia-Commerce", прочитала је и понела писмено став којим се тражи расписивање новог конкурса, по могућству међународног. будући да се, како је навела, на овом "Конкурсу није појавио ни један рад који заслужује (ни из близа) да му се додели прва награда...и који би ...био"сувенир Београда". Представник другог инвеститора – архитекта Миодраг Цвејић, из фирме "Energorprojekt-holding-enjub" заступао је став да се награде доделе према распису конкурса, а још два члана жирија су била за продужавање конкурса у други круг. види: "Записник са завршне седнице Оцењивачког суда конкурса за идејно решење партерног уређења централне јавне површине дела "Теразијске терасе" у Београду, одржане дана 14.12.1998. године са почетком у 16,00 часова", Архив ДАБ-а, фасцикла 36/1; и "Званични став по питању завршетка конкурса ДД за осигурање "Европа-Интернационал", Архив ДАБ-а фасцикла 36/1,

²¹⁷ "Извештај о раду Оцењивачког суда Конкурса за партерно уређење централне јавне површине дела "Теразијске терасе" у Београду", (1998), Архив ДАБ-а, фасцикла 36/1, непагинирано

традиционалном схватању улоге Теразијске терасе у формирању идентитета београдских простора и слике града, установљених Добровићевим концептом”.²¹⁸

Позиционирањем скелетне архитектонске структуре (високе 16м на најножој тачки блока) у средишњи простор парка, која има за задатак да на локацији заиста формира терасу, пројекат решава задатак конкурса једним гестом. У остатку простора, аутори предвиђају садњу густо распоређеног тампона од високог растиња, у целој дужини низ падину, обострано према планираним објектима, пројектованим према конкурсном решењу из 1991. године.

Према сведочанству Миљковића, тим је уместо текстуалног образложења свог рада, као текстуални део конкурсног елабората предао један дуги цитат Добровићевог текста о Београду и Тerasи, чији сегмент наводимо овде:

[..] Субјективно речено, сваки пут кад долазим у Београд, преживљавам сензацију стручњака, један истински и радостан унутрашњи доживљај, и једно необично узбуђење. *Genius loci*, тј. једна величина широких дикција којима је природа умела да доведе у везу равнице, водене површине, падине ка Дунаву и Сави, у облику два полукружна амфитеатра, са заједничком узвишицом на гребену, као природном доминацијом на једној и другој страни, са позадином која се постепено уздиже увис и спаја са сферичном површином неба без филигранства и ситничарства, све је то особито повољно за архитектонске проблеме.

[..] План Београда конципиран је више по старим естетским начелима барокне и еклектичке урбанистике. А то је његов највећи недостатак. Решење је ситничарско: оно даје више могућности декоративним спекулацијама него организацији саобраћаја, преносу кабастих терета,

²¹⁸ *Katalog radova sa konkursa za uređenje Terazijske terase u Beogradu, nepaginiano*

производњи интелектуалних и материјалних добара, разоноди грађанства, васпитању деце, итд.

[...] Многи градови представљени су неком од својих истакнутих просторних јединица као уметничким симболом. Њиховом набрајању не би било краја. Београд, безмало милионски град, такву своју просторну јединицу још није оформио. Теразије са својом монументалном терасом могле би са успехом да одиграју овакву улогу.²¹⁹

Одабир да се не напише ништа више од цитата, у контексту такмичарске природе архитектонског конкурса, може да се разуме као потреба да се на ефектан начин позове на размишљање о квалитетима понуђеног решења. Цитатом се поручује да овај рад нуди нове одговоре на сва стара питања: он решава један архитектонски проблем, он није ситничарски и он преузима обавезу изградње новог симбола града. Уз све то, он жели да буде наследник једне модернистичке идеје из времена када је она имала снагу јасне еманципаторске и ангазоване поруке.

[Слика 3.6.3]

Будући да је, из не сасвим јасних разлога, резултате поменутог конкурса већ у следећој деценији градска управа сматра неупотребљивима у односу на своје намере везане за реконструкцију простора парка, 2006. године, расписан је поново архитектонски конкурс за уређење отвореног јавног простора Теразијске терасе, који је сходно захтевима расписа, донео нова тумачења и интерпретације већ вишеструко сагледаних потенцијала овог места²²⁰.

²¹⁹ Цитат Николе Добровића из конкурсног елабората групе аутора: Миљковића, Митровића, Радовић, Радојевића и Шибалић, љубазношћу Д. Миљковића.

²²⁰ За информације о овом конкурс, види **Табелу 1**, на крају ове главе.

3.7 Закључци анализе конкурса за Теразијску терасу

На основу претходно изнетог прегледа и анализе више конкурсних и других пројеката из различитих периода двадесетог века, може се сагледати архитектонска историја Теразијске терасе, која је, на један апсурдан начин, оставила мало трага у реалном простору града, док је с друге стране остварила веома важан утицај на локалну архитектонску средину²²¹.

[Слика 3.7.1] [Слика 3.7.2] [Слика 3.7.3]

Као што смо навели у разматрањима о природи конкурсне праксе и њеним потенцијалима за архитектонску аутономију – у архитектонским такмичењима је феномен моралног победника често присутан у правом значењу речи и то на разне начине и са различитим крајњим исходима, будући да у архитектонској историји и у ширем простору културе, неки трагови могу бити значајнији од других. У случају Теразијске терасе, Добровићева архитектонска концепција је, иако победничка на значајном конкурс, остала је нереализована - захваљујући многим удруженим факторима, међу којима је један од значајнијих реалан отпор конзервативних локалних ауторитета. Па ипак, аутономни допринос његове архитектуре је оставио значајан траг у корпусу културног наслеђа средине, и то у облику јединственог и иновативног скупа идеја о једном месту, једном граду и његовом могућем развоју.

Конкурси (али и бројни други пројекти и плански документи) који су уследили, били су, у већој или мањој мери, демонстрација потенцијала локалне или југословенске архитектонске сцене да понуди савремена архитектонска промишљања и нова решења за проблем који је у највећем броју случајева био значајно обојен Добровићевим тумачењем. Анкетни конкурс из 1967-68. године имао је за резултат бројне нове предлоге за уређење целог потеза – продора од Теразија ка Карађорђевој улици и реци Сави, који су сви донели своју интерпретацију теме отварања центра града на Теразијском гребену ка новобеоградском пејзажу и на различите начине

²²¹ За упоредни дијаграмски преглед неких од анализираних конкурсних решења, погледати дијаграмске приказе на дате на Сликама 3.7.1 – 3.7.3.

развијали тему савременог друштвеног живота у центру престонице која расте. Од предлога да се дуж потеза формира центар културе и забаве (Кошир), преко решења која подразумевају значајно повећање изграђених капацитета на самом продору уз његову репетицију у форми лепезе (Максимовић и Новаковић), до различитих предлога који терен Савске падине обликују на ефектне и јединствене начине (Ђокић, Петровић и Лукић; Бјеликов и тим; Бежан, Мушић и Старц) и пројеката који у највишем блоку продора формирају узбудљив урбани простор – нови микроамбијент градског центра (Мартиновић; Мачкић и тим).

Начин на који је организован и резултати које је донео конкурс одржан на самом крају анализираног историјског периода, 1991. године, према приказаним резултатима истраживања, могу се и морају тумачити пре свега у светлу радикално нових друштвених, политичких и економских односа у Србији на почетку деведесетих година двадесетог века. Насупрот централизованом социјалистичком начину планирања и изградње града, период деведесетих година обојен је приватном иницијативом инвеститора чији је интерес у значајном броју случајева стављан испред јавног интереса. Конкурс расписан са кратким периодом припреме и кратким роком за израду пројеката, како би се његовим одржавањем предупредила изградња на простору терасе без јавне стручне анкете, донео је резултате који су балансирани између конкретних потреба инвеститора и архитектонске координације простора која има као мотив афирмацију наслеђених урбанистичких поставки о важности реализације отвореног проспекта који просеца градско тикво од Теразија низ Савску падину. Занимљиво је истаћи да се у распису овог конкурса Теразијском терасом назива читав потез од трга Теразија до Карађорђевој улици, чиме се још једном, додатно и поново афирмише Добровићева послератна визија и иницијатива. С друге стране, идеја о тераси у блоку уз трг Теразије изгубила је битку са приватном иницијативом конкретно заинтересованих инвеститора.

Истраживање је показало да је чак у историјској дистанци тренутка на крају двадесетог века, који формално и суштински излази изван оквира наше анализе конкурсне праске у архитектури Србије у југословенском простору, одјек архитектонске идеје из 1929. године снажно демонстриран, као што смо показали, у другонаграђеном конкурсном пројекту Дејана Миљковића и тима (Митровић, Радовић, Радојичић и Шибалић). Дијалог са концепцијом Добровића, заиграност у том аутономном архитектонском дијалогу и очи широм отворене за контрадикторности реалног, уписали су у локално културно наслеђе још један вредан архитектонски концепт.

Табела 1. Приказ хронологије активности на уређењу Теразијске терасе

год.	конкурс/ пројекат /догађај	оцењивачки суд / консултант на пројекту или слично	награђени / аутори	организа- тор/ наручилац	извор
1897	ПРВО ЗАБЕЛЕЖЕНО ПОМИЊАЊЕ ЛОКАЦИЈЕ		Андра Стевановић		Борић, Т. (2004), Теразије: урбанистички и архитектонски развој, Београд: Златоусти.
1901	Идеја о изградњи на Т.Т. и формирању трга		Димитрије Т. Лeko		Бранко Максимовић, „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање”, стр. 251
1910	Идеја о изградњи Општинског дома на Т. тераси		Јефта Стефановић		Исто, стр. 251
1913 - 1914	Шамбонов план ПРВИ ПРОЈЕКАТ - ЦРТЕЖ Т.Т.		Албан Шамбон (Alban Chambon) и његов син Алфре (Alfred Chambon) ”Пројекат за улепшавање Београда”		Вуксановић Мацура, Злата. ”Емил Хопе и Ото Шентал...” стр. 156-7.
1921	ПРОЈЕКАТ		Емил Хопе (Emil Hoppe) и Ото Шентал (Otto Schönthal) (Бечки архитекти, некадашњи студенти и сарадници Ота Вагнера)	наручилац вероватно: ”Банка Подунавског друштва”	Вуксановић Мацура, Злата. ”Емил Хопе и Ото Шентал: мало познат пројекат за Теразијску терасу” Наслеђе, бр. XIV (2013), стр. 155-169.
1921 - 1922	Међународни конкурс за Генерални урбанистички план Београда распис: август 1921. рок за предају: март 1922.	Добра Митровић, председник Општине Драгутин Ђорђевић и Влада Митровић, професори Универзитета Ранислав Аврамовић, помоћник Министра саобраћаја Пера Поповић, начелник Министарства грађевина Милан М. Јовановић, ген. инспектор	I награда није додељена 3 x II награда ex-aequo – Рудолф Перко (Rudolf Perco), Ервин Илц (Erwin Ilz) и Ервин Бек (Erwin Böck), Беч , шифра <i>Singidunum Novissima</i> – Обертен и Паранти (Auburtin et Paranty) са сарадником Миланом Злоковићем, Париз , шифра <i>Urbs Magna</i> (ТТ) – инж. Имре (Емерих) Форбах, Будимпешта ,	Општина града Београда	Светлана В. Недић, „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године”, <i>Годишњак града Београда</i> (Београд), књ. XXIV (1977): стр. 302 Вуксановић Мацура, Злата. ”Емил Хопе и Ото Шентал:

		Дирекције вода Влајко Поповић и Бранко Поповић, општински одборници француски архитект Шифло (Chiflot) швајцарски архитект Едмонд Фасио и инжењер В. Дик (Duc)	шифра <i>Santé, beauté, commerce et trafic</i> 2 x III награда ех-аецо – Јозеф Брикс, Берлин , шифра <i>Свети Сава</i> (ТТ) – Густав Блум, Хамбург , шифра <i>Danubius</i> (ТТ) 3 x IV награда ех-аецо - Јулије Заборски (Julie Zaborcky) и Јосиф Војтка (Josif Woytka), из Вршца , шифра <i>Војвода Мишић</i> , (ТТ) - Роже Боломе (Roger Bolomey) и Јан Давидеску (Ion Davidescu), Букурешт , шифра <i>Impartial</i> - Албер Бодмер (Albert Bodmer) и Фриц Шварц (Fritz Schwarz) из Била , Швајцарска и Урош Микић из Цириха , шифра <i>Oj na more</i> (ТТ) 4 x Откуп - <i>Prestonica Karadorđevića</i> (Беч) (ТТ) - <i>Beograd 1918- 1948</i> (Беч) - <i>Sapienti Sat</i> (Беч) - <i>Forum</i> (Швајцарска - Хопе и Шентал) 6 x новчане награде	мало познат пројекат за Теразијску терасу” Наслеђе, бр. XIV (2013), стр. 155-169.
1923	Генерални план Београда	ПРВИ ЗВАНИЧНИ ПЛАНСКИ ДОКУМЕНТ КОЈИ ОДРЕЂУЈЕ ПОЗИЦИЈУ ОВЕ "ЦЕНТРАЛНЕ ГРАДСКЕ ТЕРАСЕ"		
1927	Идејно решење - предлог		Јан Дубови	Београдска општина Anonim. "Konkurs za Terazijsku terasu",
1929 - 1930	Међународни конкурс за уређење Теразијске Терасе укупно 25 радова рок за предају 01. 04 1930. резултати 13.06.1930.	Бранко Поповић, арх., професор Универзитета и одборник Клементије Букавац, инжењер и одборник Ђура Бајаловић, арх. и одборник Ђорђе КовалеВСки, архитекта Општине Београдске (према: Политика, 15.06.1930.)	I награда (35.000 дин.) Никола Добровић из Прага II награда (25.000 дин.) О. О. Курц (O. Kurc), проф. минхенске Политехнике и Иван Савковић, арх. III награда (15.000 дин.) Мијо Хећимовић и Густав Бохутински из Прага IV награда (10.000 дин.) Бранислав Маринковић и Драгољуб Јовановић из Париза 6 откупа - Душан Бабић из Београда, - Алфред Либиг из Лајпцига, - Стрижић Вишњевачки, инж. из Берлина, - Карло Лехер, инж. из Берлина, - Адолф Миаман, проф. из Дрездена,	Општински суд (Време, 23.02.1930.) „Награде за идејну скицу Теразијске терасе”, Политика, 15. јун 1930., стр. 6 Поповић, Бранко. „Како ће изгледати Теразијска тераса? ”, <i>Политика</i> (Београд), 31. децембар 1930. ; Kovaljevski, Ђорђе. „O uređenju Terazijske terase u Beogradu”, (1930) Добровић, Никола. „Теразијска тераса: Један савремени проблем престонице”,

			- Јован Раденковић, арх. из Париза		<i>Време</i> (Београд), 26. i 27. 02.1932.;
1930	Пројекат привременог уређења	(делимично изведено исте године)	Ђорђе Коваљевски	Београдска општина	
1937	Конкурс за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик Међународни конкурс	Бранко Поповић, Ђура Бајаловић, арх. Милан Нешић, инж. Светозар Генич и Михаило Радовановић, арх. <u>заменици:</u> Светозар Јовановић Јанко Шафарик, Марјан Вујовић, инж. Рајко Татић, арх. Даница Томић, аех.	II део конкурса: Престолонаследников трг (стигло укупно 7 радова) I награда - није додељена II награда (15.000 дин.) - Marcel Pinchis и Grigore Hirsch, Букурешт 2 x III награда (по 7.500 дин) - Josef Wentzler, Дортмунд - Иван Рик, Београд 2 откупа (по 5.000 дин) - шифра "Перистил" - шифра Трг	Општина Београдска	"Извештај оцењивачког суда са утакунице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаслед никовог и ...",, 324-338
1938 - 1939	Генерални регулациони план Београда	(у сваја поставке Добровићевог решења)	Ђорђе Коваљевски и Даница Томић- Милосављевић, секретар Грађевинског одбора О.Б.	Општина београдска	Злата Вуксановић, Мацура. "Емил Хопе...", фуснота 37 Vukotić Lazar, Marta. <i>Beograd u tapama i planovima od XVIII do XXI veka</i> , Beograd: Urbanistički zavod Beograda, 2008
1946	Ревизија конкурсног решења из 1929. -30. Добровић		Никола Добровић У оквиру		Добровић, Никола. "Обнова изградња Београда: Контуре будућег града". Техника (Београд) br. 6 (1946), str. 176- 186.
1950	ПРОЈЕКАТ ЗА Т.Т. у оквиру ГУП-а из 1950		Станко Мандић израђено у Урбанистичком заводу ИОНО-а Београда		Оливер Милић. "Реконструкци а централног дела Београда", у <i>Београд</i> , <i>Генерани</i> <i>урбанистички</i> <i>план 1950</i> . Извршни одбор Н. О. Београда, 1951, стр. 135-

1951	ПРОЈЕКАТ ЗА Т.Т.	стручна саветодавна комисија која је одредила програм и одобрила урађени пројекат: Драгиша Брашован, арх. Ђорђе Лазаревић, инж. Миладин Прљевић, арх. Милош Сомборски, арх. Богдан Игњатовић, арх. Братислав Стојановић, арх. Јосип Најман, арх.	Владета Максимовић и Видо Врбанић (израђено у Пројектном заводу ИОНО-а Београда)	Б. С. "Теразијска тераса - Београд". <i>Техника</i> , 1951, бр. 6, стр. 200-202.	
1959	Предлози за изградњу згаде Опере на ширем потезу Теразијске терасе		- Бооривоје Анђелковић и Александар Стјепановић и засебно - Коста Карамата (израђено у Урбанистичком заводу града Београда)	Коста Карамата и Бооривоје Анђелковић, "Теразијска тераса и теразијски простор: о једној неоствареној идеји", Архитектура урбанизам (Београд), бр. 21 (1963), стр. 42-43.	
1967 - 1968	Конкурс за урбанистичко решење градског централног потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића (Општи југословенски конкурс) Право учешћа имају све пројектне организације и сви архитекти и урбанисти који живе и раде у Југославији	председник: Франко Пешић, председник Скупштине града Београда чланови: Зденко Колацио , дипл.инж.арх., директор Урбанистичког завода Загреб; Иво Куртовић , дипл.инж.арх., проф. Архитектонског факултета у Београду, представник ДАБ-а Мирослав Марковић , дипл.инж., професор Грађевинског факултета у Београду Михајло Митровић , дипл.инж.арх., директор "Пројект-бироа", Београд Милорад Пантовић , дипл.инж.арх., професор Архитектоског факултета у Београду Бранко Петричић , дипл.инж.арх., професор Шумарског факултета у Београду Јован Секулић , директор Завода за заштиту споменика културе, Београд Марко Шлајмер , дипл.инж.арх., директор Завода за урбанизам у	I и II награда (по 70.000 дин) - Стојан Максимовић и Борко Новаковић - Феба Кошир (Љубљана) III и IV награда (по 30.000 дин) -Александар Ђокић, Владимир Петровић и Петар Лукић - Марјан Бежан, Брацо Мушић и Нивес Старц (Љубљана) I група откупа (по 10.000 дин) - Војислав Мачкић, Димитар Ванов, Рафаил Влчевски, (Скопље) - Мирослав Николић - Владимир Бјеликов, Владимир Божичковић, Сима Миљковић, Смиља Каначки, Петар Поповић - Урош Мартиновић II група откупа (по 8.000 дин) - Недељко Боровница - Владислав Ивковић, Ранко Трбојевић, Градимир Боснић III група откупа (по 7.000 дин) - Хранислав Стојановић - Младен Анђел, Иван Питежа, Едвин Шмид,	Урбанистички завод града Београда и Дирекција за изградњу и реконструкцију града у сарадњи са Савезом архитеката Југославије и Урбанистичким савезом Југославије	Branko Petričić, "O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića". <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25. Stojkov, Borislav. „Ideje o transformaciji prostora Slavije”, <i>Urbanizam Beograda</i> br. 5 (1979), str. 39-44. Објава конкурса у: Љовјек и простор (Zagreb) br. 15 (1967), str. 174

		Љубљани, представник САЈ-а Иван Таумбан , дипл. инж.арх., проф. Архитектонског факултета у Сарајеву, представник Урбанистичког савеза Југославије; Лазар Трифуновић , директор Натодног музеја у Београду; Александар Ђорђевић , дипл.инж. арх., директор Урб. завода града Београда Ратко Вујновић , дипл.инж., директор Дирекције за изградњу и реконструкцију града Београда; Леон Кабиљо , дипл. инж. арх., заменик директора Урб. завода града Београда; Јосип Свобода , дипл. инж. арх., Урбанистички завод града Београда	Владо Шобат, (Загреб)		
1991	Конкурс за израду идејног архитектонског решења пословних објеката Призренска 1 и Балканска 2 и Идејног урбанистичког решења дела Теразијске терасе од Теразија до ул. Народног фронта, као и прелога на нивоу анкете целине Теразијске терасе од Карађорђевог улице (Општи јавни конкурс)	председник: Михајло Митровић, представник ДАБ-а чланови: Александар Стјепановић, представник ДАБ-а; Драгољуб Бакић, представник ДАБ-а; Константин Костић, представник ДУБ-а; Миодраг Ференчак, представник ДУБ-а; Боривоје Цвејић, Градски секретар за урбанизам Београда; Весна Матичевић, представник Завода за заштиту споменика културе Београда; Коста Карамата, представник Градског завода за планирање; Миодраг Филиповић, представник СО "Стари град"; Анђелија Јосиповић, представник СО "Савски венац"; Александра Бановић, представник инвеститора; Мирјана Шислер, представник инвеститора; Миодраг Јовановић, представник инвеститора.	I умањена награда (260.000 дин.) Слободан, Мића, Рајовић и Зоран Никезић. Пројекат израђен у предузећу "МММСО", Београд II награда (220.000 дин.) Милан Лојаница Пројекат израђен у оквиру предузећа "ЦЕНТРОПРОЈЕКТ" АИК, Београд III награда (180.000 дин.) Бранислав Стојановић, Бранка Тмушић, Весна Лончар, у оквиру предузећа "АЕРОИНЖЕЊЕ-РИНГ" Београд 2 откупа (по 120.000 дин.) -Ружица Божовић-Стаменовић Александар Маринковић, Душан Пантелић, Милан Ракочевић, Марко Савић, Драган Стаменовић, Фирма "АНИМА" - Милош Бобић Предузеће "СЛАВИЈА-ПРОЈЕКТ БИРО", Београд 3 откупа (по 100.000 дин.) - Никола Жарковић, Ђорђе Митровић, Јован Митровић Фирма "ЦЕНТРОПРОЈЕКТ" АИК - Владислав Ивковић консултант-коаутори:	YUGOSLAVIA COMMERCE, Београд у сарадњи са: Друштвом архитеката Београда и Друшвом урбаниста Београда	"Теразијска тераса", <i>Forum</i> (Beograd), br.7 (1991), str. 6

			Стана Димић, Дарко Радовић - Рафали Вичевски и Наташа Вичевска, Скопље		
1998	Конкурс за израду идејног решења партерног уређења централне јавне површине дела Теразијске терасе у Београду	Проф Др Милан Божић, председник чланови: Виолета Карић, дипл. инж. арх., Миодраг Цвијић (?), дипл. инж. арх., Јованка Ђорђевић Цигановић, дипл. инж. арх., Хранислав Миловановић, дипл. инж. хорт, Зоран Јаковљевић, дипл. инж. арх., Злата Јарић, дипл. инж. арх., Сава Форкапић (?), дипл. инж. арх., Радивоје Динуловић, дипл. инж. арх., Драгана Базик, дипл. инж. арх., Зорица Савичић, дипл. инж. арх.	I награда Каролина Дамјановић-Грујић, Зорица Пенушлиски и Борис Пенушлиски II награда Дејан Миљковић, Бранислав Митровић, Гордана Радовић, Зоран Радојчић, Марина Шибалић, Прој. биро Колубара III награда Маријан Булинац, Милан Ђурић, Дејан Милетић, Борислав Петровић, Иван Рашковић, Александар Томић, Миљан Шишовић 3 откупа - Слободан Мића Рајовић, Зоран Никезић - Зоран Дмитровић, дипл. инж. арх., Петар Заклановић, арх. - Весна Надеждин Љубичић, дипл. инж. хорт. и Милош Ђорђевић, арх. Спец. признање: Бранислав Јовин, Иван Николић	Савез Архитектата Србије, Друштво архитеката Београда, ЕН-ЈУБ (Енергопројект ХК и Југованка АД), Европа Интернационал Осигурање (Браћа Карић)	"Извештај о раду Оцењивачког суда Конкурса за партерно уређење централне јавне површине дела "Теразијске терасе" у Београду", (1998) Архив ДАБ-а, фасцикла 36/1,
2006 - 2007	Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење простора Теразијске терасе (од Теразија до Улице краљице Наталије) са анкетним решењем потеза од Теразијске терасе према Савском амфитеатру (општи јавни и позивни конкурс)	председник жирија: Бојан Ковачевић, дипл. инж. арх., чланови: Јелена Радивојевић, дипл. инж. арх., Светлана Иванчевић, дипл. инж. арх., Маријана Стругар, дипл. инж. арх., Драган Праштало, предст. инвест. Ђорђе Недељковић, дипл. инж. арх., Др Влада А. Милић, дипл. инж. арх.	2 x I награда - Ре: АСТ, Београд: Дејан Милановић и Гроздана Шишовић - ARCVS Београд - Бранислав Реџић, Марија Марјановић, Сузана Поповић, Драгана Жарковић, Весна Милојевић, Бпјан Спасов, Борис Муховћ, Зоран Миловановић, Драган Ивановић, Зоран Ђуровић; пејз. арх. Мирајана Штулић III награда - Милан Максимовић и Драган Маринчић 2 откупа - Василије Милуновић, Марина Димитријевић, Ивана Шимковић - Душан Лајовић, Светолик Лукић, Александра Вукићевић, Бранка Укропина и Гордана Гогич	Дирекција за изградњу града Београда, Мали колектив – ЕТБ доо, Друштво архитеката Београда, Друштво урбаниста Београда	<i>Општи јавни и позивни конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење простора Теразијске терасе (од Теразија до Улице краљице Наталије) са анкетним решењем потеза од Теразијске терасе према Савском амфитеатру – каталог радова, Београд: ДАБ, 2007.</i>

4. ТРГ РЕПУБЛИКЕ – РЕГУЛАЦИЈА ЦЕНТРАЛНОГ МЕСТА

4.1 Трг на месту капије

Трг републике је још један београдски јавни простор био је кроз целу своју историју био честа тема надмудривања скицама, плановима и пројектима и њиховим каснијим ревизијама, као и тема бројних конкурса за урбанистичка и архитектонска решења. Положај будућег трга на месту порушене *Стамбол капије* - дела средњовековне градске утврде²²², први је у свом плану одредио Емилијан Јосимовић, 1867. године, само годину дана након њеног рушења. Две године касније, 1869., по пројекту архитекте Александра Бугарског, саграђен је објекат Српског народног позоришта²²³ по коме је трг добио назив – Позоришни трг. Ипак, просторна контура по којој је у највећем делу трг оформљен, одређена је у следећој деценији, 1878. године, Регулационим планом Стевана Зарића. Осим објекта Позоришта и зграде Илије Коларца, сви други објекти који су уоквиравали трг све до 1904. године били су приземни. Према конкурсном решењу из 1901. године, 1904. године је завршена изградња објекта Управе фондова, који је затим, са претходно поменутих објектима и спомеником кнезу Михајлу, подигнутом 1882. године, чинио основну композицију овог градског трга, све до 1930. године, када је изграђена палата позната као „Риуниона” (или „Истра”), коју је према пројекту италијанских архитеката подигло Јадранско осигуравајуће друштво из Трста према пројекту Ивана Белића²²⁴.

[Слика 4.1.1] [Слика 4.1.2]

²²² Стамбол капија је била била подигнута између 1723. и 1739. године, као Виртембергска капија - монументална грађевина, "најлепша и најутврђенија капија београдске вароши, грађена од тесаног камена и цигле, засведена моћним сводовима преко којих је био стављен дебели слој земље. Имала је три пролаза [...] и у својој унутрашњости просторије за смештај страже, казамате, нуспросторије и ходнике. Ова капија имала је и једну мрачну намену – у њој су Турци вешали и набијали на колац непослушни српски живаљ". Бранко Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, (Београд: Драганић, 1994), стр. 139.

²²³ Објекат Народног позоришта је реконструисан и дограђен 1922. године према пројекту архитекте Јосифа Буковца. Објекат је 1983. године добио статус споменика културе од великог значаја.

²²⁴ види: Александар Кадијевић, „О архитектури београдске палате „Реунионе””, *Зборник Музеја примењене уметности* (Београд), бр. 9 (2013), стр. 127-139.; „Највећа палата у Београду...”, *Време* (Београд), 2. септембар 1929., стр. 8

Од свог формирања, простор Трга републике, односно Позоришног трга или трга Кнежев споменик, како се такође звао, био је предмет многобројних иницијатива за регулацију, доградњу, односно заокружење у целовиту и уређену урбану целину. Бранко Максимовић пише о томе да је Техничка управа београдске општине, под руководством француског архитекте Едуара Лежеа (*Edward Léger*), 1912. године урадила пројекат реконструкције трга, који је изавао велики спор између Министарства грађевина и Општине²²⁵. Претпоставка је да овај сукоб подстакао инжењера Станојла П. Бабића да 1914. године понуди своје решење регулације трга, уз детаљан критички приказ и анализу претходног, општинског решења.²²⁶

Радови са међународног конкурса за Генерални урбанистички план Београда из 1922. године, понудили су између осталог и различите предлоге за развој простора Позоришног трга. На основу ових предлога, дата је нова регулација трга у оквиру Генералног урбанистичког плана из 1923.-1924. године. Недуго потом, појавили су се међутим, другачији предлози за регулацију овог простора. Познат је предлог Бранка Максимовића из 1926. године за проширење трга на рачун површине блока у коме је касније саграђена „Риуниона” и скраћењем блока „Албаније”.²²⁷ Према писању самог Максимовића, решење је дато као одговор на питање проблема реконструкције трга, о коме су се водиле расправе на седницама Комитета за разраду Генералног плана, чији је био члан.

Тема реконструкције трга доспела је у жижу стручне и шире јавности 1929. године када је објављен и пројекат архитеката Петра и Ђуре Бајаловића за објекат Народног универзитета, који је Одбор Задужбине Илије М. Коларца

²²⁵ Бранко Максимовић, „Естетичка схватања композиције градских центара Београда почетком 20. века”, *Годишњак града Београда*, књ. XIV, (1967), стр. 86.

²²⁶ Види: Stanojlo P. Babić, „Pozorišni trg”, *Српски технички лист*, (1914), бр. 7,8,9 и 10 [поново објављено у Miloš R. Perović i Zoran Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, посебан број часописа *Urbanizam Beograda*, str. 55-65]

²²⁷ Види: Branko Maksimović, „Projekat rekonstrukcije Pozorišnog trga iz 1926. godine” (1975) u Perović, i Manević, ur. *Beograd između stvarnosti i sna*, str. 94-96.

планирао да сагради у блоку „Коларац“ на Позоришном тргу.²²⁸ Спор је настао у вези са одређивањем грађевинске линије према тргу, будући да је на снази била ревидована верзија регулације у односу на одредбе Генералног плана.²²⁹ Градска управа је убрзо по покретању ове дебате усвојила и измену регулационе линије Позоришне улице (данашње Француске улице)²³⁰. У исто време актуелна је била иницијатива да се на тргу изгради палата Београдске задруге „на њеном садашњем имању које заузима троугао Коларчеве улице – Трга и Обилићевог венца“²³¹, односно у делу блока „Албанија“ према тргу. Спор је и у овом случају настао око грађевинских линија, односно различитих тумачења регулације трга. Усред и након ових догађаја и као њихов непосредни производ, настала је и серија нових предлога контура трга, у форми одговора на анкету коју је о регулацији трга међу стручњацима спровео дневни лист *Време*. Из неколико чланака објављених у *Времену* 1929. године, познати су нам и предлози за будући развој трга који су дали архитекте Коста Јовановић²³², Михаило Радовановић²³³ и Веселин Трипковић²³⁴.

[Слика 4.1.3]

Милутин Борисављевић је исте 1929. године у листу *Правда* објавио текст којим се укључио у дебату о Позоришном тргу²³⁵. Борисављевић наставља да заговара задржавање основне регулације трга према Генералном плану, уз

²²⁸ „Један административно-технички спор око пројектоване палате Народног универзитета“, *Време* (Београд), 20. март 1929., стр. 9.

²²⁹ Коларчева задужбина је убрзо одустала од градње на овој локацији па је објекат Народног универзитета изграђен 1932. године на Краљевом тргу, односно данашњем Студентском тргу. Види: <http://www.kolarac.rs/o-zaduzbini/o-knu>, приступљено 15.06.2016.

²³⁰ „Проширење Новог гробља, селидба Управе града, регулација Позоришног трга“, *Време* (Београд), 20. април 1929., стр. 7.

²³¹ У листу *Време* објављен је преглед ставова надлежних институција о питању регулације трга и дат опширан интервју са директором Београдске задруге, као и цртеж фронталне фасаде пројектованог објекта. Види: „Подизањем великих палата, Позоришни трг постаће City Београда“, *Време* (Београд), 13. септембар 1929., стр. 5.

²³² „Грађењем низа палата под аркадама трг би се знатно увећао и улепшао“, *Време* (Београд), 15. септембар 1929., стр.10.

²³³ Михаило Радовановић, „О регулацији позоришног трга“, *Време* (Београд), 26. септембар 1929., стр. 5

²³⁴ Веселин Трипковић, „Како треба извести регулацију Позоришног трга“, *Време* (Београд), 1. октобар 1929., стр. 5

²³⁵ Милутин Борисављевић, „Проблем Позоришног трга“, *Правда* (Београд), 24. септембар 1929. године, стр. 4; поново објављено у Perović, i Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, стр. 98-100.

незнатне измене које износи у свом предлогу. У јавну стручну дебату се потом поново укључује и Бранко Максимовић који у тексту из 1930. године даје свој нови предлог регулације којим покушава да превазиђе сукоб између заговорника регулације према Генералном плану и измењене регулације коју је предложила општинска урава²³⁶.

Може се закључити да је упркос постојању реалних иницијатива различитих инвеститора да граде велика здања по његовом ободу, Позоришни трг и у наредној деценији остао нерегулисан, опточен већим делом приземним и неугледним објектима, управо захваљујући нерешеном планском оквиру, односно сталним иницијативама за измене Генералног плана услед високе цене експропријације земљишта у приватном поседу, а затим захваљујући и недолучности надлежних институција да усвојене планове спроведу.

[Слика 4.1.4]

4.2 Естетизација наспрам модернизације: конкурс из 1937 године

Београдске општинске новине под насловом „Расписивање конкурса за уређење Теразија”, донеле су вест о распису архитектонске утакмице коју смо помињали у претходном поглављу и која се састојала из два дела, од којих се први односио на уређење данашњег Трга републике, односно тадашњег трга Кнежев споменик, а други је подразумевао прикупљање идеја за уређење Престолонаследниковог трга, данашњих Теразија. У тексту се истиче да је конкурс расписан у склопу мера које Општина Београдска преузима и да:

треба да донесе најбоље идеје за уређење нашег сити-ја, који је нажалост неизграђен и поред силне грађевинске делатности у престоници. [...] Непојмљиво је да поред толике грађевинске делатности и поред толиког уложеног новца, најужи сити остао занемарен а да се нове зграде у њему могу још увек на прсте

²³⁶ Бранко Максимовић, „Измена регулације Позоришног трга”, *Политика* (Београд), 31. децембар 1930.; поново објављено у Perović i Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, str. 103-104.

избројати. Одговор за ово треба могуће тражити у индолетности сопственика имања у центру, који се задовољавају постојећим стањем и неактивности ранијих општинских управа [...] ²³⁷

Оба дела конкурса делила су исти жири, који су чинили: архитекта и сликар Бранко Поповић, професор Техничког факултета, архитекта Ђура Бајаловић, инжњер Милан Нешић, архитекта Светозар Генић, шеф архитектонског одељења Београдске општине и архитекта Михаило Радовановић, доцент Техничког факултета ²³⁸. Конкурс је расписан као међународни, с тим да је део који се односио на трг Кнежев споменик привукао више пажње, будући да је за његово уређење стигло двадесет и три решења, док је на анкету за садашње Теразије било послато само седам радова ²³⁹.

[Слика 4.2.1]

Према расположивим информацијама, расписом конкурса било је тражено да се дају урбанистичка решења, уз архитектонску обраду фасада задатог потеза тргова који обухвата два централна градска трга. Посебно је било истакнуто да треба дати решење блока „Албаније”, и међусобног повезивања предметних тргова.

Прва награда на конкурс за трг Кнежев споменик додељена је архитектима из Букутрешта, Марселу Пинчису (*Marcel Pinchis*) и Григору Хиршу (*Grigore Hirsch*) ²⁴⁰ за рад под шифром *L'oiseau bleu* (плава птица), који је садржао неколико варијантних решења предметне локације. Исти аутори били су

²³⁷ „Расписивање конкурса за уређење Теразија”, *Београдске општинске новине*, год. LV, бр. 1-3, (јануар-март, 1937), стр. 160-161.

²³⁸ Заменици чланова жирија су били: Светозар Јовановић, Јанко Шафарик, инжењер Марјан Вујовић, архитекта Рајко Татић и архитекта Даница Томић. Види: „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Алберта, Кнез Михаиловој и Краља Милана”, *Београдске општинске новине*, год. LV, бр. 4-6 (1937) (Београд), стр. 324-338.

²³⁹ Иако су расписани у исто време, радове за део конкурса за простор данашњих Теразија (односно Престолонаследниковог трг) требало је предати 10. марта, а део који се односио на трг Кнежев споменик, месец дана касније, тако да је лош одазив на првом делу конкурса вероватно имао узрок у краћем року за израду пројеката.

²⁴⁰ О опусу архитекте Григора Хирша види: http://www.builtheritage.com.au/dua_conarg.html, приступљено 05.06.2016.

најбоље пласирани и на конкурс за Престолонаследников трг, освојивши другу награду (прва награда није додељена ни једном раду)²⁴¹. Дајући опширан коментар радова на конкурс за уређење трга Кнежев споменик, жири је у свом извештају дао своју интерпретацију понуђених решења, па тако сазнајемо да је према првој варијанти коју је првонаграђени рад понудио, регулација трга Кнежев споменик задржана идентично као што је било прописано Генералним урбанистичким планом из 1923-1924. Како се да закључити из различитих извора, сам конкурсни распис није садржао податке о регулацији трга према Генералном плану, тако да је највероватније да су аутори до оваквог решења дошли самостално. Занимљиво је, међутим, да се у извештају жирија наводи да је ова понуђена варијанта решења није нова, те се из тог разлога њена вредност даље не коментарише, осим у делу где се каже да раскрсница Поенкареове и Коларчеве улице није добро оцењена²⁴².

[Слика 4.2.2]

У другој варијанти решења реконструкције Кнежевог трга, које је жири оценио као најбољу, аутори из Румуније предлажу скраћење блока „Албанија” тако да се ка тргу поравна са фронтом објекта „Риунионе”, док се ка Теразијама регулација засеца конкавно, како би формом подржала уведени кружни ток на трокракој раскрсници Теразије – Коларчева – Кнез Михаилова улица. Ово конкавно засецање понавља се и на преостала два блока који окружују раскрсницу. Такође, регулација блока Југословенске банке, на месту фронтално ка споменику кнеза Михаила, засеца се правом линијом чиме се заправо ’сече’ објекат Југословенске банке, ’као да је парче сира’, према коментару савременика²⁴³. Трећа варијанта коју су првонаграђени аутори предложили, подразумевала је потпуно уклањање блока „Албанија”, тако да се површина трга за толико проширује и доминантно се развија управно у односу на постојећи правац пружања трга.

²⁴¹ Према претходно наведеном извору, Хирш је био и добитник откупа на међународном конкурс за Оперу у парку Мањеж, одржаном три године касније.

²⁴² Види: „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица...”, стр. 334

²⁴³ Види: Милутин Борисављевић, „Крах конкурса за уређење Београда”, Време (Београд), 12. јун 1937; поново објављено у Perović i Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, str. 163-166.

[Слика 4.2.3]

Све три предложене варијанте решења, одликује исти приступ архитектонском обликовању простора – сви блокови су потпуно затворени са равним, доминантно масивним фасадним површинама, које су дате у скици и решене униформно по ободу трга, истог неутралног и неодређеног израза. Иако овај утисак о карактеру архитектуре може бити резултат шематизованог приказа, у примењеним обликовним принципима, према којима се у неким од варијанти ивице блокова акцентују, а објекат Хипотекарне банке такође добија дограђени средишњи део ради бољег композиционог односа са осталим волуменима, чита се преокупираност архитектата темама ритмике, понављања мотива и њихове хијерархије, као и оријентације и пропорције микроамбијената којима се баве.

Друга награда додељена је београдском архитекти Милану Злоковићу²⁴⁴, који је на овај конкурс послао елаборат језгровито презентован на једном једином паноу. Решење је дао такође у три варијанте, али је једна од њих презентована као главна. Суштина ове његове основне идеје састоји се у подели простора трга на заокружену, мању целину око самог Кнежевог споменика, док се ка Теразијама формира још један сегмент отвореног јавног простора над којим доминира високи објекат – небодер од преко двадесет спратова. Интервенција би подразумевала рушење целог блока у коме је била тадашња кафана Албанија и формирање новог блока правилног облика којим би се затворио фронт трга Кнежев споменик, наспрамно у односу на објекат тадашње Хипотекарне банке (данашњег Народног музеја). На овај начин, простор Теразија се прелива у још један, нови трг, који служи као предворје тргу Кнежев споменик и истовремено као тампон простор – својевсни резервоар мирујућег саобраћаја на уласку у Кнез Михаилову улицу.

[Слика 4.2.4] [Слика 4.2.5]

²⁴⁴ Види: Милан Злоковић, „Један од предлога за уређење ужег центра Београда”, *Годишњак Техничког факултета Универзитета у Београду* (Београд), стр. 124-129.; поново објављено у: Perović i Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, стр. 174-178.

У време расписивања конкурса, највиша зграда на тргу била је палата „Риуниона”. Са горњих етажа овог објекта, (у време непосредно након његове изградње, као и за време трајања конкурса за уређење трга и све до изградње палате „Албанија” 1939. године) преко блока „Албаније” који је готово цео био запоседнут приземном ивичном градњом, отварао се поглед низ подужну осу Теразија, и даље ка Славији и Врачарском платоу. Може се јасно разумети да је, у Злоковићевом предлогу, солитер постављен непосредно уз објекат „Риунионе” имао двоструку функцију у урбаној композицији београдског центра – да обележи и акцентује ово чворно место, на на прелому главне осе градског центра (оса Славија – Теразије и потез Кнез Михаилове улице до Калемегдана) изразитим репером – вертикалом и да истовремено у само срце града упише савремени архитектонски гест, симбол модернизације града и убрзања његовог урбаног развоја – пословни облакодер.

У штуро датом приказу архитектуре објекта (изгледи фронтва простора Теразија и сегмента фронтва на тргу Кнежев споменик, нацртани у малој размери) довољно јасно се види да је архитектура предложене куле модернистичка, са једноставним фасадним растером, без додатака декоративних елемената. У цртежу сачуваном у личној архиви архитекте Злоковића, дат је перспективни приказ уже зоне трга са кулом и новим блоком, гледано из птичије перспективе. У овом, врло вероватно накнадно урађеном прилогу²⁴⁵ (могуће у сврху одговора на јавно изнете коментаре

²⁴⁵ Према расположивим подацима готово је извесно да је овај прилог, иако се односи на конкурсно решење, ипак није био укључен у Злоковићев конкурсни елаборат, будући да се у његовом тексту којим објашњава конкурсни рад спомиње у вези са новим блоком да „обрада овог блока није предложена, јер, у случају усвајања она представља одвојен проблем с обзиром на програм. Уосталом није тешко замислити на томе месту монументалну општинску зграду са специјалним условима да урбанистички попуни с једне стране трг код Кнежевог споменика, а с друге да се блоком где се налази зграда „Риунионе” створи пред предложеним облакодером један истакнути великовашарски комплекс”. Види: Исто, str. 174; Такође, у тексту Милутина Борсављевића стоји да Злоковић није дао цртеж архитектуре објекта на тргу – „уопште не знамо како би архитектонски изгледала његова замисао јер она није дата.” Milutin Borisavljević, „Kako je konkurs rešio pozorišni trg” (1937), u Perović, i Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, str. 168.

пројекта или у сврху излагања пројекта), дат је и јаснији приказ архитектуре преложене куле и њене везе са суседном палатом „Риунионе”.

Злоковић образлаже решење најпре изношењем главних мотива за предложену регулацију – који се базирају на тумачењу сврхе конкурса, његовог расиса и домета. Према Злоковићевом мишљењу (подудатно ставу који је на много радикалнији начин у серији чланака формулисао и Милутин Борисављевић) услови конкурса били су недовољно прецизни и ”изазвали су приличну пометњу код већине конкурената са резултатом смелих али неостваривих предлога”²⁴⁶. Будући да је у израду конкурсног решења ушао са разумевањем ограничења конкурсног расписа, он наводи:

Претпоставио сам да је у повлачењу и мењању нових траса умереност предуслов за свако оствариво, па према томе и палијативно решење, и да је проблем великоварошког саобраћаја такође морао бити решаван, иако се то по конкурсном програму није изричито захтевало²⁴⁷.

Са таквим полазиштем, он највећу пажњу поклања новом саобраћајном решењу предметног подручја, у коме разматра разврставање трамвајског, колског и мирујућег саобраћаја и дистрибуцију токова највеће фреквенције увођењем једне нове улице и нове раскрснице са кружним током у пресеку тадашње Дечанске, Пашићеве и Косовске улице. Он истиче да се у савременом тренутку морају преиспитати класично и наслеђено разумевање појмова трга и улице и да се питање саобраћаја не сме посматрати одвојено од урбанистичког планирања и пројектовања.

Треба рећи да је исте, 1937. године одржан је један од значајних конкурса тог периода у Србији - конкурс за Регулациони план Новог Сада на коме је модернистички приступ урбанистичком планирању добио значајну афирмацију. Један од запажених радова са овог конкурса је дело (награђено

²⁴⁶ Zloković, *op. cit.*, str. 174;

²⁴⁷ Исто, стр. 174.

откупом), архитекте и урбанисте Јураја Најдхарта, сарадника Беренса и Корбизјеа, који је током 1936. и 1937. године одржао самосталну изложбу у Сарајеву, Љубљани, Загребу и Београду. Љиљана Благојевић скреће пажњу на то да је београдску изложбу Најдхарта отворио управо српски модерниста, тада доцент Техничког факултета, Милан Злоковић, који је у свом поздравном говору посебно истакао функционалистичке идеје базиране на CIAM-овим постулатима савременог урбанистичког планирања.²⁴⁸

Занимљиво је подсетити се да Милутин Борисављевић, један од локалних стручњака чији су се полемички ставови о урбанистичким и архитектонским темама редовно могли пратити у престоничким дневним новинама, између осталог са прекором пише о томе како је, према неким од градских уредби у фази припреме, планирно да се на неким од београдских локација дозволи изградња објекта са преко осам спратова висине, и коментарише: „ко је могао да допусти да Ри-Унионе буде онолико висок? Како ће изгледати Кнез Михаилова, када се на углу („Јоцићева књижара“) подигне исто тако висока зграда?... То ће бити страшно!”²⁴⁹. Исти аутор је у серији својих текстова ‘на нож дочекао’ расписивање конкурса о коме овде пишемо и детаљно и опширно образлагао своје негативно виђење расписа а затим и појединачних награђених радова.

У поменутом тексту који је након конкурса Милан Злоковић објавио у факултетском гласнику, он детаљно објашњава своје решење и сасвим очигледно улази и у дијалог са Милутином Борисављевићем, односно ставовима које је он претходно изнео у серији текстова објављеним у дневном листу *Време*. Док Борисављевић оштро критикује расписивача конкурса због лоше конципираног пројектног задатка и лоше припремљеног програма, сматрајући да проблем трга Кнежев споменик не може да се реши

²⁴⁸ Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика, 2007), стр. 32

²⁴⁹ Милутин Борисављевић, „О урбанистичком проблему Београда”, *Правда* (Београд), 15. март 1937.; поново објављено у Perović i Manević, *Beograd između javnosti i sna*, стр. 136.

боље него што је то већ прописано важећим ГУП-ом, Злоковић потешкоћу коју треба превазићи пре свега види у томе што је распис имплицитно и експлицитно обојен еkleктичким приступом разумевању улоге архитектуре и урбанизма, који урбанистички проблем изједначава пре свега са композиционим и естетским питањима обликовања простора, док је његова употребна вредност у другом плану. Таквом приступу он супротставља своје полазиште, које се у духу модернистичке парадигме, пре свега бави решавањем функција градског живота – у овом случају у првом реду саобраћаја, док се простор центра града посматра као растуће, пулсирајуће урбано ткиво у коме на најрационалнији могући начин треба ослободити простор за оптималан развој.

Међу осталим конкурсним радовима није забележен други овакав приступ. Већина аутора се, дословно пратећи дух расписа, попут првонаграђеног тима из Румуније, определила чак и за прекрајање постојећих објеката, смањивањем или додавањем спратова или њихово рушење по цену постизања жељених просторних композиција (у делу конкурса који се бавио простором Теразија, ово је још уочљивије, будући да више аутора из композиционих разлога предвиђа рушење хотела Москва).

[Слика 4.1.6]

4.3 Нови оквир за стари чвор: конкурс из 1954 године

Завршетак другог светског рата Позоришни трг је дочекао у измењеној физиономији, будући да је велики део блока „Коларац” порушен у бомбардовању Београда 1941. године, тако да су у послератним годинама урбанистичке визије развоја трга полазиле од другачијих просторних оквира од оних који су условљавали решења из двадесетих и тридесетих година двадесетог века.

Одмах након ослобођења, 1946. године, Урбанистички институт Министарства грађевина Србије на челу са Николом Добровићем израдио је

студију у оквиру које је дат и предлог реконструкције Позоришног трга²⁵⁰. Ово решење је подразумевало формирање великог, манифестационог трга, једнствене пешачке површине, која се простире у правилној правоугаоној основи, од објекта палате „Албанија” све до раскрснице испред Дома ЈНА. Добровић трг описује као површину у врло благом нагибу (у складу са оријентациојм терена), квадратуре око 18.000м², која може да прими око стотину хиљада људи. Главни архитектонски репер на тргу била би палата „Албанија”, која према овом решењу добија свој наставак у виду, само за пар спратова нижег, уског волумена дуж Кнез Михаилове улице. Сам Добровић истиче да за хоризонталну површину трга предложених димензија, палата „Албанија”, са планираним додатком, игра неопходни допоњујући вертикални елемент²⁵¹. Да би се боље уклопио у новопројектовану композицију, предложено је и дозиђивање још једног спрата на објекту Дома ЈНА.

Након овог предлога, Генерални урбанистички план из 1950. године, израђен под руководством Милоша Сомборског, донео је и ново решење, архитекте Оливера Минића, према коме се у односу на Добровићев предлог враћа саобраћајна веза са Васином улицом а површина трга дели на две целине, од којих она везана за Народно позориште, скраћује Француску улицу до раскрснице са Улицом браће Југовића. У дну потеза према Дому ЈНА поставља се објекат којим се заокружује целина физиономије трга.

Ипак, народни одбор града Београда расписао је 1954. године Југословенски општи анонимни конкурс за идејно решење Трга републике у Београду. Оцењивачки жири био је сличног сасатава као и жири на конкурс за Трг Димитрија Туцовића, који је одржан у исто време²⁵², а сачињавали су га

²⁵⁰ Види: Nikola Dobrović, „Obnova i izgradnja Beograda – konture budućeg grada”, (1946) u Perović, *Beograd između stvarnosti i sna*, str. 180-192

²⁵¹ Исто, стр. 184.

²⁵² са предајом радова месец дана раније.

тројица не-архитеката, политичких фигура²⁵³, и пет архитеката, међу којима су којима су највећи ауторитети свакако били Драгиша Брашован и Вранислав Којић. Свих пет архитеката били су из Београда, без обзира што је конкурс расписан као општи југословенски²⁵⁴.

На конкурс је стигло само петнаест радова, од којих четири рада нису испунила услове расписа, тако да се оцењивало преосталих једанаест. У објави конкурса најављено је да ће бити додељене награде од прве, до седме²⁵⁵, али како је у конкурс учествовало мање од четрнаест радова, Конкурсна комисија је одлучила да се награде другачије распореде. Додељене су, стога, четири награде као и четири откупа (види податке у **Табели 2**, на крају овог поглавља).

Победнички рад је био дело групе аутора, коју су чинили архитекти Слободан Јањић, Зоран Петровић, Милан Палишашки и Стеван Бравшић. Друга награда је додељена архитектима из атељеа "Стадион": Михајлу Јанковићу, Угљеши Богуновићу, Душану Миленковићу, Милану Королији и Добривоју Јовановићу. Трећа и четврта награда су равноправно подељене између два тима, а четири додељена откупа ранигирана су међусобно. Будући да је након отварања ауторских коверата утврђено да су аутори првонаграђеног рада, такође и аутори једне од награда за треће и четврто место, одлучено је да им се награда за ниже-пласирани рад не исплати (учешће истих аутора са два рада било је супротно важећем *Правилнику о конкурсима у области грађевинског пројектовања*).

²⁵³ Прва три имена на списку жирија били су утицајни партијски функционери: Михаило Швабић, секретар Градског комитета Савеза комуниста Београда, Боривоје Матић, начелник Секретаријата за грађевинско-регулационе послове града Београда и Владислав Рибникар, предратни директор листа Политика, високи политички функционер.

²⁵⁴ Преостали архитекти у жирију били су: Михаило Радовановић, Ђорђе Шуица и Ратомир Богојевић.

²⁵⁵ види оглас о расписивању конкурса: Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Републике у Београду", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига I (1954), стр. 426.

У записнику оцењивачког суда конкурса, стоји:

Приликом доношења одлуке о успеху поднетих радова Конкурсна комисија се сагласила да мерило за оцену радова буде:

Архитектонско оформљење Трга комбиновано са решавањем саобраћаја, на првом месту, а затим квалитет решења, на какав је начин усвојена идеја консеквентно и правилно обрађена; сем тога, студиозност и разрада, а све то у оквиру реалних могућности извођења.²⁵⁶

[Слика 4.3.1] [Слика 4.3.2]

У наставку текста, након података о учесницима и награђенима, излаже се разматрање о проблемима вођења јавног саобраћаја кроз предметни простор, и то по врстама – аутобуски саобраћај, тролбуски саобраћај и приватна возила, са указивањем на конкретне тешкоће као и добро решене елементе у првонаграђеном раду. Тек након тога, дати су појединачни коментари награђених радова. Као централни проблем реконструкције предметног простора очигледно је постављен као проблем саобраћаја – простор трга и његова непосредна околина доживљавају се као комплексно саобраћајно чвориште оптерећено многим функционалним проблемима, па се у и распис конкурса и критеријуми којима се жири водио као најосетљивија третирани управо ова питања. Како пропустити тролејбусе до Калемегдана у случају да се блокира веза између Коларчеве и Васине улице (уз захтев да коловоз буде најмање девет метара широк, како би се омогућило претицање у улици, и да пречник кривина за скретање буде 20м), будући да је околна саобраћајна мрежа у старом градском језгру нефлексибилна у погледу потенцијалног проширења уличних профила, као и слична друга питања била су на терету конкурсном жирију, као и самим учесницима.

²⁵⁶ "Конкурс за идејно решење Трга Републике у Београду – Записник са завршне седнице Конкурсне комисије", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига II (1955), стр. 579.

У тексту којим као један од аутора образлаже првонаграђено решење свога тима, Слободан Јањић истиче да је расписом конкурса експлицитно тражено да се на предметној локацији понуди решење трга који је по типу доминантно пешачки и констатује:

Идеја о организовању пешачког трга, са укомпонованим протоком потребних саобраћајница има већ своју традицију од око 35 година, која данас значи реалну базу за решење овог проблема на један специфичан начин, имајући при том у виду брз развој Београда.²⁵⁷

[Слика 4.3.3]

Са оваквим полазиштем, аутори су пројектовали решење којим се пешачка површина трга проширује, укидањем саобраћајне везе између Коларчеве и Васине улице и формирањем јединствене површине трга која се пружа подужно од блока „Албанија“, ка Француској улици, са објектом Градске куће, који се поставља тако да оивичава плато у зони испред Дома ЈНА. Високи део овог објекта, у форми куле уске основе, која лице окреће ка тргу, представља главни архитектонски репер на новопроектваном тргу.

[Слика 4.3.4а, б, в]

Ако се упореди са претходним послератним решењима, првонаграђени рад у својој основној замисли директно комбинује предлоге Добровића и Минића, утолико што од Добровића преузима форму и правац простирања трга, уз значајно смањење његове укупне површине, као и став о прекидању комуникације ка Васиной улици, док са Минићем дели идеју о новој контури блока „Албанија“ и изградњи ивичног објекта уз регулацију трга ка Дому ЈНА, којим се истовремено трг заокружује и решавају питања нивелације у зони ка Француској улици. О овој зони, испод трга предложена је и јавна гаража. Паралела са Добровићевим решењем садржана је и у идеји о формирању високог фронта и Кнез Михаиловој улици, у наставку палате „Албанија“.

[Слика 4.3.5]

Имајући у виду јасну референцу на Добровићев предлог, према коме је трг конципиран као манифестациони, можемо рећи да је у приступу

²⁵⁷ Слободан Јањић, „О карактеристикама првонаграђеног пројекта на Конкурсу за уређење Трга републике у Београду“ *Преглед архитектуре*, бр.4-5 (јули, 1955), str. 110.

првонаграђених аутора јасано ублажавање ове идеје, које се очитује пре свега у смањењу његове површине, а затим и у нијансирању зона и површина са пројектовањем читљивих микроамбијената: трг се од Кнез Михаилове улице раздваја својеврсном терасом, како је називају аутори, са које се на трг приступа спуштањем низ неколико степеника, затим, у зони према Коларчевој улици уводи се појас зеленила са дрворедом високих стабала.

У тексту о решењима реконструкције трга, који је још један од првонаграђених аутора, Зоран Петровић, објавио 1963. године²⁵⁸ истиче се да је супротно поставкама из расписа конкурса, где је експлицитно наглашено да је неопходно остварити пешачки карактер трга (при чему је просторна позиција трга у контексту перспективе развоја градске територије посматрана као ексцентрична, и не пресудно оптерећена снажним саобраћајним фреквенцијама), након конкурса дошло до опречних мишљења о томе да ли је овакав концепт одржив. Првонаграђено конкурсно решење је из тих разлога доживело накнадну ревизију, на основу сугестија и коментара конкурсног жирија као и на основу мишљења градских урбанистичких служби, тако да је пешачка површина трга подељена сабраћајницом која спаја Коларчеву и Васину улицу, на два дела, уз додатну корекцију предложених волумена објеката.

[Слика 4.3.6]

На основу ове поставке, архитекти Боривоје Анђелковић и Коста Карамата, из Урбанистичког завода Београда, урадили су 1957. године своју варијанту решења реконструкције трга.²⁵⁹ Исте године, на ужем конкурс за решење објекта Дома штампе архитекта Ратомир Богојевић добио је прву награду, након чега је, према његовом пројекту, овај нови значајан објекат на Тргу републике био коначно изграђен 1961²⁶⁰. Тиме су се геометрија и карактер

²⁵⁸ Zoran B. Petrović, „Trg Republike”, *Arhitekura urbanizam* (Beograd), br. 21 (1963), str. 30-35 i 56-57.

²⁵⁹ Исто, стр. 35.

²⁶⁰ Бојана Ибрајтер Газибара, „Прилог проичавању Дома штампе у Београду”, *Наслеђе* (Београд) бр. 15 (2014), str.89.

трга значајно променили, па је о његовој реконструкцији надаље требало мислити у односу на нове просторне координате.

4.4 Трг у проширеном центру: конкурс из 1967-68. године

У претходном поглављу, где смо дали приказ и анализу конкурсних и других пројеката и планова за уређење простора Теразијске терасе у Београду, поменули смо и конкурс који је расписан 1967. године, а имао је за задатак да спорведе анкету о урбанистичким и архитектонским идејама за решење централног дела Београда, од Калемгдана до трга Димитрија Туцовића (данашњег трга Славија), пре израде и усвајања ревизије Генералног плана Београда²⁶¹ (односно плана који ће постати ГУП из 1972. године)²⁶². Након закључака о потенцијалима и ограничењима простора који су се могли донети после конкурса за уређење Трга републике из 1954. године, занимљиво је видети на који начин се југословенска архитектонска сцена поставила према питању развоја овог централног градског места. Имајући у виду да су учесници давали предлоге за интегрално решавање саобраћајног, функционалног и обликовног развоја целог централног градског потеза, конкретна регулациона решења Трга републике директно су повезана са генералним приступом теми који су демострирали појединачни аутори, односно ауторски тимови.

Будући да је конкурс са намером био анкетног карактера, расписом и конкурсним програмом је учесницима дата слобода да сами обликују пројетни задатак, утолико што нису биле дате строге инструкције везане за намене објеката и површна, функције одређених амбијената и зона, принципе саобраћајног развоја и слично. У односу на самостално разумевање проблема развоја централне зоне града и Београда као целине, учесници су аутономно постављали приоритете и смернице у односу на које су конципирани основне поставке својих предлога, а затим и пројектантски

²⁶¹ Види: L.K. „O konkursu za urbanističko rešenje gradskog centralnog poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića u Beogradu”, *Urbanizam Beograda*, (1969), str. 5-7.

²⁶² Након ГУП-а из 1972. године донет је и Регулациони план централне зоне Београда, 1976. године.

решавали појединачне сегменте и подцелине предметног простора. Архитекта Бранко Петричић, у својој анализи и приказу конкурнских резултата, примећује да се међу решењима могу наћи веома разновисна размишљања и предлози, као резултат опозитних приступа аутора.

Понеки, сензибилнији су осећали веће обавезе према постојећим амбијентима, с намером да их усаврше и жељом да сачувају један одређени карактер и „климу” помирењем прошлог и будућег. Други рационалнији, одговорно су се односили према будућем нараштању града, сложеном саобраћају [...] Осцилације су у сразмери: једни своју преокупацију усмеравају на детаљ и микроамбијент а други будућност виде у супер и мегаструктури.²⁶³

Реконструкција и регулација простора Трга републике је следствено томе, на овом конкурсу решавана са различитим мотивима и различитим урбанистичким и архитектонским поступцима. Један од првонаграђених тимова – дуо Стојан Максимовић и Борко Новаковић третирао је простор трга ремоделацијом без радикалних потеза, за разлику од поступака који су применили у зони Теразијске терасе и трга Славија. Суштина интервенције се састоји у попуњавању некадашњег блока „Коларац” структуром широке ниске основе са истакнутом двоструком кулом у зони према данашњем Дому војске²⁶⁴. Колски саобраћај у свим улицама на тргу се задржава, са незназном изменом регулације смерова.

[Слика 4.4.1]

Рад такође првонаграђеног архитекте Кошира, подразумевао је значајно проширење површине трга потпуним укидањем колског саобраћаја, односно његовим пребацивањем у подземни ниво, пробијањем тунела у улицама Васиной, Француској и Дечанској и формирањем униформне површине великог, крстасто развијеног трга. Ова пешачка оаза функционише као проширење потеза од Калемегдана до Славије, улицама Кнеза Милоша и Маршала Тита (касније Српских владара и данас Краља Милана) који је у

²⁶³ Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanisticko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 7.

²⁶⁴ Некадашњи Ратнички дом, а затим, од 1946. године, Дом Југословенске народне армије.

целини планиран као пешачки. Овај пројекат предвиђа формирање фронта ка тргу у блоку „Коларац” изградањом раздвојених, диманично обликованих волумена, између којих се пружа отворени јавни простор средишње зоне блока.

[Слика 4.4.2]

У раду архитеката Ђокића, Петровића и Лукића, награђеним једном од две треће награде, у пешачку површину ужег центра поред Кнез Михаилове улице укључена је и Васина, са свим везним попречним улицама, као и Трг републике чија површина се проширује на сличан начин као у раду Феђе Кошира. Објекти које овај ауторски тим предлаже за изградњу у блоку „Коларац”, постављени су тако да се позиционирају симетрично у односу на блок „Албаније”, чиме се формира једна сасвим нова, симетрична и уравнотежена композиција објеката који окружују простор трга. Објекат Народног позотишта повезан је уским попречним волуменима са поменутом, новопроектновном структуром, готово на истој дистанци од средишта трга као палата „Руски цар”, тако да се симетричност композиције додатно подцртава. Оваква, пажљива и одмерена расподела габарита и волумена у предлогу реконструкције Трга републике, стоји у контрасту у односу на друге предложене интервенције које је овај рад донео (попут укосос покренутих нивоа у зони Теразијске терасе и Савског амфитеатра, или згуснуту изградњу на Славији у етажно раздвајање саобраћаја). Да би се реализовало уклањање моторног саобраћаја из зоне Трга републике и у целој зони од трга ка Калемегдану, планирано је увођење низа тунелских пролаза и подземне петље у зони испред Дома војске.

[Слика 4.4.3]

Такође трећенаграђени љубљански архитекти Бежан, Мушић и Старц, задржавају постојећу саобраћајну мрежу у већем делу предметног потеза, па тако и на Тргу републике, уз незнатне промене. Пешачка постаје Македонска улица у делу који спаја Трг републике и Дечанску. Они предлажу да се будући развој трга тражи у формирања нових, бочно придружених отворених површина, попут оне која се формира у блоку „Коларац”, у чијем средишту постављају групацију витких кула, затим проширења уз објекат Народног

позоришта и веће Троугаоне пјачете испред Дома војске (од којих су последња два простора формирана малом изменом регулације улица). Сноп кула које уцртавају на ободу трга, појављује се у њиховом раду много пута умножен у зони Славије, али и на потезу између Студентског трга и Калемегдана, што није позитивно оцењено од стране жирија, будући да се ради о радикалним интервенцијама у историјском језгру града. Има се утисак да је овако предложено формирање вертикале на Тргу републике имало више генерички карактер него што је било посебно композиционо промишљено - у духу става архитектата да изградња Београда неминовно 'иде у висину', па се готово свако значајније попуњавање градског тиква прописује у форми витких небодера.

[Слика 4.4.4]

Међу осталим, откупљеним и ненаграђеним радовима, налази се још разновирсних предлога, попут оног из рада скопских архитеката Мачића, Ванова и Влчевског, којим се предвиђа увођење саобраћајног тока преко површине трга, у наставку Француске улице²⁶⁵, који затим тоне у тунел у зони испред палате „Реуниона”, остављајући површину Кнез Михаилове улице целовито пешачком. Неуобичајен предлог изнео је у свом раду и Урош Мартиновић, чија новопроектована структура, постављена паралелно са Народним позориштем, на наспрамној страни Француске улице, пробија у простор трга, преклапајући га за целу ширину Васине и формира са наспамним блоком „Албанија” својеврсно предворје за централни простор трга.

Након овог конкурса, чији резултати су донели шаренило прелога и више или мање доследно уобличених концепција, усвојен је 1972. године нови ГУП Београда, а затим и Регулациони план централне зоне града, четири године касније. Нови конкурс за прикупљање идеја о уређењу Трга републике био је расписан 1982. године, а за тему је имао привремено уређење једног његовог

²⁶⁵ Односно, његово враћање на место где је некада постојала улица којом су се, између осталог, окретали и трамваји у предратном Београду.

дела - односно простора парка у некадашњем блоку „Коларац”²⁶⁶. За потребе израде решења реконструкције и доградње Народног позоришта, који је израдио Центар за пројектовање урбаниг развоја (ЦЕП) из Београда, Милош Бобић са тимом сарадника спровео је и 1986. године објавио анализу претходних искустава у пројектовању и планирању простора Трга републике. Ослањајући се на базу сакупљених идеја сазнања, конципиран предлог 'удвајања' објекта Позоришта, изградњом нове зграде Оперe и Балета Народног позоришта, са наспрамне стране Француске улице²⁶⁷.

Након дужег периода паузе, последњи значајан конкурс за идејно решење простора на Тргу републике био је конкурс за идејно решење Градске галерије, из 2003. године, чија је локација била предвиђена у простору данашњег парка, некадашњег блока „Коларац”, али будући да излази из историјског оквира нашег истраживања, овом прилоком неће бити тема истраживања²⁶⁸.

4.5 Закључци анализе конкурса за Трг републике

Уколико бисмо желели да упоредимо приступе решавању проблема реконструкције централног београдског трга, који су у различитим историјским тренуцима били демострирани у конкурсним радовима архитеката и урбаниста, требало би најпре нагласити разлике у општем друштвеном али и просторном контексту у коме су ови радови настајали, односно на који су реферирали.

[Слика 4.5.1] [Слика 4.5.2]

У време конкурса из 1937. године, трг Кнежев споменик је био запоседнут саобраћајем – окретницом трамваја (па је ипак, захваљујући слабој фреквенцији колског саобраћаја, готово цео истовремено био и пешачка зона), а у једном делу стешњен између блокова „Албанија” и „Коларац”.

²⁶⁶ Види: „Konkurs za privremeno uređenje Trga republike”. *Komunikacija* (Beograd) br. 13 (1983), nepaginirano

²⁶⁷ Miloš Bobić, „Istraživanja Trga Republike za potrebe rekonstrukcije Narodnog pozorišta Beograd” (Beograd: CEP, 1986), nepaginirano

²⁶⁸ За податке о овом конкурсy, видети **Табелу 2**, на крају ове главе.

Конкурс је расписан након вишегодишњег застоја у изградњи трга и неодлучности управе града око услова његовог развоја. Показали само да је решење Милана Злоковића представљало демонстрацију модернистичког приступа у обликовању града и показни модел примене принципа модерне архитектуре у савременој реконструкцији градских центара. Оправданост и савременост његових идеја и њихова утемељеност у очекиваном рапидном расту градског ткива и градске популације и интензивирању саобраћајног оптерећења најужег центра, издвојиле су се у односу на приступ већине осталих аутора који су се, стимулирани текстом конкурсног расписа, превасходно бавили композиционим и стилским питањима, посматрајући реконструкцију градског ткива доминантно као проблем естетике и репрезентације значаја престонице. Ово радикално издвајање у односу на доминантни дискурс, показује да у конкурсној пракси, аутономни допринос архитектонског и урбанистичког пројектовања може да се испољи у презентовању сасвим свежих приступа, нових и аутентичних решења као одговора на проблем који је у својој поставци и формулацији догматичан и конзервативан.

Конкурс из 1954. године расписан је у време када је модернизам већ био доминантна архитектонска парадигма, апослутно прихваћена и у новом социјалистичком окружењу послератне Југославије. Услови реконструкције трга били су значајно другачији него на предратном конкурс, будући да је значајан део локације трансформисан новом изградњом или ратним разарањима, а тема реализације пешачког трга била је међу основним мотивима конкурсног расписа. Понудило победничко решење користило је вокабулар и методе модерне архитектуре и урбанизма, а у својој конкурсној концепцији није се бавило експериментом. Инвенција коју је овај рад понудио заснивала се превасходно на тумачењу, новој интерпретацији и комбиновању претходно изнетих предлога из 1946. и 1950. године, са очиледном намером да се на распис конкурса одговори изводљивим и прихватљивим концептом, који уз то, даје одговоре на сва критична питања која је распис конкурса формулисао.

С друге стране, оно што можемо да уочимо код конкурса из 1967-68. године, јесте да су готово сви аутори редом, на задатак реконструкције Трга републике давали мање радикалне одговоре него што је то случај са третманом других централних градских амбијената које је овај конкурс обухватао. Обазривост и умереност у интервенцијама могу се тумачити и као производ нагомиланог идејног наслеђа у виду великог броја различитих решења регулације овог места, којима су се генерације архитеката скоро осам деценија интензивно бавиле.

Ако поставимо поново питање о томе шта је то архитектура, оличена у конкурним пројектима аутономно 'понудила' у односу на распис, захтев, очекивања - независно од намера наручиоца и претпоставке локалног културног миљеа, сублимираних у конкурсном распису, у случају конкурсне праксе везане за локацију Трга републике пре свега можемо истаћи аутономни 'занатски' архитектонски дискурс. Дискурс којим се питања уређења централног градског места под пуном одговорношћу и лупом јавности, преводе у архитектонске теме о односу волумена и празнине, односу јавног и приватног, капацитета просторне структуре за будући раст, репрезентације институција и демократизације јавног простора, оптималном усклађивању различитих урбаних функција, и слично.

Табела 2. Приказ хронологије активности на уређењу Трга Републике

год.	конкурс/ пројекат	оцењивачки суд / консултанти на пројекту или слично	награђени / аутори	организа-тор/ наручилац	извор
1901	Конкурс за објекат Управе фондова (данас део објекта Народног музеја)		аутори реализованог пројекта: Никола Несторовић и Андра Стефановић	Управа фондова	Projektni zadatak - raspis konkursa za idejno rešenje rekonstrukcije Narodnog muzeja. (Beograd: DAB, 2010.) Стојановић, Дубравка. "Калдрма и асфалт". (Београд: Удружење за друштвену историју. 2009), стр. 107
1912	Пројекат регулације Позоришног трга		Техничка управа града Београда (аутор: арх. Едуар Леже, директор Техничке управе)		Максимовић, Бранко. „Естетичка схватања композиције центра Београда почетком 20. Века”, <i>Годишњак града Београда</i> , књ. XIV (1967), стр. 81-98
1914	Пројекат регулације Позоришног трга		Станојло П. Бабић		Babić, Stanojlo P. „Pozorišni trg” (1914), <i>Urbanizam Beograda</i> , (Beograd), br. 66-67 (1982): str. 55-65. Максимовић, Бранко. „Естетичка схватања композиције центра Београда почетком 20. Века”, <i>Годишњак града Београда</i> , књ. XIV, 1967, стр. 81-98.
1922	Међународни конкурс за Генерални урбанистички план Београда	Добра Митровић, председник Општине Драгутин Ђорђевић и Влада Митровић, професори Универзитета Ранислав Аврамовић, помоћник Министра саобраћаја Пера Поповић, начелник Министарства грађевина Милан М. Јовановић, ген. инспектор Дирекције вода Влајко Поповић и Бранко Поповић, општински одборници француски архитект Шифло (Chiflot) швајцарски архитект Едмонд Фасио и инжењер В. Дик (Duc)	I награда није додељена 3xII награда – Рудолф Перко (Rudolf Perco), Ервин Илц (Erwin Ilz) и Ервин Бек (Erwin Böck), Беч, шифра "Singidunum Novissima" – Обертен и Паранти (Auburtin et Paranty) са сарадником Миланом Злоковићем, Париз, шифра "Urbs Magna" – инж. Емерих Форбах, Будимпешта, шифра "Santé, beauté, commerce et trafic" 2xIII награда – Јозеф Брикс, Берлин, шифра „Свети Сава”;	Општина Београдска	Светлана В. Недић, „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године”, <i>Годишњак града Београда</i> (Београд), књ. XXIV (1977): стр. 302 Злата Вуксановић-Мацура. <i>Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног</i> . (Докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Архитектонском факултету. 2014.)

			Густав Блум, шифра „Данубиус“		
			3xIV награда ex-aequo; Откупи; Похвале		
1929	Конкурс за Ратнички дом (стигао 31 рад)	Петар Поповић, арх. Драг. Маслаћ, арх. Светозар Јовановић, инж. Здравко Васковић, инж. и Милан Ђ. Радосављевић и Љубомир Стефановић, представици Удржења	I награда није додељена 2 x II награда - Живко Пиперски и Јован Јовановић; -Богдан Несторовић и Јован Шнајдер III награда Марко П.Андрејевић 6 откупа - Јосиф Неј - Бранислав Којић - Аца Ловренчић - Душан Бабић - Б. Маринковић - Ж. и Д. Манојловић	Удружење резервних официра и ратника	„Жири је одлучио да се две друге награде доделе арх. г.г. Живку Пиперском и Јовану Јовановићу, Богдану Несторовићу и Јовану Шнајдеру“. <i>Време</i> , 16.05.1929.
1937	Међународни конкурс за уређење тргова Престолонаследничког и Кнежев споменик стигло укупно 23 рада	Бранко Поповић, Ђура Бајаловић, арх. Милан Нешић, инж. Светосар Генич и Михаило Радовановић, арх. заменици: Светозар Јовановић Јанко Шафарик, Марјан Вујовић, инж. Рајко Татић, арх. Даница Томић, аех.	I конкурс - Кнежев споменик I награда (30.000 дин.) - Marcel Pinchis и Grigore Hirsch, Букурешт („L'oiseau bleu“) II награда (21.000 дин.) - Милан Злоковић, Београд („?“) III награда (15.000 дин.) - Emil Leo, Брно („Trasversale“) IV награда (15.000 дин.) - Emerich Formatch, Ludwig Deli, Franz Farago („1937“) 6 откупа: „Urba“ (10.000) „PAX“ , „Agora XX“, „Urbeograd“, „1348“, и „Vega“ (по 6.000)		„Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследничког овог и у улицама Коларчевој, Краља Албер- та, Кнез Михаиловој и Краља Милана“, <i>Београдске општинске новине</i> 4–6 (1937) (Београд): 324–338 Милан. Злоковић, „Један од предлога за уређење ужег центра Београда“. str. 174-178
1946	Предлог за реконструкцију Позоришног трга		аутор Никола Добровић	израђено у оквиру Урбанистичког института Министарст	Dobrović, Nikola. „Obnova i izgradnja Beograda – konture budućeg grada“, (1946) u Miloš R. Perović i Zoran Manević (ur.), <i>Beograd između</i>

				ва грађевина НР Србије	<i>stvarnosti i sna, poseban broj časopisa Urbanizam Beograd</i> , (Beograd), br. 66-67 (1982): str. 180-192.
1950	Пројекат за Трг републике	У оквиру ГУП-а из 1950.	аутор Оливер Минић	израђено у оквиру Урбанистичког завода ИОНО-а Београда	Оливер Минић. „Реконструкција централног дела Београда”, у <i>Београд</i> , Сомборски, Милош et al. (ур.) <i>Генерани урбанистички план 1950</i> . Извршни одбор Н. О. Београда, 1951, стр. 135-136
1954	Југословенски, општи, анонимни конкурс за идејно решење Трга републике у Београду (11 радова задовољило услове конкурса, 4 није)	Михаило Швабић, Боривоје Матић, Владислав Рибникар, Драгиша Брашован, арх. Бранислав Којић, арх. Михаило Радовановић, арх. Ђорђе Шуица, арх. Ратомир Богојевић, арх. известиоци: Савка Антоновић и Јован Ђорђевић	I награда (500.000 дин.) - Слободан Јањић, Зоран Петровић, Милан Палишашки, Стеван Бравшић II награда (300.000 дин.) - Михајло Јанковић, Угљеша Богуновић, Душан Миленковић, Милан Королија, Добривоје Јовановић, сви из атељеа за архитектуру “Стадион” - Београд III и IV награда (250.000 дин.) - Константин Крпић, Живорад Богошевић. - Стеван Бравчић, Милан Палишашки, Зоран Петровић, Слободан Јањић откуп (150.000 дин.) - Богдан Игњатовић, Леон Кабиљо, Божиња Дамјановић, Бранка Градиновачки, Драгољуб Филиповић, Радмила Васић. откуп (125.000 дин.) - Миодраг Милићевић, Миодраг Ђорђевић откуп (125.000 дин.) - Перослав Илијић, Јурај Загода, Звонимир Фрелих откуп (75.000 дин.) Љубица Д. Лeko	Народни одбор града Београда	Аноним. „Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Републике у Београду”, <i>Годишњак града Београда</i> , 1955., бр. II, 558-584 (579-584) (записник жирија са резултатима и коментарима награђених радова) Јањић, Слободан. „О карактеристикама првонаграђеног пројекта на Конкурсу за уређење Трга републике у Београду” <i>Преглед архитектуре, Весник друштва архитеката Србије</i> , јули, 1955/57, бр.4-5, str.110-114.
1968	Конкурс за урбанистичко решење	председник: Пранко Пешић , председник Скупштине града Београда	I и II награда -Стојан Максимовић и Борко Новаковић -Феђа Кошир,		„O rezultatima konkursa za urbanisticke rešenje poteza od

<p>градског централног потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића</p>	<p>чланови: Зденко Колацио, дипл.инж.арх., директор Урбанистичког завода Загреб; Иво Куртовић, дипл.инж.арх., проф. Архитектонског факултета у Београду, предст. ДАБ-а Мирослав Марковић, дипл.инж., професор Грађевинског факултета у Београду Михајло Митровић, дипл.инж.арх., директор "Пројект-бироа", Београд Милорад Пантовић, дипл.инж.арх., проф. Архитектонског факултета у Београду Бранко Петричић, дипл.инж.арх., професор Шумарског факултета у Београду; Јован Секулић, директор Завода за заштиту споменика културе, Београд; Марко Шлајмер, дипл. инж.арх., директор Завода за урбанизам у Љубљани, представник САЈ-а Иван Таумбан, дипл. инж.арх., проф. Архитектонског факултета у Сарајеву, представник Урб. савеза Југославије; Лазар Трифуновић, директор Натодног музеја у Београду; Александар Ђорђевић, дипл.инж. арх., директор Урб. завода града Београда; Ратко Вујновић, дипл.инж., директор Дирекције за изградњу и реконструкцију града Београда; Леон Кабиљо, дипл. инж. арх., заменик директора Урб. завода града Београда; Јосип Свобода, дипл. инж. арх., Урб. завод града Београда</p>	<p>III и IV награда -Александар Ђокић, Владимир Петровић и Петар Лукић - Марјан Бежан, Брацо Мушић и Нивес Старц, (Љуб.)</p> <p>I група откупа - Војислав Мачкић, Димитар Ванов, Рафаил Влчевски, (Скопље); - Мирослав Николић - Владимир Бјеликов, Владимир Божичковић, Сима Миљковић, Смиља Каначки, Петар Поповић - Урош Мартиновић</p> <p>II група откупа - Недељко Боровница - Владислав Ивковић, Ранко Трбојевић, Градимир Боснић</p> <p>III група откупа - Хранислав Стојановић - Младен Анђел, Иван Питежа, Едвин Шмид, Владо Шобат, (Загреб)</p>	<p>Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića". <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25.</p>	
<p>(Општи југословенски конкурс)</p>	<p>Право учешћа имају све пројектне организације и сви архитекти и урбанисти који живе и раде у Југославији</p>			
<p>(стигла 22 рада)</p>				
<p>1982</p>	<p>Конкурс за привремено уређење дела Трга Републике</p>	<p>I умањена награда Ружица Боживић и Драган Стаменовић</p> <p>2 x III награда - Мирко-Ким Савчић, Пеђа Финци и Бранислава Жароковић - Ајла Селенић, Срећко Марковић и Братислав Тошковић</p> <p>Посебна награда: Предраг Јањић и Јованка Тасовац</p>	<p>Комитет за урбанизам и заштиту животне средине, Београд</p>	<p>„Konkurs za privremeno uređenje Trga republike”. <i>Komunikacija</i> (Beograd) br. 13 (1983), nepaginirano</p> <p>Милош Бовић, <i>Истраживања трга Републике за потребе реконструкције Народног позоришта, Београд</i>, (Београд: ЦЕП, 1986), непагинирано</p>
	<p>(стигло 74 рада)</p>			

			4 x откуп - Бранислав Милић - Миодраг Ружић - Милан Влајковић, Драган Перић и Младен Ђуровић - Предраг П. Ристић		
2003	Конкурс за идејно урбанистичко – архитектонско решење Градске галерије на Тргу Републике у Београду	председник жирија: Љубомир Анђелковић , дипл. инг. арх., Потпредседник ИО Скупштине града Београда, чланови: Горица Мојовић , председник ИО Скупштине града Београда; Милета Продановић , представник Градског секретаријата за културу; Вук Ђуровић , дипл. инг. арх., представник Градског секретаријата за Урбанизам; Чедомир Васић , представник Универзитета уметности у Београду; Радомир Стопић , дипл. инг. арх., представник Архитектонског факултета у Београду; Милорад Мацура , дипл. инг. арх., представник Урбанистичког завода Београда; Ружица Богдановић , дипл. инг. арх., представник ДУБ-а; Зорица Савичић , дипл. инж. арх., представник ДАБ-а; Драган Пражић , дипл. инг. арх., представник Дирекције за грађ. земљ. и изградњу; Предраг Мишић , дипл. инг. арх., представник Завода за заштиту спом. култ. града Београда	I награда Бојана Пузић и Наталија Ристановић II награда - Драган Ивановић, Зоран Ђотровић и Бранислав Реџић са сарадницима (у оквиру “ARCVS prohouse”, Beograd) - Милена Кордић, Светлана Јовић и Милена Павловић 3 x откуп - Маја Гаврић, Alessio Bonetti, Susanna Tradati - Срђан Јовановић Weiss - Вања Панић и Александар Кнежевић	Скупштина града Београда, ДАБ и ДУБ	<i>Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење Градске галерије и Тргу Републике, каталог радова, Београд: Друштво архитеката Београда, 2003</i>

5. ФАНТАЗАМ О УРБАНОМ - СЛУЧАЈ СЛАВИЈЕ

„Београд има једну „ахилову пету” која се зове Славија. Сваке деценије организује се конкурс за дефинитивно урбанистичко решење и сваки такав конкурс не заврши се успехом. Па се човек пита – зашто? Није ли добро конкурс припремљен, или је грешка у подлогама, програму и распису. Није ли изабран довољно стручан жири, или је целу ствар решио неки преседник, директор или нека банка [...] Можда је од свега овога понешто и било, али је чињеница, да није израђена ниједна претходна комплетна дугорочна стручна урбанистичка студија – шта је, уствари Славија. Чему она треба да служи и како треба да се урбанистички организује. Слична је „ластишу”. Једни је растежу до грандиозног трга, други сужавају на мали локални трг.“²⁶⁹

5.1 Од рита до трга - рађање новог центра

За разлику од претходне две централне београдске локације које су овде биле предмет анализе у склопу истраживања о конкурсној пракси Србије, почетком двадесетог века Славија још увек није припадала градском подручју. Први трамвај са коњском вучом у Београду почео је да саобраћа 1892. године на првој трамвајској прузи од Калемегдана до Славије²⁷⁰ - периферне станице код 'Симићевог мајура' (имања Алексе и Стојана Симића), мочварног рита који је био популарно место за лов на дивље патке. Цео крај око Славије је од 1897. године променио колоквијални назив у 'Енглезовац', будући да ја је тада имање Симића купио енглез Мекензи, који га је и парцелисао. У непосредном контакту са данашњим тргом, подигнут је хотел Славија, 1882. године. Ово подручје је ушло у градски рејон тек након

²⁶⁹ Бранко Петричић, „Пробелми урбанистичког развоја (уз пример Београда)”, *Годишњак града Београда*, књ. XXIX (1982), стр.

²⁷⁰ Пругу је изградило Српско-француско друштво.

иницијативе удружења својих становника из 1904. године.²⁷¹ Техничка управа Београда урадила је 1913. године предлог регулације трга Славија, међутим, предлог је одбијен од стране Грађевинског савета²⁷². Према писању Бранка Максимовића, Грађевински савет је категорички одбацио овај предлог урађен под руководством архитекте Лежеа, уз молбу Министру грађевина да се оваква парцијалана решења више не разматрају, без усвајања Генералног урбанистичког плана. ГУП Београда је усвојен 1924. године, али је Славија и други светски рат дочекала без јасно оформљеног трга.

Сам Макензи подигао је осамдесетих година деветнаестог века уз простор трга - раскрснице и објекат познат као Сала мира, који је 1910. године реконструисан и проширен, и претворен у "Социјалистички народни дом", будуће седиште социјалистичког и радничког покрета у Београду²⁷³. Дом је отворен уз говор секретара Српске социјалдемократске партије, Димитрија Туцовића, по коме ће касније, у социјалистичкој Југославији, трг на Славији добити име.

Од формирања Славије као урбаног простора, па до педесетих година двадесетог века, урађено је више генералних и детаљних концепција за обликовање овог места. Шамобнов план, нпр., који смо раније у тексту помињали, предлагао је на Славији звездасту раскрсницу са тријумфалним капијом која би требало да нагласи осу од Теразија ка цркви Светог Саве. Будући да је у Немачком бомбардовању Београда 1941. године порушен хотел Славија, послератна привремена реконструкција простора уз постављање бисте Димитрија Туцовића у центру кружног тока, дочекана је са већ измењеном физиономијом места. У оквиру ГУП-а из 1950. године, Никола Гавриловић је урадио предлог детаљне регулације Славије, а већ 1951. године Братислав Стојановић је у оквиру Пројектантског завода ИОНО-а Београд, руководио израдом новог урбанистичког решења трга, не

²⁷¹ Види: „Slavija kroz istoriju”, *Urbanizam Beograda*, br. 5 (1979), str. 12-28.

²⁷² Исто, str. 19.

²⁷³ Више о Сали Мира, односно Социјалистичком народном дому, види: Милојко Гордић, „Сала Мира’ у Београду”, *Наслеђе (Београд)*, бр. 1(1997), стр. 145-150.

узимајући у обзир поставке Гавриловићевог рада. Три године касније, 1954., расписан је први урбанистичко-архитектонски конкурс за решење трга Славија.

[Слика 5.1.1] [Слика 5.1.2]

У тексту „Идеје о трансформацији простора Славије”, из 1979. године, објављеном у посебном броју часописа Урбанизам Београда, посвећеном ”Детаљном урбанистичком плану подручја Славија”, архитекта Борислав Стојков изводи сажету упоредну анализу петнаест различитих претходних пројеката за уређење трга Славија, насталих у периоду од 1951. до 1977. године²⁷⁴. Кроз једinstвени табеларни приказ, Стојков оцењује одабрана идејна решења према многобројним критеријумима груписаним у три целине: 1) критеријуми ’са становишта планова развоја’²⁷⁵; 2) ’са становишта постојећих односа у Београду’²⁷⁶; 3) ’са становишта постојећих односа на територији Славије’²⁷⁷. Ни један од ових критеријума се не односи на сам архитектонски квалитет и карактер понуђених решења. Она се сва посматрају са урбанистичке тачке гледишта, иако је највећи број њих пројектован са јасним архитектонским ставом и карактером, а не само као шема на нивоу урбанистичке размере или поставке урбанистичких параметара. Оно што је посебно од интереса за наше истраживање, јесте управо питање архитектонских тема и идеја из корпуса архитектонског пројектантског рада, којима се наведено истраживање није бавило.

²⁷⁴ Наводећи да их, са различитим конкурсним радовима има заправо преко тридесет. Види: Borislav Stojkov, „Ideje o transformaciji prostora Slavije”, *Urbanizam Beograda*, br. 5 (1979), str. 39-44.

²⁷⁵ Табела овде бодује следеће критеријуме: Подобност према циљевима развоја; Подобност према функционалном развоју Београда; Подобност према динамици развоја; Однос према саобраћајном систему; Однос према систему центара; Однос према економским потенцијалима; Однос према еколошким потенцијалима; Однос према концепцији заштите (Анекси, ГУП, ЕП)

²⁷⁶ Бодовани критеријуми: Однос према општем интересу; Однос према интересу радних организација; Однос према интересу становника подручја.

²⁷⁷ Бодовани критеријуми: Однос према постојећем стању, Подобност за организацију завршног саобраћаја, Подобност за организацију транзита; Могућност организације стационарног саобраћаја, Могућност вођења централног саобраћаја; Однос ЈГС према појединим функцијама; Однос према захтевима ОНО; Задовољење основних захтева заптитне технике.

5.2 Ка урбанизацији: конкурси од 1954. до 1964. године

У новој, социјалистичкој Југославији, у низу конкурса за уређење јавних простора престонице расписан је 1954. године и конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића²⁷⁸. На списку састава оцењивачког суда, прва два имена су не-архитекти, значајне политичке фигуре – Михајло Швабић и Владислав Рибникар, који су у својству чланова жирија учествовали и на истовремено одржаном конкурс за Трг републике, као што смо раније у тексту навели. Ипак, сви остали чланови жирија су архитекти, њих осморица, међу којима су били и највећи домаћи ауторитети попут Драгише Брашована и Бранислава Којића као и преставници архитектонске сцене Хрватске и Словеније, Јосип Сајсел и Едвард Равникар.

Имајући у виду састав жирија и значај локације која је била предмет расписа, необично је да је на конкурс стигло само девет радова (од којих два нису задовољавала тражени ниво разраде, па нису ни разматрани) и поред тога што је расписан као југословенски, општи и анонимни. Разлог може бити и тај што су у исто време били актуели и други конкурси – предаја радова за идејно решење трга Димитрија Туцовића била је према распису предвиђена за 1. октобар 1954., а радове за општи југословенски конкурс за нову зграду Музеја града Београда требало је предати само две недеље пре тога, док је на конкурс за Трг републике рок за предају радова био 1. новембар исте године²⁷⁹. У Београду су исте године одржани и конкурси за Београдски сајам (општи југословенски), зграду Државног секретаријата народне одбране, позивни конкурс за решење блока између улица Маршала Тита, Масарикове и Кнеза Милоша, као и позивни конкурс за урбанистичко решење дела

²⁷⁸Од 1949. године и у целом послератном периоду, све до 2004. године, Славија је носила име Димитрија Туцовића Последњим пројектом реконструкције трга, из 2016. године, чија реализација се најављује за 2017. годину, предвиђено је премештање бисте Димитрија Туцовића на плато испред објекта Народне банке Србије, као и премештање његових посмртних остатака (сада покопаних поред споменика) у алеју заслужних грађана на Новом гробљу у Београду.

²⁷⁹ Види: „Из живота града Београда”, *Годишњак музеја града Београда*, књ. II (1954) стр. 412-426.

Савске падине (за више информација о овим и другим важним конкурсима одржаним у предметном периоду види **Appendix**).

Услед малобројности приспелих радова, награде су распоређене другачије него што је било предвиђено расписом²⁸⁰. Награђени радови су рангирани од првог до четвртог места, а преостала три рада која су задовољавала услове конкурса добила су обештећење. При томе, "прву награду у пуном износу Комисија није доделила најбоље оцењеном раду из разлога што аутор није приказао своје идеје до краја"²⁸¹. Првим местом награђен је тим који су чинили архитекте Бранислав Мирковић и Бранко Алексић и апсолвент архитектуре Иван Ђ. Јовановић. Друго место је освојио је тим архитеката: Милан Палишашки, Слободан Јањић и Зоран Петровић - који је недуго затим (заједно са Стефаном Бравачићем) освојио и прву награду на конкурс за Трг републике. Треће место жири је доделио раду стручњака из Урбанистичког пројектног бироа – Сплит, архитекти Бориславу Калођери са групом сарадника. Четврто место освојио је архитект Јосип Свобода (уз кога је као консултант био потписан првонаграђени Бранислав Мирковић). Радови урбанистичког института НХР Загреб (архитекти Владо Ивановић, Мирко Марчетић, Радован Мишћевић и Георгије Недељков са сарадницима), Пројектног бироа Србија (архитекти Михаило Митровић и Радивоје Томић) и рад архитектке Бранка Петричића награђени су обештећењима.

[Слика 5.2.1] [Слика 5.2.2]

Изложба конкурсних радова је организована у просторијама Већа Народног одбора града Београда у Узун Мирковој улици (објекат данашњег Музеја кинотеке), свечано ју је отворио Боривоје Матић, а дискусију о конкурсним радовима водио је градоначелник Београда, Милош Минић, "који се том приликом непримерено понео према једном од дискутаната, проф. Николи

²⁸⁰ Распис је предвиђао додељивање седам награда, са новчаним сумама у распону од 150.000 дин., за седму, до 500.000 дин., за прву награду.

²⁸¹ „Из живота Београда - Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића, записник са закључне седнице Конкурсне комисије”, *Годишњак музеја града Београда*, књ. II (1954) стр. 568.

Добровићу”²⁸², према сећању и коментару Милана Палишашког, једног од другонаграђених аутора. Није познато о каквом неприкладном наступу се ради, али је из овог сведочења јасно да дискусија о резултатима конкурса није прошала без значајног супротстављања ставова, очигледно са доста страсти.

У оцени конкурсне комисије налазимо да је првонаграђени рад садржао три варијанте решења, па су, будући да расписом то није било изричито забрањено, све три варијанте узете у разматрање и оцењиване тако да се из сваке бодовало најповољније решење (наводи се да је код варијанте Б најбоље решен саобраћај, а код варијанте Ц архитектонско обликовање). У домену саобраћајне интервенције, како жири примећује, ”предлог је одмах изводљив, без значајних радова изузев измене површинских елемената трга, тј. без великих инвестиција”²⁸³. Примећујемо да се код овог решења трг, оивичен са четири саобраћајна тока, простире делимично уоквирен фронтима објеката, тако да један од њих прелази преко почетка Улице Светог Саве, чиме се затвара градска оса од Теразија ка врачарском платоу. Како и жири коментарише, радом је учињен покушај да се понуди једна умирена и складна архитектонска композиција. Ако упоредимо овај предлог са пројектом Братислава Стојановића из 1951. године, јасан је отклон од монументалности социјалистичког реализма која је код Стојановића јасна доминанта решења. Хипертрофирани споменик Туцовићу који доминира тргом очигледно манифестационог карактера, и високе ламеле објеката које строго уоквирују простор, овде су замњени архитектуром потпуно друге размере, за коју је јасно да нема претензије да Славију трансформише у најмонументалнији трг у Београду.

Може се скренути пажња и на то да је у време израде конкурса, један од првонаграђених архитектата, Бранислав Мирковић био члан жирија другог

²⁸² Слободан Гиша Богуновић (ур.), *Милан Палишашки архитекта* (Београд: Софос, 2013) стр. 49.

²⁸³ „Из живота Београда - Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића, записник са закључне седнице Конкурсне комисије”, стр. 571.

актуелног значајног конкурса – оног за Музеј града Београда, и то као представник Урбанистичког завода НО града Београда.²⁸⁴ Његов колега из тима (будући професор Архитектонског факултета), архитекта Бранко Алексић је у то време као млади архитекта био запослен у Техничком одељењу ИОНО Београда²⁸⁵. Можемо на основу тога предпоставити да су се аутори првонаграђеног решења (будући да су били запослени у планерским и пројектантским институцијама града и самим тим били на извору информација о актуелним питањима урбаног планирања у Београду) оријентисали у свом раду у односу на претходно стечена сазнања о укупном контексту расписивања конкурса, утолико пре што су са три различите варијанте, готово "напиавали" пулс оцењивачког суда.

Решење награђено другим местом, аутора Палишашког, Јањића и Петровића, даје простору Славије доминантни карактер саобраћајног чворишта, док пешачке зоне задржава у проширеним пољима по ободу и формира својеврсни подземни пешачки трг – подземну комуникацију којим избацује укрштање колског и прешачког саобраћаја у нивоу раскрнице. У овом раду, оса од Теразија ка Врачарском платоу се још радикалније прекида, постављањем куле од шеснаест спратова, издужене основе, тако да се чеоно оријентише ка тргу и постаје нови просторни репер, сада на крају осе – гледано из правца Теразија. У конкурсном решењу којим су исти аутори победили у утакмици за уређење Трга Републике, око месец дана касније, видећемо сличну кулу широке и уске основе, која је такође пројектована као доминанта трга, у чијем обликовању учествује као експлицитни архитектонски екран, који простору даје изражену вертикалну координату. Такође, може се рећи да су аутори код ова два решења применили сличну тактику у погледу начина регулације трга предлажући дуге и високе

²⁸⁴ Види: „Из живота Београда – Конкурс за израду идејне скице за нову зграду Музеја града Београда – Извештај оцењивачког суда о прегледу и оцени поднетих радова”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. II (1955), стр. 558

²⁸⁵ Бранко Алексић је диплому Архитектонског факултета стекао три године раније, 1951. види: <http://www.leksikon.asa.org.rs/22-2015-09-30-20-03-16/5-2015-09-13-20-46-56> приступљено 01.08.2016.

волумене на његовим контурама. У случају пројекта за Славију, дугачки фронтови блокова обликују трг као пространу празнину правилне, правоугаоне основе у чијем срцу пулсира четворокрака саобраћајница.

Доминантни утисак о конкурсима, који се стиче на основу приказаних решења, јесте тај да се архитектонски приступ решавању простора Славије померио од мотива изразите монументалности манифестационог трга у првим послератним пројекатима (са јасним печатом социјалистичког реализма) ка прагматичним питањима, посматрајући уређење овог простора пре свега као сложени задатак усклађивања саобраћајних и обликовних решења у реалном контексту.

До одржавања следећег конкурса за укупно решење трга, мало је урађено у физичком простору Славије, али се наставило са производњом нових предлога, решења и планова, како у оквиру градских планерских институција, тако и у оквиру рада различитих специјалних радних група.

[Слика 5.2.3]

У наредних десет година одржано је и неколико конкурса за идејна архитектонска и урбанистичка решења поједних блокова који окружују трг Славија, или поједначних објеката, најпре пословних. Такви су, нпр. конкурси из 1964. године, један за пословни објекат на углу улица Св. Саве и Булевара ЈНА, и други за објекат робне куће на локацији 'Митићеве рупе'²⁸⁶

[Слика 5.2.4] [Слика 5.2.5] [Слика 5.2.6]

²⁸⁶ Детаље о овим конкурсима погледати у **Табели 3.**, датој на крају овог поглавља.

5.3 'Славија City': конкурс из 1967-68. године

Закључак је готово јасан да ће будући трг, када се изврши кристализација у будућим плановима, сигурно имати два нивоа, за шта се сви учесници анкете једногласно залажу. То је резиме за будућу визију ове значајне централне раскрснице било у садашњем језгру града или у будућем његовом тежишту²⁸⁷.

Анкетни конкурс за уређење централног градског потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића, који смо у претходна два поглавља анализирали, у сегментима који су се односили на Теразијску терасу и Трг Републике, за простор Славије је донео можда и најузбудљивија решења, односно она по којима је конкурс највише остао запамћен.

У раду Максимовића и Новаковића, трг Димитрија Туцовића "постаје најзначајнија раскрсница градског центра, решена у четири нивоа, која омогућује правилно функционисање и добру дистрибуцију токова". "Простор Славије дат је као изразито пословни центар, са интензивним саобраћајем у више јаким праваца и у нешто јаче димензионалном саобраћајном чвору, где су услови за пешачки саобраћај мање повољни."²⁸⁸ Аутори предлажу да се овај нови градски центар испуни новим саржајима и новим архитектонским типологијама. Обликовање целог подручја трга, спроведено је у јасној и уравнотеженој композицији великих архитектонских маса групација терасистих објеката и снажних акцената групе високих кула, који су сви повезани у читљив просторни систем организован око сплета токова сложене саобраћајне петље.

²⁸⁷ Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7

²⁸⁸ Исто, стр. 7.

[Слика 5.3.1]

Како језгровито наводи архитекта Борислав Стојков, средином шездесетих година се у домаћем урбанизму осећао јасан „утицај саобраћајне грознице Сједињених Америчких Држава са опсесијом аутопутевима”²⁸⁹, а то се, можемо додати, посебно види у конкурсним решењима из 1986. године за простор Славије. Нарочито се саобраћајно решење садржано у раду Максимовића и Новаковића може тумачити као снажно инспирисано естетиком и ефикасношћу сложених преплетених саобраћајних петљи америчких аутопутева тог времена.

У изјави датој за београдски дневни лист *Блиц*, целих четири деценије касније, 2007. године, Стојан Максимовић је између осталог изнео и своје виђење вечних београдских тема. Он подсећа на неостварени план да Славија постане истински центар Београда, његов најдинамичнији и најизграђенији део.

То је мој непрежаљени сан. Славија је по својој конфигурацији долина, рупа која пружа могућност да се преко ње разреше саобраћајни токови, али и да се ту сместе пословни центри и робне куће. Центар би чинио читав потез, до половине Макензијеве, Његошеве, Немањине и до Београђанке. Осим хотела „Славија“, ту би се по мом пројекту нашла још четири солитера, док би остали објекти терасасто падали и имали од два до осам спратова [...] Зграда Народне банке Србије запечатиле је моју идеју о изградњи концертне дворане.²⁹⁰

Анлизата конкурсних резултата показује да и рад љубљанског архитекте Феђе Кошира (са сарадником Мирком Кајзељем), предвиђа на Славији груписање неколико високих објеката (кула спратности П+16), као и ниже, густо изграђене ободне блокове, с тим што је простор трга формиран доминантно као пешачки, док се моторни саобраћај супшта у подземну ротонду. Правац од Теразија ка Врачарском платоу остаје у нивоу партера,

²⁸⁹ Borislav Stojkov, „Идеје о трансформацији простора Славије”, *Urbanizam Beograda*, br. 5 (1979), str. 39-44.

²⁹⁰ Bojana Jelovac, „Šteta što Slavija nije centar”, *Blic*, 04.06.2007

будући да је цео предвиђен као пешачки потез, који се истовремено наглашава као главна оса центра. Ширење изградње центра планира се управо понављањем сличне густо изграђене композиције (као оне предложене на Славији) само два блока даље, ка Врачарском платоу. По функцији, трг Димитрија Туцовића је предложен као зона за изградњу пословних објеката и великог трговинског објекта, тј. робне куће у блоку према парку Мањез. Ако посматрамо волуметрију предложених композиција, видимо да је аутор понудио решења која су осетљива на конкретне простроне ситуације и реалне проблеме и могућности развоја Београдског центра. Како објашњава и жири конкурса, овај рад је можда најрадикалнији био у предлогу организације саобраћаја, будући да је предвиђао да се у зони Ауто-команде формира терминал јавног саобраћаја и велике паркинг површине, тако да се централна градска зона растерети од прилива индивидуалних путничких возила, и преорјентише на јавни саобраћај – метро, аутобусе и 'минирејл'²⁹¹.

[Слика 5.3.2]

Рад београдских архитеката Ђокића, Петровића и Лукића, на предложио је поједностављење саобраћајне схеме раскрснице на Славији, заржавањем два главна дијагонална правца (Немањина – Маршала Толбухина (данас Макензијева) и Бориса Кидрича (данас Београдска)– Делиградска), који су укрштени преко два нивоа, са петљама за превезивање у самом простору трга, док је из осталих праваца (булевар ЈНА, Маршала Тита) саобраћај 'превезан' попречним улицама у широј околини трга. Пешачка површина је плато, или пре проширена пасарела издигнута над сегментом саобраћајне петље, која повезује наспрамне групације кула средње висине, груписаних око простора Славије. Средишњи простор трга претворен је у сложено саобраћајно чвориште, развијено у простору на неколико нивоа, колских и пешачких и визуелно усложњено сегментима за прикључење или искључење са главних токова. Волумени новог изграђеног ткива који пројекат предлаже, уметнути су у схему на један репетитиван и генерички начин, тако да

²⁹¹ Branko Petričić, *op. cit.*, стр. 8

простору дају карактер високо организоване и функционално уређене целине.

[Слика 5.3.3]

Рад аутора из Љубљане, Бежана, Мушича и Старца, проширује и помера саобраћајну ротонду Славије, тако да преклапа део блока ка парку Мањеж, док је простор изграђен густом композицијом нижих волумена и многобројних кула невелике основе, које месту дају потпуно специфичан карактер пословног 'мравињака'. Саобраћајна интервенција на Славији, померањем и етажирањем токова, била је у оквиру овог конкурсног решења једини предлог за измену постојеће саобраћајне матрице центра града. Жири је у свом коментару оценио да је обликовање са 'интересантним архитектонским скупинама' у овом раду најуспешније спроведено у зони Теразијске терасе, док се за решење зоне Славије поставља питање могућности 'убацивања сноп-кула у централну ронделу' будући да је она у денивелацији²⁹².

[Слика 5.3.4] [Слика 5.3.5]

У општем коментару конкурсних радова Петричић примећује различит приступ размери код различитих аутора, тако да се јадан број радова више концентрише на микро-амбијенте и урбанистички детаљ, док су други своја решења конципирали у мегаструктурама. Ако се осврнемо на контекст актуелних архитектонских токова и идеја тога времена у свету, препознаћемо референце међу многобројним пројектима свеприсутних мегаструктура, које су као типологија, према Бенаму, биле неминовно исходиште модернизма, и као такве достигле свој врхунац, баш 1967. године (да би након 1968. архитектура, условно речено, почела да се окреће од пројектовања архитектонских објеката ка интердисциплинарним приступима архитектонској делатности и преиспитивању свог домена)²⁹³.

²⁹² Исто, стр. 8.

²⁹³ Упореди: Nigel Whiteley, *Reyner Banham: Historian of the Immediate Future*, (Cambridge Mass: The MIT Press., 2002), p. 290
https://books.google.rs/books?id=SZxO8MoWBBIC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summar_y_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, приступљено 18.08.2016.

5.4 Пројектовање 'Рупе': конкурси од 1977. до 1992. године

Конкурс под скраћеним називом „Славија I” из 1972. године расписан је за уређење и изградњу два суседна блока, од којих један обухвата локацију „Митићеве рупе”. По типу, конкурс је био позивни и отворен²⁹⁴. Програм је подразумевао изградњу пословно трговинског центра, тако да је сам пројектни задатак комбиновао захтеве за просторним капацитетима за познате „инвеститоре: Радне организације робне куће „Београд”, ЗОИЛ „Дунав” и Заједнице електропривредних предузећа”²⁹⁵, као и заједничке садржаје.

Након што је одржан и претходно непланирани други круг конкурса у који су позване четири екипе, а затим и његов продужетак, у ком су два тима позвана да допуне пројекте²⁹⁶, прва награда је додељена је ауторском тиму атељеа „Лик” – архитектура Софији Ненадовић, Владиславу Ивковићу, Душанки Менегело-Аћимовић и Надежди Филипонт-Трбојевић. Архитектура њиховог решења презентована је 'ударним прилозима' у виду линијских перспективних приказа²⁹⁷ који дочаравају карактер објеката као модуларно организоване структуре, решене у скелетном систему и савременој префабрикацији фасадних елемената. У првобитној варијанти решења форма се развија хоризонтално, кроз надовезивање петоспранних волумена

²⁹⁴ Позвани су били следећи учесници: - Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда, - Енергопројект, Београд, - Институт за архитектуру и урбанизам, Београд, - Пројектни биро „Архитект”, Београд, - „Србијапројект”, Београд, - „Пројектбиро”, Београд, - Пројектни биро „Лик”, Београд, - „Урбанопроект”, Београд и Пројектни биро „Архитектура и урбанизам”, Београд. Конкурс је трајао од 03.03. до 01.06.1977. године. Види: В. Stojanović, „Konkurs za urbanističko – arhitektonsko rešenje bloka na Slaviji, između ulica: Borisa Kidriča, Maršala Tita, Svetozara Markovića i Njegoševe ulice”, Urbanizam Beograda, br. 48 (1978), str. 54-67

²⁹⁵ Исто, стр. 54

²⁹⁶ У други степен конкурса су позвана следећа четири тима: Пројектни биро „Архитект” (арх. Божидар Хајдин), Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда (арх. Бранислав Јовин), Институт за архитектуру и урбанизам (архитекти Урош Мартиновић и Зоран Б. Петровић) и Пројектни биро „Лик”. Рад учесника у другом кругу је трајао од 26.07.-14.11.1977., да би затим Пројектни биро „Лик” и тим Института за архитектуру и урбанизам били позвани да дораде своје пројекте како би се донела коначна одлука о првој награди.

²⁹⁷ Аутор ових цртежа је, према неким изворима, највероватније био архитекта Слободан Мића Рајовић, који је у том периоду, као вешт и талентован цртач оваквих прилога, сарађивао са различитим ауторима.

подигнутих на високе стубове, тако да се у партеном нивоу и на следећа два спрата, етаже повлаче ка унутрашњости форме ослобађајући доњу зону објекта за функционалну и визуелну интеракцију са јавним простором трга. При томе, у самом шпицу локације, ка тргу Славија, партер на парцели се делимично денивелише, у једној зони за целу етажу, тако да се јавни простор улива и у сутеренски део објекта. Такође, ову варијанту решења пратио је и предлог нове регулације самог трга Славија, који би променио свој карактер у доминантно пешачку површину, док би се у нивоу трга задржала само саобраћајна веза Немањине улице са Булеваром ЈНА. Низ улицу Бориса Кидрича, предложено је увећање пешачке зоне са воденим током, који се слива до фонтане у центру трга Славија.

[Слика 5.4.1] [Слика 5.4.2]

У архитектонском решењу које су архитекти атељеа „Лик” предали у другом кругу конкурса, форма објекта је умирена али и компактнија и затворенија у односу на првобитно решење. Ова промена је очигледно настала пратећи захтеве, односно упутства жирија након првог круга конкурса. Главни од ових захтева односили су се на рационализацију површина објекта²⁹⁸, што консеквентно подразумева и процентуално умећење јавног, слободног или мултифункционалног простора у габариту објекта. И поред ових и других измена које је пројекат претрпео, задржана је основна архитектонска тема дата у првом кругу конкурса, која подразумева префабриковану стаклену фасадну опну, која обухвата горњи волумен, и подвучени сегмент објекта, тако да се ка јавним просторима трга и улици Маршала Тита (данашњој улици Краља Милана) образује контакта зона испод високих колонада. Задржана је такође и 'рупа', односно денивелација на углу парцеле ка Славији која на необичан начин условно речено 'узима' о јавног простора оно што му је повлачењем објекта од регулације било уступљено (будући да се ипак ради о, за цео спрат упуштеној, површини која служи превасходно као

²⁹⁸ Види: Иван Антић, и др. (ур.), *Славија I, приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве у Београду*, (Београд: ЗОИЛ „Дунав“/РК„Београд“, 1977), стр. 52.

приступно двориште објекта, док је случајни пролазник мора заобилазити у свом кретању).

Остала три решења која су ушла у други круг конкурса такође су претрпела измене, које су се у првом реду односиле на смањење укупних волумена објекта уз оптимизацију површина као и разраду форме. Значајне промене претрпео је пројекат Божидара Хајдина који је у првом кругу предвиђао употребу готово мостовских конструкција како би се постигло визуелно 'лебдење' одређених сегмената форме, док је пројектом у другом кругу, поред укидања ових елемената на бољи начин третиран партерни део захвата који је уз употребу низа рампи и степеништа приближен јавном простору улице Маршала Тита. Архитекти Дирекције за изградњу града и у другом кругу су наступили са изузетно сложеном формом, у целини не тако добро артикулисаном, уз наглашену употребу бетонских префабрикованих фасадних сегмената различитих димензија. Најбоље палсирани од ова три рада, чији су аутори архитекти из Института за архитектуру и урбанизам Србије, у другом кругу су значајно смањили волумен комплекса у односу на првобитно решење и значајно кориговали укупну форму објекта, будући да је висока ламела објекта снижена и скраћена, а ниски анекс, позициониран ка самом тргу, добио на висини уз разраду форме и фасаде. У овом раду такође је предложена употреба великих стакелних (овде рефлектујућих) фасадних опни као доминантног архитектонског мотива.

[Слика 5.4.3]

Знамо да је десет година после одржавања конкурса Славија I, комплетан пројекат за извођење, урађен као разрада победничког конкурсног решења, био готов и чекао почетак радова у Митићевој рупи, будући да је пројекат 1986. године био изложен на Салону архитектуре у Музеју примењене уметности. Специфичност овог случаја је још и у томе што је за објекат *Славија I*, по први пут код нас била пројектовна двострука стаклена фасада, како би се велика опна од транспарентног стакла, коју су аутори предвидели

као заштитни знак архитектуре објекта, реализовала на оптималан начин у смислу конфора експлоатације објекта.²⁹⁹

Док је трајала разрада овог пројекта (за који се испоставило да се никада неће реализовати), током осамдесетих година, организовано је више конкурса за идејна решења реконструкције и изградње у другим блоковима који окружују трг Славија. Први у низу је био конкурс за Народну банку, из 1982. године, на коме је победио пројекат Груја Голијанина, да би 1986. године била организована два конкурса, један за објекат у блоковима 3 и 4, познатији као конкурс за зграду „Беобанке”, а други за реконструкцију блокова 10 и 11. На првом од њих две равноправне друге награде поделили су Грујо Голијанин са тимом и Петар Вуловић и Александар Стјепановић, док прва награда није додељена. На позивном конкурс за блокове 10 и 11, победио је пројекат Александра Ђокића и Борислава Ђунисијевића. Више података о резултатима ових конкурса приказано је у **Табели 3**, на крају овог поглавља.

[Слика 5.4.4 а, б]

Анализа конкурсних радова из 1977. године, као и увид у већи број радова са конкурса одржаних осамдесетих година за локације на тргу Славија, наводи на закључак да су архитекти на овим конкурсима углавном 'опипавали у мраку' шта би то могао бити правац архитектонског и урбанистичког развоја трга Славија, будући да није постојала целовита слика његовог будућег обриса. Низ појединачних детаљних урбанистичких планова за поједине групе блокова који уоквирију трг, није било јасно координисано, будући да је сваки од њих био подложен измени у односу на партикуларне околности и интересе који су имали потенцијални инвеститори. Као сума архитектонских визија које у менталној слици архитекте (или познаваоца прилика) са краја осамдесетих година 'опкољавају' Славију, може се замислити само нескладан збир објекта који уз постојећи хотел Славија чине, чине зграда ЗОИЛ-а и

²⁹⁹ Види: Владислав Ивковић и Б. Крашевац, „Пројектовање стаклене фасаде објекта Славија I у Београду”, *Изградња* (Београд) бр. 7 (1982), стр.15-20.

„Робних кућа Београд” у Митићевој рупи, суседно постављени преозбиљни монолит „Беобанке” уситњене фасадне поделе, затим, наспрам њега, у дну Делиградске улице, раскриљена структура објеката Александра Ђокића, који формирају капију на тргу, и најзад, за један блок измакнути стаклени гигант „Народне Банке” који својим волуменом доминира укупном просторном сликом.

Конкурс за пословни објекат „Дафимент банке” расписан је 1992. године, а као и претходни конкурс за изградњу у Митићевој рупи, био је организован само за групу позваних учесника, с тим што су овога пута архитекти и тимови позвани лично, а не као радне организације. Околности у којима је конкурс расписан, сликовито описује савременик из редова стручњака, архитекта Бојан Ковачевић, када говори о томе како је актуелни историјски тренутак у домаћем пољу изградње града донео такозване ‘дивелопере’, односно „госпуду из често ‘ташна и машна’ фирми који би требало да замене велике социјалистичке инвеститоре и да својим новцем (отмичарски речено: из непознатог правца) попуне градске рупе које (их) призивају.”³⁰⁰ Како Ковачевић примећује у истом тексту, ‘парастосни’ рок за израду конкурсних радова, од свега четрдесет дана, индикативан је за разумевање статуса струке у времену у коме су жеље и потребе инвеститора готово искључиво важне. Будући да су недуго пре овог конкурса одржани и конкурси за пословни објекат поред хотела Москва на Теразијама (у сличним околностима, уз притисак инвеститора и сложена ограничења урбанистичких услова), као и конкурс за објекте на Теразијској тераси, чији је приказ дат у трећем поглављу овог истраживања, могу се извући очигледни закључци о општој клими у којој су за важне градске локације, одлуке о изградњи доношене на пречац, конкурсни програми писани на брзину и без шире јавне расправе, да би затим и рокови за израду конкурсних решења били непрофесионално кратки у односу на сложеност

³⁰⁰ Bojan Kovačević, „Slav(ij)a i kako je steći: Developeri u Podmoskovlju II”, *Komunikacije (Beograd)* br. 83 (1992), nepaginirano

здатка. Најзад, у крајњем исходу, инвеститор би се по правилу предомислио или у међувремену затворио фирму и одустао од изградње.

У случају конкурса за Дафимент центар, претходно су донете „Измене и допуне Детаљног урбанистичког плана подручја Славија”³⁰¹, којим се укида функционално обједињавање два блока између улица Бориса Кидрича (односно Београдске улице) и Светозара Марковића, које је било основ за израду претходних конкурсних решења, из 1977. године, и прописује се да сваки од блокова треба да има класичну структуру затвореног градског блока, са даље прописаним максималним дозвољеним урбанистичким параметрима. Расписом конкурса тражено је да се у блоку познатом као Митићева рупа, пројектује пословни објекат укупне површине 35.000m² наземних и 16.600m² подземних етажа. Пројектни програм такође порписује да од у оквиру предвиђене квадратуре, у ниском и високом приземљу и мезанину објекта, треба пројектовати око 10.000 m² јавних саржаја. Будући да је претходно важећим детаљним планом, у два суседна праметна блока била дозвољена изградња од укупно 100.000m², не може се рећи да је захтев из пројектног програма представљао повећање у степену дозвољене изграђености парцеле, али је јасно да се у систему обавезне ивичне градње блока, не може избећи да архитектура добије карактер објекта велике масе.

Аутор провонаграђеног пројекта, архитекта Милан Лојаница, проблем велике масе објект и тему обликовања угла решио је јединственим обликовним кључем – ошупљењем на угулу, пројектовањем кружне 'рупе' у форми, на њеном ударном делу, на позицији у контакту са кружним током трга. Фронтални, нижи део на углу, којим фома држи контуру блока, и конвексно повучене више етаже на угулу, формирају архитектонски мотив разумљив у блиском контакту, као и из далеких визура, попут оне из Булевара ЈНА.

[Слика 5.4.5] [Слика 5.4.6] [Слика 5.4.7]

³⁰¹ Архив ДАБ-а, фасцикла 35/1

У званичним коментарима које је конкурсни жири саставио о сваком од радова, наћи ћемо да се победничко решење посебно цени због своје физиономије, која се оцењује као ненаметљива и одмерена, са веома успешно решеним мотивом угла, што све заједно „представља високи домет који гарантује реализацију „новог типа београдске угаоне палате”.³⁰² Оваква употреба термина, односно карактеризација објекта банке као палате, говори нам о читљивости јасне монументалности првонаграђеног рада. За разлику од радова неколицине других конкурената, који су се фокусирали на задатак олакшавања, повлачења или разградње масе објекта, и који су форму пројектовали као наглашено структуралну (Стопић и Савичић; Реџић и Ивановић), првонаграђени рад, као и група других аутора, типологији банкарског објекта пришла је на конзервативнији начин, па се у њиховим радовима јасно демонстрирају монументалност, солидност и затвореност укупне форме објекта. Примењујући 'варку' са ошупљењем угла, Лојаница у своју доминантно монументалну, солидну, стамену форму (ослоњену делимично на колонаде стубова скраћених пропорција) поставља у стање дијалога са местом, али и са његовим архитектонским духовима – заобљеним фронтом никада изграђене зграде Беобанке, са друге стране Београдске улице.

[Слика 5.4.8] [Слика 5.4.9]

Будући да на крају, према предвиђањима упућених, ни до изградње Дафимент центра никада није дошло (иако је у једном тренутку био положен и камен темељац)³⁰³ - осим довршетка изградње објекта Народне банке у блоку према парку Мањеж, током осамдесетих и деведесетих година било промена у развоју физиономије простора Славије. Нови конкурси су расписивани и почетком двехиљадитих година, за поједине објекте (за објекат у Делиградској улици, за Споменик модерној Србији у центру кружног тока, 2004. године, за пројекат фонтане у центру трга са партерним уређењем целине простора, 2012. године) или за решење целине (урбанистичко-

³⁰² Види: Конкурс за Дафимент центар - закључни коментари жирија на конкурсне радове, Архив ДАБ-а, фасцикла 35/1.

³⁰³ „Zidanje Skadra na Slaviji”, *Glas javnosti* (Beograd), 24.10.1999.

архитектонски конкурс за уређење подручја трга Славија из 2005. године). Поред преправки урбанистичких планова и периодичних активности градске управе која повремено на сајмовима инвестиција лобира за изградњу пословних и других објеката на овој локацији, реалног урбанистичког развоја на Славији и даље нема.

5.5 Закључци анализе конкурса за подручје трга Славија

На хаотичном полигону трга Славија у Београду, дуги низ година се, можемо рећи, стицала (локална) архитектонска слава, успехом на некој од конкурсних утакмица или доказивао професионални значај (уколико бисте, на пример, били међу неколицином позваних учесника неког ужег конкурса).

Први одржани конкурс који смо анализирали, онај из 1954. године, један је од ретких изузетака од овог правила, будући да није оставио значајнији печат, ни на конкретне правце развоја овог градског места, нити су на њему награђени пројекти посатали угледни примери за касније предлоге, размишљања и решења. Приказ и анализа овог конкурса помогли су нам да употпунимо слику о томе на који начин се југословенска и српска архитектура у педесетим годинама двадесетог века у потпуности ослободила соцреалистичког печата из првих послератних година, и како је и у већим просторним концепцијама, каква је реконструкција сложеног саобраћајног трга Славија, за фокусну тему имала функционалистичке и рационалне мотиве урбаног дизајна. Архитектонске идеје садржане у награђеним пројектима, а посебно у другонаграђеном, демонстритају модернички приступ обликовању и организацији простора, у коме се проточност јавних површина, удружује са организованом композицијом једноставних волумена објеката у уравнотеженој и једноставној просторној схеми која треба да омогући да се секвенце будуће изградње складно уклапају у организовану целину.

Конкурс из 1967-68. године показао је да се локална, српска и југословенска архитектонска сцена окренула током шездесетих година ка радикално слободнијем приступу темама развоја у ужим градским језгрима, пратећи светске трендове. Пројектанти су простор Славије сви од реда видели као најдинамичнију урбану тачку града, тако да нису штедели на пројектовању мегаструктура, углавном организованих у форме са сноповима високих кула, упарених са незаобилазним саобраћајним петљама. Управо покушај да се истим обликовним захватом интегрално распетљају саобраћајни токови у зони трга а да се у исто време простор трансформише у узбудљиви пословни даун-таун (*downtown*), по интензитету изградње без преседана у историји југословенских градова, представља новину у дотадашњој пракси планирања и пројектовања централне зоне Београда. Акнетни карактер овог конкурса отворио је могућности управо и за испробавање оваквих концепата и пресудно утицао на богатство и концептуалну разноврсност понуђених решења.

Можемо рећи да је аутономни допринос ових архитектносних концепата (пре свега Максимовића и Новаковића, Кошира, Ђокића са тимом и неколицине других аутора) превасходно у томе што су на артикулисан и доследан начин пројектовали визије о могућем развоју центра престонице користећи комбиновање архитектонских типологија високих пословних кула, друштвених и трговинских центара (углавном у виду хоризонтално развијених структура) у сложеним склоповима у које су разноврсни јавни простори - сквер, трг, пешачка комуникација, плато, тераса и слично, интегрисани и уткани као основна потка система. Највећа вредност већине ових конкурсних решења лежи у томе што су предложене структуре пројектоване тако да поштују постојећу геометрију шире локације и планирају амбициозно димензионисане капацитете за развој градских функција, не запостављајући место јавног простора (и јавног интереса) у њему.

Заинтересованост архитеката за примену технолошких иновација демонстрирана је на конкурс из 1977. године, користећи прилику да се савремени модел мултифункционалног пословно-трговачког објекта конципира за једну од важних и 'тешких' београдских локација - Митићеву рупу. Победничко решење и други награђени радови доживели су међутим значајне трансформације од својих првобитних до коначних варијанти, улазећи у дијалог са захтевима жирија и инвеститора, у конкурсној процедури која је непланирано трајала три круга. На овом примеру може се извести закључак о важности одабира модела организације архитектонског конкурса у односу на његову тему и очекиване резултате. Будући да је у овом случају инвеститор желео да чврсто контролише крајњи резултат, архитекти су се пристајањем на конкурсне услове (и њихове измене) одрекли позиције у којој би имали жељену дистанцу у односу на клијента и његов утицај.

У новим друштвеним, политичким и економским околностима на крају периода којим се ово истраживање бавило, конкурс из 1992. године за Дафимент центар на Славији показао је сву моћ партикуларних интереса инвеститора који и кроз 'заштитни механизам' архитектонског конкурса могу бити директно извршени на реални урбани простор. Без обзира на то што је изградња објекта стала на полагању камена темељца, инвеститорска култура која је деведесетих година у Београду освојила домен планирања и изградње, имала је своју јасну манифестацију у начину припреме и реализацији овог конкурса. Од прекрајања ДУП-а предметног подручја, преко састављања расписа конкурса на брзину и без јавне расправе, до непрофесионално кратког рока за израду радова и затварања конкурса за учешће свих потенцијално заинтересованих, примат инвеститора у односу на органе планирања и утицај стручне јавности јасно је демонстриран.

Табела 3. Приказ хронологије конкурсних и других активности на уређењу Трга Славија

год.	Конкурс / Пројекат/ Активност	Оцењивачки суд / Консултанити или слично (у случају пројекта)	Награде / аутори	Организа- тор расписи- вач / Нарулчи- лац	Извор
1950	Решење трга Димитрија Туцовића у оквиру ГУП-а 1950		Никола Гавриловић у оквиру Завода за урбанизам ИОНО-а Београда		Сомборски, Милош ет ал. (ур.) Београд, Генерални урбанистички план 1950, Београд: Извршни одбор Н. О. Београда, 1951.
1951	Пројекат за Трг Димитрија Туцовића	рад под контролом стручне саветодавне комисије ИОНО-а ревизионе комисије и представника инвеститора	Атеље Братислава Стојановића, при Пројектантском заводу ИОНО-а Београда		Stojanović, Bratislav. "Trg Dimitrija Tucovića". <i>Tehnika</i> , br. 10 (1951), str.329-338
1954	Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића (Југословенски, општи, анонимни конкурс) (стигло 7 радова) Рок за предају 01.10.1954.	Михајло Швабић, г Владислав Рибникар, директор листа „Политика“ Драгиша Брашован, арх. Бранислав Којић, арх. Михаило Радовановић, арх. Јосип Сајсел, арх. Едвард Равникар, арх. Ђорђе Шујица, арх. Милош Цврчанин, инж. Ратомир Богојевић, арх. Известиоци: Савка Антоновић, Никола Гавриловић	I награда (450.000) арх. Бранислав Мирковић, апс. Арх. Иван Ђ. Јанковић, арх. Бранко Алексић II награда (400.000) Милан Палишашки, Слободан Јањић, Зоран Петровић III награда (300.000) Група из Урбанистичког пројектног бироа –Сплит: Борислав Калођера и сарадници IV награда (250.000) студ. арх. Јосип Свобода; консултант: арх. Бранислав Мирковић, студ. арх. Јанковић Иван 3 Обештећења (по 120.000) - Урбанистички институт НХР Загреб: Пројектанти: архитекти Владо Ивановић, Мирко Маретић, Радован Мишћевић, Георгије Недељков, са сарадницима - Пројектни биро „Србија“: Пројектанти: архитекти Михаило Митровић, и Радивоје Томић са сарадницима - арх. Бранко Петричић	Народни одбор града Београда	Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића (Записник са закључне седнице Конкурсне комисије)", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига II (1955), стр. 568-572. Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића у Београду", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига I (1954), стр. 426.

1963	Идејно решење реконструкције Славије		"Дирекција за уређење и изградњу градских тргова" Аутори: М. Пантовић и др. инж. В. Божичковић		
1964	Југословенски анонимни конкурс за идејно решење робне куће на Тргу Димитрија Туцовића у блоку између улица Маршала Тита, Бориса Кидрича, Његошеве и Краља Милана (стигло 27 радова)	(Награде нису додељене онако како је расписом предвиђено, Уместо тога, дато је седам откупа, у три ранга)	3 откупа по 1.100.000 дин - арх. Душан Миленковић - арх. Божидар М. Јанковић, арх. Александар Стјепановић, сарадник Александра Стјепановић - арх. Павле Красојевић,, арх. Божидар Хајдин, арх. Стеван Фотирић, арх. Милан Петровић и саветник за конструкцију инж. Сава Вукелић оркуп од 1.000.000 дин 3 откупа од по 900.000 дин	Скупштина града Београда и Дирекција за изградњу и уређење градских тргова	Dragoljub Sinđić, "Povodom konkursa za idejno rešenje robne kuće na Trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd) br. (1964) str. 29-30
1964	Конкурс за идејно решење пословне зграде на Тргу Димитрија Туцовића на углу улица Св. Саве и Булевара ЈНА (ужо анонимни конкурс - 8 учесника)	(Награде нису додељене онако како је расписом предвиђено, Уместо тога, дато три откупа)	3 x откуп - арх. Александар Драгомановић, арх. Доротеа Ложник и арх. Нинослав Јансон - арх. Иво Куртовић (сарадници: арх. Добро Милјевић и консулт. за конст. Ђорђе Злоковић) - арх. Иван Витић са радном групом	Дирекција за изградњу и уређење градских тргова и инвеститор: Пословно удружење "Вагоноград-ња"	Dragoljub Sinđić, «Povodom konkursa za poslovnu zgradu na trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu», <i>Arhitektura urbanizam</i> , br. (1964) str. 50-51
1968	Конкурс за урбанистичко решење потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића	председник: Пранко Пешић, председник Скупштине града Београда чланови: Зденко Колацио , дипл.инж.арх., директор Урбанистичког завода Загреба; Иво Куртовић , дипл.инж.арх., професор Архитектонског факултета у Београду, представник ДАБ-а; Мирослав Марковић , дипл.инж., професор Грађевинског факултета у Београду; Михајло Митровић , дипл.инж.арх., директор "Пројект-биора", Београд; Милорад Пантовић , дипл.инж.арх., професор Архитектоског факултета у Београду; Бранко Петричић , дипл.инж.арх., професор	I и II награда (по 70.000 дин) - Стојан Максимовић и Борко Новаковић - Феђа Кошир, (Љубљана) III и IV награда (по 30.000 дин) -Александар Ђокић, Владимир Петровић и Петар Лукић - Марјан Бежан, Брацо Мушић и Нивес Старц, (Љубљана) I група откупа (по 10.000 дин) - Војислав Мачкић, Димитар Ванов, Рафаил Влчевски, (Скопље) - Мирослав Николић - Владимир Бјеликов, Владимир Божичковић,		"O rezultatima konkursa za urbanisticko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića". <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25. Стојков, Борислав. „Идеје о трансформацији и простора Славије“. <i>Урбанизам Београда</i> (Београд), бр. 55 (1979), стр. 39-44.

		Шумарског факултета у Београду; Јован Секулић , директор Завода за заштиту споменика културе, Београд; Марко Шлајмер , дипл.инж.арх., директор Завода за урбанизам у Љубљани, представник САЈ-а; Иван Таумбан , дипл.инж.арх., професор Архитектонског факултета у Сарајеву, представник Урбанистичког савеза Југославије; Лазар Трифуновић , директор Натодног музеја у Београду; Александар Борђевић , дипл.инж.арх., директор Урбанистичког завода града Београда; Ратко Вујновић , дипл.инж., директор Дирекције за изградњу и реконструкцију града Београда; Леон Кабиљо , дипл.инж.арх., заменик директора Урбанистичког завода града Београда; Јосип Свобода , дипл.инж.арх., Урбанистички завод града Београда	Сима Миљковић, Смиља Каначки, Петар Поповић - Урош Мартиновић II група откупа (по 8.000 дин) - Недељко Боровница - Владислав Ивковић, Ранко Трбојевић, Градимир Боснић III група откупа (по 7.000 дин) - Хранислав Стојановић - Младен Анђел, Иван Питежа, Едвин Шмид, Владо Шобат, (Загреб)	
1977	Конкурс за урбанистичко-архитектонско решење блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве у Београду (Митићева рупа и суседни блок) Позивни и отворени конкурс Позване организације: 1. Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда, 2. "Енергопројект", Београд 3. Институт за архитектуру и урбанизам, Београд 4. Пројектни биро "Архитект", Београд 5. Србијапројект",	<u>председник:</u> инж. Велизар Васић, подпредседник Скупштине града Београда <u>чланови:</u> Братислав Стојановић, дипл. инж. арх. проф. Иван Антић, дипл. инж. арх. проф. Борко Новаковић, дипл. инж. арх. проф. Милорад Ивковић, дипл. инж. грађ. Мр. Платон Рајинац, дипл. грађ. инж. представник Дирекције за изградњу и реконструкцију Београда, Весна Матичевић, дипл. инж. арх. представник Завода за планирање развоја града Београда, Алексеј Бркић, дипл. инж. арх. представник Друштва архитеката Београда, Димитрије Младеновић, дипл. инж. арх. представник Друштва урбаниста Београда представници инвеститора: Богољуб Стојановић, дипл. ецц. Генерални директор ЗОИЛ "Дунав" Драган Пецић, дипл. инж.	у другом кругу конкурса додељено: I награда Софија Ненадовић, Владислав Ивковић, Душанка Менегело-Аћимовић и Надежда Филипон-Трбојевић Остали аутори радова позвани у други круг: 1. Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда, 2. Пројектни биро "Архитект", Београд 3. Институт за архитектуру и урбанизам, Београд	расписивач: Дирекција за изградњу и реконструкцију града Београда (а такође и позвани учесник ???) Antić, I., ur. (1977) Slavija I - prikaz radova konkursa za urbanističko-arhitektonsko rešenje bloka između ulica: Borisa Kidriča, Maršala Tita, Svetozara Markovića i Njegoševe u Beogradu. Beograd: ZOLL "Dunav" Стојков, Борислав. „Идеје о трансформацији простора Славије“. <i>Урбанизам Београда</i> (Београд), бр. 55 (1979), стр. 39-44. Stojanović, B. „Конкурс за урбанистичко-архитектонско решење блока на Славији између улица Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве“, <i>Urbanizam Beograda</i> , br. 48 (1978), str. 54-67.

	11 подручја Слатвије (Ужи (позивни) конкурс)		и Братислав Стојановић - Марјан Чеховин и Драган Урошев откупи (III награда ?) - Светислав Личина и Александар Кошутин - Предраг Ђукић, Бранимир Поповић и Нада Ђукић	1995) Aleksandar Milenković, "Palača u gradu - grad u palači", <i>Čovjek I prostor</i> (Zagreb), br. 4, (1986), str. 16
1992	Позивни конкурс за израду идејног архитектонско - урбанистичког решења пословног објекта Дафимент центра Слатвија у Београду (позивни, неанонимни конкурс)	Председница: Дафина Милановић, председница "Дафимент банке", Заменик председника: академик, прф.арх. Иван Антић, Чланови: инг. Милутин Мркоњић, представник ЦИПа проф.арх. Александар Кековић, представник Друштва архитеката Београда арх. Драгољуб Бакић, председник Друштва архитеката Београда арх. Драган Стаменовић, представник Друштва архитеката Београда проф.др. Миодраг Јањић, представник градског Фонда за грађевинско земљиште, инг. Владимир Депенло, представник скупштине града, арх. Милош Бојовић, представник градског завода за планирање, инг. Душан Николић, представник ЦИПа	I награда (1.800.000 дин. + 1.200.000 дин.) Милан Лојаница 3 x II награда (по 1.800.000 дин. + 800.000 дин.) - проф.арх. Александар Стјепановић и проф.арх. Петар Вуловић, -арх. Спасоје Крунић и арх. Слободан Рајовић, -арх. Радомир Стопић и арх. Зорица Савичић 8 обештећења (по 1.800.000 дин.) - проф.арх. Владислав Ивковић, арх. Софија Ненадовић и арх. Нада Трбојевић, - арх. Бранислав Митровић и арх. Василије Милуновић, - арх. Петар Арсић и арх. Ратко Каролић, - арх. Небојша Мињевић, арх. Душко Филиповски, арх. Богдан Слатвица и арх. Светислав Мартиновић -арх. Бранислав Реџић и арх. Драган Ивановић - арх. Емира Ђелјум-Јовановић са тимом из ЦИП-а -арх. Ратко Каролић - арх. I.M. Goodovitch	"Дафимент банка", Београд, Саобраћајн и институт - ЦИП, Београд, у сарадњи са Друштвом архитеката Београда Распис и резултати конкурса - Архив ДАБ-а, фасцикла 35/1

ЗАЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Претходно приказани резултати истраживања показали су да је конкурсна пракса у Србији, од 1918. године до деведесетих година и распада југословенске федерације, доживела различите фазе - моменте кризе и стагнације али и тренутке процвата. Можемо рећи да статус институције конкурса у Србији у целом овом периоду зависио од општег друштвеног и политичко-економског контекста, али исто толико, и још директније, од ангажовања саме архитектонске струке и њене способности да преко стручних удружења и еснафских организација избори своје место међу цењеним друштвеним професијама.

Питања аутономије архитектонске дисциплине и архитектонског дела у односу на културолошки и друштвено-политички оквир постављали смо истражујући особености конкретних конкурсних догађаја – који су, готово сви листом, истовремено били важни момененти у урбаном животу српске и југословенске престонице. Архитектонски пројекти које смо истраживали дела су превасходно важних актера домаће архитектонске сцене, али и архитектата из других крајева Југославије, као и странаца који су учествовали на међународним конкурсима. Видели смо на који начин конкурсне утакмице у архитектури представљају прилику и потенцијал не само за размену знања и идеја међу архитектима (па тиме играју и незамењиву улогу у обликовању струјања на архитектонској сцени) него и за директни уплив архитектонског дискурса у јавни простор – путем изложби, јавних расправа и путем масовних медија.

Видели смо, на примеру серије конкурса за простор Теразијске терасе, да један архитектонски пројекат има потенцијал да својим аутономним дискурсом изврши снажан утицај на будуће архитектонске поставке, односно на само разумевање и интерпретацију конкретних урбаних проблема и потенцијала. Иако нереализован, победнички пројекат из 1929-30. године је,

као аутентични допринос архитектонске мисли свога времена, ушао у корпус идејног наслеђа архитектуре у Србији и усваја се као референтни дискурс у готово сваком будућем разматрању теме Теразијске терасе. Аутономија архитектуре огледа се у овом случају у томе што једна архитектонска идеја, упркос томе што је заувек остала концепт на папиру, доминантно боји разумевање потенцијала једног градског места, без обзира на све турбулентне измене реалних друштвених, економских и политичких околности у животу града, па најзад и измене у реалном просторну предметне локације и њеног непосредног окружења.

Истражујући потенцијалне манифестације архитектонске аутономије у пољу конкурсне праксе, видели смо да дистанца у односу архитект – клијент, какву у извесном облику обезбеђује конкурсна институција, често не представља довољну гаранцију за избегавање снажног утицаја наручиоца на концепте конкурсних решења. У једном броју анализираних примера, одређени приступ задатом проблему или снажан партикуларни интерес који је инвеститор уткао у распис конкурса код велике већине учесника пресудно је усмерио концепцију архитектонског решења. Такав је, на пример био конкурс за реконструкцију трга Кнежев споменик из 1937. године, или конкурс за решења пословних објеката на месту Митићеве рупе на Славији.

Ипак, иако поменута институционална дистанца према клијенту није поуздан кључ за ослобађање од идеолошког, естетског или другог утицаја, управо код поменутог конкурса из 1937. године, закључили смо да се, у исто време, разумевање конкурса као потенцијалног места за експеримент и истраживање, снажно манифестовало као пут ка аутономним архитектонским доприносима. Креативно пројектантско превазилажење ограничења и апорија конкурсног расписа, које је демонстрира Злоковић у свом конкурсном раду за Трг републике из 1937. године, поврђује тезу да се архитектонска аутономија у конкурсној пракси може манифестовати у коришћењу прилике за експериментисање са разумевањем програма и захтева расписа. Његово наметање модернистичког дискурса о прерасподели

урбаних функција и интегралном пројектовању саобраћаја и грађене форме градског ткива, уз позив да се мора преиспитати разумевање појмова улице и трга у савременом тренутку, јасна су демонстрација употребе архитектонског конкурса за афирмацију идеја, нових или радикалних у односу на конзервативни оквир конкурсног расписа.

Такође, можемо након анализе закључити да сама форма расписа конкурса има потенцијал да одреди у којој мери ће приступ архитеката бити истраживачки, односно да више или мање стимулише архитектонску сцену на иновативни приступ према задатој теми. Тако је акнетни карактер конкурса из 1967-68. године који је за тему имао прикупљање идеја за реконструкцију целог централног потеза Београда, од Калемегдана до Славије, дао је посебну слободу архитектама и урбанистима да понуде урбанистичке концепције за које мисле да би одговарале будућим потребама престонице. Велики број учесника је стога искористио прилику да конципира и прикаже своје виђење просторних и развојних потенцијала појединачних амбијената и да примени узбудљиве архитектонске поставке које у градско ткиво уписују нови дух – трансформишу познате урбане амбијенте у просторе високог урбанитета и ефикасности.

Управо на примеру овде поменутог конкурса можемо потврдити и тезу да архитектонски потенцијал за аутономију такође лежи и у иманентној особини архитектонских пројеката да представљају конструисану реалност, не само захваљујући томе што су ова решења заувек остала нереализована. Раније поменута критика Лефевра да архитект пројектује тако што увек изоставља део реалног, погађа у центар логике архитектонског мишљења. У контексту истраживања особености конкурсне праксе као специфичног дела архитектонског практичног рада, можемо рећи да се аутономни дикурс једног конкурсног пројекта (који обавезно изоставља део реалног да би уместо њега уписао нешто друго) у сусрету са вредносним мерилима конкурсног жирија, а накнадно и са судом шире јавност и клијента,

проверава и преиспитује управо најдетаљније и надубље у тачкама где је елиминисан, измењен или трансформисан онај 'део стварног'.

Овде долазимо до тога да је фаза успостављања вредносних мерила којима жири одабира и препоручује понуђене архитектонске концепције једно сложено поље дијалога између понуђених архитектонских 'конструисаних реалности' и, у неком смислу, репрезентативног суда струке. У највећем броју анализираних примера конкурса, могли смо да закључимо на који начин је текао овај 'разговор архитеката са архитектима', уз суфлирање осталих чланова жирија и евентуално лобирање оних најзаинтересованијих – претставника клијента или инвеститора. Код конкурса из 1929-30. године или оног из 1998. године, такође са темом Теразијске терасе, разумевање којим је био обојен овај дијалог је, сасвим је јасно, пресудно утицао на то да се афирмишу најавангарднија решења. Посебно је јасно у Добровићевом случају, да је упркос снажном (и најзад, погубном) утицају конзервативних схватања средине, пројекат попут његовог, управо заслугом продора саремених архитектонских идеја на локалну архитектонску сцену (односно међу њене одабране представнике) могао бити најбоље пласирани рад.

Такође, након спроведених студија случаја, склони смо да закључимо да се, код целог низа анализираних конкурса, на посебан начин потврдила теза о архитектонском пројекту као самосвојном и делимично аутономном дискурсу, који можемо повезати са Фремптоновим виђењем потенцијала за аутономију архитектуре. Он најпре преусмерава питање о аутономији на питање о томе шта је оно што је иманентна карактеристика и својство архитектуре у односу на друге уметности, а ми бисмо додали и друге праксе. Према његовом виђењу,

најдубљи корени архитектонске аутономије леже овде, неко би могао рећи: не у Витрувијанској тријади класичне догме, него у много дубљој и архаичнијој тријади *земљаних радова* (топографије), *конструкције* (тектонике) и *срца* (типа) као отелотворења институционалне форме. Ова три аспекта омогућавају структурисану

артикулацију дела, како оно прелази од јавног ка приватном и од светог ка профаном, или артикулацију природе, посредоване светлом, гравитацијом и климом, у оквиру тектонике реализоване форме.³⁰⁴

Артикулација архитектонског дела наведеним средствима у условима конкурсне праксе постаје артикулација идеја о простору на нивоу архитектонског пројекта, који затим постаје фокусна тачка у целом јавном догађају конкурсне утакмице. Према Џејмсоновим увидима, које смо раније елаборирали, архитектура, односно архитектонски пројекат, могу да имају улогу 'медијатора' који контрадикције контекста у коме настају, критички транспонују у архитектонску форму.

На основу упоредних анализа конкурсних примера које смо извели, можемо да закључимо да конкурси као јавни догађаји, са архитектонским идејама у своме тежишту, поседују иманентни потенцијал да утицај ових идеја и концепата шире у јавном културном простору. На тај начин они могу да утичу не само на обликовање токова на једној архитектонској сцени, него се у исто време, 'медијаторска' улога архитектонског пројекта (у контексту који смо поменули), у случају конкурсне праксе често показује као његов основни задатак.

Након свега наведеног, треба скренути пажњу да се у општим теоријским закључцима могу прочитати и конкретно применљиве препоруке за развој и унапређење домаће конкурсне праксе и институције архитектонског и урбанистичког конкурса.

³⁰⁴ Kenneth Frampton, "Reflections on the Autonomy of Architecture: A Critique of Contemporary Production", pp. 17-26;

ЛИТЕРАТУРА

Примарни извори:

ЗАКОНИ, УРЕДБЕ И ПРАВИЛНИЦИ (према времену доношења):

„Привремена уредба о оснивању Инжењерских Комора у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 245-LI (1924), стр. 1-4.

„Привремена уредба о овлашћеним инжењерима и архитектима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 245-LI (1924), стр. 4-6.

„Правилник за награде рада овлашћених инжењера и архитеката”, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 223 - LXXII (1928), стр. 906-911.

„Закон о Универзитетима”, *Просветни гласник – службени орган Министарства просвете* (Београд), год. XLVI, бр. 7 (1930), стр. 665-682.

„Закон о заштити ауторског права”, *Технички лист* (Загреб), бр.1 (1930), стр. 12-15

„Закон о радњама”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 262 – LXXXI (1931), стр. 1577-1644

„Уредба Техничких факултета у Београду, Загребу и Љубљани”, *Просветни гласник – службени орган Министарства просвете* (Београд), год. LI, бр. 5 (1935), стр. 554–584.

„Правилник о подели делокруга појединих струка овлашћених инжењера”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 234-LXX (1938), стр. 1178-1183

„Правилник о делокругу апсолвената уметничке академије архитектонске струке”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 234-LXX (1938), стр. 1183- 1184

„Правилник о полагању стручног испита за овлашћене инжењере грађевинске, архитектонске, културтехничке, геодетско-културтехничке, машинске, бродарске и електротехничке струке”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр.234-XLL, (1938), стр. 1162-1169.

„Правилник о бављању конкурса за израду идејних скица за јавне грађевине и о правима учесника (Правилник о конкурсима)”, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 234-XLL (1938), стр. 1174-1178

ДОКУМЕНТА:

”Записник са завршне седнице Оцењивачког суда конкурса за идејно решење партерног уређења централне јавне површине дела ”Теразијске терасе” у Београду, одржане дана 14.12.1998. године са почетком у 16,00 часова”, Архив ДАБ-а, фасцикла 36/1;

”Званични став по питању завршетка конкурса ДД за осигурање ”Европа-Интернационал””, Архив ДАБ-а фасцикла 36/1

Katalog radova sa konkursa za uređenje Terazijske terase u Beogradu, Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1998, nepaginirano

“Opšti, javni, anonimni i pozivni arhitektonsko urbanistički konkurs za izradu idejnog rešenja parternog uređenja centralne javne površine dela “Terazijske terase” u Beogradu”, raspis konkursa. Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1998, Arhiv DAB-a, fascikla 36/1 ANA

Општи јавни и позивни конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење простора Теразијске терасе (од Теразија до Улице краљице Наталије) са анкетним решењем потеза од Теразијске терасе према Савском амфитеатру – каталог радова, Београд: ДАБ, 2007.

Tekstualno obrazloženje konkursnog rada pod šifrom “Šifra” [Milan Lojanica], 1991. Arhiv DAB-a, fascikla 35/1

КЊИГЕ И ЗБОРНИЦИ ТЕКСТОВА:

Вујовић, Бранко. *Београд у прошлости и садашњости*, (Београд: Драганић, 1994)

Маневић, Зоран. *Александар Ђокић архитекта – Личност, амбијент, дело..* Београд: БМГ, 1995.

- Несторовић, Богдан, ур. *Вискошколска настава архитектуре у Србији: 1846-1971: необјављени рукопис*. (Београд : Архитектонски факултет, Министарство за науку и технологију Србије, Плато, 1996)
- Perović, Miloš R. *Srpska arhitektura XX veka: od historicizma do drugog modernizma*, Beograd: Arhitektonski Fakultet Univerziteta u Beogradu (2003)
- Perović, R. Miloš i Zoran Manević, ур. *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda* (Beograd), br. 66-67 (1982)
- Planić, Stjepan, ур. *Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture*. Zagreb: Jugoslovenska štampa. 1932.
- Rajović, Slobodan Mića, *Arhitektura: 33 konkursna projekta*, Beograd: izdavač Slobodan Mića Rajović. 2011
- Сомборски, Милош ет ал. (ур.) *Београд, Генерални урбанистички план 1950*, Београд: Извршни одбор Н. О. Београда, 1951.

ПЕРИОДИКА:

Arhitektura (Ljubljana), *Arhitektura* (Zagreb), *Arhitektura urbanizam* (Beograd), *Београдске општинске новине* (Београд), *Годишњак (Музеја) града Београда* (Београд), *Građevinski vjesnik* (Zagreb), *Urbanizam Beograda* (Beograd), *Izgradnja* (Beograd), *Српски технички лист* (Београд), *Tehnika* (Beograd), *Tehnički list* (Zagreb), *Уметнички преглед* (Београд), *Љовек и простор* (Zagreb).

ЧЛАНЦИ ИЗ ПЕРИОДИКЕ И ЗБОРНИКА :

- Babić, Stanojlo P. „Pozorišni trg“, *Српски технички лист*, 1914, бр. 7,8,9 и 10; поново објављено у Perović, Miloš R. i Zoran Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Beograd), br. 66-67 (1982): str. 55-65.
- Bakić, Ljiljana . „Arhitekta, ko je to, ili – šta je to, ovde i danas“, *Izgradnja* (Beograd), br. 3 (1989), str.29-32.
- „Beograd: Natječaj za Muzej grada“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 2 (1954), str. 64-65.

- Bogojević, Rata. „Povodom konkursa za zgradu Velike jugoslovenske opere u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 22-23.
- „Блокови 45 и 70“, *Урбанизам Београда* (Београд), бр. 30 (1975), стр. 37-38.
- Borisavljević, Milutin. „Kako je konkurs rešio pozorišni trg“ (1937) u Perović, Miloš R. i Zoran Manević (ur.). *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Beograd), br. 66-67 (1982), str. 168-169.
- Милутин Борисављевић, „О урбанистичком проблему Београда“, *Правда* (Београд), 15. март 1937.; ponovo objavljeno u Perović, Miloš R. i Zoran Manević (ur.). *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Beograd), br. 66-67 (1982), str. 136.
- _____, „Крах конкурса за уређење Београда“, *Време* (Београд), 12. јун 1937; ponovo objavljeno u Perović, Miloš R. i Zoran Manević (ur.). *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Beograd), br. 66-67 (1982), str. 163-166.
- _____. „Архитект и послодавац“, *Правда* (Beograd). 10.03.1939., стр. 5
- Бошковић, Ђ(урђе). „Изложба Југословенске савремене архитектуре“, *Време* (Београд), 28. фебруар 1931., стр. 5.
- Vrbanić, Vido. „Projekat Terazijaska terase u Beogradu", *Jugoslavija* (Beograd), sveska 6 (1952), str. 55-57.
- Galić, Dragan, i Hinko Vichra. „Idejna skica za novu zgradu Uprave drž. monopola u Beogradu", *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 3 (1940), str. 26-27.
- Glavički, Milutin. „Konkurs za urbanističko rešenje kompleksa tri stambene zajednice i Trećeg rejonskog centra u Novom Beogradu", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 13(1962), str. 41-42.
- „Graditeljstvo u Petogodišnjem planu", *Arhitektura* (Zagreb) br. 1-2 (1947), str. 4.
- „Грађењем низа палата под аркадама трг би се знатно увећао и улепшао“, *Време* (Београд), 15. септембар 1929., стр.10
- Dobrović, Nikola. „Konkurzni radovi za pozorišnu zgradu u Novom Sadu“. *Arhitektura* (Ljubljana), br. 3 (1931), str. 76-78.
- _____. „Uređenje 'Terase' na Terazijama u Beogradu“, *Arhitektura* (Ljubljana), br. 1/2 (1931/1932), str. 114

- Добровић, Никола. „Теразијска тераса: Један савремени проблем престонице”, *Време* (Београд), 26. и 27. 02.1932.;
- Dobrović, Nikola. „Obnova i izgradnja Beograda – konture budućeg grada”, *Tehnika* (Београд), бр. 6 (1946), стр. 176-186. [ponovo objavljeno u: Perović, Miloš R. i Zoran Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Београд), бр. 66-67 (1982), стр. 180-192].
- „Довршење техничког факултета: највећа зграда по пространству у Београду”, *Време* (Београд), 01.06.1929., стр. 2.
- „Жири је одлучио да се две друге награде доделе арх. г.г. Живку Пиперском и Јовану Јовановићу, Богдану Несторовићу и Јовану Шнајдеру”. *Време* (Београд), 16.05.1929.
- „Zidanje Skadra na Slaviji”, *Glas javnosti* (Београд), 24.10.1999.
- Злоковић, Милан. „Један од предлога за уређење ужег центра Београда”. *Годишњак Техничког факултета Универзитета у Београду* (Београд), стр. 124-129. [поново објављено у: Miloš R. Perović i Zoran Manević (ur.), *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, (Београд), бр. 66-67 (1982): стр. 174-178].
- Здравковић, Иван. „Исход конкурса за београдску оперу”, *Уметнички преглед* (Београд), бр. 4-5 (1940), стр 144-148.
- Владислав Ивковић и Б. Крашевац, „Пројектовање стаклене фасаде објекта Славија I у Београду”, *Изградња* (Београд) бр. 7 (1982), стр.15-20.
- „Idejno rešenje robne kuće na Trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu”, *Arhitektura urbanizam* (1964) стр. 29-30.
- "Из живота града Београда: Конкурс за израду идејног плана за изградњу београдског сајмишта", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига I (1954), стр. 416-425.
- „Из живота града Београда”, *Годишњак музеја града Београда*, књ. II (1954), стр. 412-426.
- „Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића у Београду”, *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига I (1954), стр. 426-433

- „Из живота града Београда: Конкурс за израду идејне скице за нову зграду Музеја града Београда (Извештај оцењивачког суда о прегледу и оцени поднетих радова)", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига II (1955), стр. 558-568.
- „Izvadak iz zapisnika žirija za idejni projekat Narodne banke u Novom Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 29-33.
- „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Алберта, Кнез Михаиловој и Краља Милана", *Београдске општинске новине*, год. LV, бр. 4–6 (1937) (Београд), стр. 324–338.
- „Internacionalni natječaj za novu zgradu Državne opere u Beogradu", *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 4 (1940), str. 42.
- Јањић, Слободан. „О карактеристикама првонаграђеног пројекта на Конкурсу за уређење Трга републике у Београду" *Преглед архитектуре*, бр.4-5 (јули, 1955), стр. 110-114.
- „Један административно-технички спор око пројектоване палате Народног универзитета", *Време* (Београд), 20. март 1929., стр. 9.
- Jelovac, Bojana. „Šteta što Slavija nije centar", *Blic*, 04.06.2007
- Jovanović, Tanja. "Beogradska opera", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 67 (1971), str. 14-39.
- K., L. „O konkursu za urbanističko rešenje gradskog centralnog poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića u Beogradu", *Urbanizam Beograda*, (1968), str. 5-7.
- Kara-Pešić, Živojin. „O praksi konkursa iz oblasti uređenja prostora". *Izgradnja* (Beograd), br. 12 (1977), str. 29-41.
- Karamata, Kosta i Borivoje Anđelković, „Terazijska terasa i terazijski prostor: o jednoj neostvarenoj ideji", *Архитектура урбанизам* (Београд), br. 21 (1963), str. 42-43.
- Kovaljevski, Đorđe. „O uređenju Terazijske terase u Beogradu", (1930) u *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, Miloš R. Perović i Zoran Manević, ur, (Beograd), br. 66-67 (1982) str. 109 -111.

- Kojić, B. „Pred novim pravilnikom za natječaje”. *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 10 (1938), str. 152-155.
- "Конкурс за идејно решење Трга Републике у Београду – Записник са завршне седнице Конкурсне комисије", *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига II (1955), стр. 579-584.
- „Konkurs za privremeno uređenje Trga republike”. *Komunikacija* (Beograd) br. 13 (1983), nepaginirano
- „Konkurs za tipove bioskopa“, *Tehnika* (Beograd), br. 1 (1947), str. 19-22.
- Košir, Feđa. „Uz projekat rekonstrukcije centra Beograda”, *Arhitektura* (Zagreb) br. 99-100 (1968) str. 45
- Максимовић, Бранко. „Измена регулације Позоришног трга”, *Политика* (Београд), 31. децембар 1930.; поново објављено у Petrović, R. Miloš i Zoran Manević, ur. *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda* (Beograd), br. 66-67 (1982), str. 103-104.
- Maksimović, Stojan i Borko Novaković, „Razmišljanja na temu o širim koncepcijama prostorne organizacije Beograda”, *Arhitektura* (Zagreb) br. 99-100 (1968) str. 42
- „Mali stadion u Beogradu“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 28-32.
- Macura, Milorad. „Zapisi na marginama pravilnika o konkursima“, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br.16 (1962), str.51;
- _____. „Problematika naše arhitekture u svetlosti konkursa za zgradu Predsedništva vlade FNRJ”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), str. 3-17.
- „Međunarodna unija arhitekata – Paris. Pravilnik međunarodnih konkursa arhitekture i urbanizma”, *Urbanizam i arhitektura* (Zagreb), br. 5-8 (1951), str. 129-131.
- M(inić), (Oliver). „Konkurs za zgradu Moderne galerije u Beogradu”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 1 (1960), str. 33.
- Минић, Оливер. „Реконструкција централног дела Београда”, у Сомборски, Милош и др. (ур.) *Генерани урбанистички план 1950.* (Београд: Извршни одбор Н. О. Београда, 1951),стр. 135-136

- Milenković, Aleksandar. "Palača u gradu - grad u palači", *Čovjek i prostor* (Zagreb), br. 4, (1986), str. 16
- Milenković, Branislav. „Tri pogleda na beogradski “fin de siècle”“. *Izgradnja*, br. 7 (1989), str. 34-38
- Mitrović, Mihailo. “Za velike teme – veliki stvaraoci”, *Forum* (Beograd), br.7 (1991), str. 5.
- Младеновић, Димитрије. „Теразијска тераса: јавни конкурси – чинилац архитектонске струке”, *Форум*, бр. 20 (1993), стр. 4.
- Mladenović, Milorad. “Comments on (“Saopštenja”) of the New School (of Architecture)”, *Serbian Architectural Journal* (Belgrade), No. 3 (2011), str. 37-78.
- Momčilović, D(ragoljub). „Konkurs za zgradu reprezentativnog hotela”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), str. 26-27.
- „Музеј ваздухопловства у Београду“. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 59 (1970), str. 58-59.
- „Награде за идејну скицу Теразијске терасе“, *Политика* (Београд), 15.јун 1930., стр. 6.
- „Natječaj za idejni projekt Jugoslavenskog paviljona na izložbi u Bruxellesu 1958. god.“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-6 (1956), str. 67.
- „Natječaj za idejno rješenje zgrade Muzeja revolucije naroda Jugoslavije“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 5-6 (1961), str. 19-24.
- „Natječaj za novu zgradu Drž. monopola u Beogradu“, *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 3 (1940), str. 25-26.
- „Natječaj za Olimpijski stadion na Banjici u Beogradu –1947“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 20-27.
- „Nacrt za ustav Udruženja inženjera i arhitekata Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Технички лист* (Загреб) год. I, бр.1, (1919), str. 2.
- „Општински дом и Теразијска тераса“, *Политика* (Београд), 10. децембар 1927.
- „O rezultatima konkursa za urbanisticko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića“. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25.

- Ostrogović, Kazimir. „Povodom natječaja za Vojni muzej u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 3-4 (1950), str. 3-19.
- Пантовић, Милорад. „Ново београдско сајмиште“. *Годишњак Музеја града Београда* (Београд), књига IV (1957), стр. 597-612.
- Petričić, Branko. „O konkursu za zgradu Koncertne dvorane u Beogradu", *Tehnika* (Beograd), br. 5-6 (1949), str. 193-197.
- Petričić, Branko i Vladimir Hruška. „Veliki stadion u Beogradu", *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 26-28.
- Petričić, Branko. „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25.
- Petrović, Zoran B. „Trg Republike", *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 21 (1963), str. 30-35 i 56-57.
- Поповић, Бранко. „Како ће изгледати Теразијска тераса? ", *Политика* (Београд), 31. децембар 1930.
- Поповић, Жорж. "Теразијска тераса", *Форум* (Београд), бр. 21 (1993), стр. 7.
- „Pravila za raspisivanje stečaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“. *Tehnički list* (Zagreb), br. 6 (1921), str. 65-67.
- „Pravila za raspisivanje stečaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“. *Tehnički list* (Zagreb), br. 7 (1921), str. 78-81.
- „Pravila za raspisivanje stječaja (utakmica) u oblasti arhitekture i inženjerstva“, *Tehnički list* (Zagreb), br. 1-2 (1922), str. 6-11.
- „Predlog za reorganizaciju projektantske službe“, *Urbanizam i arhitektura* (Zagreb), god. IV (1950), str. 67-69.
- „Prikaz prvonagrađenih radova na konkursu za idejno rešenje stambenog kompleksa na Novom Beogradu raspisanom 1. IX 1958 (Izvod iz izveštaja ocenjivačke komisije), *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 2 (1960), str. 10-12.
- „Радови на Техничком факултету, највећој згради на Балкану, довршени су“. *Време*, 22.10.1929, стр. 7.
- Ravnikar, Edvard i Branko Kosmut. „Reprezentativni hotel v Beogradu“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 44-45.

- „Расписивање конкурса за уређење Теразија”, *Београдске општинске новине*, год. LV, бр. 1-3, (јануар-март, 1937), стр. 160-161.
- ”Резултати конкурса за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик”. *Београдске општинске новине* (Београд) 4–6 (1937), стр. 338-340.
- „Rezultat konkursa za Veliki stadion u Beogradu”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 39.
- „Rezultati natječaja za zgrade CK KPJ, Pretsjedništva vlade FNRJ i reprezentativnog hotela u Beogradu”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 60.
- Ribnikar, Vladislav. „Izvjestaj komisije za ocjenu idejnih skica za Veliku jugoslavensku operu u Beogradu”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 15-21.
- Savez arhitekata Jugoslavije. „Pravilnik o konkursima iz oblasti arhitekture i urbanizma”. *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 53-54 (1969), u formi dodatka (nepaginirano)
- Seissel, Josip. „Osvrt na protekle arhitektonske natječaje”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 67-69.
- „Sekcija Beograd Udruženje J.I.A. „Sekcija Beograd Udruženja Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekata raspisuje stečaj za izradu skica za svoj novi dom“. *Tehnički list* (Zagreb), бр. 3 (1923), str. 20.
- Sindić, Dragoljub. „Povodom konkursa za poslovnu zgradu na trgu Dimitrija Tucovića u Beogradu”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. (1964) str. 50-51.
- Skopin, Igor. „Mali stadion u Beogradu (uz projekat na strani 28)“, *Arhitektura* (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 38-39.
- С, Б. ”Теразијска тераса - Београд”. *Tehnika*, br. (1951), стр. 200-202.
- Stojanović, Bratislav. „Konkursi za Dom centralnog komiteta KPJ i zgradu Predsjedništva vlade FNRJ”, *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 69-71.
- _____. „Trg Dimitrija Tucovića”. *Tehnika*, br. 10 (1951), str. 329-338.

Stojanović, Bratislav. „O nekim pitanjima arhitekture kod nas. Povodom konkursa za tipove školskih zgrada na selu”, *Tehnika* (Beograd), br. 5-6 (1949), str. 186-192.

_____. „O nekim pitanjima tehničkog projektovanja kod nas”, *Tehnika* (Beograd), god.VIII, br. 2 (1953), str. 183.

_____. „Konkurs za urbanističko – arhitektonsko rešenje bloka na Slaviji, između ulica: Borisa Kidriča, Maršala Tita, Svetozara Markovića i Njegoševe ulice”, *Urbanizam Beograda*, br. 48 (1978), str. 54-67.

Stojanović, Bratislav i Vladimir Pešić. „Odluka Ocenjivačkog suda Konkursa za novu zgradu Radio-televizije Beograd o dodeljivanju nagrada, otkupa i obeštećenja”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 11-12 (1961), str. 69.

Стојановић, Братислав. „Организација инжењера и техничара Београда у социјалистичкој Југославији”, *Годишњак града Београда*, књ. XVI (1969), str. 169-175

Stojkov, Borislav. „Ideje o transformaciji prostora Slavije”, *Urbanizam Beograda* br. 5 (1979), str. 39-44.

„Terazijska terasa”, *Forum* (Beograd), br.7 (1991), str. 6

Turina, Vladimir, i Hinko Gottwald. „Natječajna osnova za idejnu skicu nove zgrade Državne opere u Beogradu”, *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 4; br. 5 (1940), str. 43-44; 49-54.

„Uslovi konkursa za zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i za zgradu Predsedništva vlade Federativne narodne republike Jugoslavije”, *Tehnika* (Beograd), br. 11-12 (1946), str. 339-342; 353.

"Uvodnik", *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 3.

Haberle, Marjan, i Hinko Bauer. „Palača Uprave drž. monopola, Predsjedništva vlade i Drž. katastra u Beogradu”, *Građevinski vjesnik* (Zagreb), br. 5 (1937), str. 65-68.

Hećimović, Mijo. „Terazijska terasa u Beogradu”, u Stjepan Planić, ur. *Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture. Zagreb: Jugoslovenska štampa, 1932.* str. 82-84.

Секундарни извори:

Књиге и зборници текстова:

Aureli, Pier Vittorio. *The Project of Autonomy: Politics and Architecture within and against Capitalism*. NYC, New York: Princeton Architectural Press, 2008.

Blagojević, Ljiljana. *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*. Cambridge-London: MIT Press., 2003.

Благојевић, Љиљана. *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2005.

_____. *Нови Београд: Оспорени модернизам*. Београд: Завод за уџбенике: Архитектонски факултет Универзитета у Београду: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007.

Бобић, Милош (ур.). *Истраживања трга Републике за потребе реконструкције Народног позоришта, Београд*. Београд: ЦЕП. 1986.

Vidler, Anthony. *Histories of the Immediate Present: Inventing Architectural Modernism*. Cambridge, Mass: MIT Press, 2008.

Вуксановић-Мацура, Злата. *Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног*. Докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Архитектонском факултету. 2014.

Гордић, Милојко. "Сала Мира' у Београду", *Наслеђе* (Београд), бр. 1(1997), стр. 145-150.

Đimić, Ljubodrag. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941., Deo III - Politika u stvaralaštvu*. Beograd: Stubovi kulture, 1997.

Живанчевић, Јелена. *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.

- Zagari, Franco. ed., *Bibliotheca Alexandrina, International Architectural Competition*. Paris: UNESCO, (1990)
- Jameson, Frederik. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke Universiti Press, 1991.
- Кojiћ, Бранислав. *Друштвени услови развiтка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*. Београд: Српска академија наука и уметности. 1970.
- Vladimir Kulić, *Land of the In-between: Modern Architecture and the State in Socialist Yugoslavia, 1945-65*, Doctoral dissertation, presented to the Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin, 2009.
- Lefevre, Anri. *Урбана револуција* (1970) Prevod: Mirjana Vukmirović-Mihailović. Beograd: Nolit, biblioteka Sazvežđa, 1974.
- Lefebvre, Henry. *Production of Space* (1974) Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991.
- _____. *Writings on the Cities* Translated and edited by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas. Oxford: Basil Blackwell, 1996.
- Lipstadt, Hélène, ed. *The Experimental Tradition. Essays on Competitions in Architecture*. New York: The Architectural League of New York, Princeton Architectural Press, 1989.
- Лујак, Михаило. *Промена парадигме архитектонско-урбанистичких концепата на објектима културе у процесу конституисања југословенског културног простора у периоду од 1947. до 1974. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.*
- Malmberg, Catherine, ed. *The Politics of Design: Competitions for Public Projects*, NY: Policy Research Institute for the Region at the Woodrow Wilson School at Princeton University, the Princeton University School of Architecture, and the Van Alen Institute, 2006.
- Manević, Zoran. *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 1979.

- Милинковић, Марија. *Архитектонска критичка пракса: теоријски модели*. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.
- Petranović, Branko. *Istorija jugoslavije, knjiga III - Socijalistička Jugoslavija 1955-1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Perović, R. Miloš. *Srpska arhitektura XX veka: od Istorizma do drugog modernizma*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2003.
- Perović, R. Miloš i Spasoje Krunić, ur. *Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike*. Beograd: Arhitektonski fakultet, Muzej nauke i tehnike, Muzej arhitekture, 1998.
- Prmerl, Tomislav. *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*. Zagreb: Nakladni zavod matice Hrvatske, 1990.
- Silver, Nathan. *The Making of Beaubourg - A Building Biography of the Centre Pompidou. Paris*. Cambridge Mass: MIT Press. 1994.
- Soja, Edward. *The Thidspace, Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell.1996.
- Soja, Edward. *Postmetropolis: Cultural Studies of Cities and Regions*. Victoria, Australia: Blackwell Publishing. 2000.
- СТИЈОВИЋ, МИЉА. *Музеј Томе Росандића у Београду*, Докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Филозофском факултету (2015.), стр. 43.
- Tafuri, Manfredo. *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development* (1973). Cambridge, Mass.: MIT Press. 1976.
- Frempton, Kenet. *Moderna arhitektura: kritička istorija. Treće izdanje: izmenjeno i dopunjeno* (1997) Beograd: Orion. 2004.
- Harvey, David. *The Condition of Postmodernity*. (1990) Malden, MA: Blackwell Publishing. 2008.
- Hayes, K. Michael, ed. *Architecture Theory Since 1968*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 2000.

_____. *Architecture's Desire, Reading the Late Avant-Garde*. Cambridge, Mass: MIT Press. 2010.

Horvat, Branko. *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije - problemi, teorije, ostvarenja, propusti*. Beograd: Institut ekonomskih nauka. 1970.

Colomina, Beatriz. *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*. Cambridge Mass.: MIT Press. 1996.

Whiteley, Nigel. *Reyner Banham: Historian of the Immediate Future*. Cambridge Mass: The MIT Press. 2002.

https://books.google.rs/books?id=SZxO8MoWBBIC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, приступљено 18.08.2016.

Чланци из периодике и зборника текстова:

Babić, Ljiljana. „Arhitekt Nikola Dobrović, 12.II 1897-11.I 1967”, *Arhitektura urbanizam* (Beograd) br. 43 (1967), str. 22-31.

Банковић, Весна. „Нова зграда Министарства грађевина Краљевине Југославије”. *Наслеђе* (Београд), бр. 6 (2005), стр. 163-174.

Blagojević, Ljiljana. “Chapter 15. Novi Beograd: Reinventing Utopia, in: *Urban Revolution Now: Henri Lefebvre*” in *Social Research and Architecture*. Edited by Łukasz Stanek, Christian Schmid and Ákos Moravánszky. Farnham, London: Ashgate, 2014. pp. 301-318.

_____. “The Residence as a Decisive Factor: Modern Housing in the Central Zone of New Belgrade”, *Architektúra & urbanizmus: journal of architectural and town-planning theory*, vol. 46, no. 3-4, (2012), pp. 228-249.

_____. “The Problematic of a ‘New Urban’: The Right to New Belgrade”, in: Sabine Bitter, and Helmut Weber, eds. *Autogestion, or Henri Lefebvre in New Belgrade*. Vancouver: Fillip Editions, and Berlin and New York: Sternberg Press, 2009, pp. 119-134.

Вуксановић Мацура, Злата. „Емил Хопе и Ото Шентал: Мало познат пројекат за Теразијску терасу”, *Наслеђе* (Београд), књ. XIV (2013), стр. 155-169.

- Ghirardo, Diane Y. "Manfredo Tafuri and Architecture Theory in the U.S., 1970-2000", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT) Vol. 33: *Mining Autonomy* (2002), pp. 38-47
- Ђокић, Владан. „Морфолошка истраживања у урбанизму”. *Arhitektura i urbanizam*, br. 20-21, str. 61-72.
- Evans, Robin. "Architectural Projection", in Eve Blau and Edward Kaufman, eds., *Architecture and Its Image – Four Centuries of Architectural Representations*. Canadian Centre for Architecture: Montreal, (1989), str. 21
- Ибрајтер-Газибара, Бојана. „Архитектура зграде Техничког факултета у Београду”. *Наслеђе* (Београд) бр.7 (2006), стр. 69-85.
- _____. „Прилог проичавању Дома штампе у Београду”. *Наслеђе* (Београд) бр. 15 (2014), str. 85-97.
- Игњатовић, Александар. „Дом југословенских инжењера и техничара у Београду“ *Наслеђе* (Београд), br. 7 (2006), str. 87-118
- Jameson, Fredric. "Architecture and the Critique of Ideology" (1982), in Hayes, K. Michael (ed.), *Architecture Theory Since 1968*. Cambridge: MIT Press (2000), pp. 440-461.
- Кадиевић, Александар. „О архитектури београдске палате „Реунионе””. *Зборник Музеја примењене уметности* (Београд) бр. 9 (2013) str. 127-139
- Knežević-Popović, Dragana. "Istorija slobodnih profesija – od artes liberales do savremenog doba". *Strani pravni život – list Instituta za uporedno pravo* (Beograd), br. 2/2008, str. 7-28.
- Kovačević, Bojan. „Slav(ij)a i kako je steći: Developeri u Podmoskvlju II”, *Komunikacije* (Beograd) br. 83 (1992), nepaginirano
- Larson, Magali Sarfatti. "Architectural Competitions as Discursive Events", *Theory and Society*, Vol. 23, No. 4 (1994), pp. 469-504
- Lipstadt, Hélène. "Are Competitions Populist? A Bourdieusian Alternative Perspective", y Michael Shamiyeh, ed. *What People Want: Populism in Architecture and Design* (Basel: Birkhäuser, 2005), pp. 133-149.

- Максимовић, Бранко. „Естетичка схватања композиције центра Београда почетком 20. Века”, *Годишњак града Београда*, књ. XIV (1967), стр. 81-98
- _____. „Вредности Генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање”, *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980): стр. 239-269.
- Маневић, Зоран. „Београдски архитектонски модернизам, 1929-1931”. *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVI (1979): стр. 209-235.
- _____. „Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)”. *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980): стр. 271-279.
- _____. „Zagreb-Beograd 1912-1941”. *Čovjek i prostor* (Zagreb) br.10 (1983), str. 31.
- Martin, Reinhold. "Critical of What? Toward a Utopian Realism", *Harvard Design Magazine* (Cambridge, Mass.), Vol. 22 (2005)
- Mertins, Detlef. "Design After Mies". *ANY: Architecture New York, No. 24, Design After Mies: Boxing the Long Shadow at IIT* (1999), str. 14-19
- Матејић, Марко. „Прилог проучавању зграде генералштаба архитекте Николе Добровића: концепт и искуство простора”. *Наслеђе* (Београд), бр. XIII (2012), стр. 167-183.
- Мецанов, Драгана. "Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970. године, *Наслеђе* (Београд) бр. 10 (2009), стр. 113-140.
- Михајлов, Саша. „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века”. *Наслеђе* (Београд), бр. 12 (2011), стр. 91-116.
- Михајлов, Саша и Биљана Мишић. „Палата главне поште у Београду”, *Наслеђе* (Београд), бр. 9 (2008), стр. 239-264.
- Недић, Светлана В. „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године”, *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXIV (1977)

- Бранко Петричић, „Пробелми урбанистичког развоја (уз пример Београда)”, *Годишњак града Београда*, књ. XXIX (1982), 151-161.
- Richardson, M. "Architectural Drawings: Problems of Status and Value". *Oxford Art Journal*. Vol.5, No. 2, Architecture (1983), pp. 13-21
- Rowe, Colin. "Bibliotheca Alexandrina: An Also Ran?", *ANY: Architecture New York*, No. 7-8, *Form Work: Colin Rowe* (1994), str. 52-57.
- Schluntz, Roger L. „Design Competitions: For Whose Benefit Now?“. *Journal of Architectural Education*, Vol. 35, No. 4, "Design Competitions"(1982), str. 2-9
- „Slavija kroz istoriju”. *Urbanizam Beograda*. br. 5 (1979), str. 12-28.
- Somol, Robert and Sarah Whiting. "Notes around the Doppler Effect and other Moods of Modernism", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 33 (2002), pp. 72-77
- Tafari, Manfredo. "L'Architecture dans le Boudoire: The language of criticism and the criticism of language" (1974), in K. Michael Hays (ed.), *Oppositions Reader*. NY: Princeton Architectural Press. 1998. pp. 291-316
- _____. "Toward a Critique of Achitectural Ideology"(1969), in K. Michael Hayes (ed.), *Architecture Theory Since 1968*. Cambridge, MIT Press. 2000, pp. 2-35.
- Frampton, Kenneth. "Reflections on the Autonomy of Architecture: A Critique of Contemporary Production", u Ghirardo, D., (ed.) *Out of Site: A social Criticism of Architecture*. WA: Bay Press. 1991, str. 17-26.
- Harvi, Dejvid. „Pravo na grad” (2008) u Leo Kovačić, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić i Vesna Vuković (urednici), *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Zagreb: Centar za nezavisnu kulturu i mlade, 2008.
- Hays, K. Michael. "Critical Architecture: Between Culture and Form". *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 21 (1984), pp. 14-29.
- Hays, K. Michael and Lauren Kogod, "Twenty Projects at the Boundaries of the Architectural Discipline in Relation to the Historical and Contemporary Debates

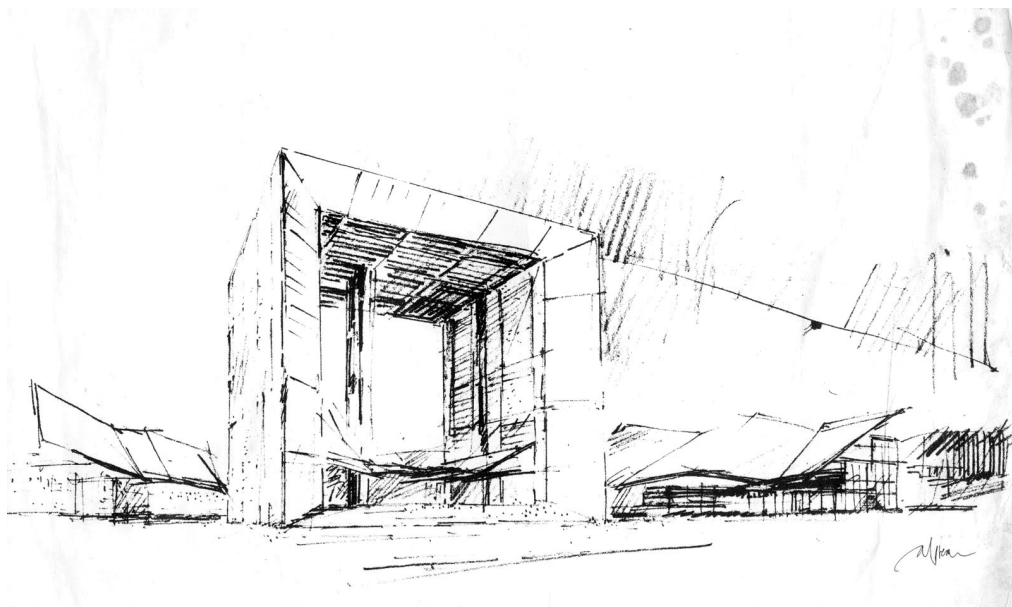
over Autonomy", *Perspecta: The Yale Architectural Journal* (New Haven, CT), Vol. 33: *Mining Autonomy* (2002), pp. 54-71.

Церанић, Милица. „Историја и архитектура палате „Албаније“ у Београду“, *Наслеђе* (Београд), br. 6 (2005), стр. 147-162.

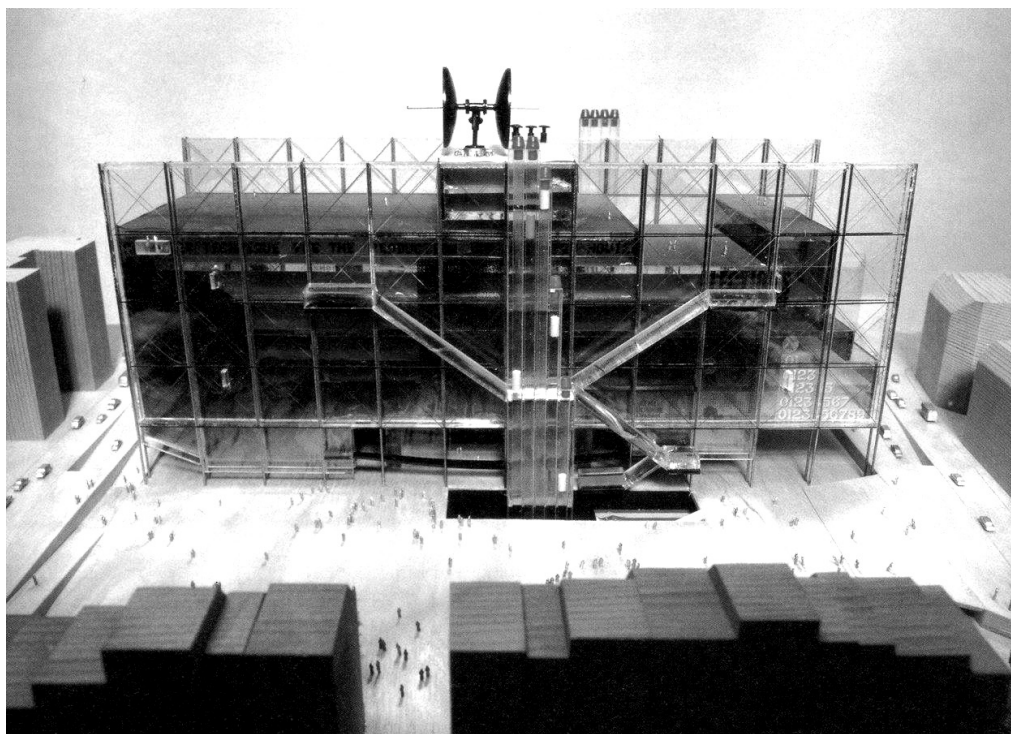
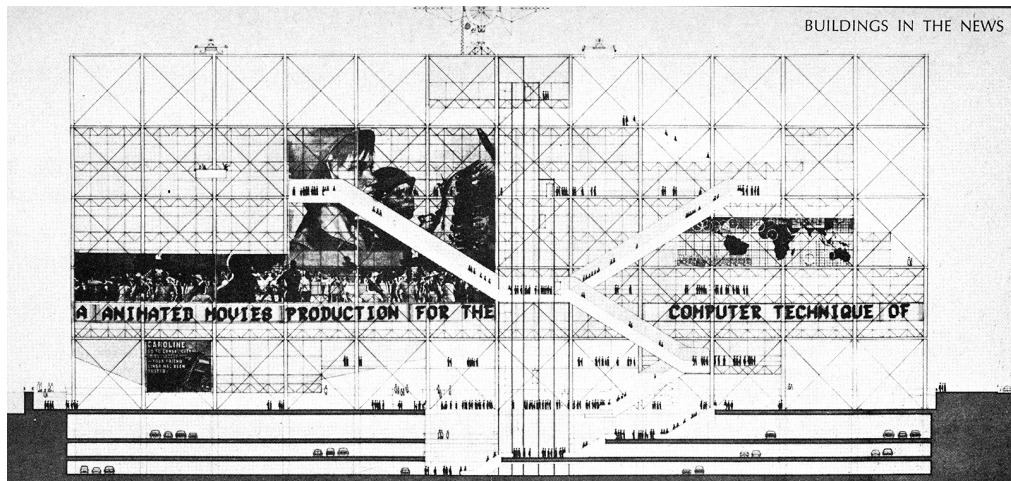
Cohen, J. L. Le Corbusier's Centrosoyuz in Moscow, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, Vol. 5, No. 1, Special Issue on the Preservation of Soviet Heritage, (2008) str. 52-61.

Grozdana Šišović, "Dwelling in Block 61 - Potentials and limitations of an architectural competition", u Mako Vladimir, et al, editors, *VOL II - Housing development in Serbia in context of globalisation and integrations. Methods and tendencies*, (Belgrade: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski Fakultet: Beograd, 2012), pp. 191-206.

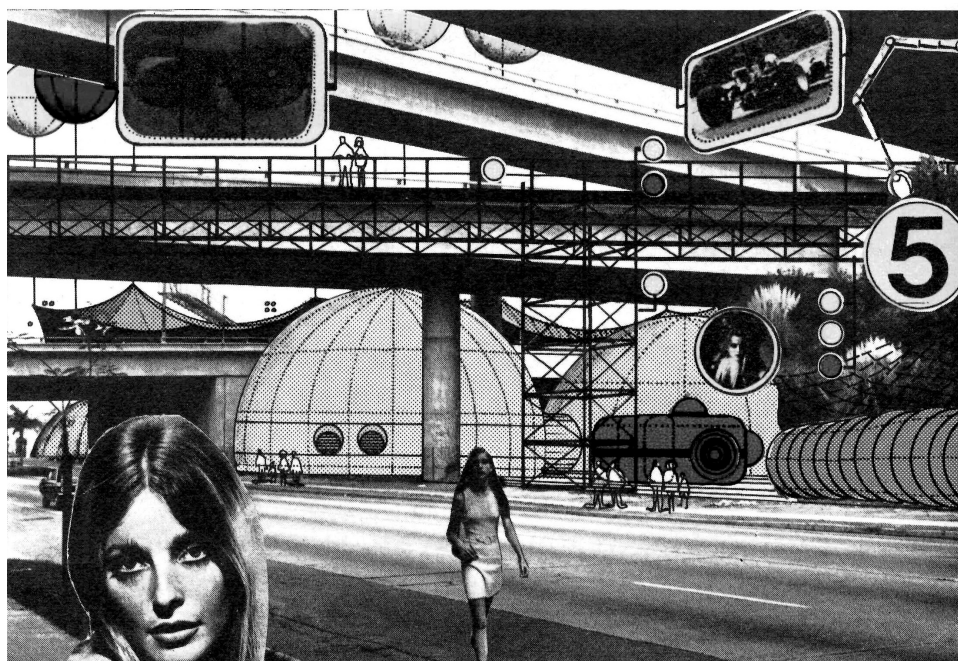
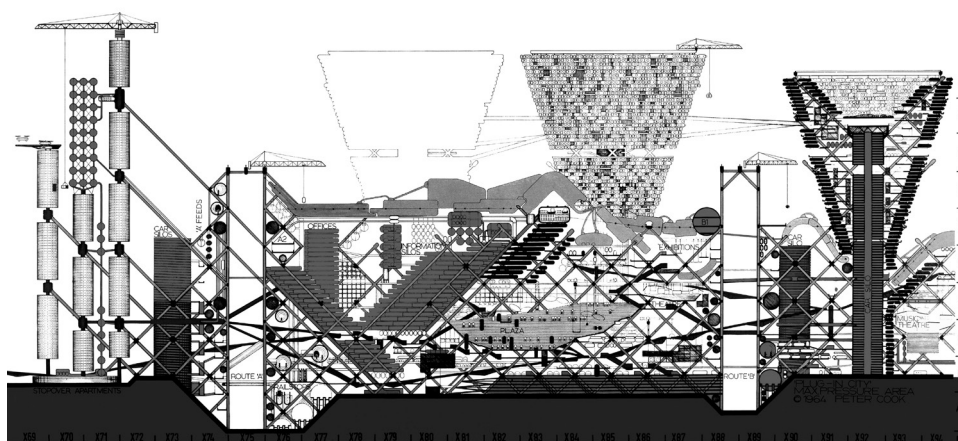
ИЛУСТРАЦИЈЕ

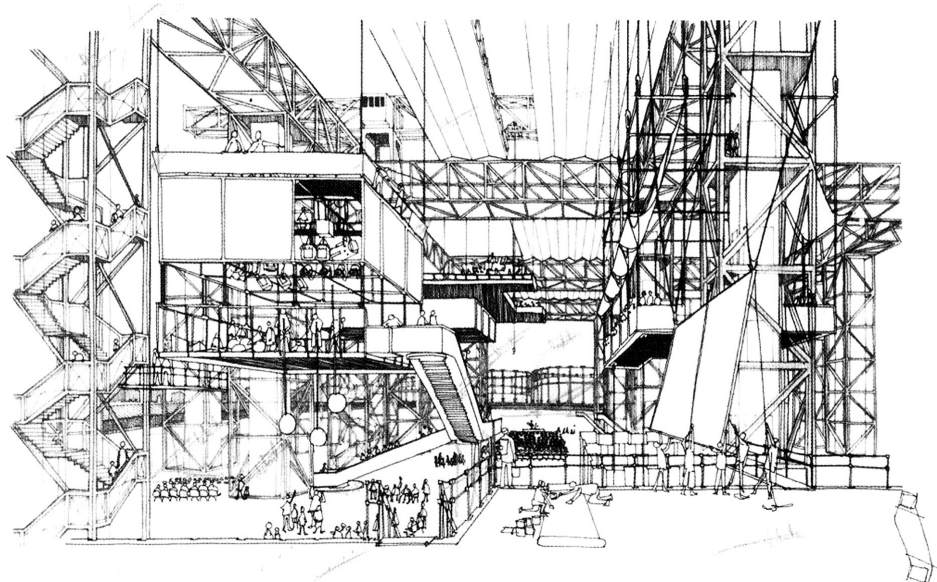
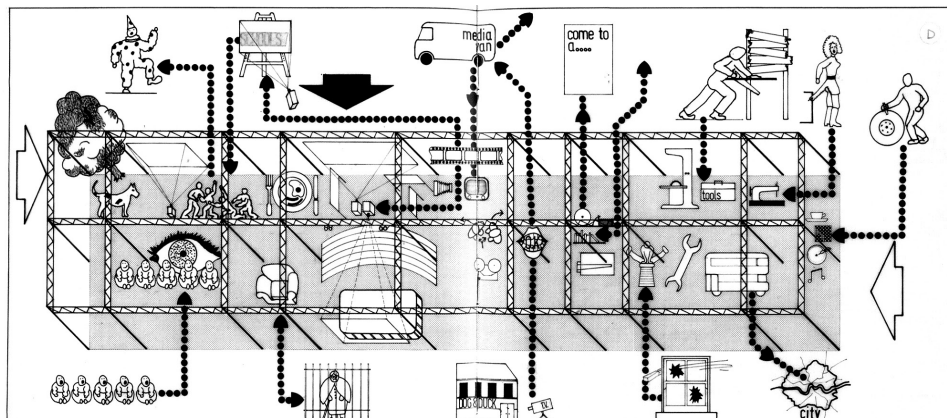
[Слика 1.3.1] Ото фон Шпрехелсен (Otto von Spreckelsen), Кула Дефанс, конкурсни пројекат, 1983. Извор: http://3.bp.blogspot.com/_GEhmhxA0SI/THSe7LxcQTI/AAAAAAAAABfc/acqWMgT-TiS8/s1600/Scan10318cr.jpg

[Слика 1.5.1] Ричард Роџерс (Richard Rogers), Ренцо Пјано (Renzo Piano) и Ђанфранко Франчини (Gianfranco Franchini), Центар Жорж Помпиду, конкурсно решење, макета и изглед, 1970-71. http://i.rndrd.com/cdn/farfuture/0g0GH3m-a_94qTP0zwoFeEf7swPU5SvYjFWJXiiDs/mtime:1466351996/i/styles/full/public/1971-Piano%2BRogers-Architectural_Record-Oct-45-web.jpg?itok=Kot51SNQ <http://www.inexhibit.com/wp-content/uploads/2013/12/Centre-Pompidou-Paris-model-Piano-Rogers.jpg>

[Слика 1.5.2] Пројекти групе Архиграм Извор: http://pencil.com/files/U_2_280033516082_archigram_pictaхр.jpg http://www.pencil.com/files/U_2_972515133292_1964ArchigramInstantCity3.jpg

[Слика 1.5.3] Седрик Прајс (Cedric Price), Fun Palace. Извор: <https://unamaquinalectoradecontexto.files.wordpress.com/2011/08/cedric-price-fun-palace-3.jpg> <http://www.3nta.com/wp-content/uploads/2015/12/02-cedric-price.jpg>

Државни чиновници у Чехо-словачкој добиће тринаесту плату

Праг, 17 јуна.

За ових неколико недеља, колико још протиче до летњег одмора, Парламент ће свршити само најужујемо ствари, а све остало да ће одложити на јесенску сесию. Избор штабла, која ће се узети у претрес, сачињава данас главни предмет савезовања у министарствима и појединим странкама коалицијом. Једно од главних питања је сачињавање самоуправних финансија, т. ј. финансијско економије општина и срепова. С тим питањем је у недељној сесии узбуњено пореза на вино, јер тај приход треба да се употреби да одржава финансија самоуправних тела. Ово питање било је веома спорно и сада је решено компромисом на тај начин, што ће нови закон садржати одредбе, које ће омогућити да нови порез доноси и поповише цено вина.

Исто тако је важан проблем нових државних службеница у области финансија (сва бољашна ре-нумерација). О том питању се воде преговори већ неколико недеља. Не само социјалистичка, него и грађанска странка, које имају у својим редовима велик проценат државних намесника, наглашавају да се испуни обавеза дано државним чиновницима и службеницима. Сува потреба за њим је врло ститна и износи неколико стотина милиона круна, а досада није осигу-рана новим државним приливима. Министар финансија др. Бугашичово да да свој прилог на нове податке својим не биту осигурања потпуно покриве: парламентарна странка, међутим, устручавају се да да брзо повозаре нове порезе територијалног садржаја у општој економској кризи, која је захватила и пољопривреду, и индустрију.

Али нема сумње ве још у програму рада летње сесии уни и питање је решено иста државна служба, као и новинарства инвентарске рачуна, а могуће и земљана одговарају порезу на промет. Све остало је још у питању.

Крвава братска туча

Петровац, 16 јуна.

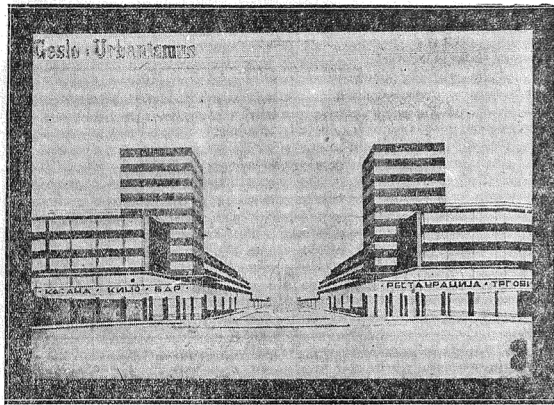
Прекојуче око 4 часа по подно дојурно је у петровачку ореду бољачину Богдан Петровић, на селу Бачкова, а сам зрва улетео у оредовања, у коме је десетко његово умно боловани отаи. Пошто је на бругу гу испрваило ому да је у селу извршено једно тешко убиство, идући био се брзо одатле и стигао правао у оредово начество, где се предао властима. Ова зучава вост утипаила је јаво на умно поремећеног старца и његова болест одједном кренула на горе.

У полицији је Богдан на саслушању изјавио, да је убио Радивоја Милошевића, свога брата од стрица и у селу око једне стале.

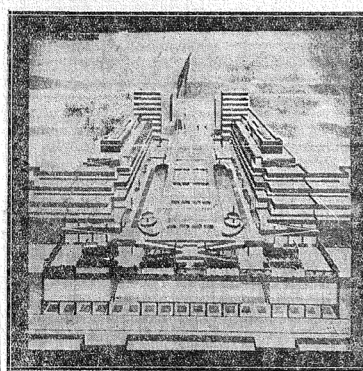
У планини више самога села, Богдановић имало провали једна од екс стале, којом се служила Радивојева родбина и туца година стојала на извор. Спор око провала том стале дигира од неколико година раније, а у последње време тешко је био заплетен, на је ношо најважно био главом да плати. Отуда је чинила своје и често пута напосла

Теразијска тераса у бетону, челику и стаклу

— Прва награда додељена архитекти г. Доброшњи —

Одреджена комисија Београдско општине, коју су састављали архитекти и инжењери, као што смо јавили, одлучила је као најбољу идеју скицу Теразијске терасе рад г. Николе Доброшње, архитекта, који стално ради у Прагу. Комисија је решила да г. Доброшњу треба доделити за овај рад прву награду, која износи 35.000 динара. Радови г. Доброшње из савремене архитектуре веома су цењени. Пре извесног времена г. Доброшњи је потпуни и за план за изградњу Бачвица, кућница код Силита.

Горс: Поглед на терасу у Теразија
Доле: Изглед из улице Краљице Наталије

Теразијска тераса по замисли г. Доброшње била би једна монументална зграда, дело савремене архитектуре и црва своје врте у Београду. У близини „Москва“ и „Балкана“ (по новом плану) биле би две више-спратне куће, чија би ширина одговарала удаљену „Москва“ — „Балкан“. Тераса се стенонасто спушта ка улици Краљице Наталије, у којој би била два изласка и на коме би месту била шира за 30 метара него на Теразијама. У кули до „Москве“ био би смештен и Музеј општине Београда, а у десној кули на улазу у Призренску улицу репрезентативна сјаја општине града Београда. Зграда би, по сцени г. Доброшње, требала да буде композирана из три дела, који би били у једној представљали целину. На овом великом простору, у згради би биле кафеане, ресторације, трговине, биоскопи, бини, приватни сталови и тако даље. У згради која би имала до десет

спратова треба да постоји и неколико великих комбинаваних пасела.

На околјој згради, чији равни кровови и фасаде представљају модерну архитектуру, радило би се само из бетона, челика и стакла.

Београд би подизањем Теразијске терасе кренуо новим правцем у свом грађевинарском подизању и развијању. Теразијска тераса била би нешто ново и савремено, што би га репрезентовало као престолуцу земље, чини су архитекти у складу да као своје дело даду овако талентовану скицу.

Лична изложба

— Међународни конгрес за универзитетско образовање у трговачким наукама у Лијежу —

Ове године прославља Белија стогодишњи јубилеум своје народне независности и том поводом приредиле се у Бриселу, Антверпену и Лијежу велике међународне изложбе.

Лична изложба посвећује се поглавном великој индустрији, паукима и њиховој примени.

Удружено лиценциста Велика Трговачка Школа Лијежског Универзитета, и удружење великих учесника свих трговачких Високих Школа у Белији, истражују у Лијежу, у року месеца септембра (од 8—11) ове године међународни конгрес за високу трговачку наставу.

На конгресу ће се у главном претресити два питања, која су од великог значаја за напредак свет и за студенто и то: програми студија високих трговачких школа и нове права ових који су лиценцирани на Високом Трговачком Школама.

На овај конгрес пријавио се је да сада, из Србије, проф. г. Бран. Б. Тодоровић, директор Трговачке Школе „Соммерселин“, кога је и г. министар трговине и индустрије спремно за повисавања новог Министарства.

Проблем незапослености у Енглеској

Љондон, 17 јуна.

Питање незапослености почело се претрзавати у енглеској штампи и о њему ће се расправљати на данашњој седници парламента. Парламент ће томе питању покинати прилично времена, и како „Тарнс“ вели, председник владе г. Мандриндл говориће о мерама које се намеравају предузети да се отоне на пут незапослености.

„Тарнс“ вели да ће дужност коју је до сада вршио у министарству за незапосленост г. Томас, кардишки секретар за колоније, преузети сам председник владе г. Мандриндл, коме ће помоћати и један на рачни комитет министра. (А. А.)

Шабачки учитељи у Бањој Луци

Бања Лука, 16 јуна

Синоћ је овако доштовала једна група од тридесет Бања Учињско школе из Шабца под вођством г. др. Јанковића, директора ове школе и још осам професора. Бањачи ће се одио садржати два дана. За то време разгледаће град и око њега, а затим путују за Загреб, Силит, Дубровник и друга места.

Пас у ирчану

Сарајево, 17 јуна

У близини Сарајева, код села Дошње, почео је радити Наци данковил гасно крек. Изему се омакла мога и он је уз стравовити врхунг пао у рупу са зрени. Негде по својој саопштавању чули су ње

[Слика 1.6.1] Текст о резултатима конкурса за Теразијску терасу у Београду, 1929. година. Извор: Политика, 1929.

ТЕХНИЧКИ ЛИСТ

ОРГАН УДРУЖЕЊА ЈУГОСЛАВЕНСКИХ ИНЖЕЊЕРА И АРХИТЕКТА

ГОДИНА XII

15 МАРТА 1930

БРОЈ 5

КОНКУРС ЗА ИЗРАДУ СКИЦЕ ЗА НОВУ ЗГРАДУ ЦЕНТРАЛНЕ ДРЖАВНЕ ХИПОТЕКАРНЕ БАНКЕ У БЕОГРАДУ.

Ing. Дим. М. Лeko, Београд.

Нагло равнијање послова у Држ. хипотекарној банци изазвало је потребу за новим просторима и већом зградом него што је садања, озидана 1903 године код Кнежевог Споменика у Београду.

Да би ову потребу задовољила, Држ. хипотекарна банка откупила је, најпре, суседна земљишта,

По завршеном конкурс у Управни одбор Држ. хипотекарне банке размислио је дуже времена око доношења одлуке за даљи рад. Најзад, почетком прошлог месеца, преко београдских листова, а по подацима добијеним љубазношћу Управника

шефа Техничког одељења, упозната је и јавност са одлуком Управног одбора Држ. хипотекарне банке. По тим чланцима („Политика“ и „Време“ од 5 фебруара), Управни одбор одлучио је да се са зидањем нове палате отпочне још овог пролећа, и то по једном решењу независном од свих скица са конкурса, пошто се, иако је било више интересантних скица, ниједна није могла прихватити. Планови су, после дугих студија, израђени у Техничком одељењу Банке. Стриктно се водило рачуна да се на постојећој згради ништа не измени. Главна фасада целокупне зграде биће, као и сада, она са стране Споменика. Она ће остати нетакнута, да и даље сведочи о старој српској култури и уметности, а, поред тога, има и своју историјску вредност: у њеној сали је потписана капитулација Маџарске.

Ово су у главним потезима разлози и одлука Управног од-

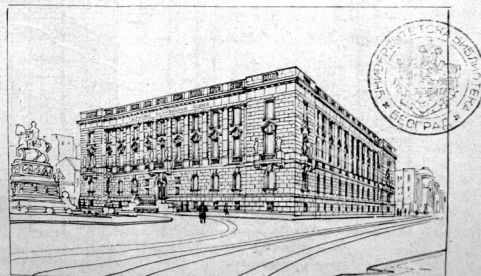

Сл. 1. Садања зграда Држ. хипотекарне банке у Београду.

тако да је са својим садашњим градилиштем добила земљиште од приближно 2780 м², ограничено са свију страна улицама.

Откупивши ова суседна земљишта, Држ. хипотекарна банка, у циљу да дође и до пројекта за нову зграду, расписаје, почетком прошле године, и утакмицу за израду скице за нову зграду своје Централне у Београду.

На ову утакмицу, чији је рок истекао 20 маја прошле године, приспела су 24 рада. Оцењивачки суд завршио је почетком јуна прошле године свој рад око оцењивања приспелих скица, доделио једну другу награду, две треће и шест откупа, и предложио да Банка изради нову скицу, узимајући за базу рад коме је додељена друга награда.

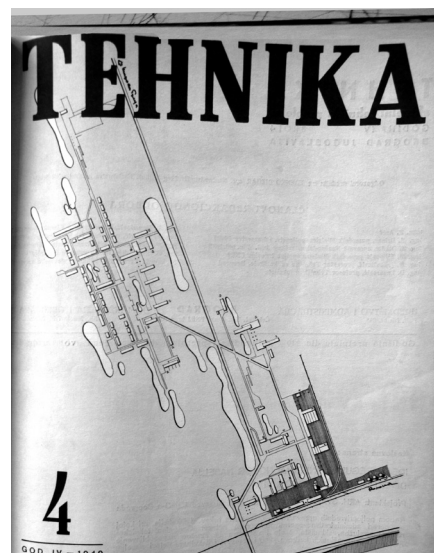
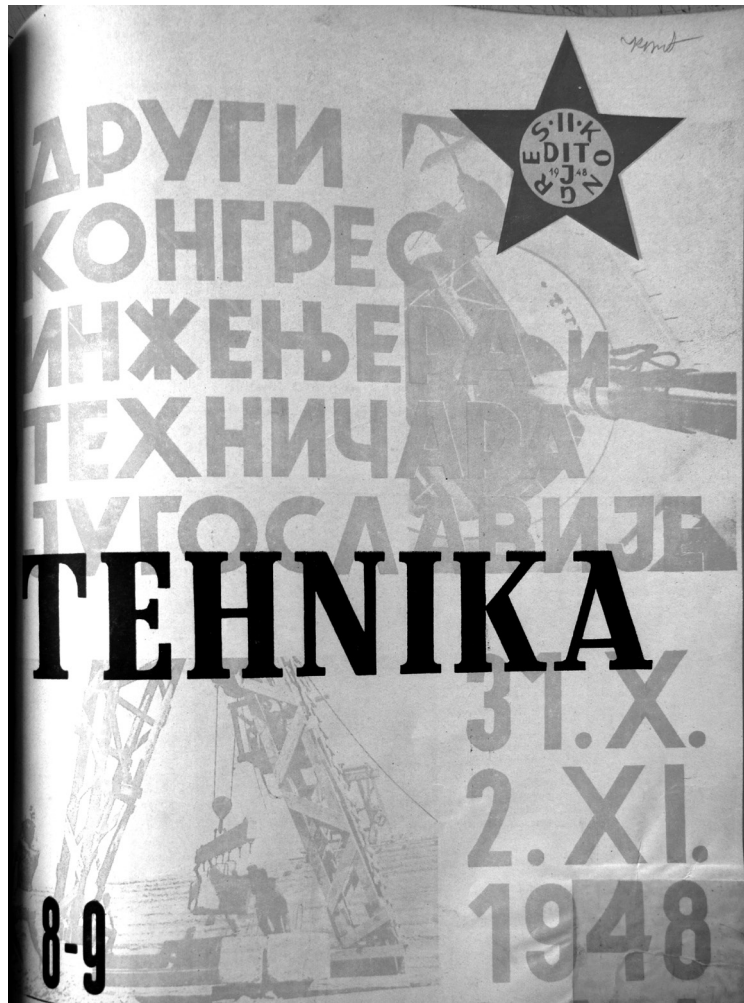

Сл. 2. Перспективни изглед скице која је добила на утакмици II награду.

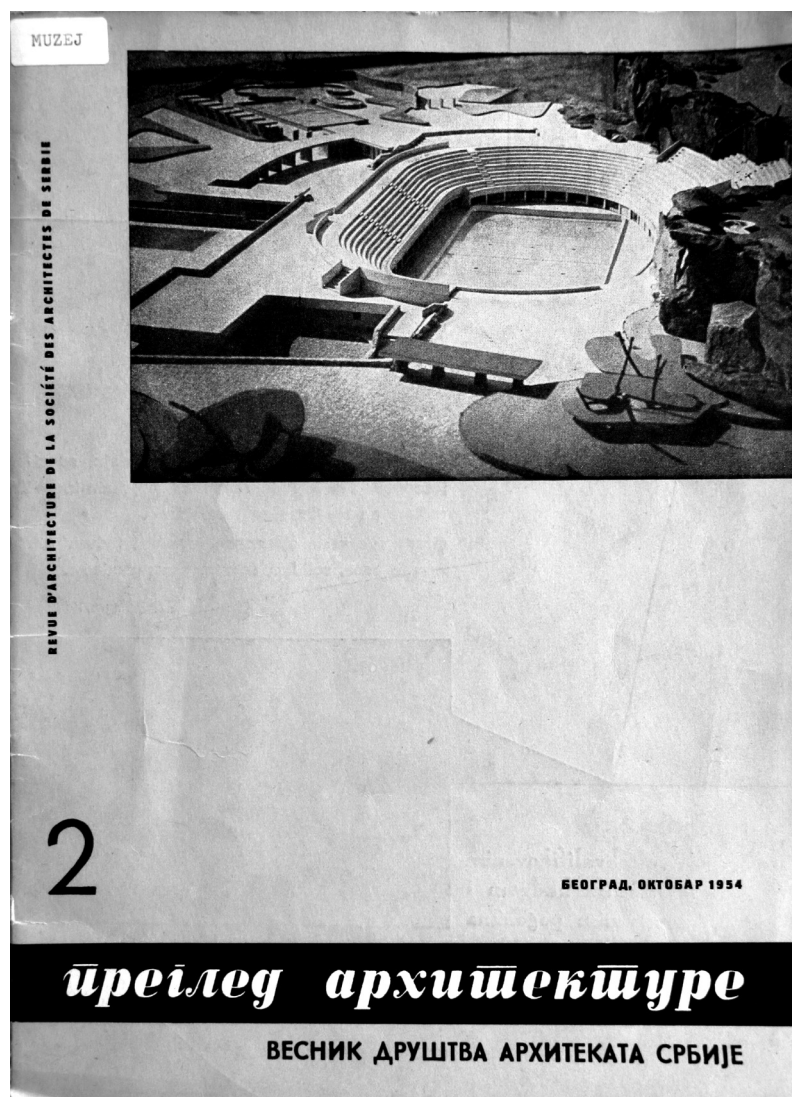
[Слика 2.1.1] Један од чланака Димитрија Лека у Техничком листу из 1930. године

[Слика 2.1.2] Насловне стране загребачког листа Архитектура из 1947. и 1948. године

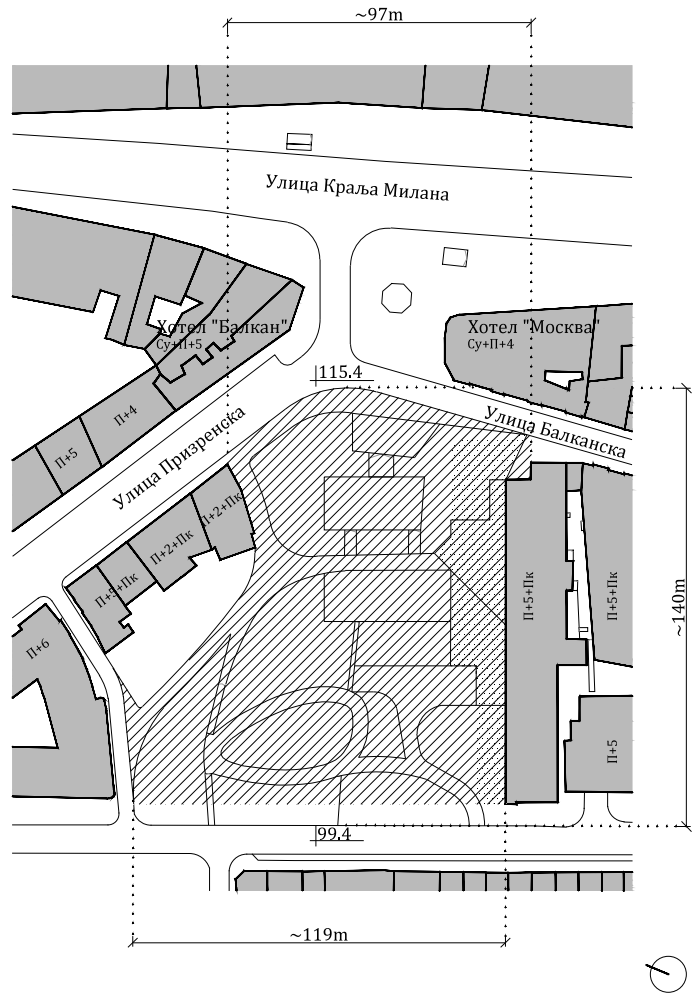
[Слика 2.1.3] Насловне стране листа Техника из 1948. и 1949. године

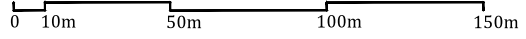
[Слика 2.1.4] Насловна страна београдског листа Преглед архитектуре из 1954. године

[Слика 3.1.1] Данашњи изглед простора Теразијске терасе – поглед са Теразија. Извор: <http://belgradecat.com/page/4/>, приступљено 15. 06. 2016. године

- површина отвореног парковског простора ~ 12 500 m²
- део парцеле објекта Б2, површина ~ 1800 m²

[Слика 3.1.2] Ситуациони план Терaziјске терасе са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш. на основу катастарских подлога из 2006. године.

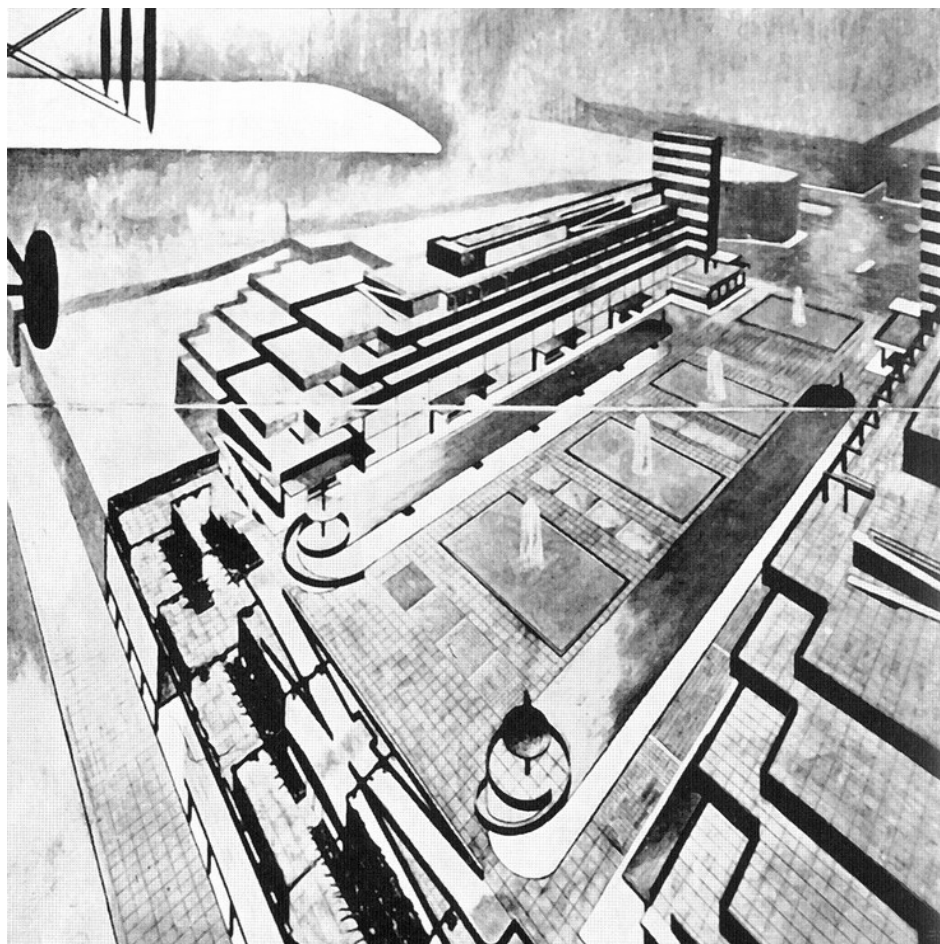
[Слика 3.1.3] Теразије и Теразијска тераса, авионски снимак, око 1925. године.
Извор: Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike, стр. 24

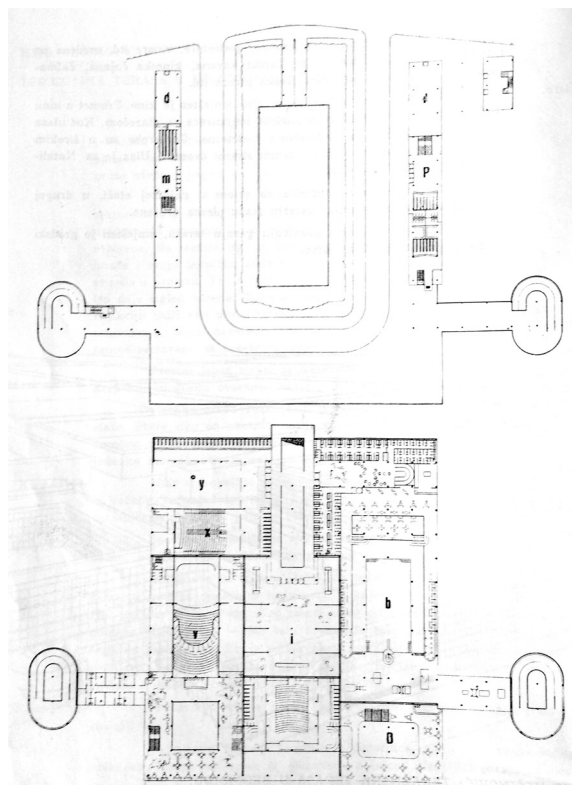
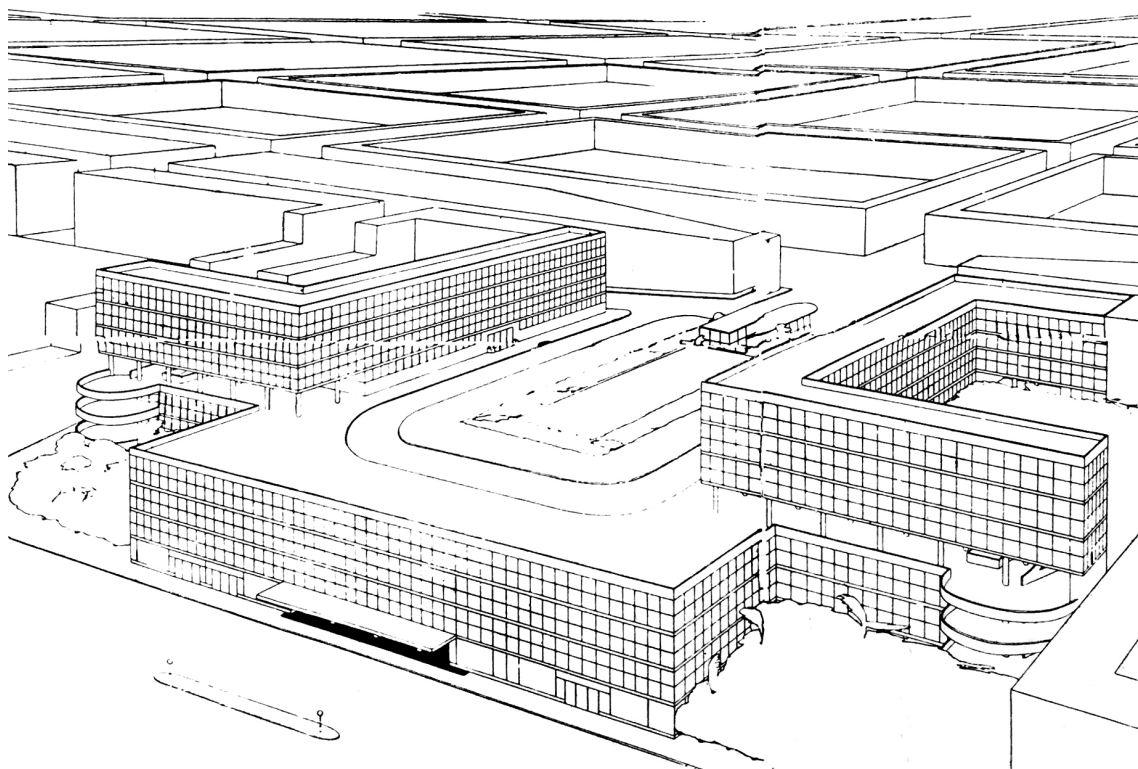
[Слика 3.1.4] Албан Шамбон (Alban Chambon) и Алфред Шамбон (Alfre Chambon), Приказ простора Теразија и Теразијске терасе у оквру "Пројекта за улепшавање Београда" Извор: <http://www.elitemadzone.org/t76852-346-Zakon-fotka> посећено 30.08.2016

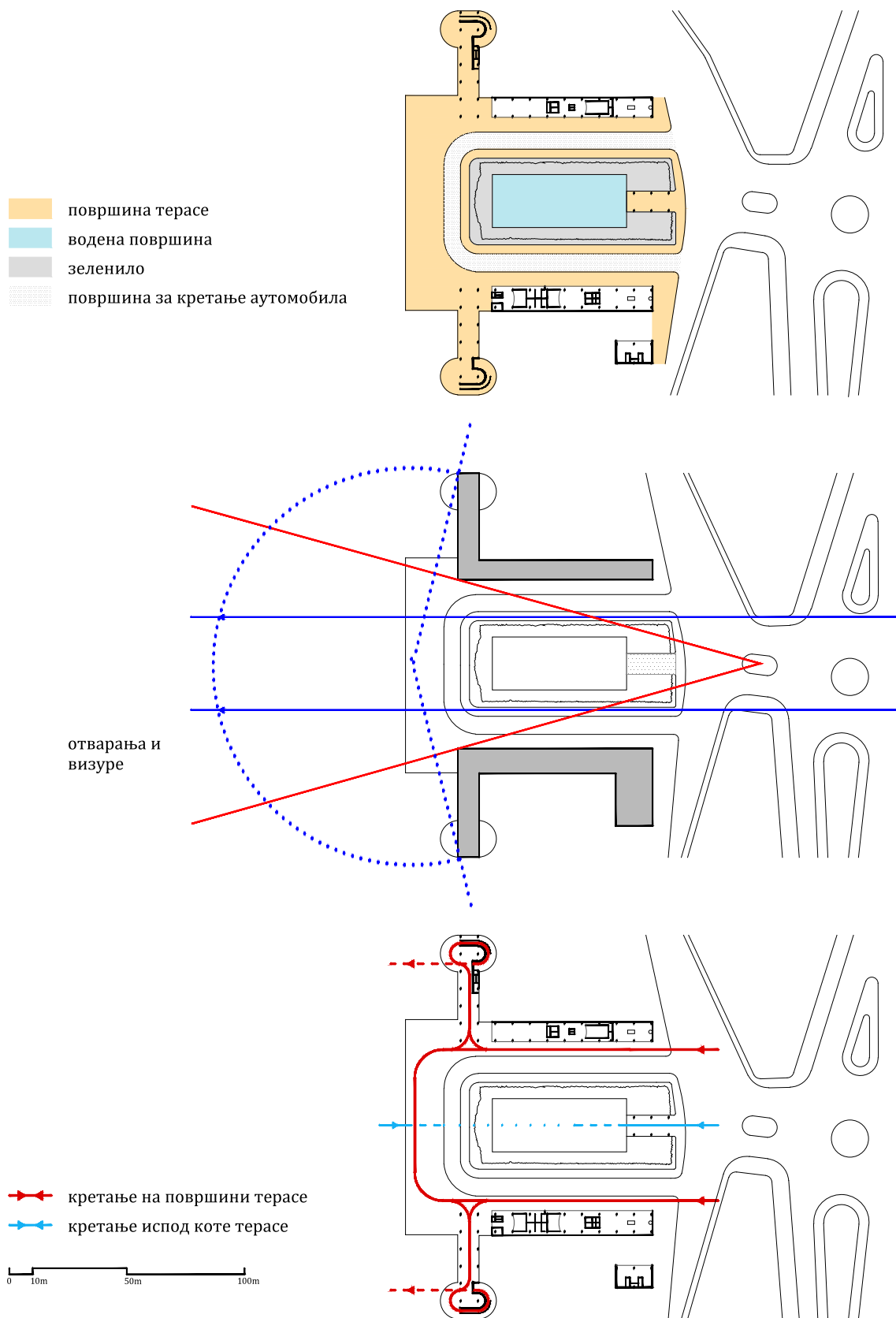
[Слика 3.1.5] Емил Хоппе (Emil Hoppe) и Ото Шонтал (Otto Schönthal), Теразијска тераса, Идејно решење, 1921., Извор: Злата Вуксановић-Мацура, „Емил Хоппе и Ото Шонтал: мало познат пројекат за Теразијску терасу», Наслеђе, бр. XIV,(2013) стр. 155-169.

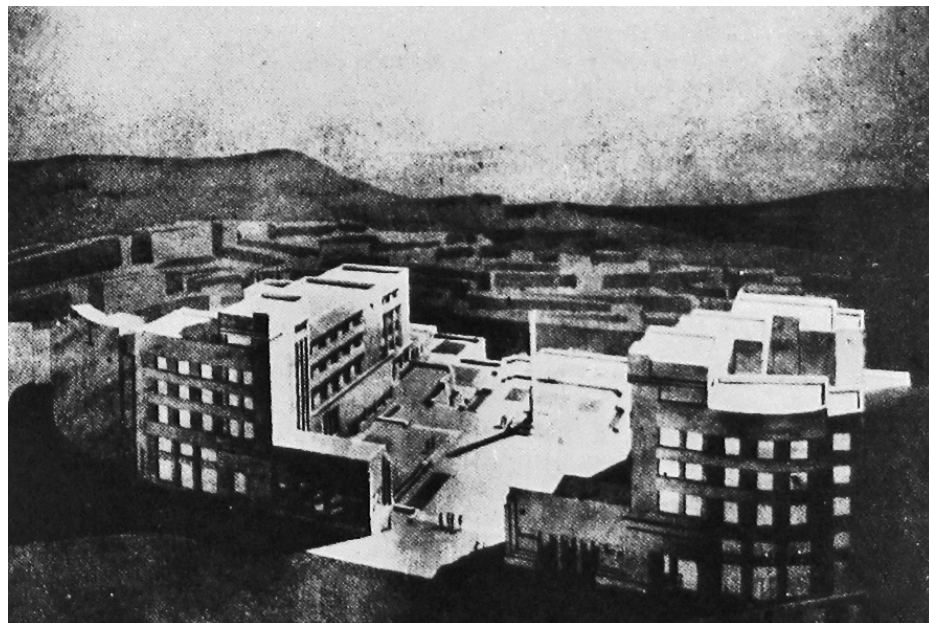
[Слика 3.2.1] Никола Добровић, Теразијска тераса, конкурсни рад, перспективни приказ, 1929-30. Извор: Nikola Dobrović, „Uređenje „Terase” na Terazijama u Beogradu”, Arhitektura (Ljubljana), br.1/2 (1931), str. 114-118.

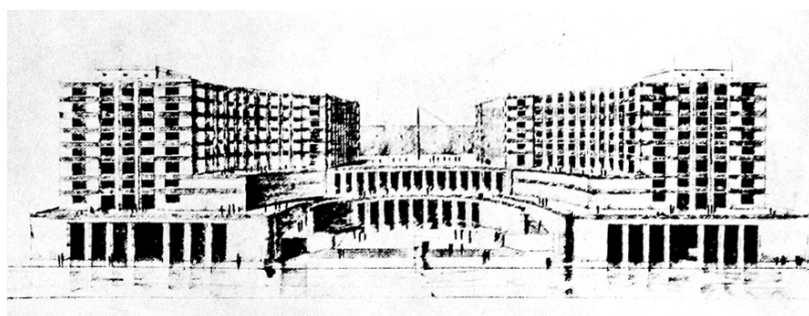
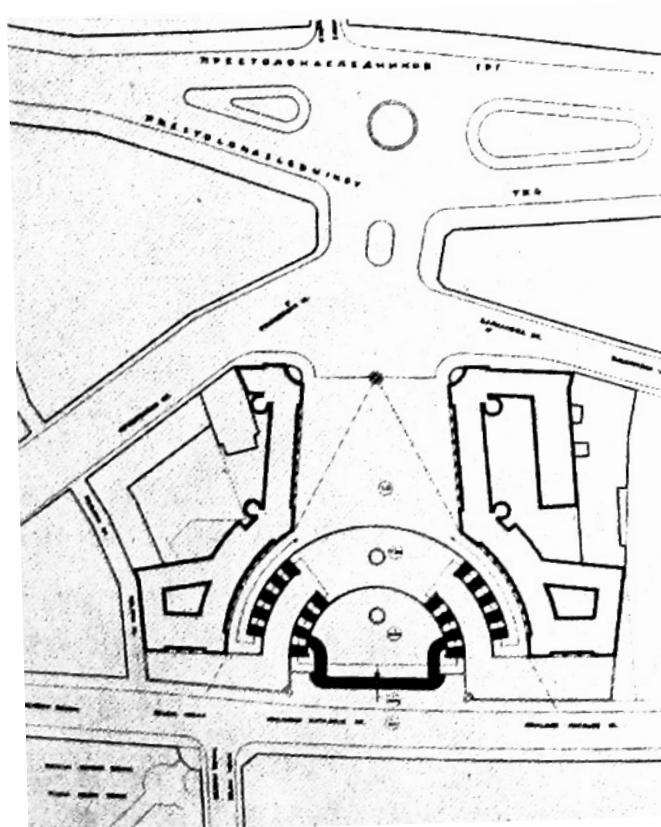
[Слика 3.2.2 а, б, в] Мијо Хећимовић и Густав Бохутински, Теразијска тераса, конкурсни рад, трећа награда, 1929-30. Извор: Стјепан Планић, ур. Процес градитељства – Део I: Проблеми савремене архитектуре. Загреб: Југословенска штампа. 1932. стр. 82-84.

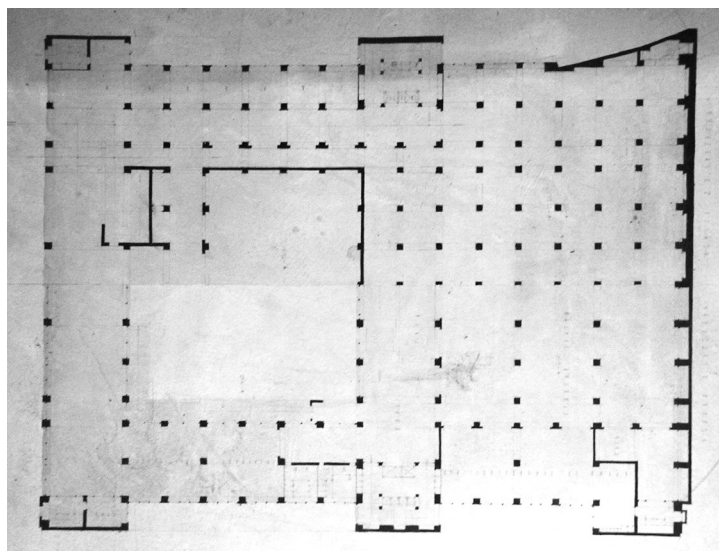
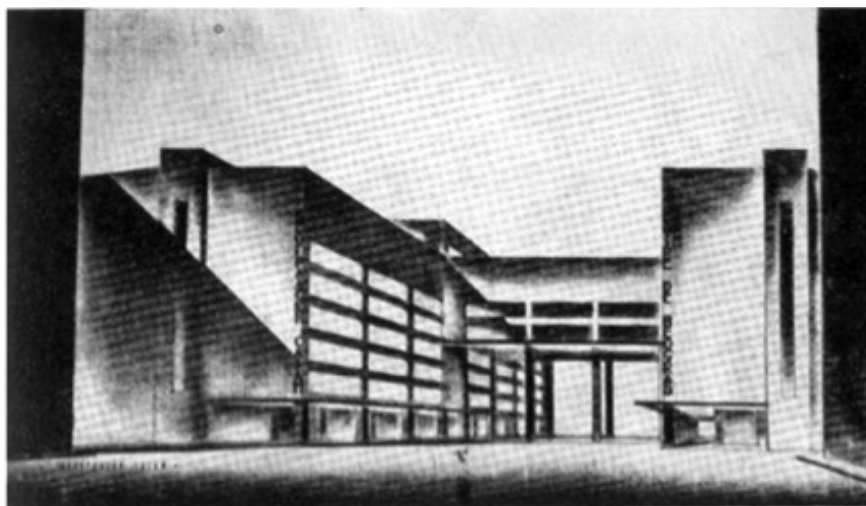
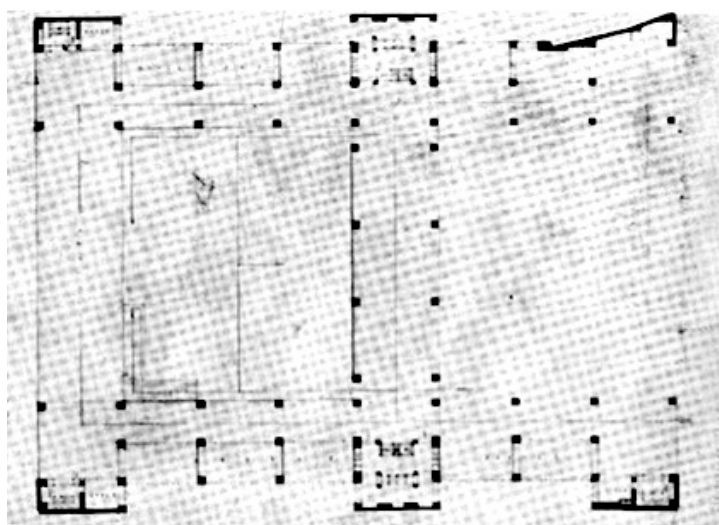
[Слика 3.2.3] Дијаграмска анализа конкурсног решења Хећимовића и Бохутинског. Гроздана Шишовић, 2016. Израђено на основу анализе доступних конкурсних објављених прилога (Види: Слика 3.2.2).

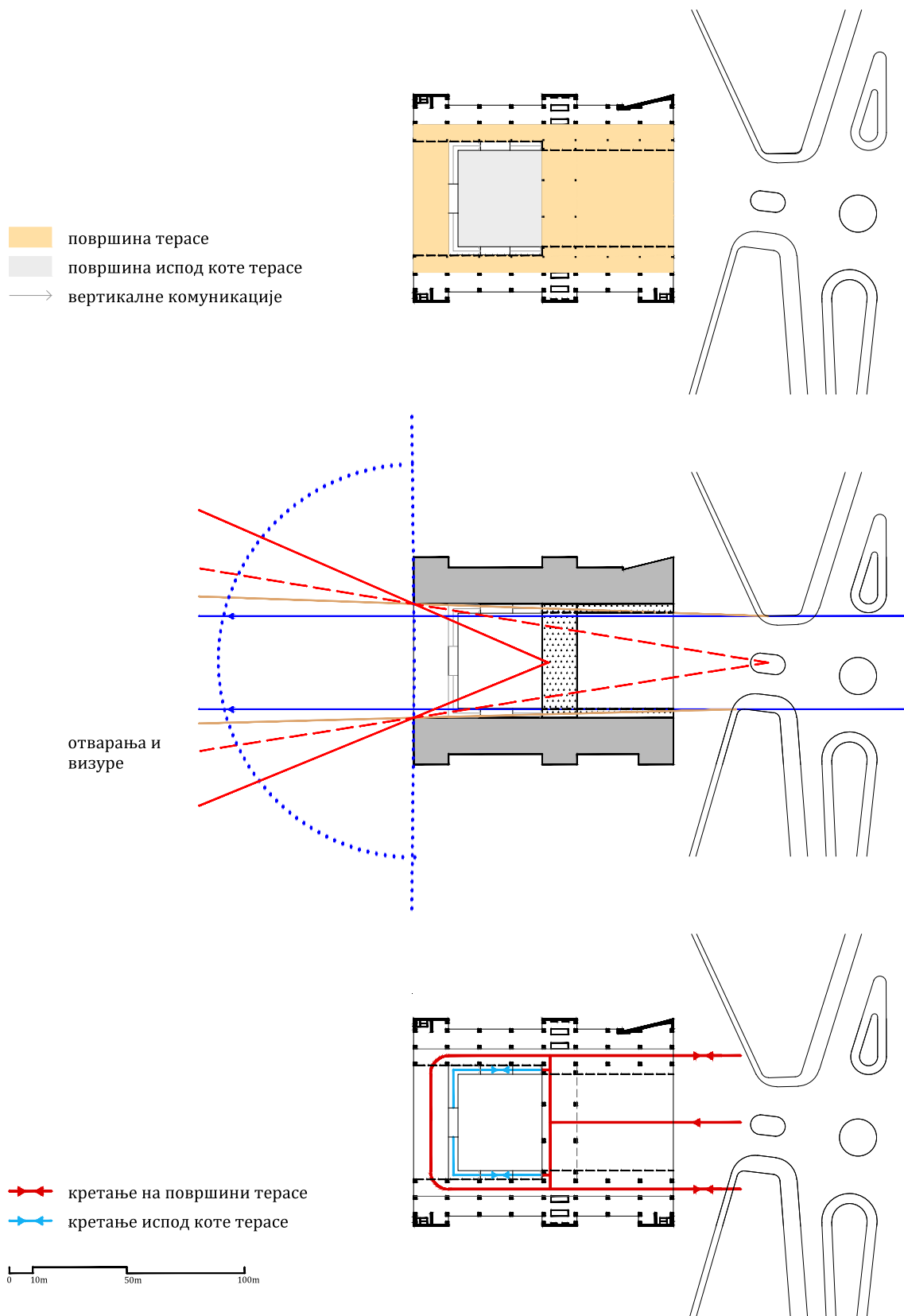
[Слика 3.2.4] Бранислав Маринковић и Драгољуб Јовановић, Теразијска тераса, конкурсни рад, четврта награда, 1929-30. Извор: Bogdan Rajkovic, „Misli o novoj arhitekturi”, Arhitektura (Ljubljana), br.10 (1932), str. 283.

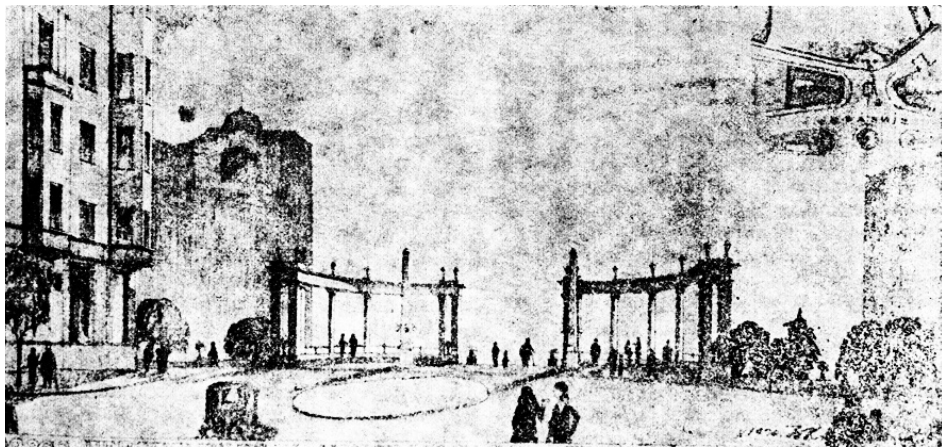
[Слика 3.2.5] Станислав Рохрман, Теразијска тераса, конкурсни рад, основа и перспектива, 1929-30. Извор: Stanislav Rohrman, „Generalni projekt za ureditev Terazijskih teras v Beogradu“, Arhitektura (Ljubljana), br.1/2 (1931), str. 118 -119.

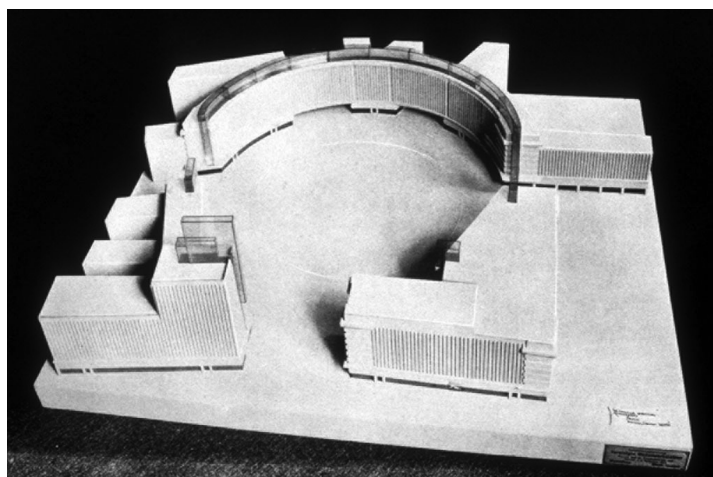
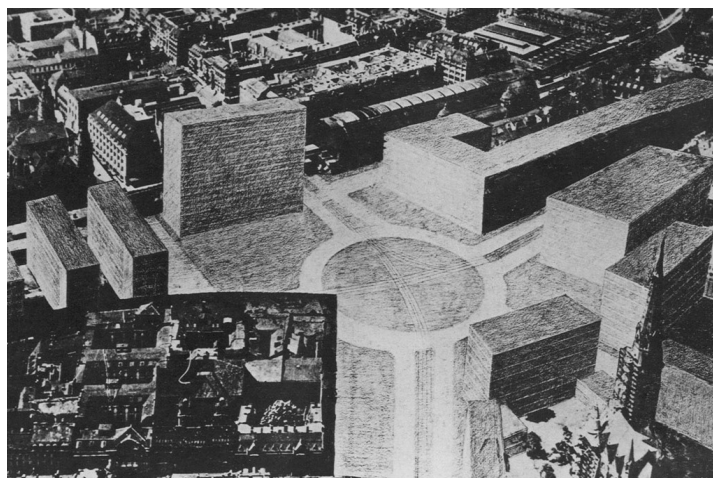
[Слика 3.2.6а, б, в] Милан Злоковић, Теразијска тераса, конкурсни рад перспективни приказ, основа партера, и основе доњих етажа. 1929-30. Извори: (а и б) Stjepan Planić, ur. Proces graditeljstva – Deo I: Problemi savremene arhitekture. Zagreb: Jugoslovenska štampa. 1932. str. 85.; (в) Архив архитекте Милана Злоковића, љубазношћу Ђорђа Мојовића.

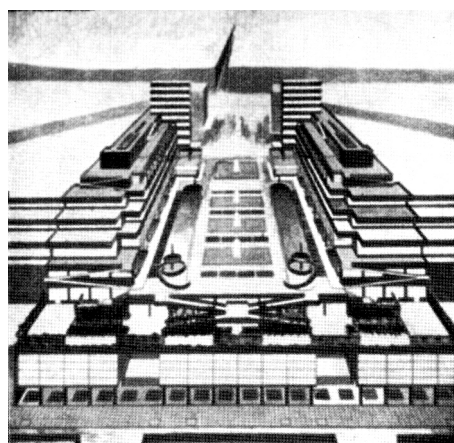
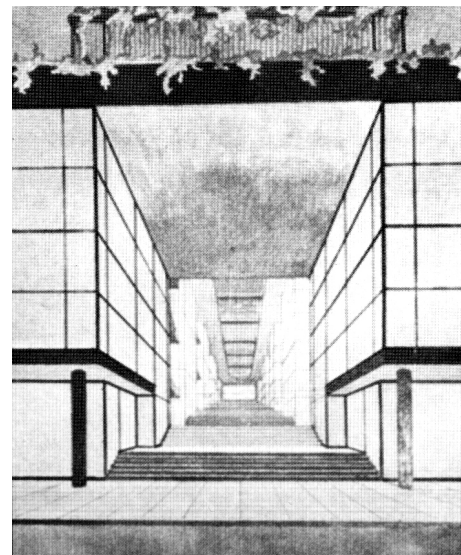
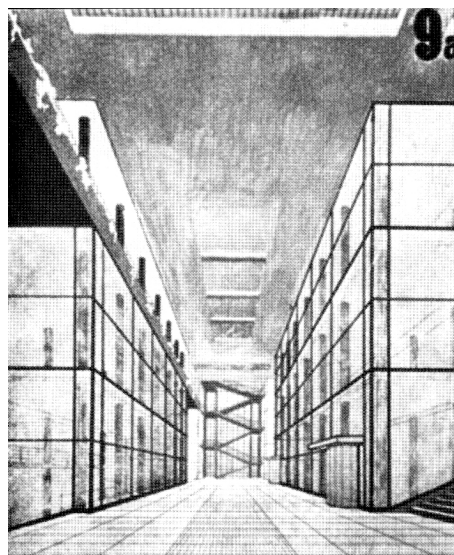
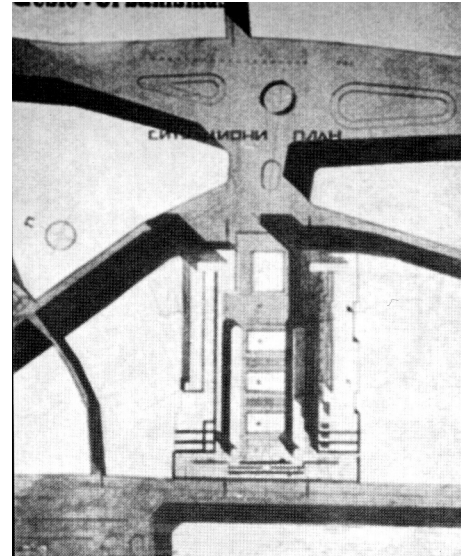
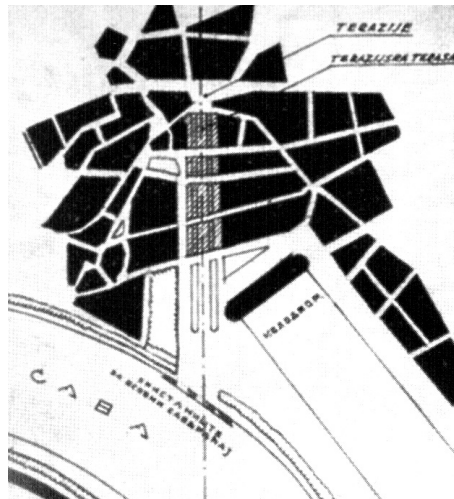
[Слика 3.2.7] Дијаграмска анализа конкурсног решења Милана Злоковића. Гроздана Шишовић, 2016. Израђено на основу анализе доступних конкурсних објављених прилога (Види: Слика 3.2.5).

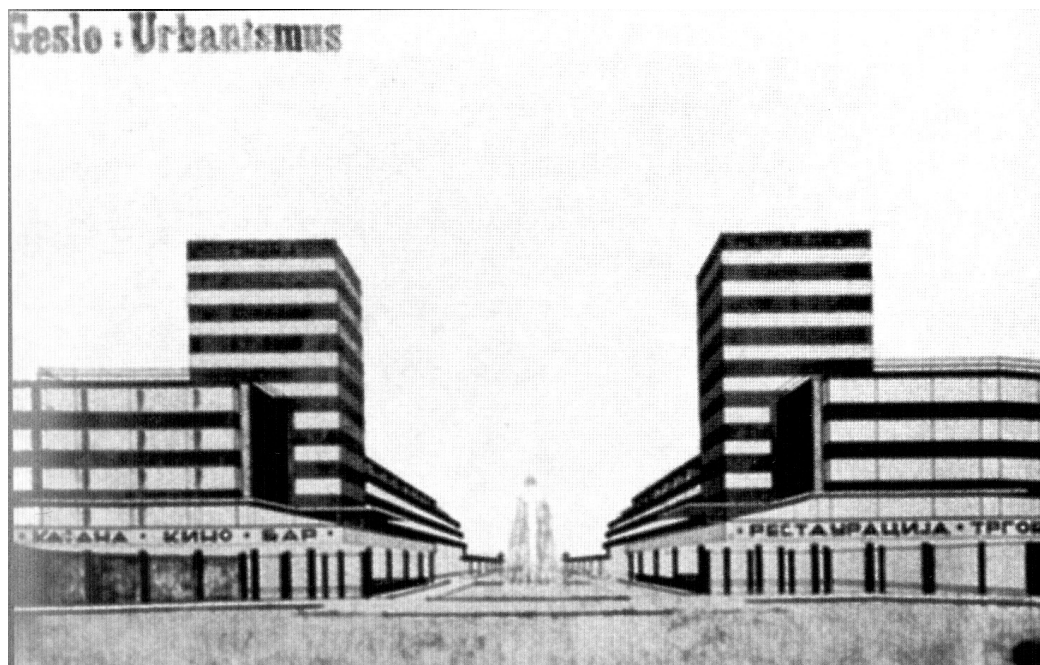
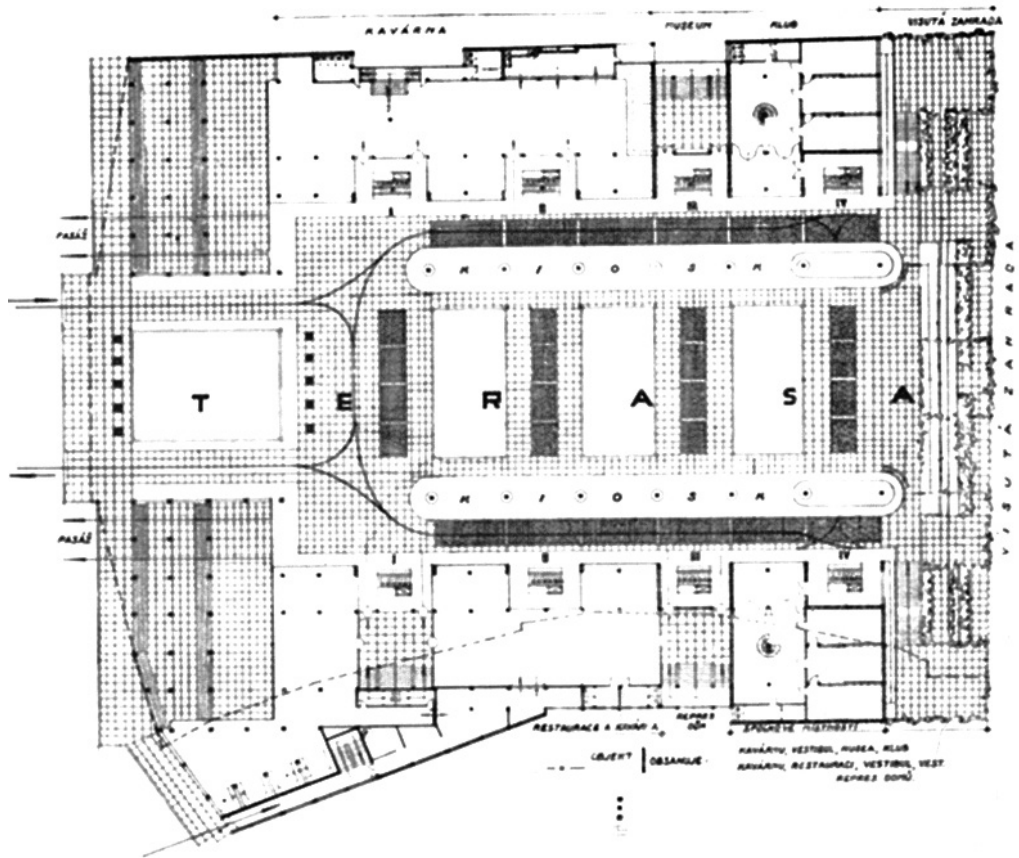
[Слика 3.2.8а, б] Ђорђе Коваљевски, решење привременог уређења Теразијске терасе, 1930. година и поглед на привремено уређену Теразијску терасу, око 1932. године Извор: (а) Милош Р. Перовић и Зоран Маневић, Београд између јавности и сна, стр. 110.; (б) <http://www.skyscraper-city.com/showthread.php?t=406398&page=529>, посећено 21.07.2016.

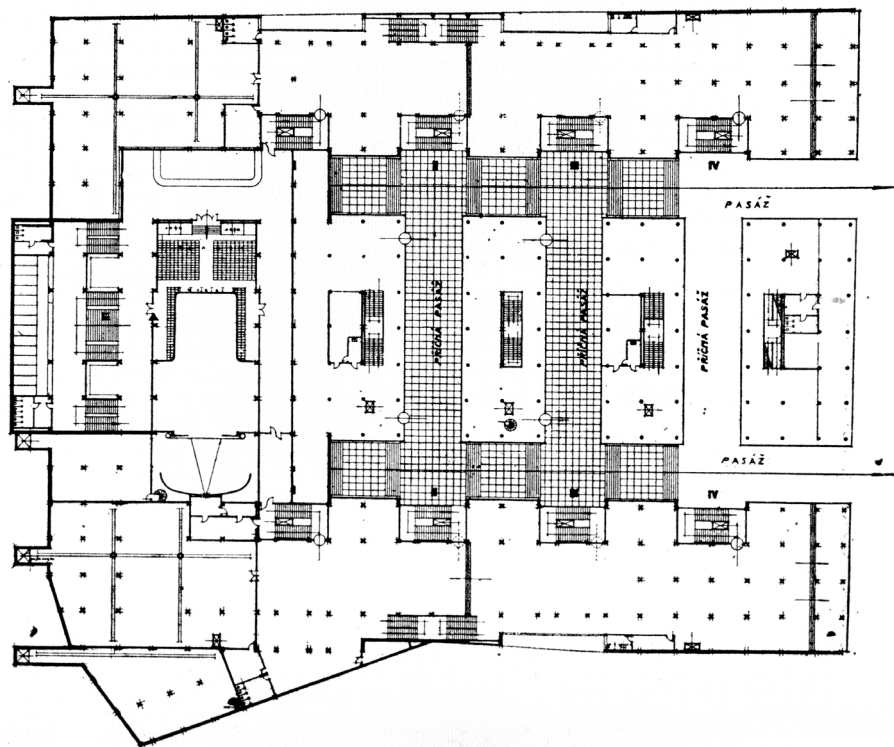
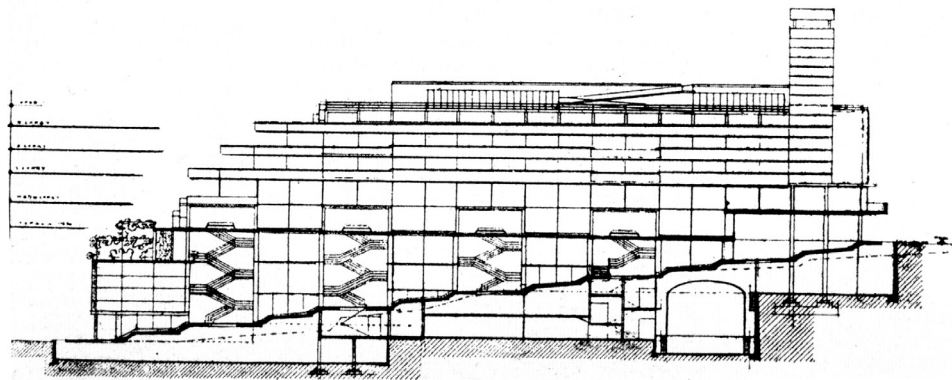
[Слика 3.2.9] Мис ван дер Рое (Mis van der Rohe), конкурсни рад за Александер плац у Берлину; Петер Беренс (Peter Berens), конкурсни рад за Александер плац и скица основе преко цртежа постојећег стања. Извори: <http://www.eikongraphia.com/?p=111> ; <http://berlin2010.blog.hu/2010/05/12/alexanderplatz> ; http://www.engramma.it/eOS2/index.php?id_articolo=1729, посећено 20.08.2016.

[Слика 3.2.10] Никола Добровић, Теразијска тераса, конкурсни рад, перспективни прикази. 1929-30. Извор: Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike, стр. 25 -28

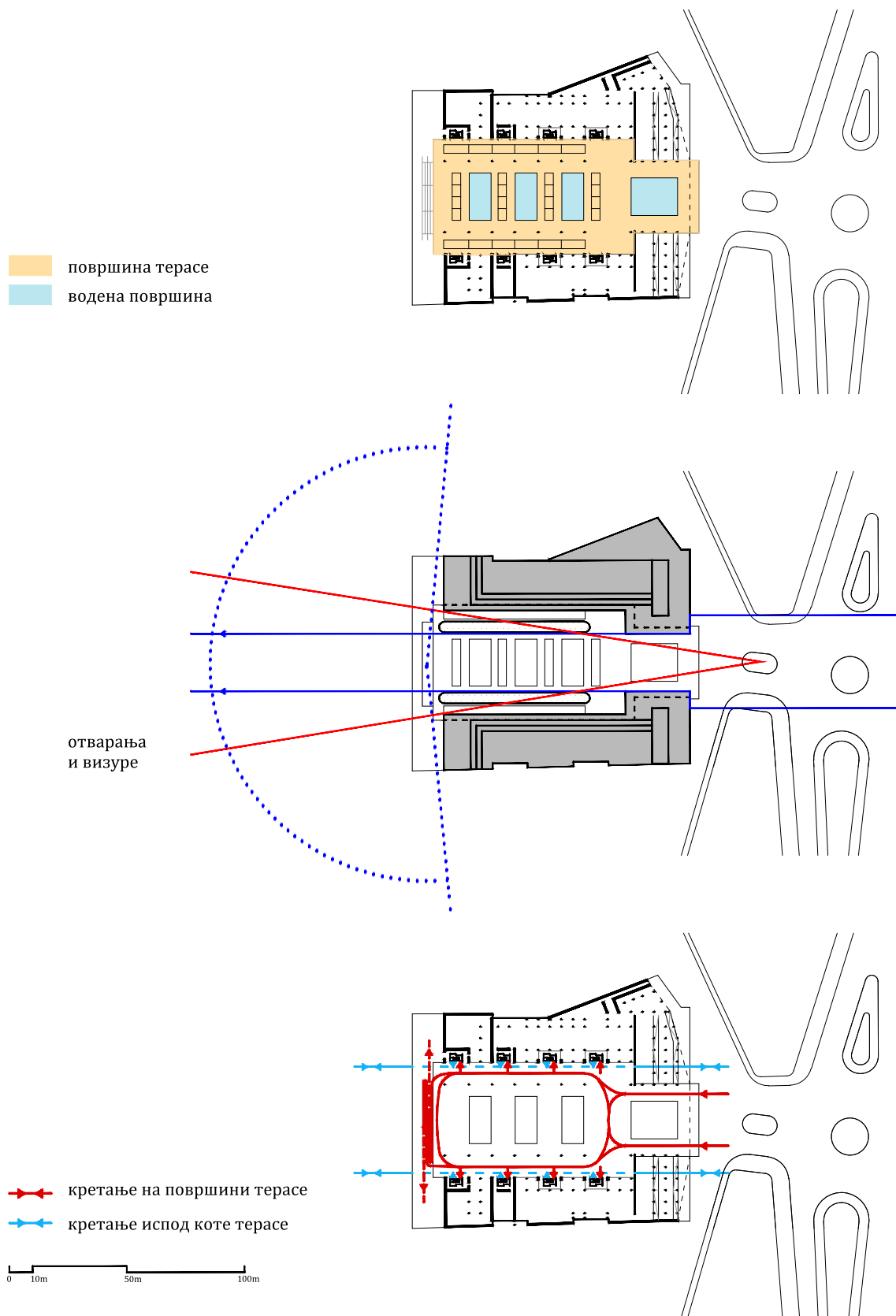

[Слика 3.2.11] Никола Добровић, Теразијска тераса - конкурсно решење, основа нивоа терасе и перспектива - поглед са Теразија, 1929-30. Извор: Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike, стр. 27.

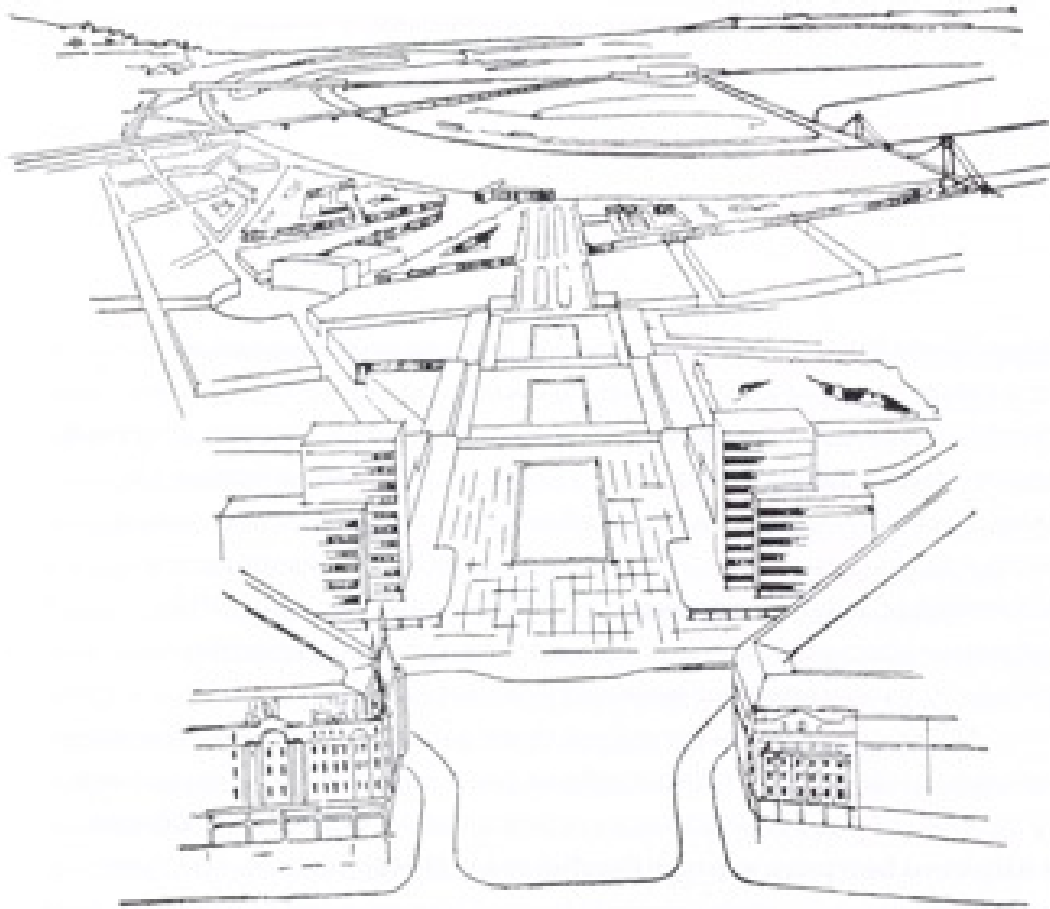

1

[Слика 3.2.12] Никола Добровић, Теразијска тераса - конкурсно решење, пресек кроз унутрашњу улицу и основа нивоа испод терасе, 1929-30. Извор: Miloš R. Perović i Spasoje Krunić, ur. Nikola Dobrović - eseji, projekti, kritike, стр. 27.

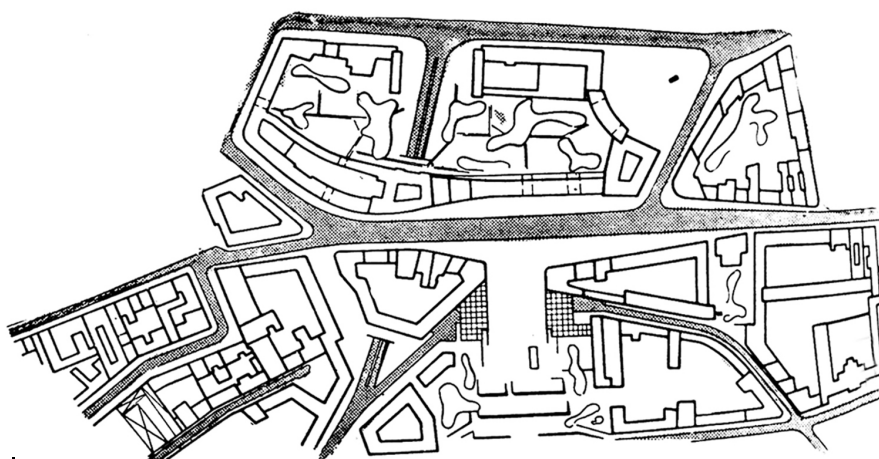
[Слика 3.2.13] Дијаграмска анализа основе пројекта Николе Добровића за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу објављеног цртежа основе.

[Слика 3.3.1] Никола Добровић, Теразијска тераса. Перспективни приказ. 1946.
Извор: Љиљана Благојевић, Нови Београд: оспорени модернизам, стр. 61

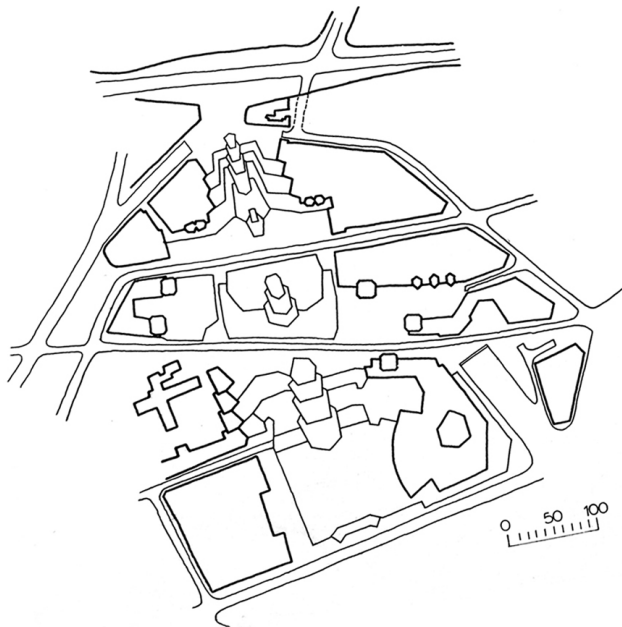
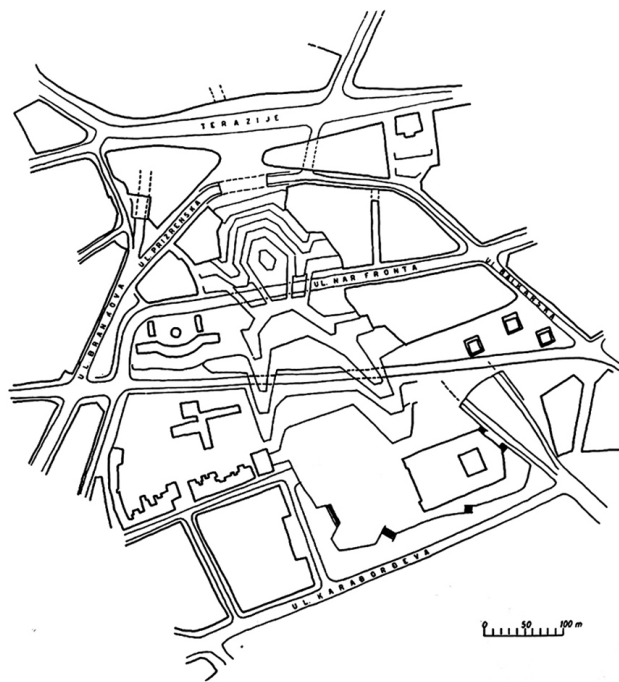
[Слика 3.3.2] Никола Добровић, Теразијска тераса. план савског амфитеатра, 1947.
Извор: Конзерваторски услови у оквиру расписа конкурса за Теразијску терасу, из 1991.
године, непагинирано

[Слика 3.4.1а, б] Решење регулације Теразијске терасе, Станко Мандић у оквиру ГУП-а из 1950. године –(а) Јосип Броз са функционерима и пројектантима посматра макету решења; (б) Ситуациони план решења. Извор: (а) <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=406398&page=767> ; (б) Коста Карамата и Б. Анђелковић, „Теразијска тераса и теразијски простор: о једној неоствареној идеји”, Архитектура урбанизам (Београд), бр. 21 (1963), стр. 42-43.

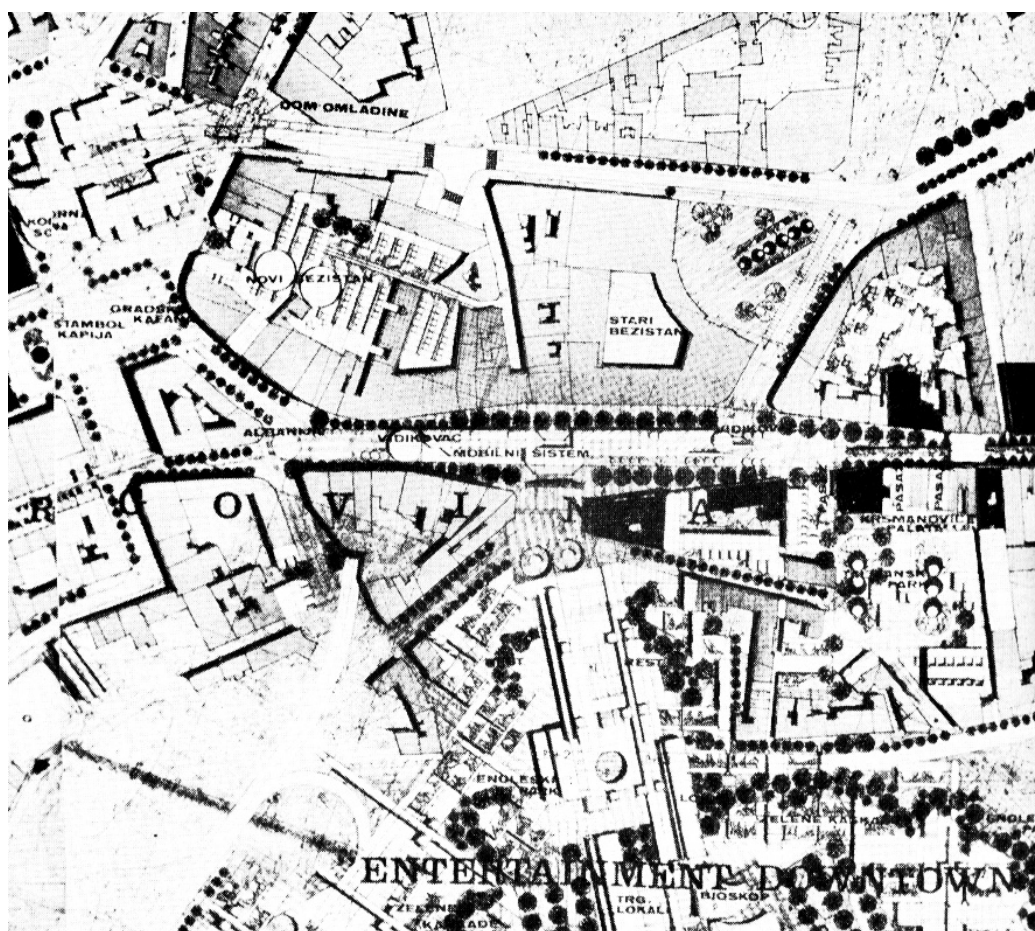
[Слика 3.4.2] Владета Максимовић и Видо Врбанић, Теразијска тераса, Идејно решење, 1951.
Извор: B.S., Terazijiska terasa - Beograd, Tehnika, br.6 (1951), str. 200

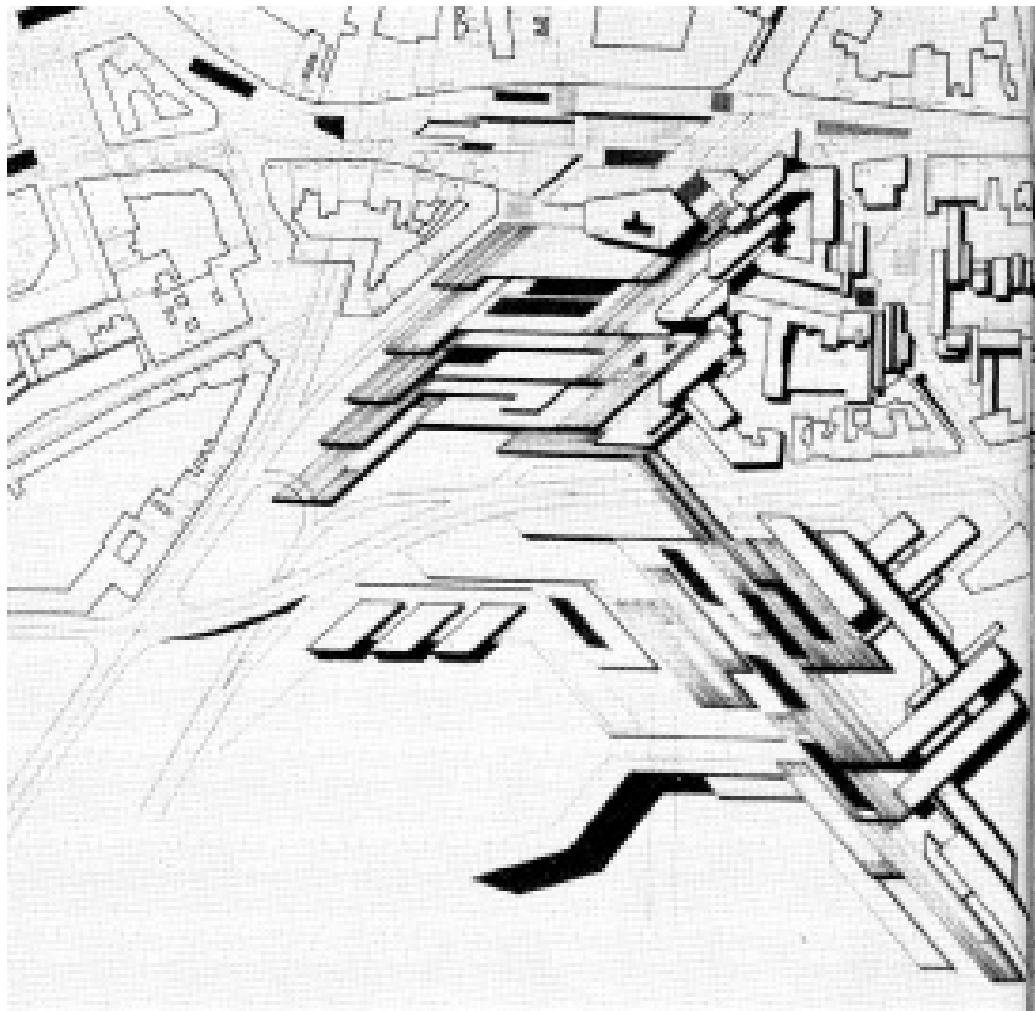
[Слика 3.4.3а, б] Предлози за реконструкцију простора Теразијске терасе са позицијом Опере у блоку изнад Карађорђевог улице, 1959. Извор: Коста Карамата и Б. Анђелковић, „Теразијска тераса и теразијски простор: о једној неоствареној идеји”, Архитектура урбанизам (Београд), бр. 21 (1963), стр. 42-43.

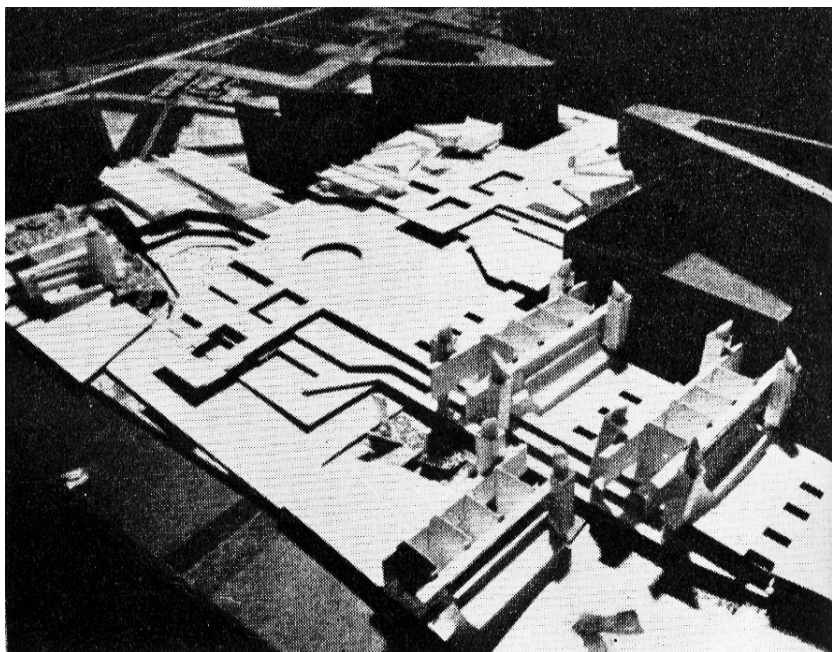
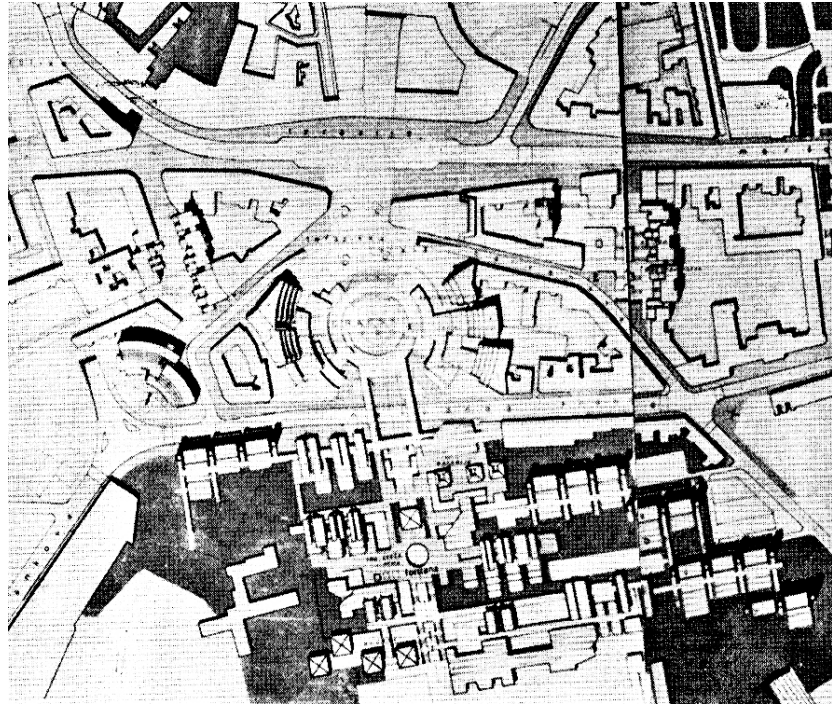
[Слика 3.4.4] Стојан Максимовић и Борко Новаковић, сегмент -Теразијска тераса, конкурсно решење, прва награда,1968. Извор: Branko Petričić, O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića, Arhitektura urbanizam, br. 49-50 (1968), str. 11

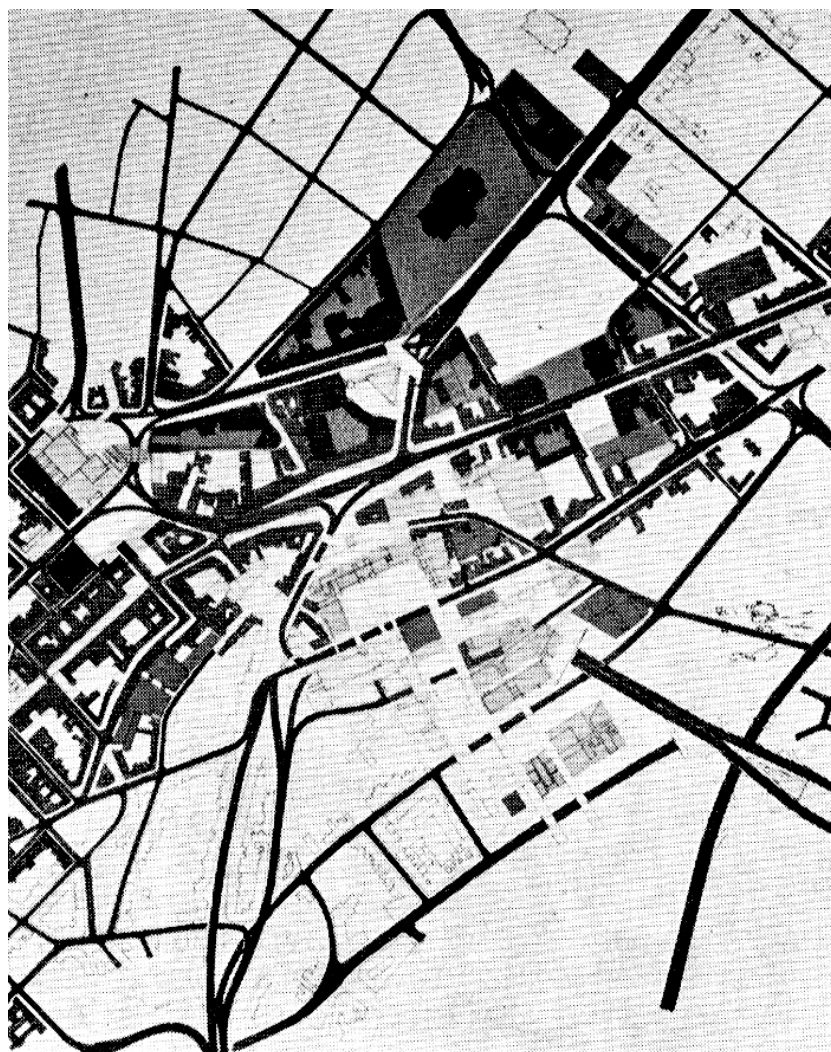
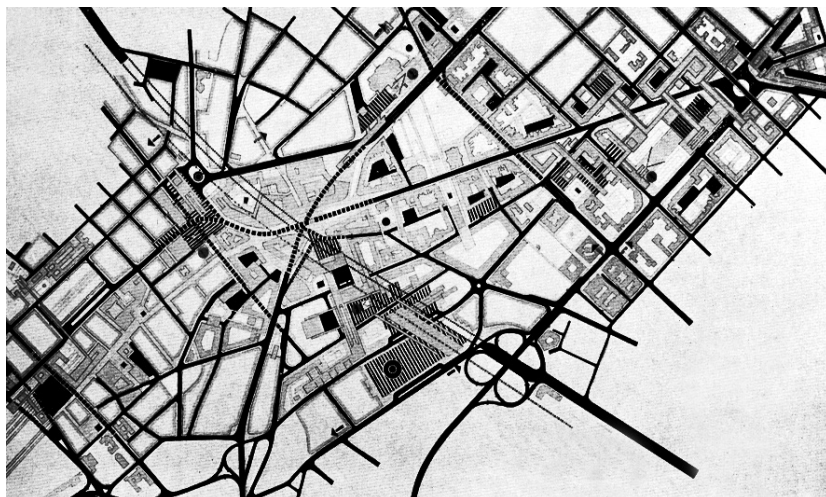
[Слика 3.4.5] Феђа Кошир, сегмент – Теразијска тераса, конкурсно решење, прва награда, 1968. Извор: Branko Petričić, O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića, Arhitektura urbanizam, br. 49-50 (1968), str. 13

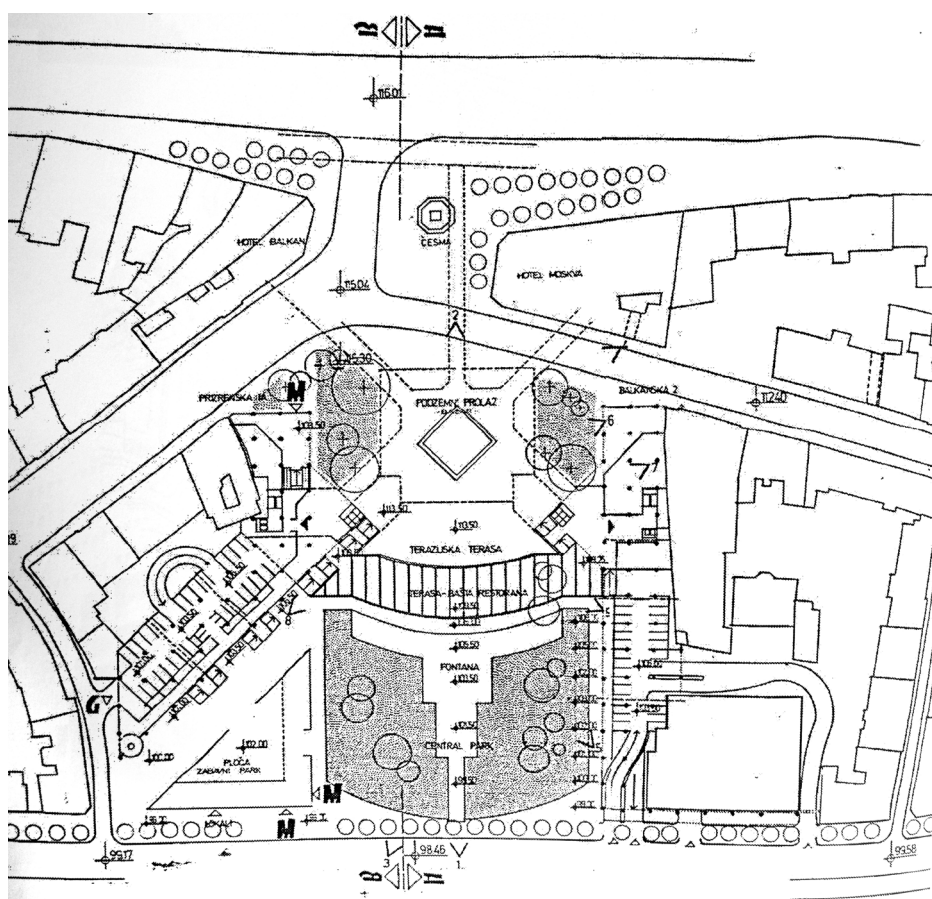
[Слика 3.4.6] Ђокић, Петровић, Лукић, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, трећа награда, 1968. Извор: Branko Petričić, O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića, Arhitektura urbanizam, br. 49-50 (1968), str. 13

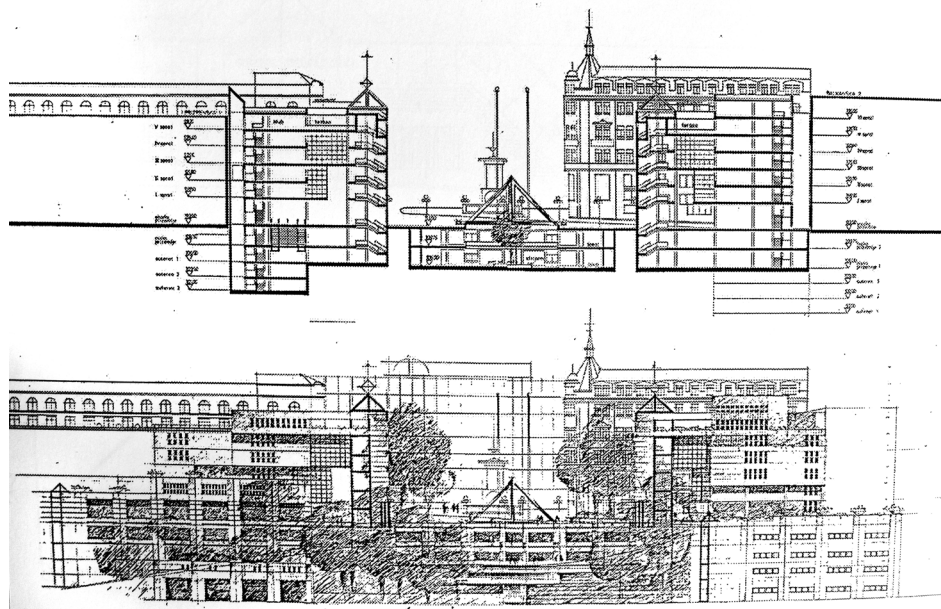
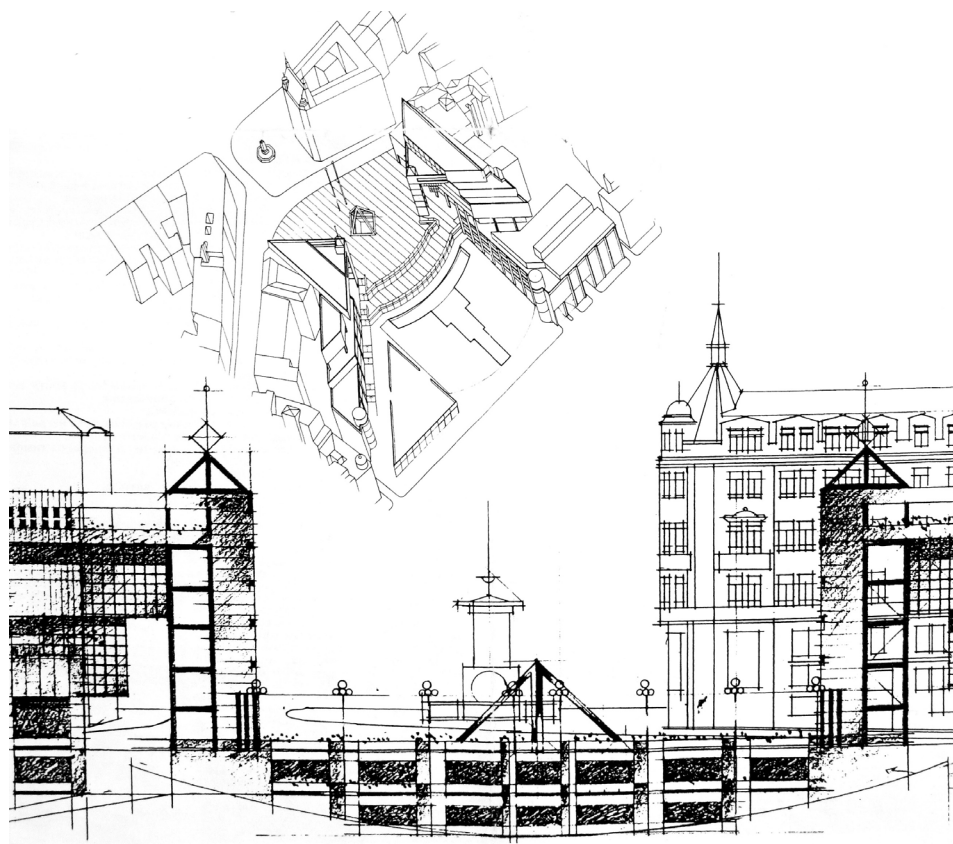
[Слика 3.4.7] Бежан, Мушић, Старц, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, 1968. Извор: Branko Petričić, O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića, Arhitektura urbanizam, br. 49-50 (1968), str. 13

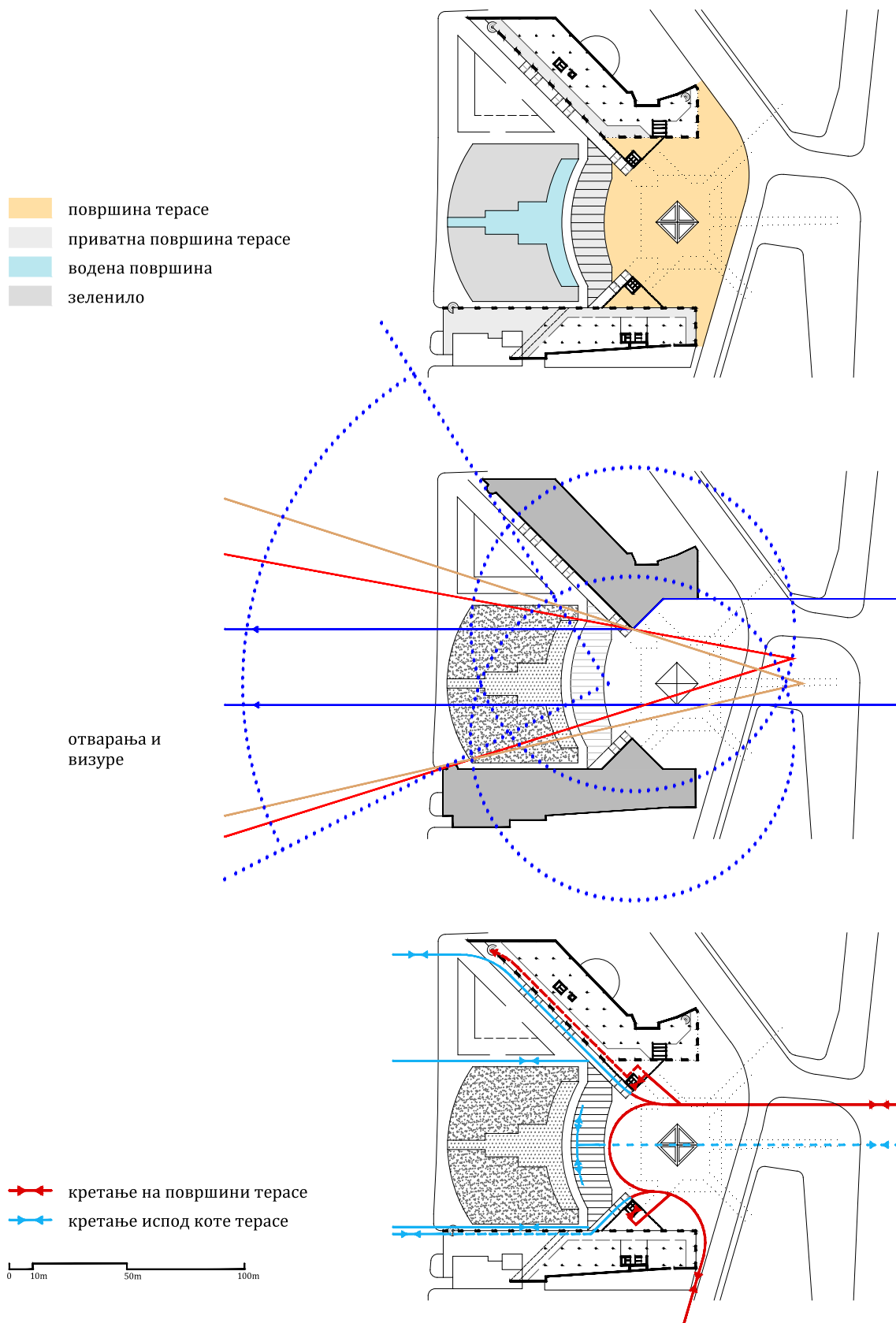
[Слика 3.4.8] Оливер Минић, сегмент - Теразијска тераса, конкурсно решење, 1968. Извор: Branko Petričić, O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića, Arhitektura urbanizam, br. 49-50 (1968), str. 13

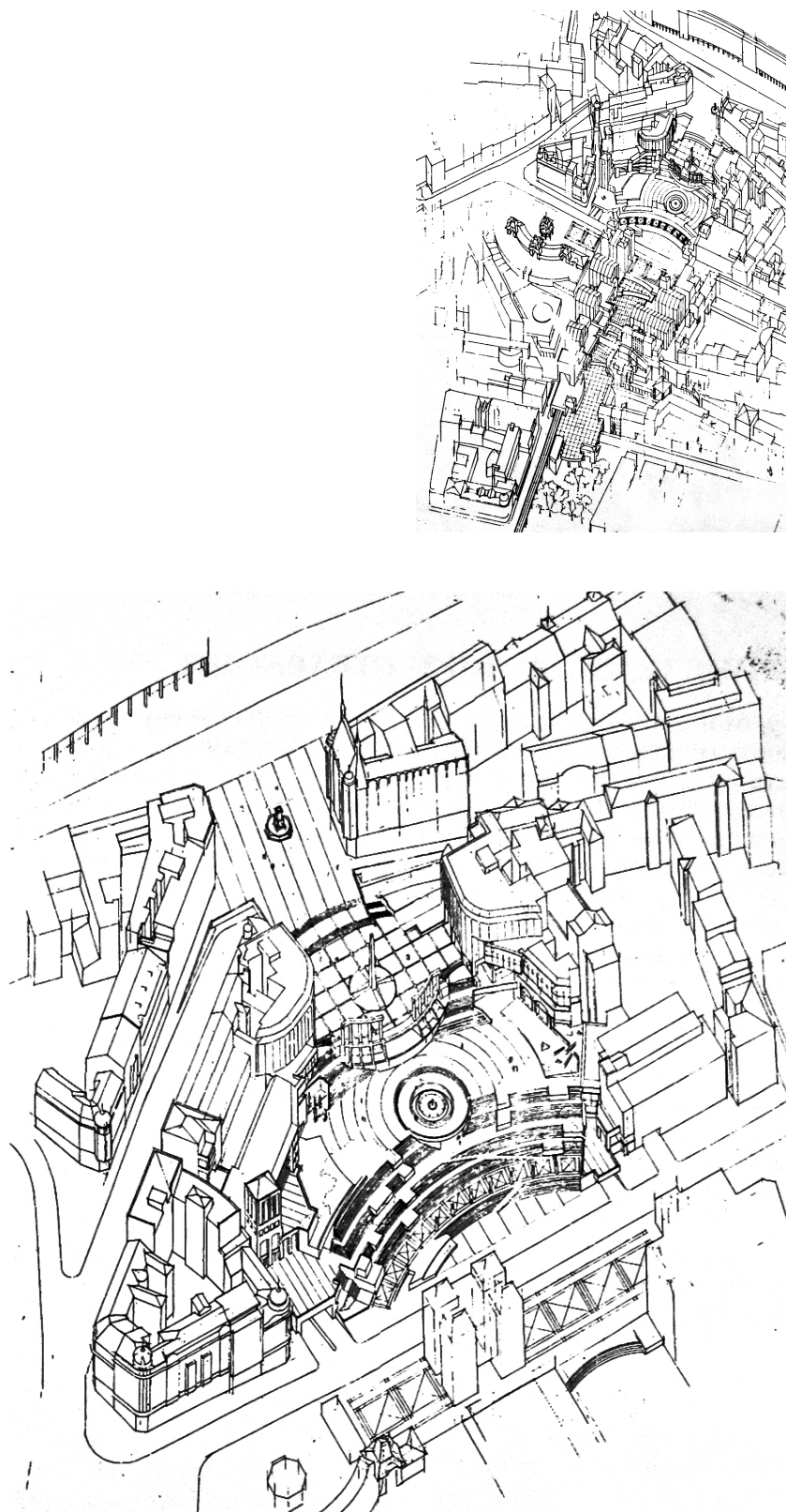
[Слика 3.5.1] Слободан Мића Рајовић и Зоран Никезић, Теразијска тераса, конкурсни рад, прва награда, 1991. Извор: "Terazijska terasa", Forum, br.7(1991), naslovna strana

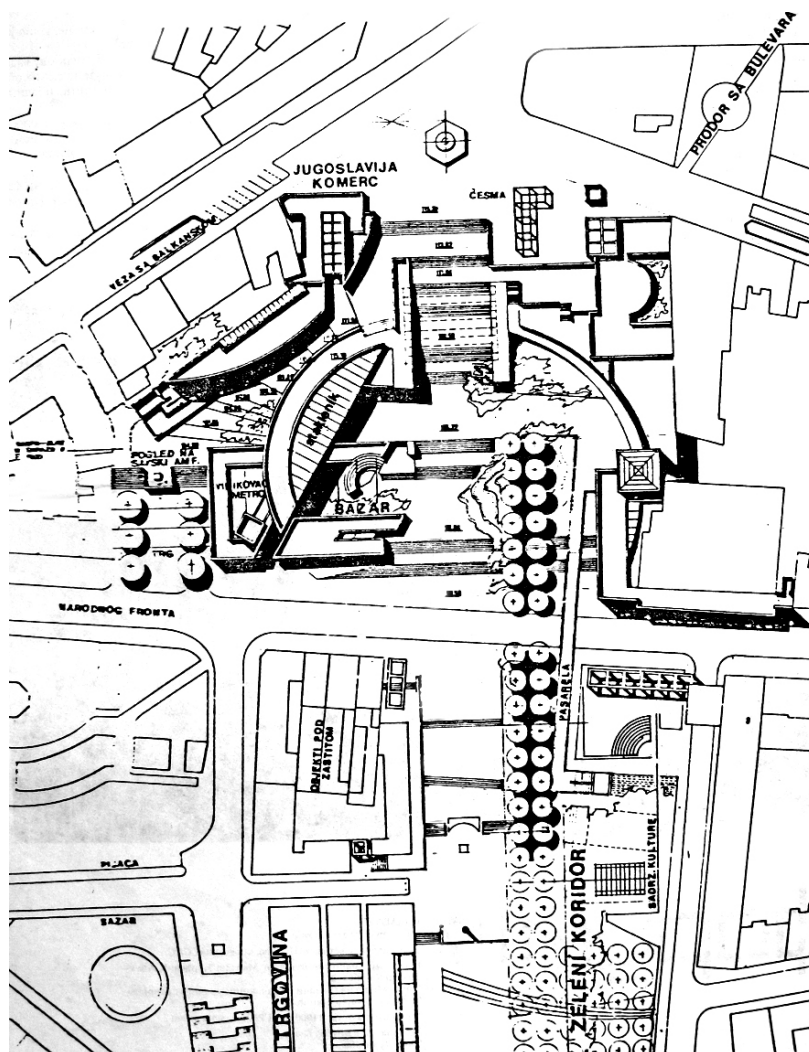
[Слика 3.5.2] Слободан Мића Рајовић и Зоран Никезић, Теразијска тераса, конкурсни рад, прва награда, 1991. Извор: Slobodan Mića Rajović, *Arhitektura: 33 konkursna projekta*, str. 197-199

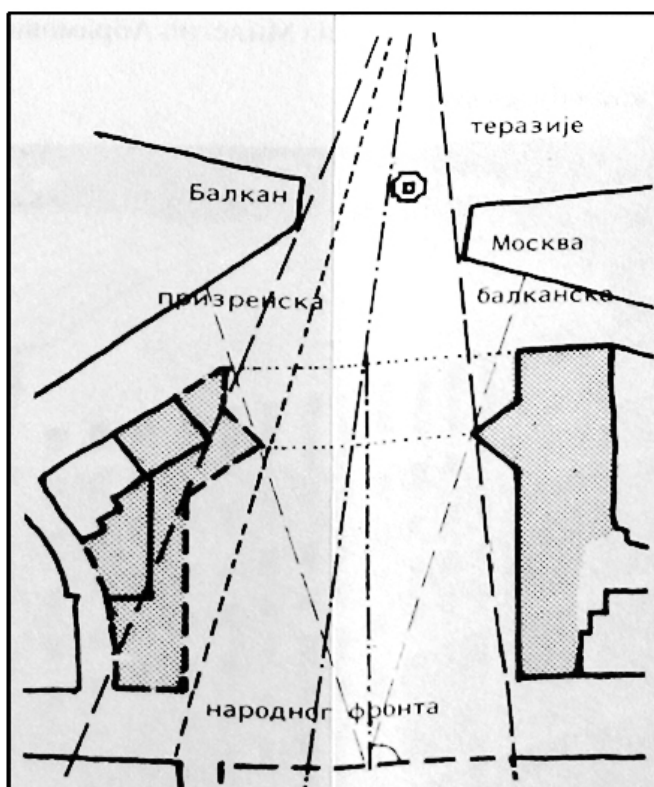
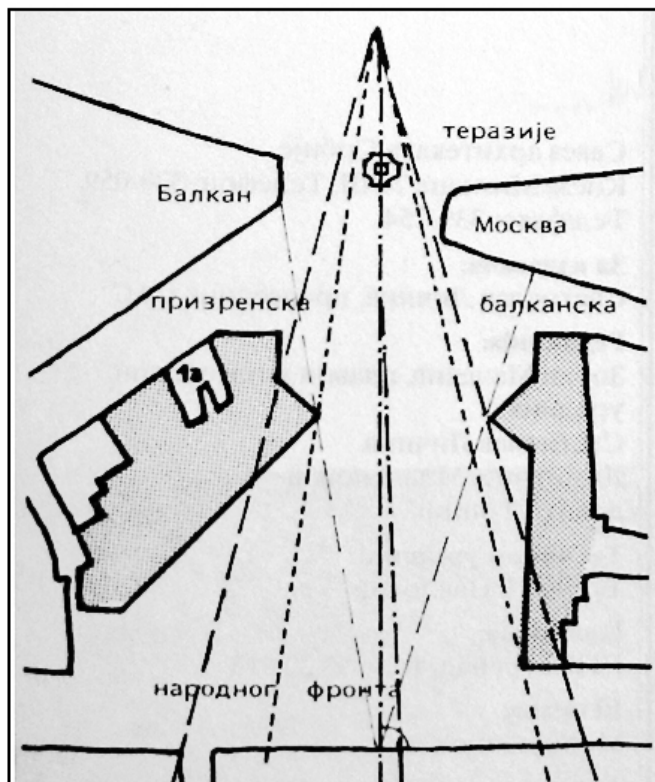
[Слика 3.5.3] Дијаграмска анализа основе пројекта Рајовића и Никеџића. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

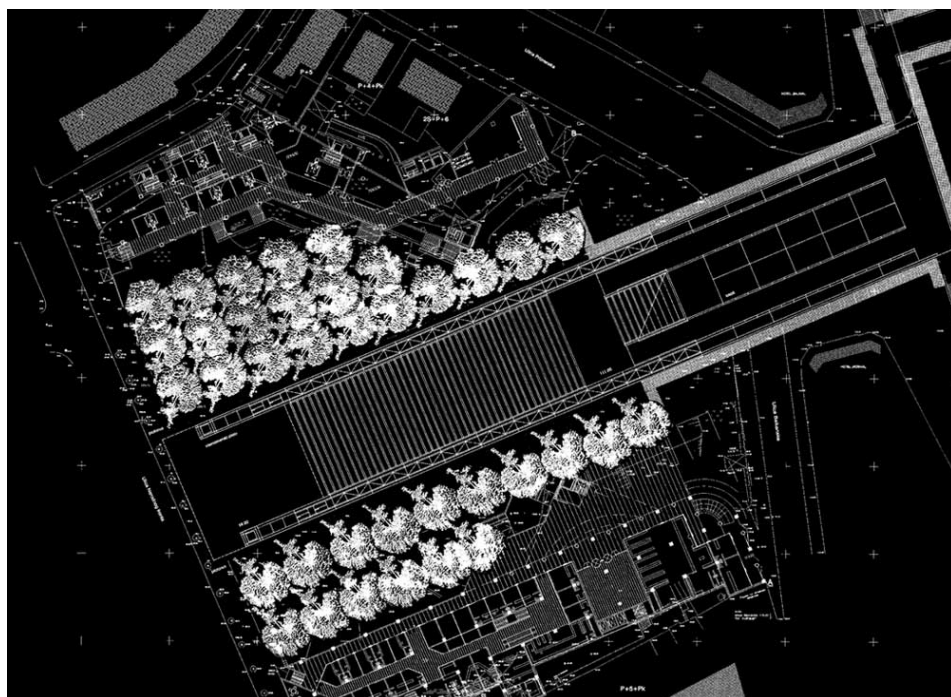
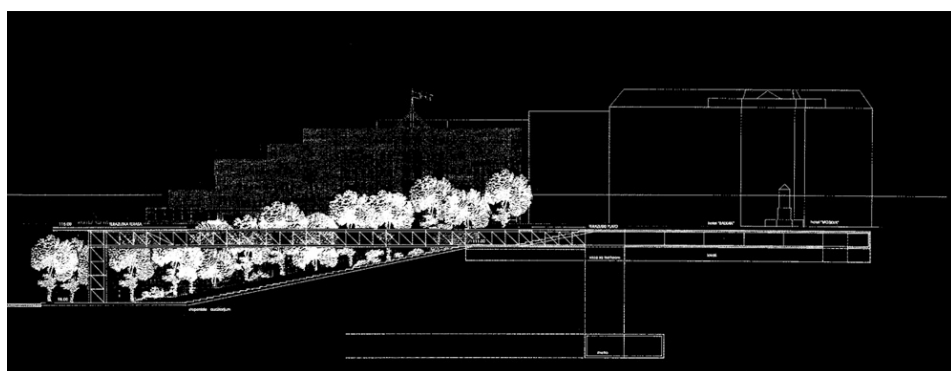
[Слика 3.5.4] Милан Лојаница, Теразијска тераса, конкурсни рад, друга награда, 1991. Извор: "Terazijska terasa", Forum, br.7(1991), стр. 6

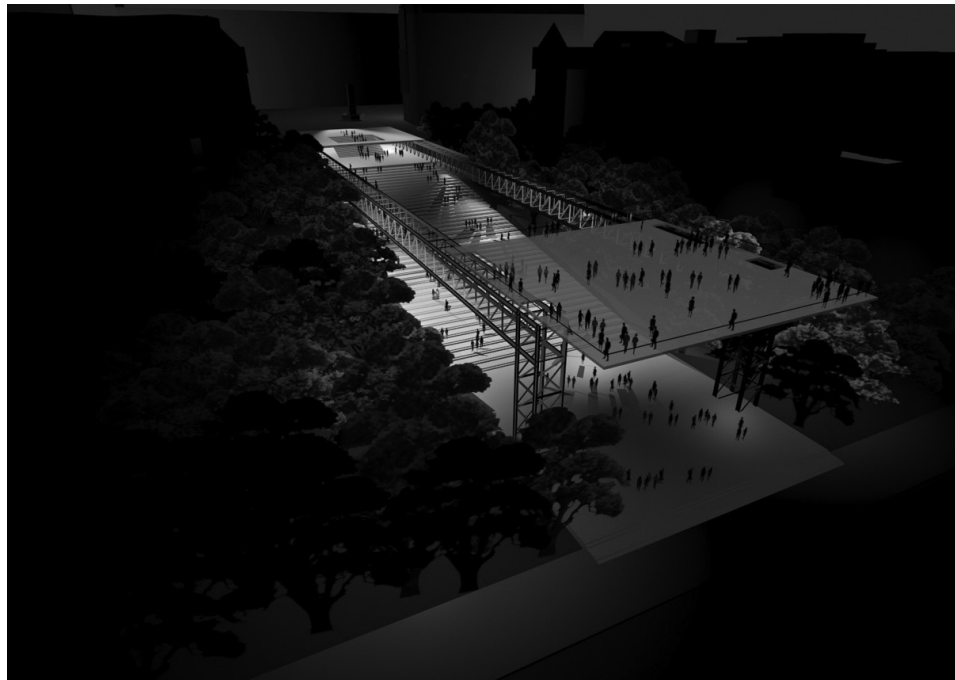
[Слика 3.5.5] Бранислав Стојановић, Бранка Тмушић и Весна Лончар, Теразијска тераса, конкурсни рад, трећа награда, 1991. Извор: "Terazijska terasa", Forum, br.7(1991), стр. 7

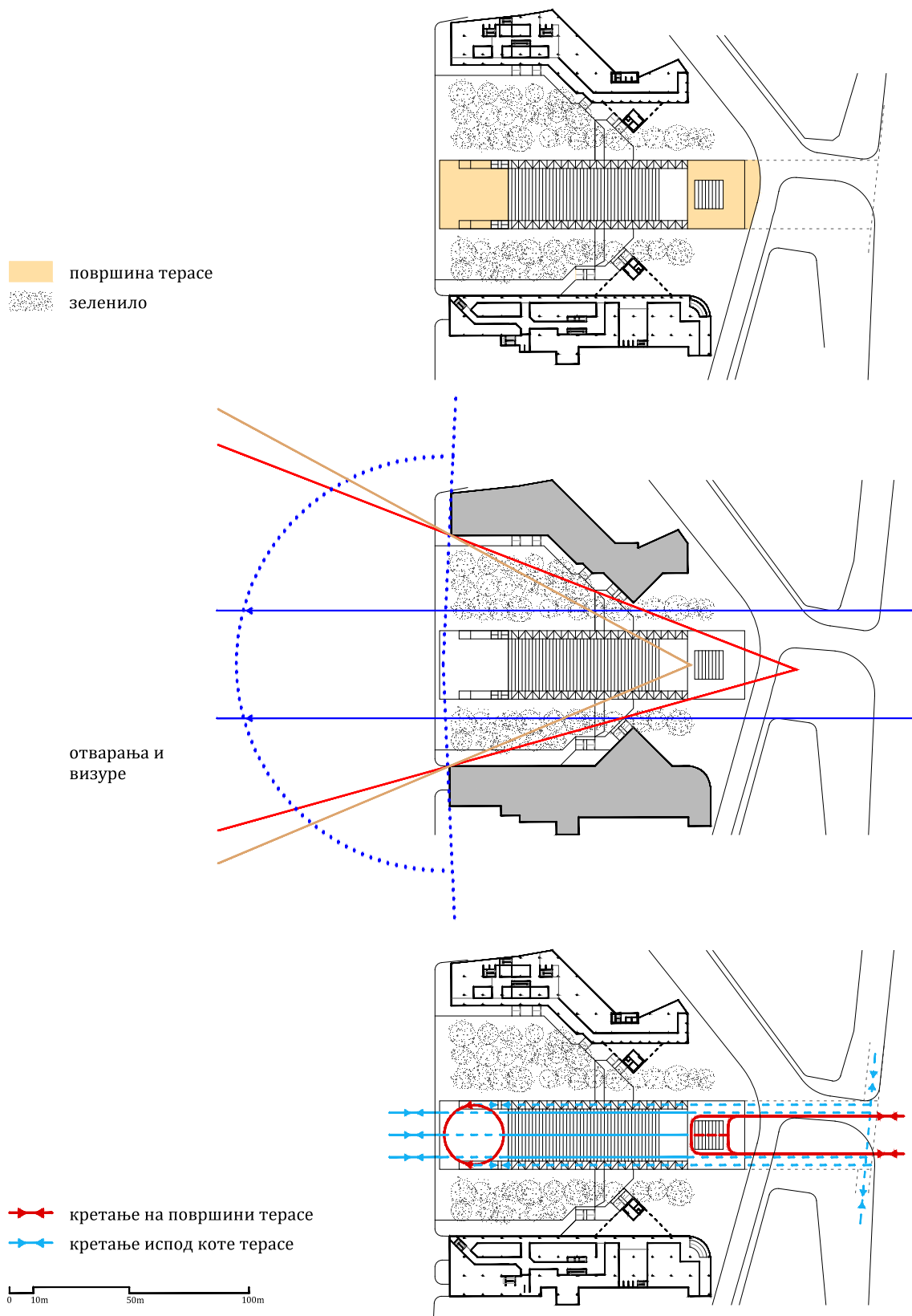
[Слика 3.5.6] Жорж Поповић, Теразијска тераса, скица према победничком решењу из 1991. године и предлог ремоделације. "Извор: Жорж Поповић, "Теразијска тераса", Форум, бр. 21 (1993), стр. 7

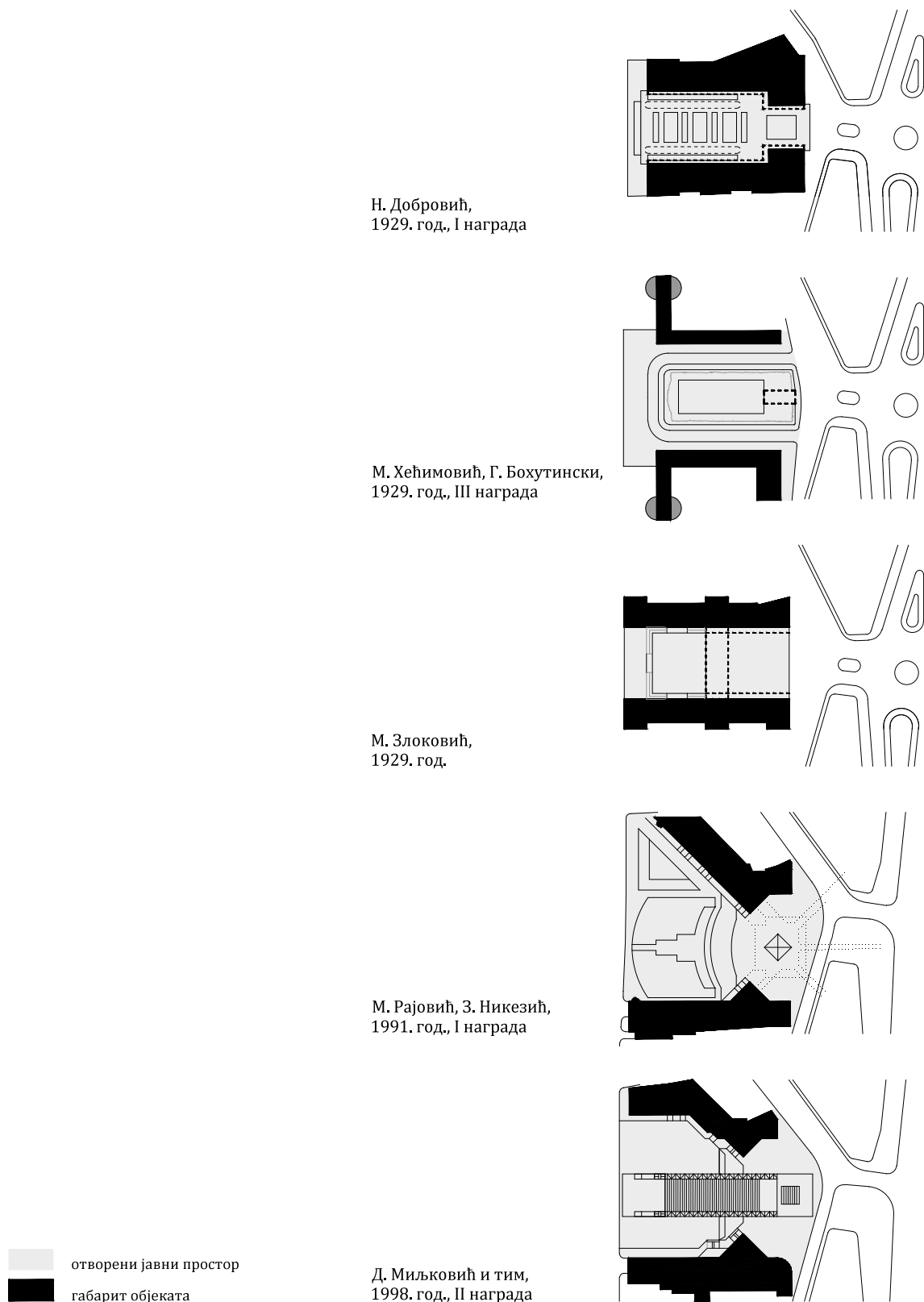
[Слика 3.6.1] Дејан Миљковић и група аутора, Теразијска тераса, конкурсни пројекат - основа и пресек, друга награда, 1998. године. Извор: Лична архива Дејана Миљковића.

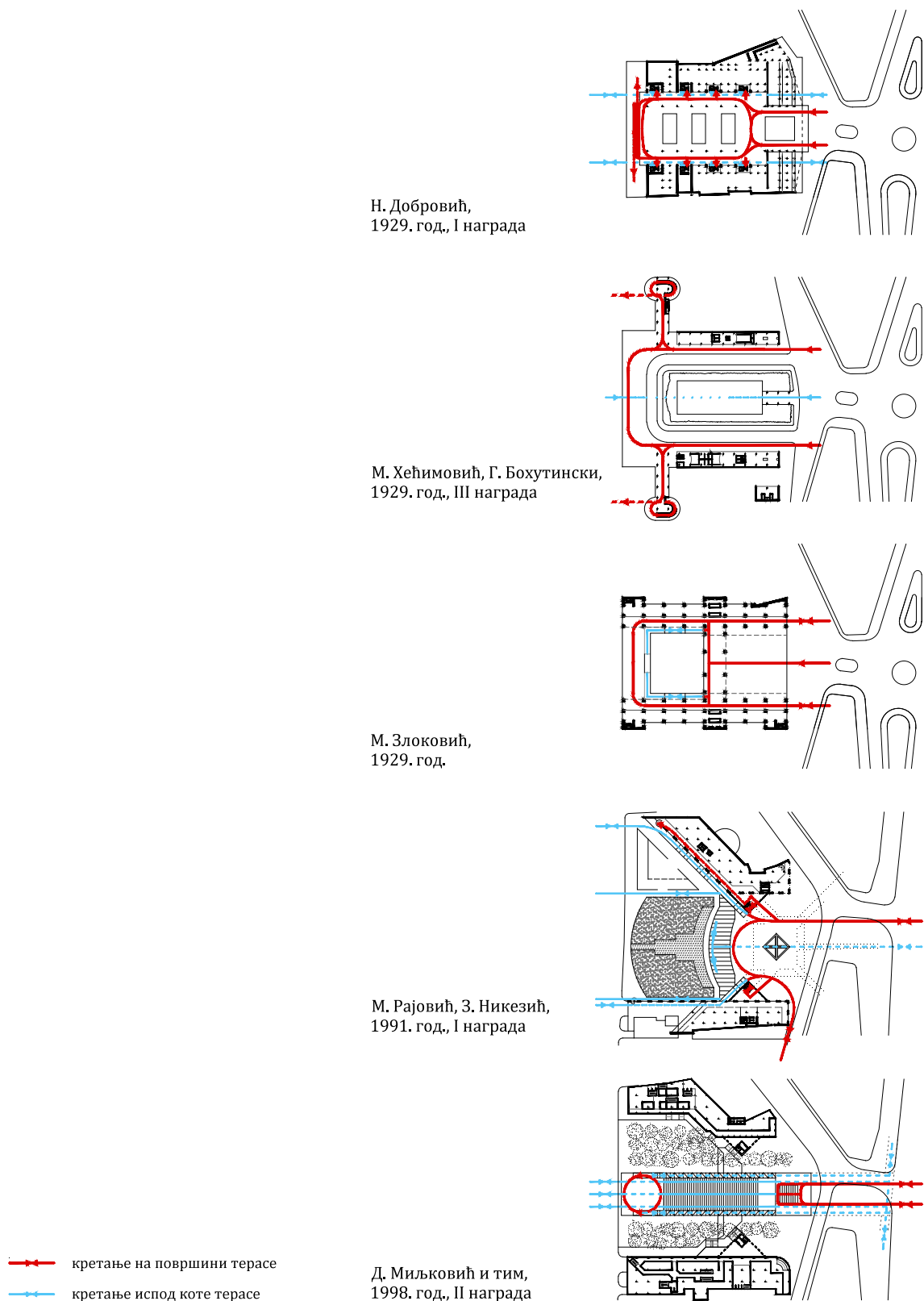
[Слика 3.6.2] Дејан Миљковић и група аутора, Теразијска тераса, конкурсни пројекат, друга награда, 1998. године. Извор: Лична архива Дејана Миљковића.

[Слика 3.6.3] Дијаграмска анализа основе пројекта Миљковића и тима. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.7.1] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу – однос волумена и празнине. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

[Слика 3.7.2] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

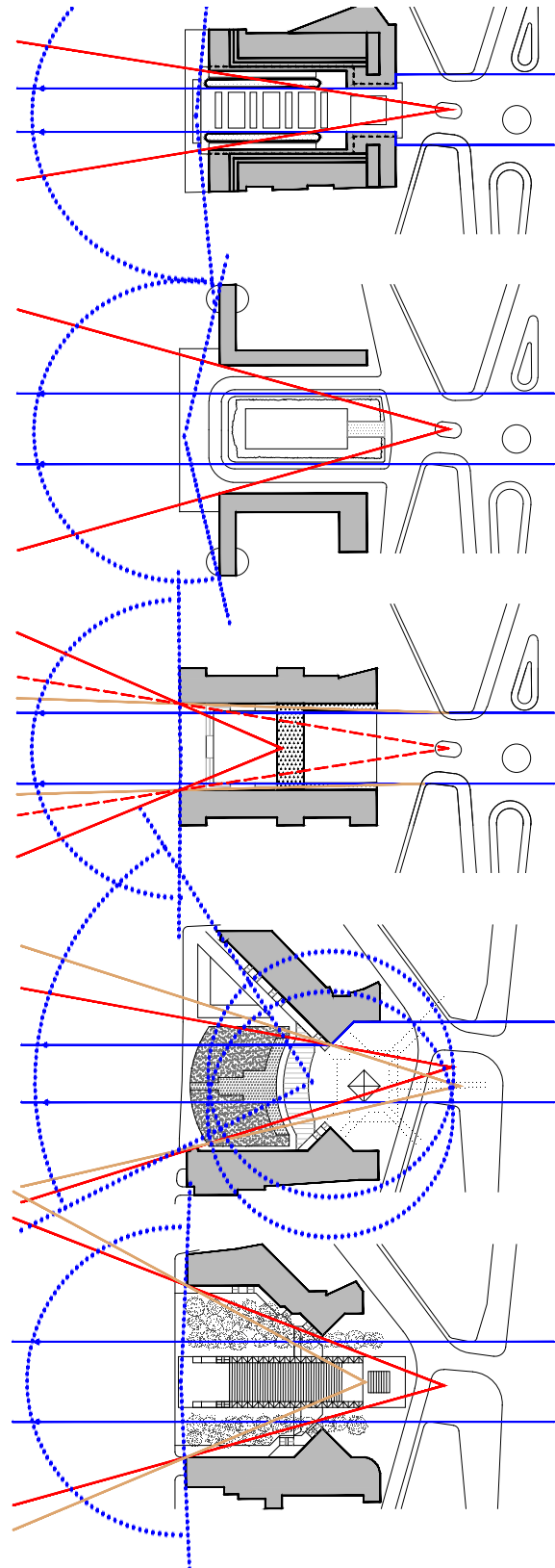
Н. Добровић,
1929. год., I награда

М. Хећимовић, Г. Бохутински,
1929. год., III награда

М. Злоковић,
1929. год.

М. Рајовић, З. Никезић,
1991. год., I награда

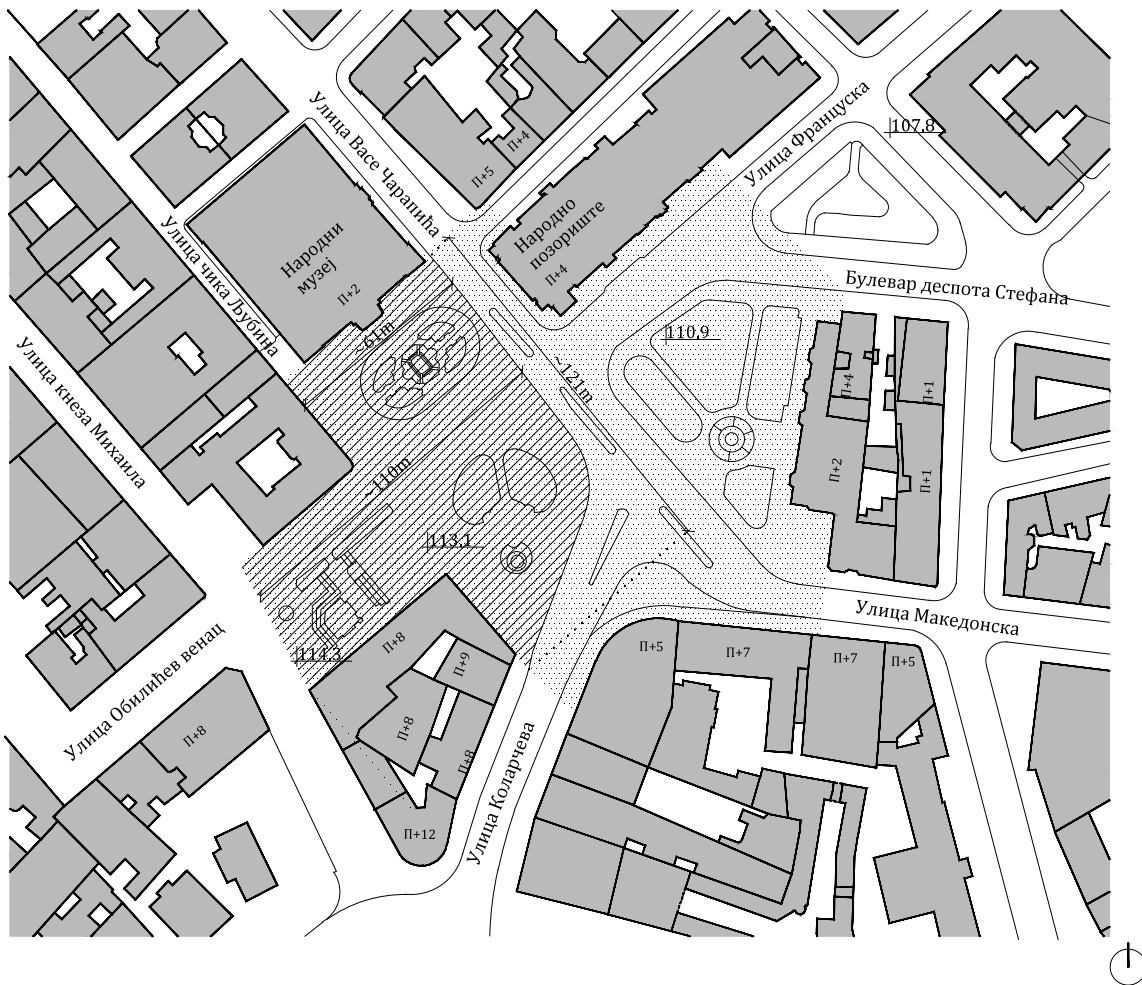
Д. Миљковић и тим,
1998. год., II награда

[Слика 3.7.3] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Теразијску терасу. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

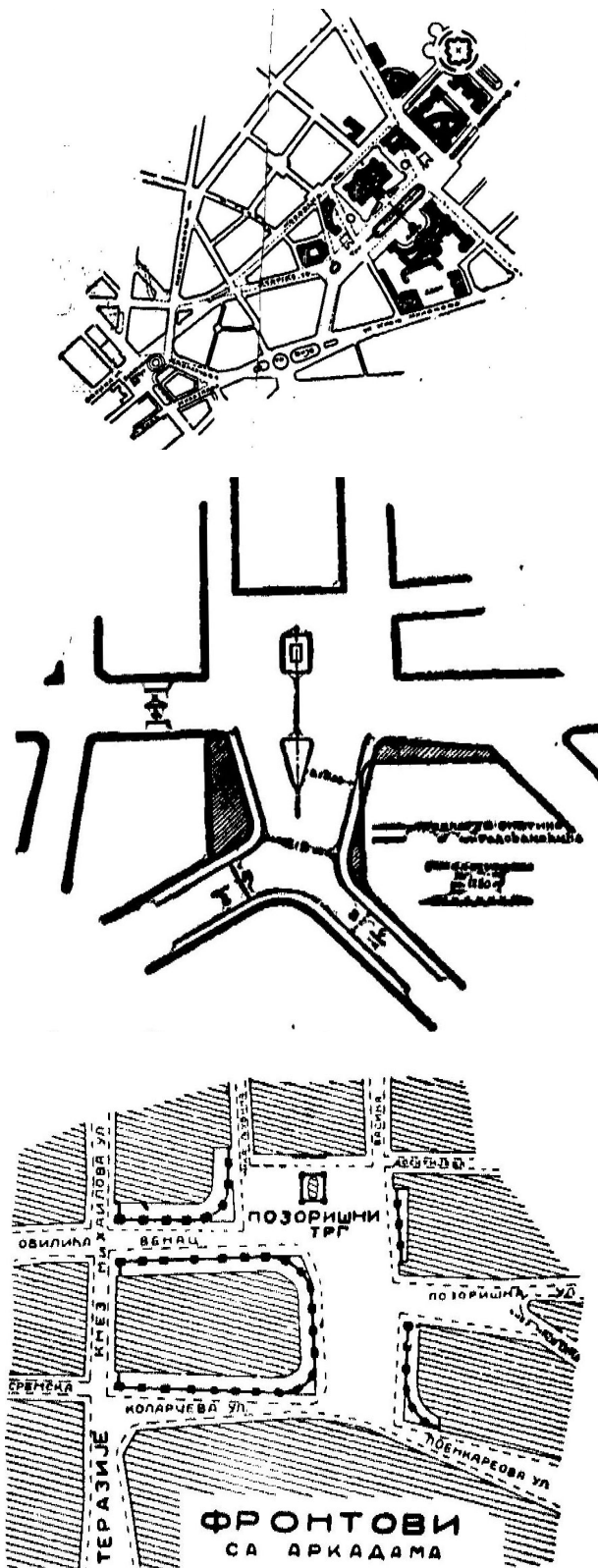
[Слика 4.1.1] Снимак постојећег стања Трга републике. Извор: <http://tinypic.com/view.php?pic=каоср3&s=5#.WA-j2DtRn8s>

 пешачка целина трга, површина ~ 8 600 m²
 проширена зона трга, површина ~ 20 400 m²

0 10m 50m 100m 150m

[Слика 4.1.2] Ситуациони план Трга републике са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш. на основу расположивих података. 2016.

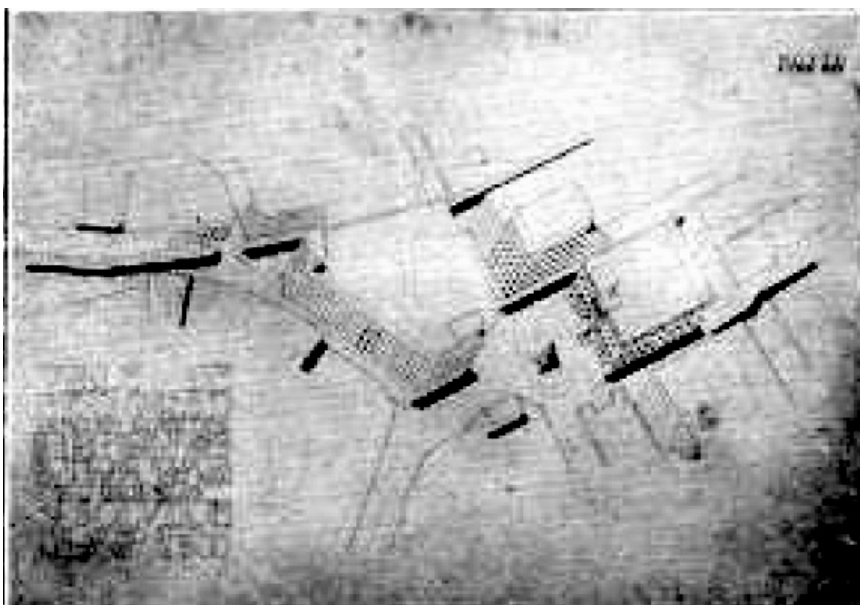
[Слика 4.1.3] Различити анкетни предлози за регулацију Позоришног трга, објављени у оквиру јавне дебате у листу Време, током 1929. године. Извор: Време, 15. 09., 26.09. и 01.10. 1929.

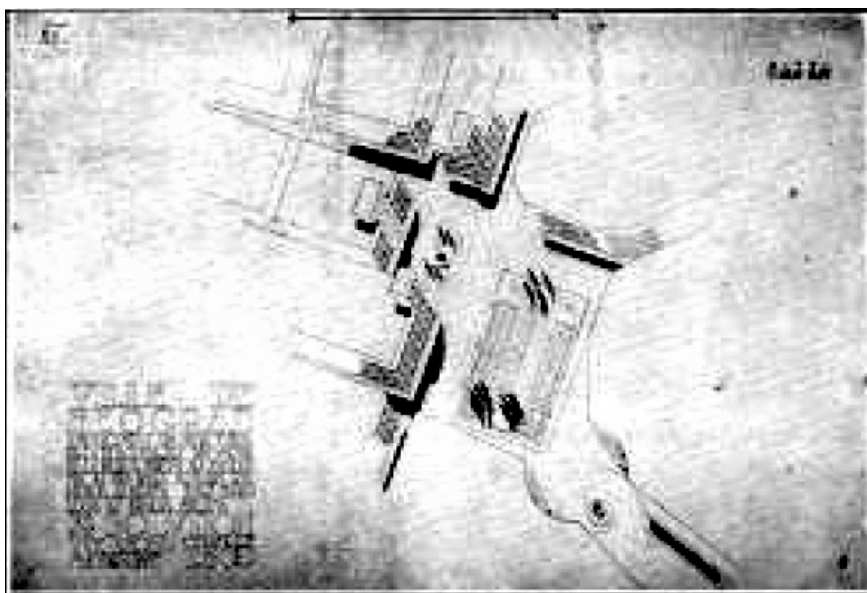
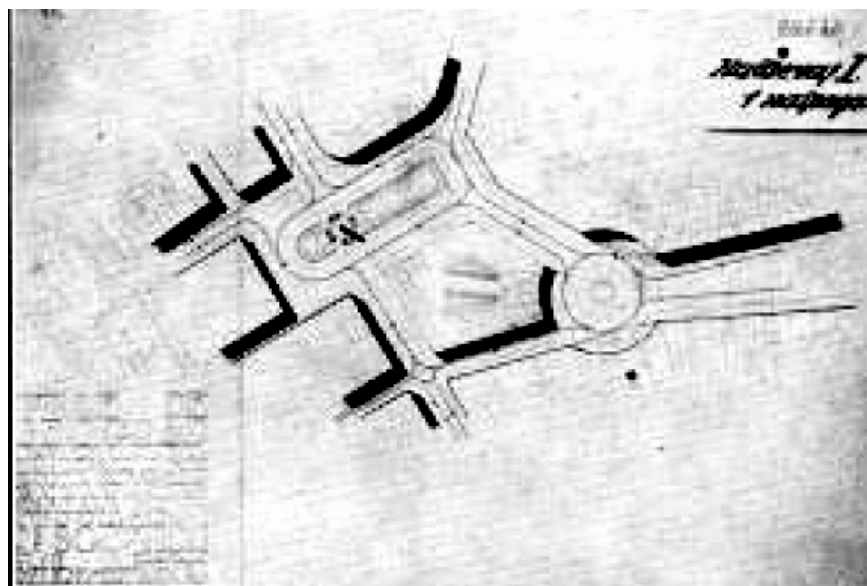
[Слика 4.1.4] Авионски снимак Трга Кнежев споменик из 1936. Извор: Milan Šćekić, "Živjeti na trgu", Čovjek i prostor (Zagreb), бр. 9 (1987), стр. 8

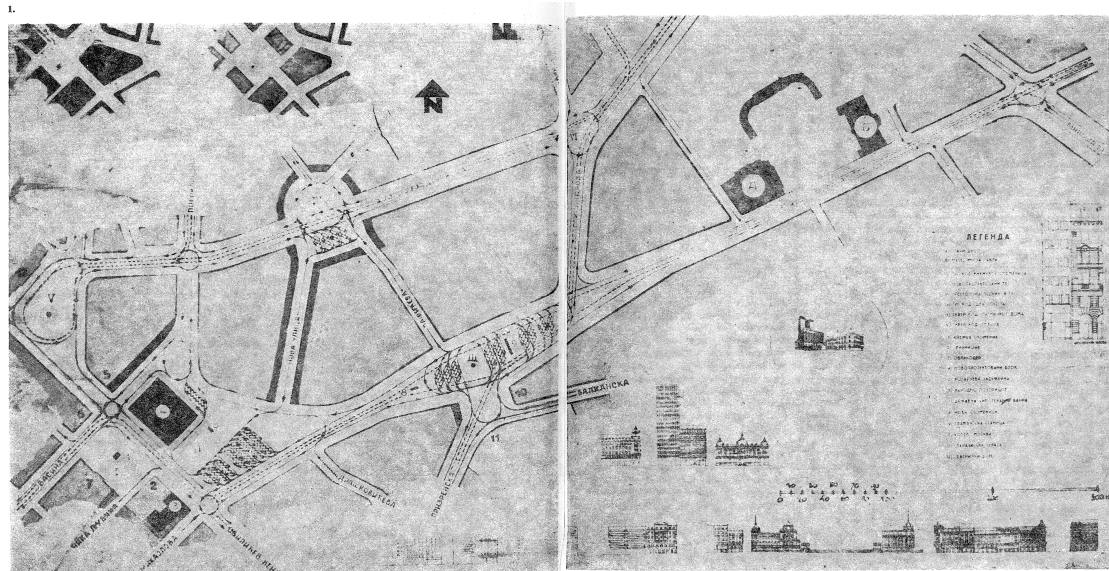
[Слика 4.2.1] Посета кнеза намесника Павла изложби конкурсних радова и приказ регулације предметног подручја према ГУПу из 1924.г. Извор: „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик ...”, Београдске општинске новине, год. LV, бр. 4–6 (1937) (Београд), стр. 324–338.

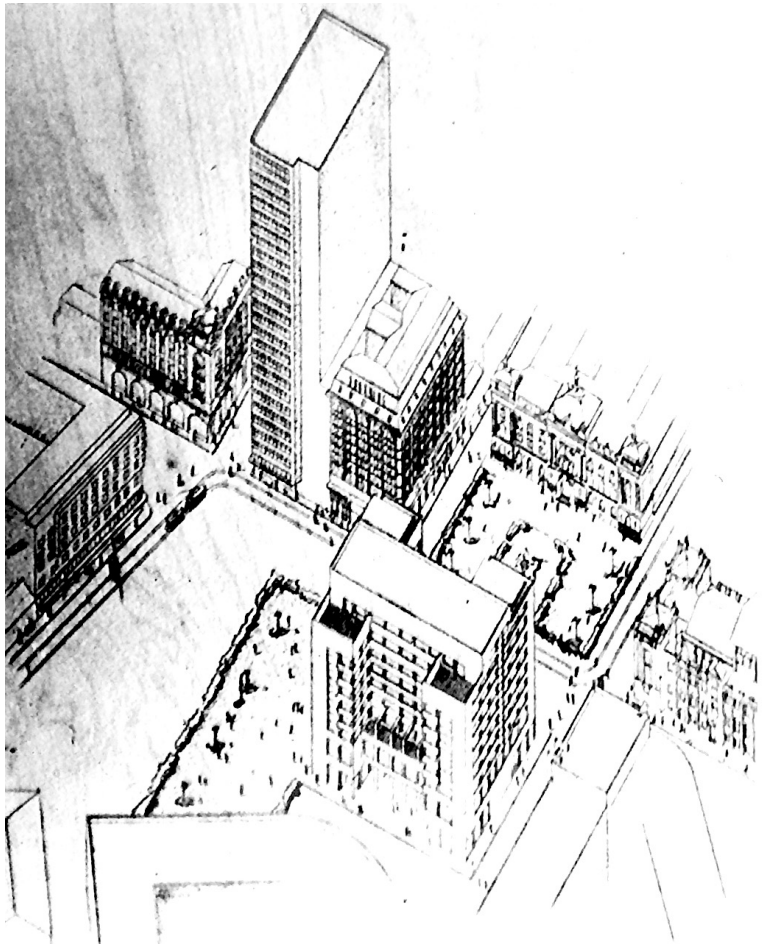
[Слика 4.2.2] Марсел Пинчис (Marcel Pinchis) и Григор Хирш (Grigore Hirsch), Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, прва награда. Извор: „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик ...”, стр. 324–338.

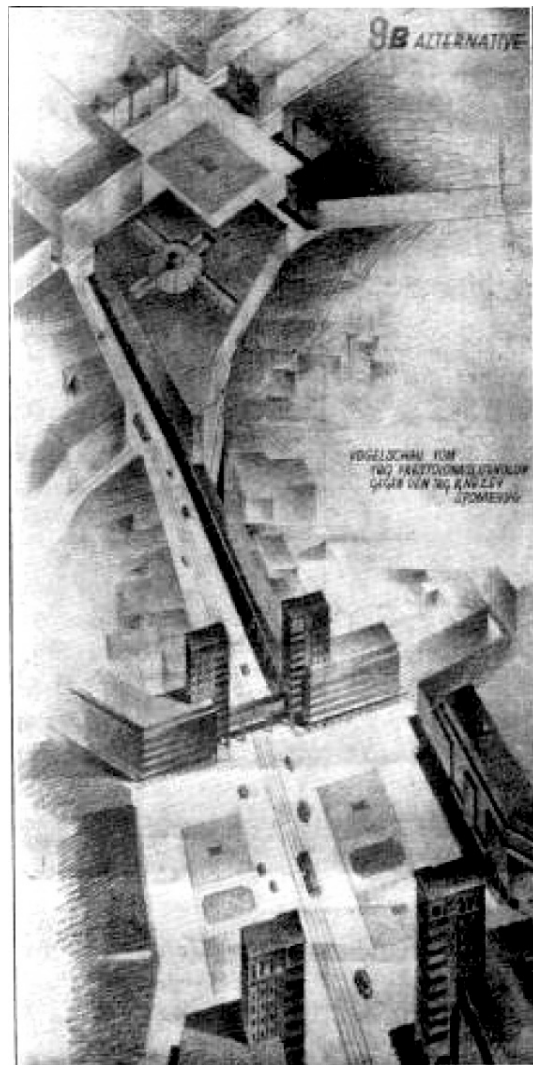
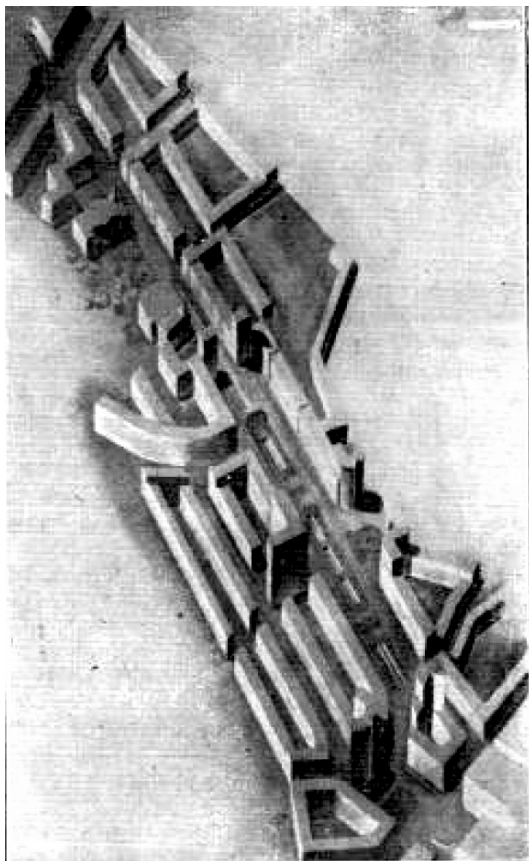
[Слика 4.2.3] Марсел Пинчис (Marcel Pinchis) и Григор Хирш (Grigore Hirsch), друга и трећа варијанта решења. Извор: „Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик ...”, стр. 324–338.

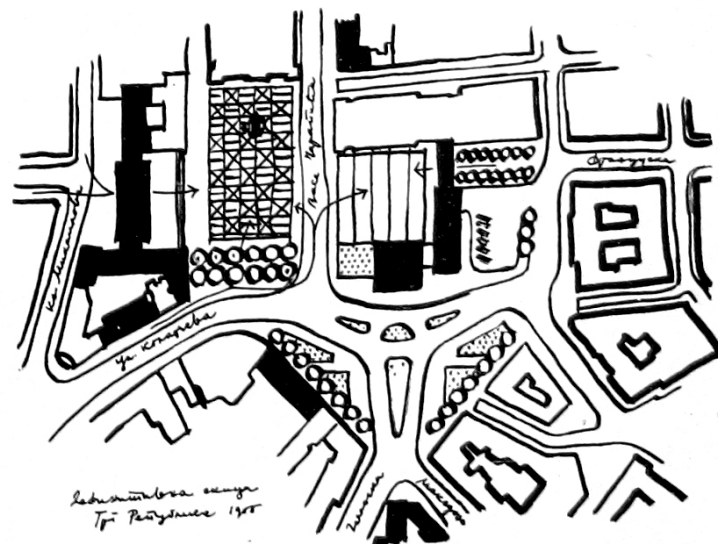
[Слика 4.2.4] Милан Злоковић, Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. Извор: Милан Злоковић, „Један од предлога за уређење ужег центра Београда”, Годишњак Техничког факултета Универзитета у Београду (Београд), стр. 124-129

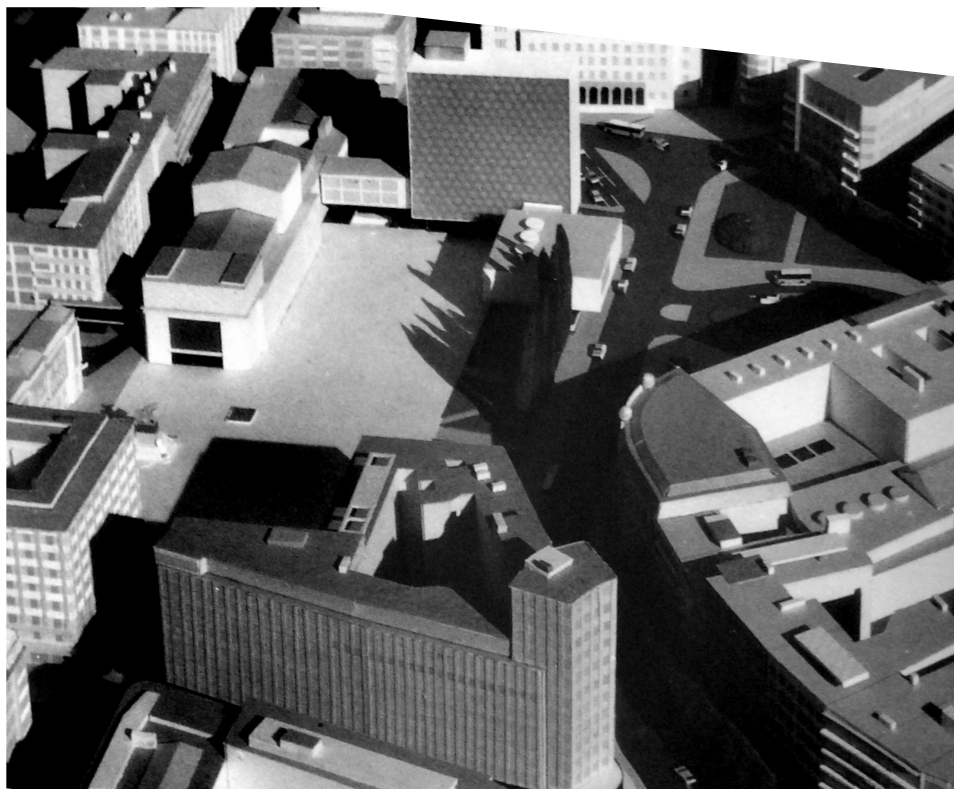
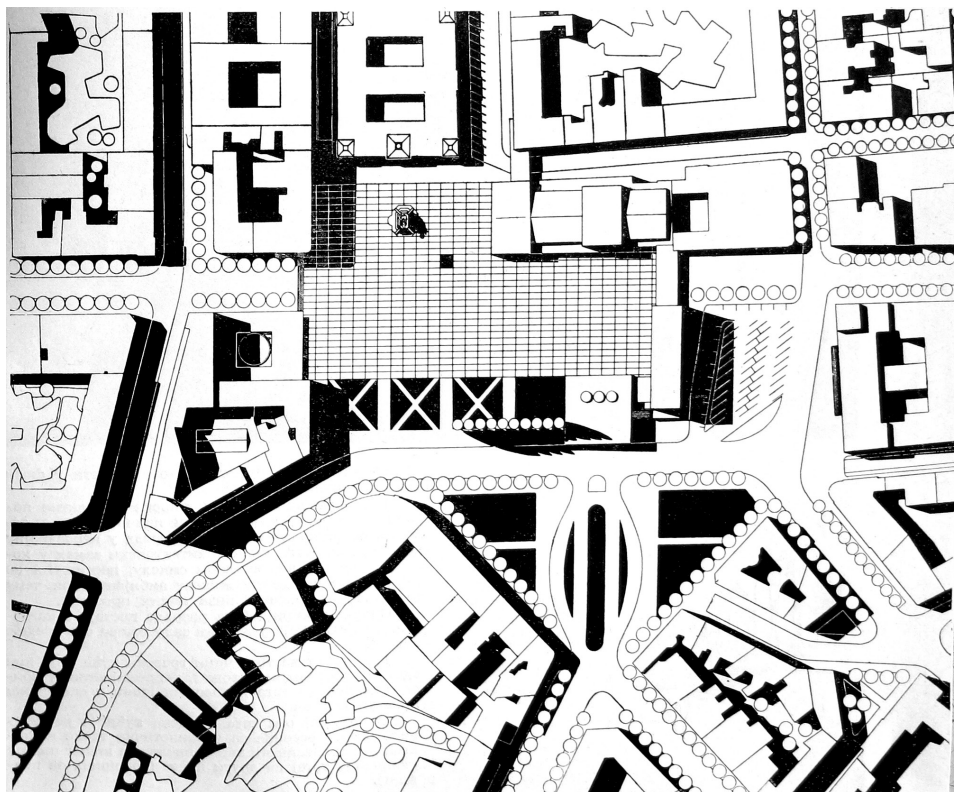
[Слика 4.2.5] Милан Злоковић, Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. Извор: Ljiljana Blagojević, „Moderna arhitektura Beograda u osvit drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor”, u Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, tom 2. Realizmi i modernizmi oko hladnog rata str. 115.

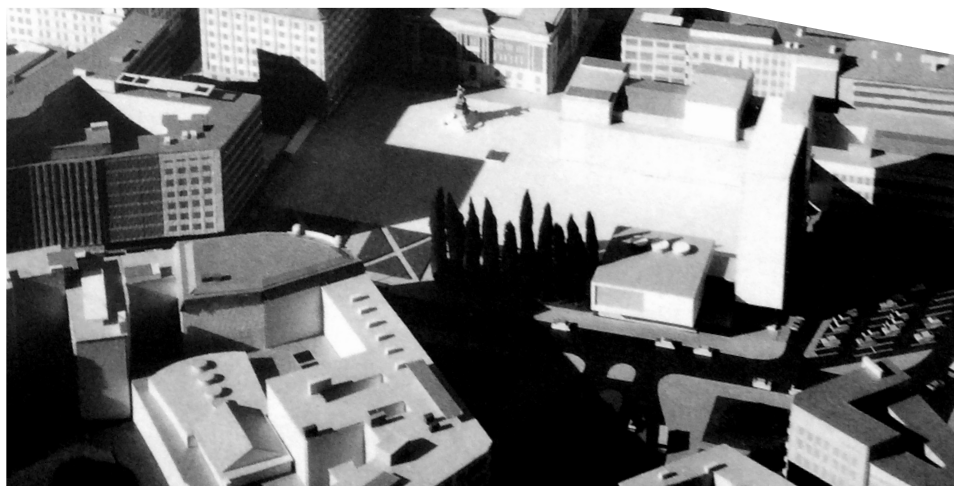
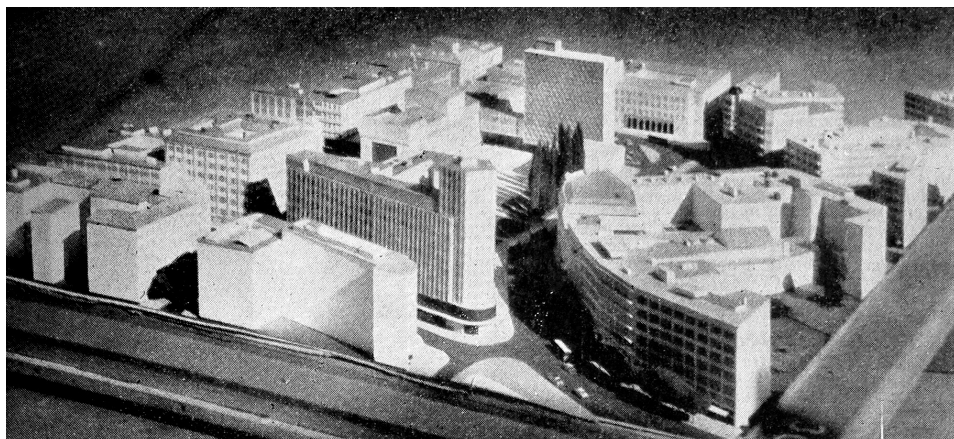
[Слика 4.2.6] Радови под шифрама "Крафт" и "Агора XX", Трг Кнежев споменик, конкурсни рад, друга награда. Извор: Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик ...", Београдске општинске новине, год. LV, бр. 4-6 (1937) (Београд), стр. 332.

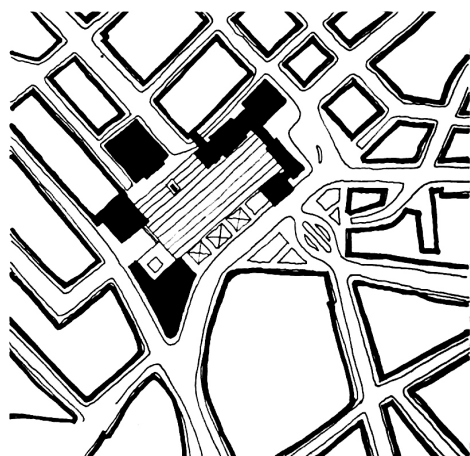
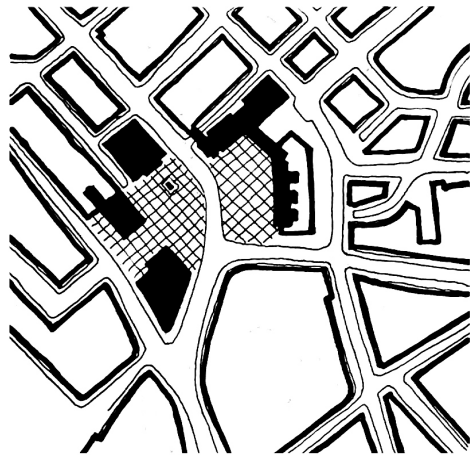
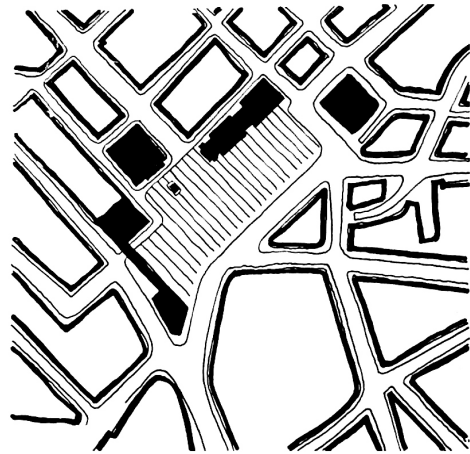
[Слика 4.3.1] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, фотографија аутора и конкурсно решење, прва награда, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки, архитекта, Београд: Софос, 2013.

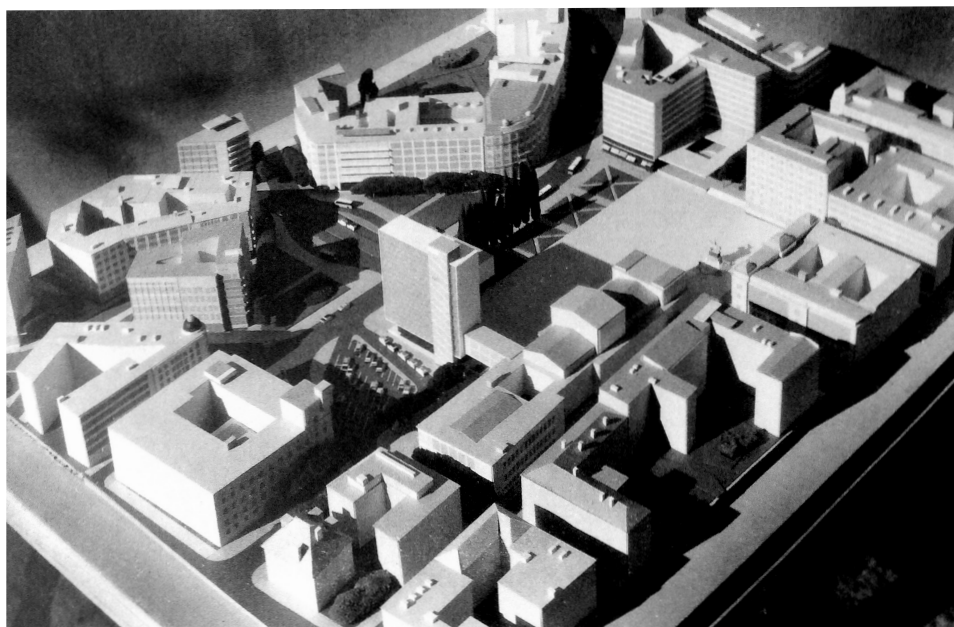
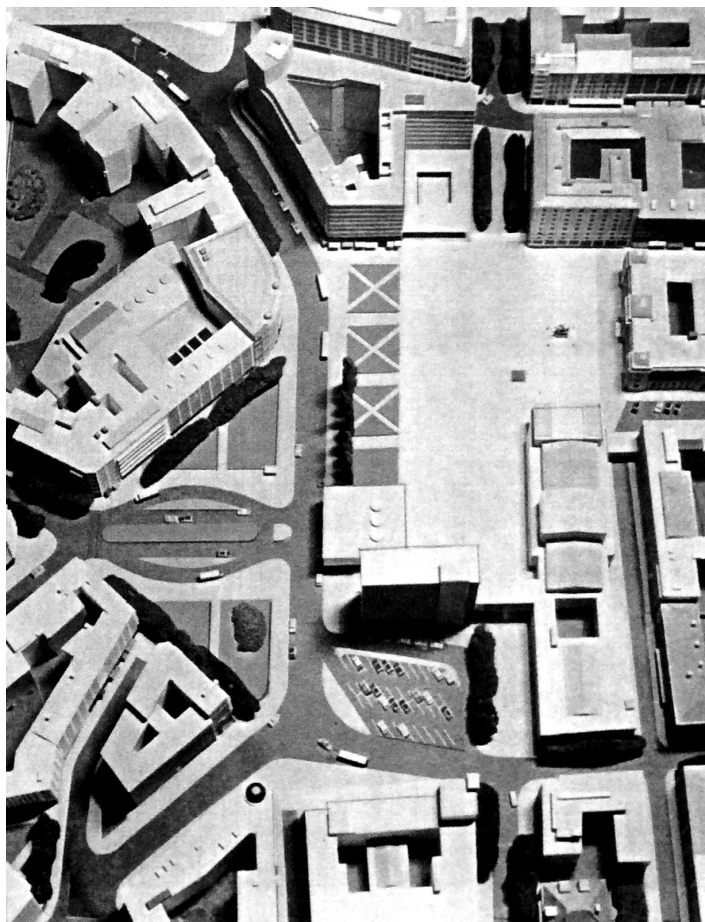
[Слика 4.3.2] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, конкурсно решење, прва награда, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки, архитекта, Београд: Софос, 2013.

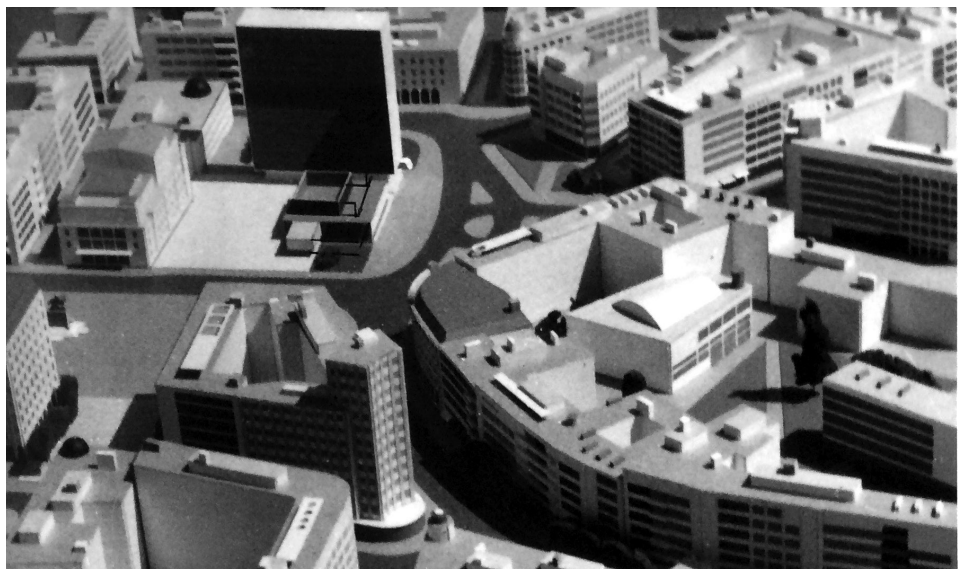
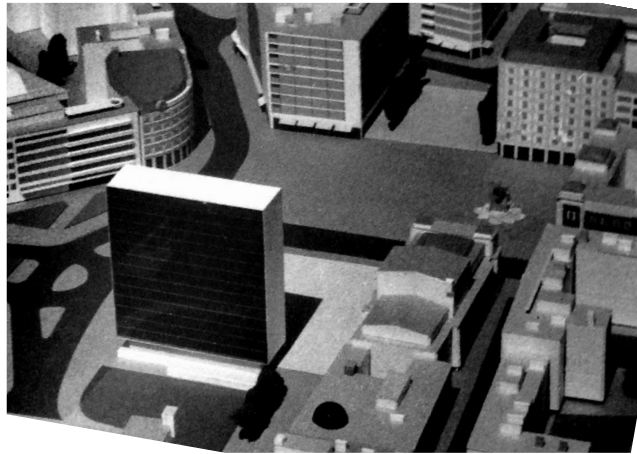
[Слика 4.3.3] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, конкурсно решење, прва награда, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки, архитекта, Београд: Софос, 2013.

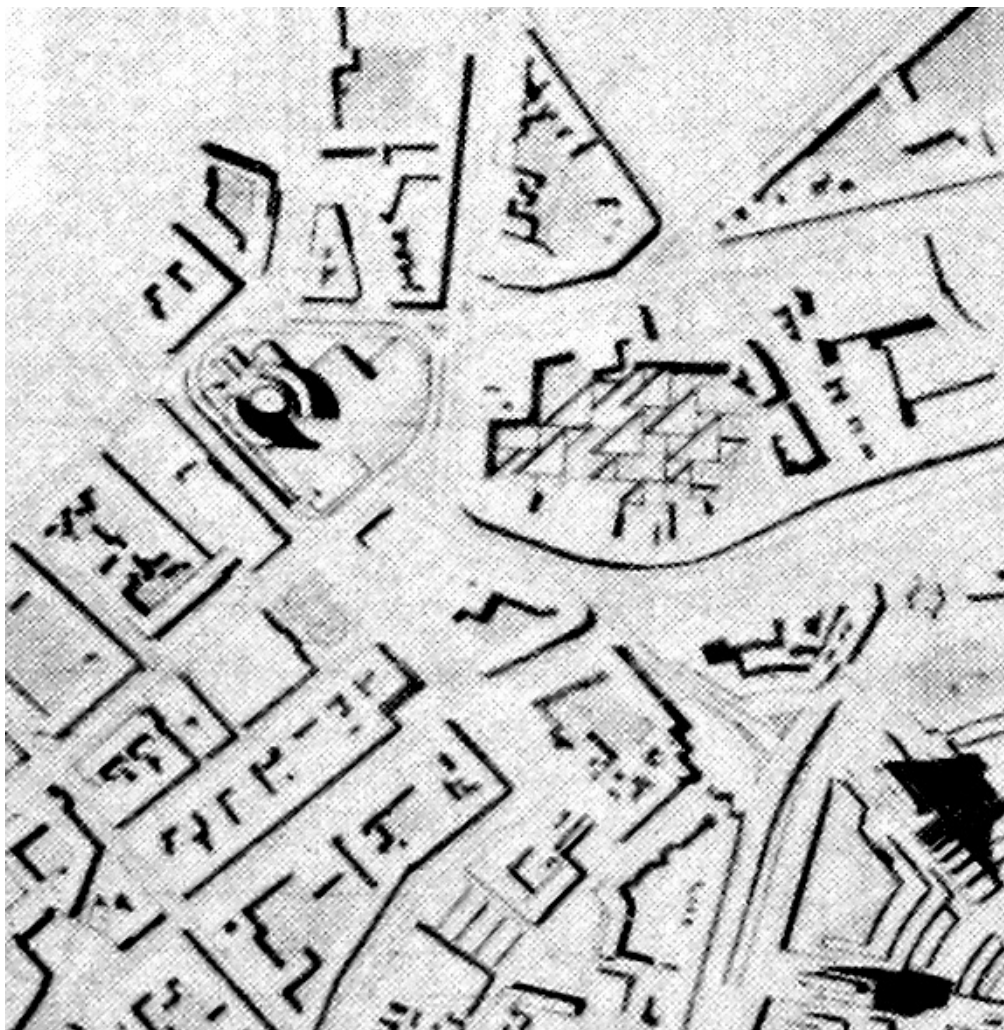
[Слика 4.3.4] Упоредни приказ решења Добровића, Минића и првонаграђеног решења из 1954. године. Извор: Zoran B. Petrović, „Trg Republike”, Arhitektura urbanizam (Beograd), br. 21 (1963), str. 30-35 i 56-57.

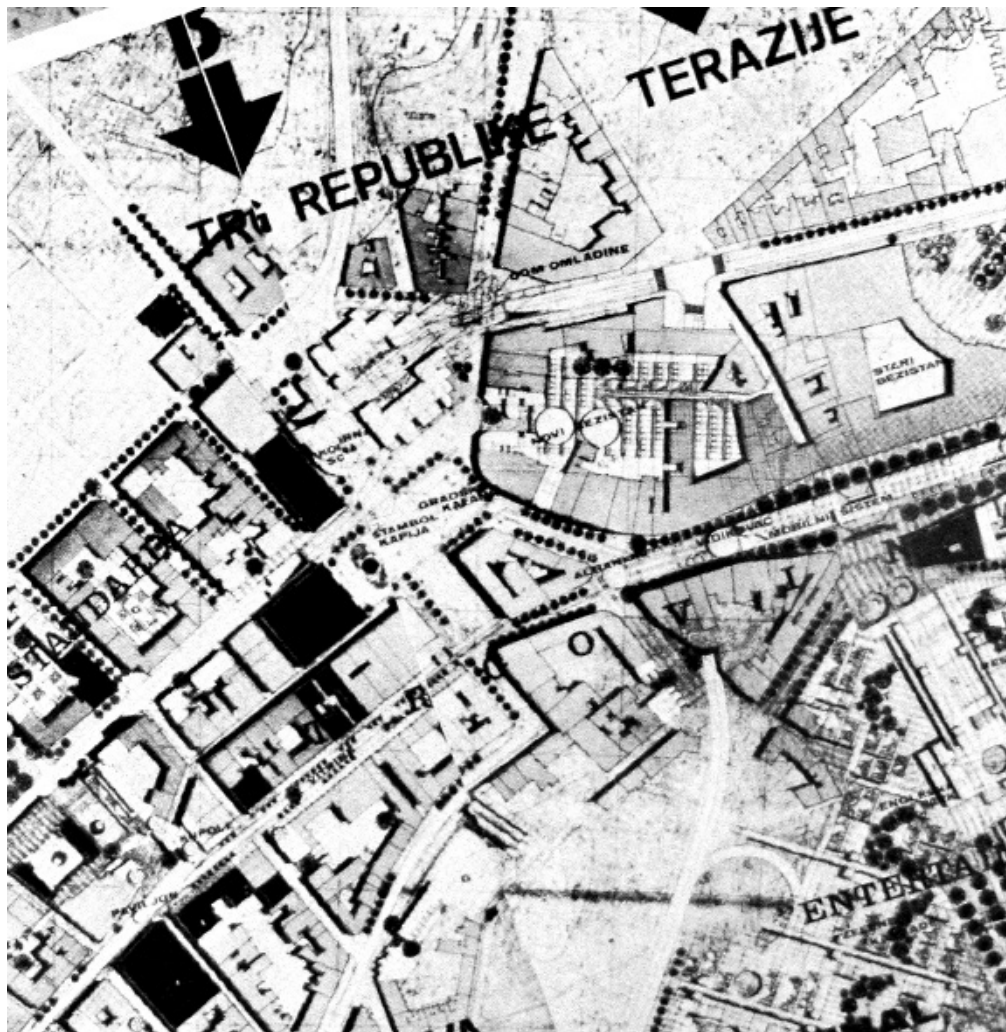
[Слика 4.3.5] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, „Трг Републике, конкурсно решење, фотографије макете прва награда, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки архитекта, Београд: Софос, 2013.

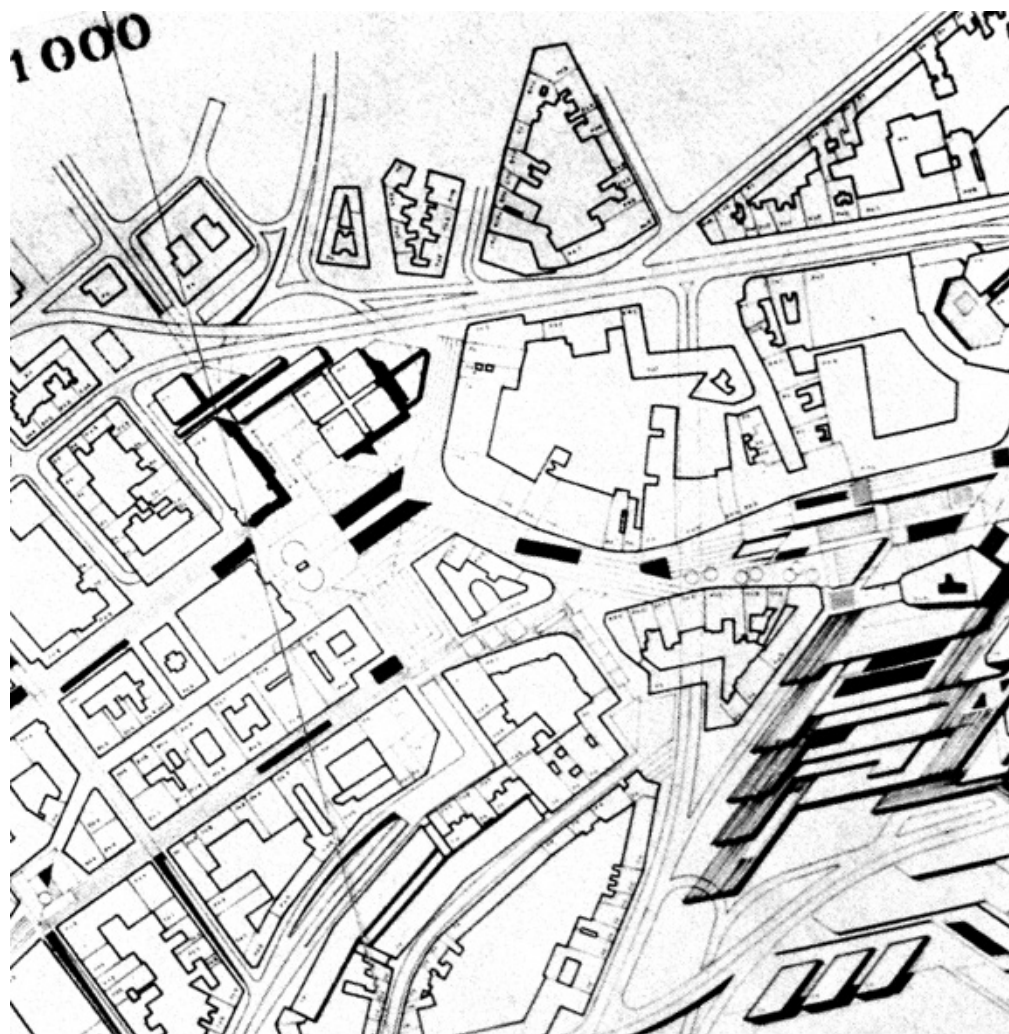
[Слика 4.3.6] Јањић, Петровић, Палишашки и Бравшић, Трг Републике, ревидовано конкурсно решење, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки архитекта, Београд: Софос, (2013)

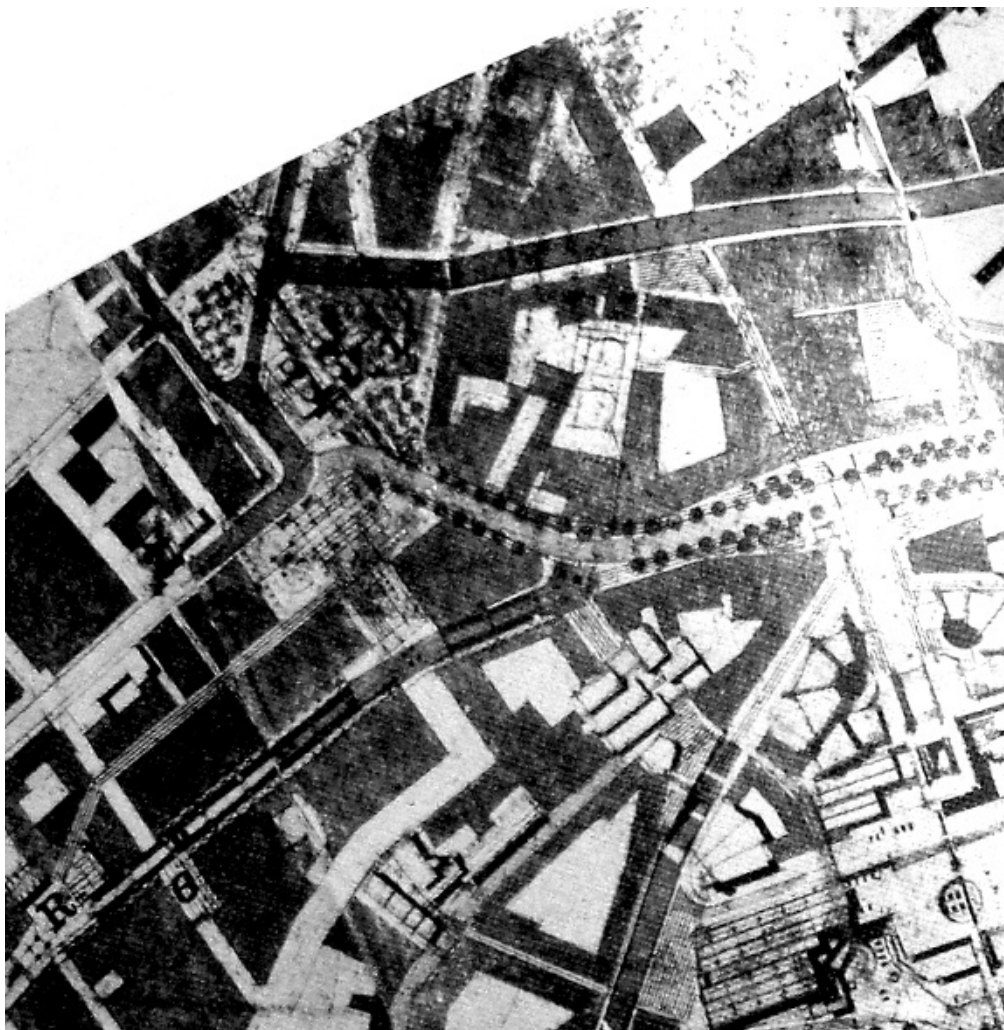
[Слика 4.4.1] Сегмент конкурсног решења Максимовића и Новаковића, 1967-68. Извор: : Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 11

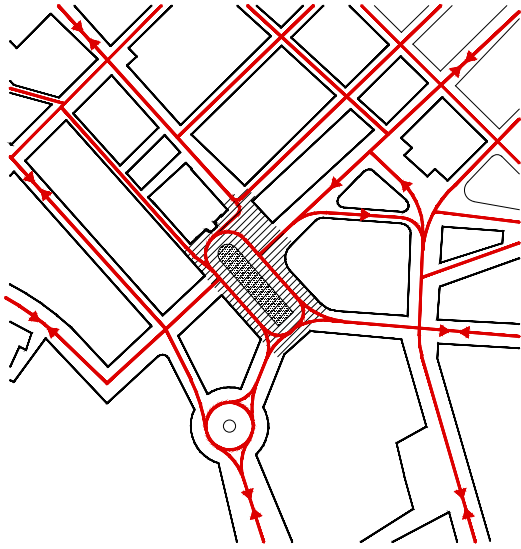
[Слика 4.4.2] Сегмент конкурсног решења Ф. Кошира, 1967-68. Извор: : Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića”, str. 13

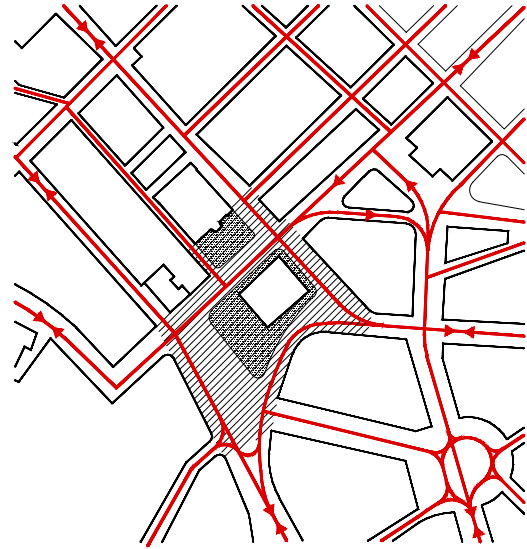
[Слика 4.4.3] Сегмент конкурсног решења А. Ђокића и тима, 1967-68. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića“, str. 15

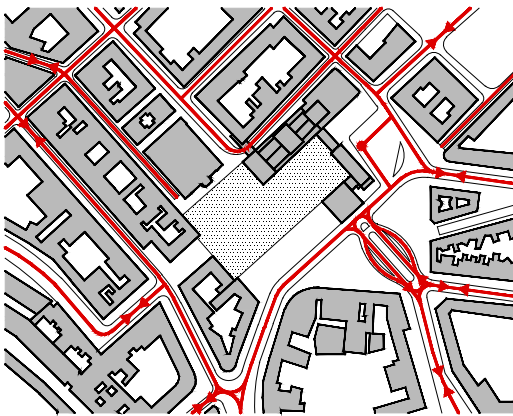
[Слика 4.4.4] Сегмент конкурсног решења Мушича и тима, 1967-68. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića“, str. 17

М. Pinchus, G. Hirsh,
1937. год., I награда,
пешачка површина ~ 1 500 m²
оквирна површина трга ~ 9 600 m²

М. Злоковић,
1937. год., II награда,
пешачка површина ~ 1 500 m²
оквирна површина трга ~ 23 700 m²

С. Јањић, З.Петровић,
М. Палишашки,
С. Бравачић,
1954. год., I награда,
оквирна површина трга ~ 9 100 m²

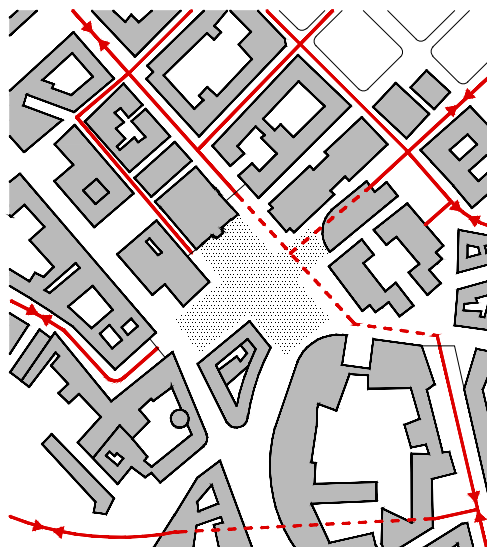
0 50m 100m 200m

- оквирна површина трга
- пешачка површина
- саобраћајнице

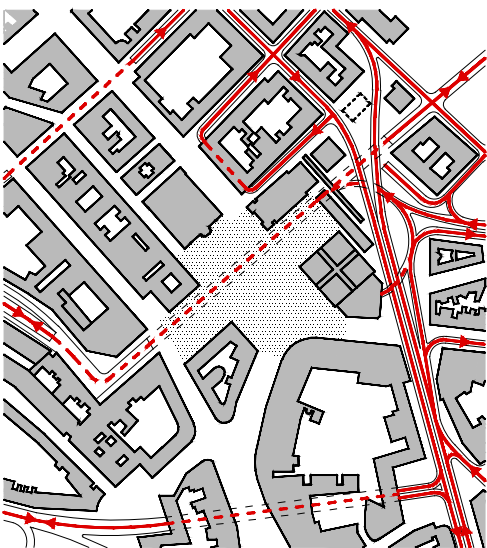
[Слика 4.5.1] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Трг Републике – однос површине трга, пешачких зона и саобраћаја. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

С. Максимовић,
Б. Новаковић,
1968. год., I награда
оквирна површина трга ~ 12 500 m²

Ф. Кошир,
1968. год., I награда
оквирна површина трга ~ 10 000 m²

А. Ђокић,
В. Петровић,
П. Лукић,
1968. год., III награда
оквирна површина трга ~ 16 000 m²

В. Мачкић,
Д. Ванов,
Р. Влчевски,
1968. год., откуп
површина трга око кнежевог споменика ~ 2 600 m²
оквирна површина новог сегмента трга ~ 5 000 m²

0 50m 100m 200m

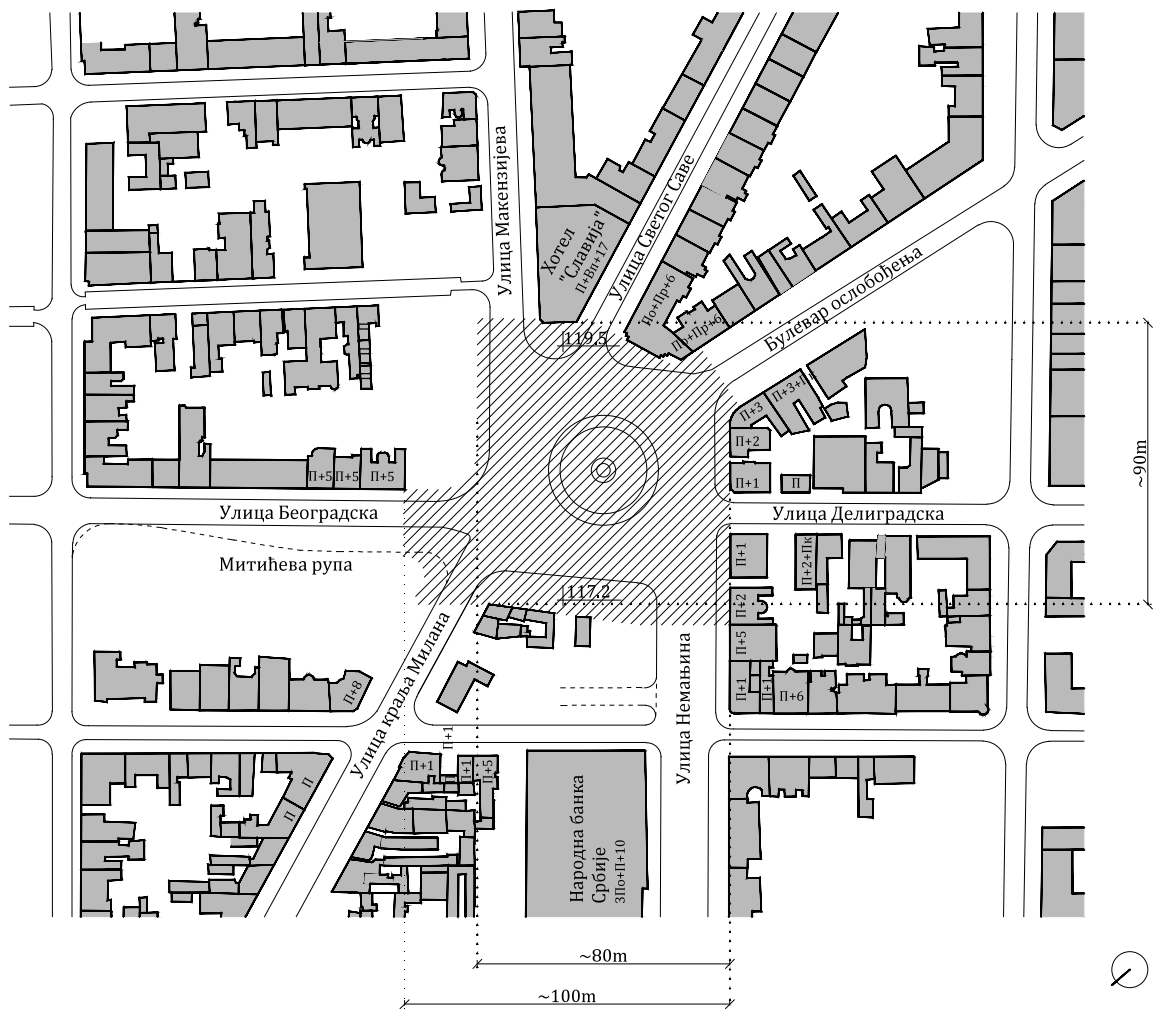
површина трга

саобраћајнице

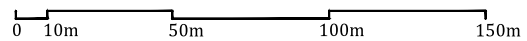
[Слика 4.5.2] Упоредни дијаграмски приказ различитих конкурсних решења за Трг Републике – однос површине трга, пешачких зона и саобраћаја. Израдила Г.Ш. на основу расположиве документације, 2016.

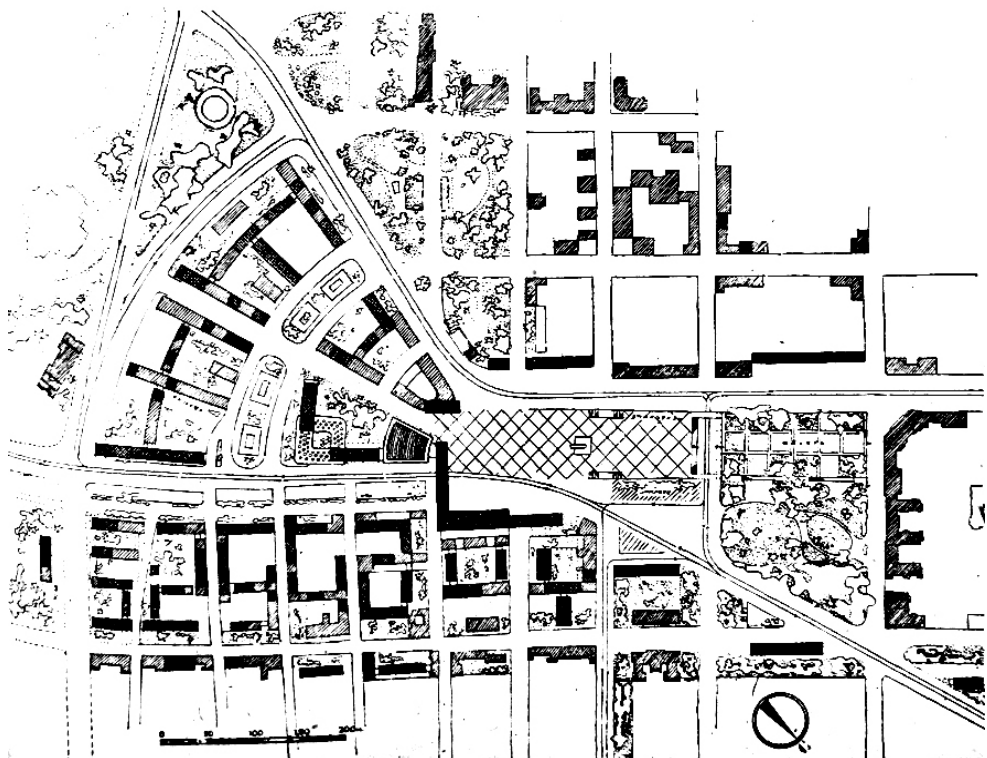
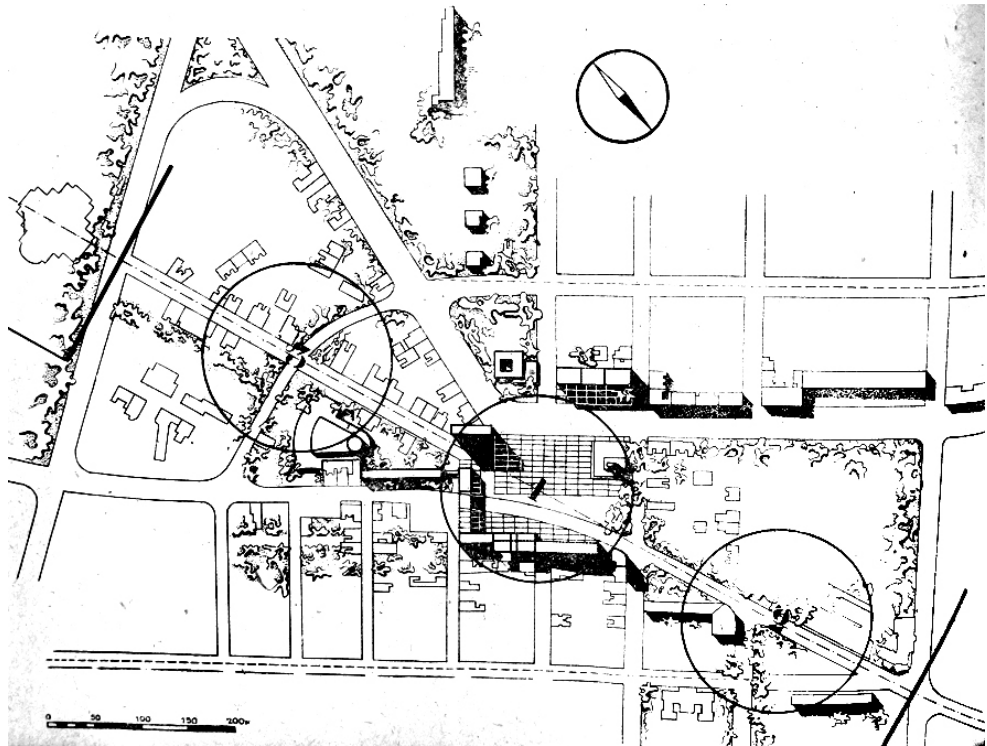
[Слика 5.1.1] Фотографије постојећег стања Трга Славија. Извор: <http://www.danubeogradu.rs/beograd-srbija/azbuka-beograda/trg-slavija-veliki-potencijal-prostora/> i <http://beowiki.com/trg-slavija/>

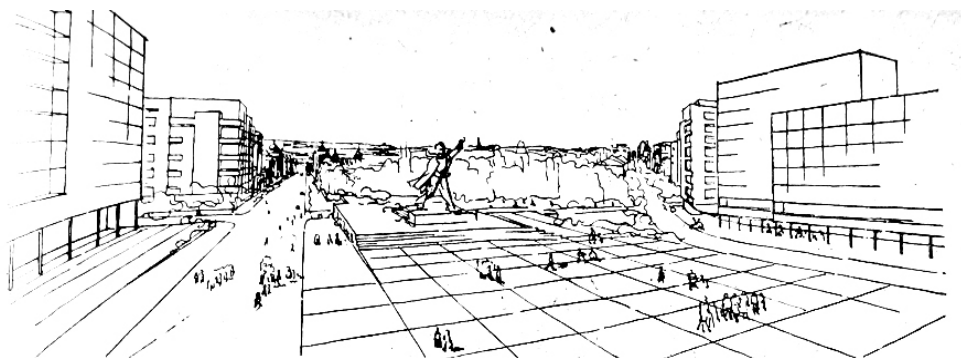
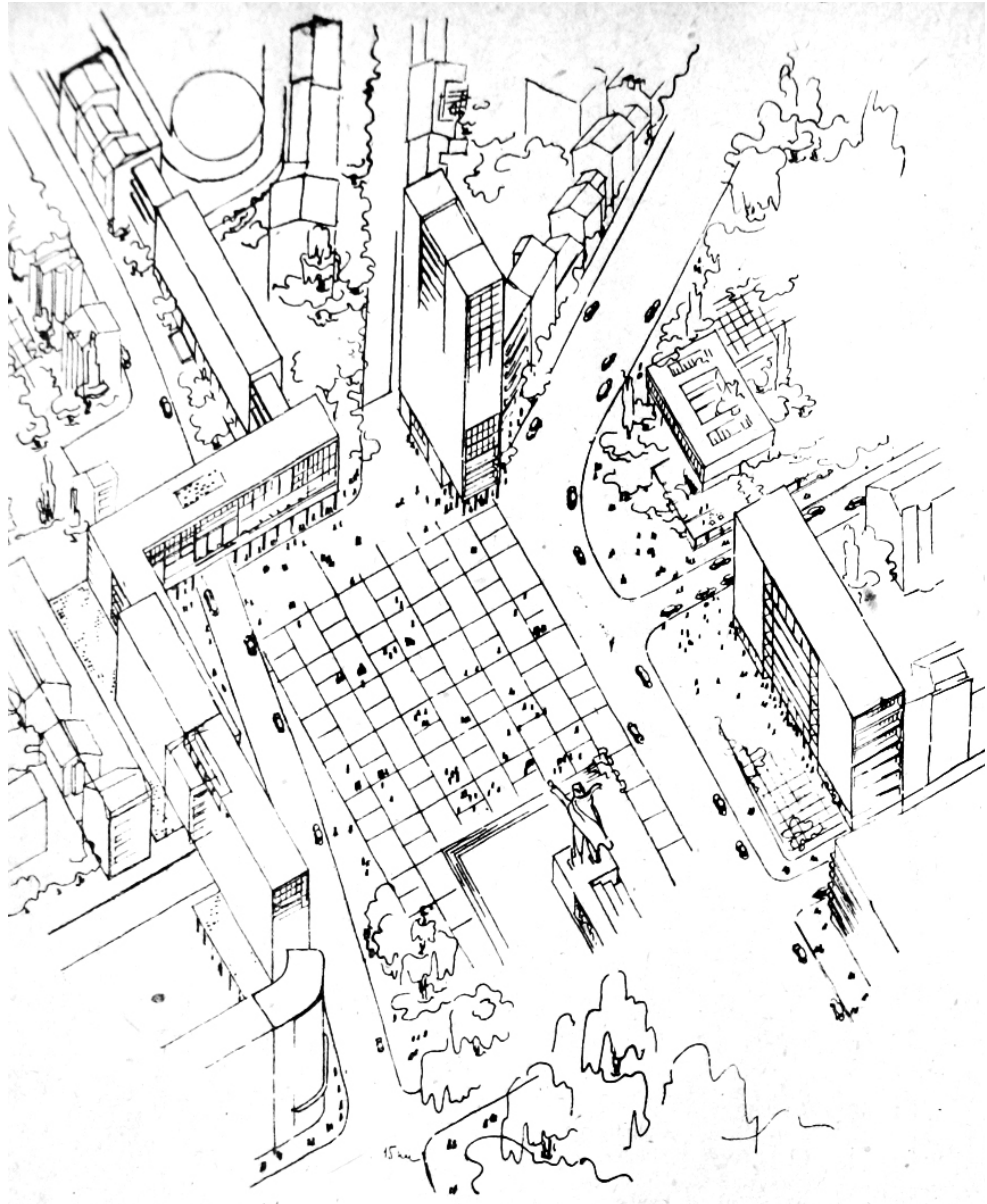
////// оквирна површина трга ~ 7 700 m²

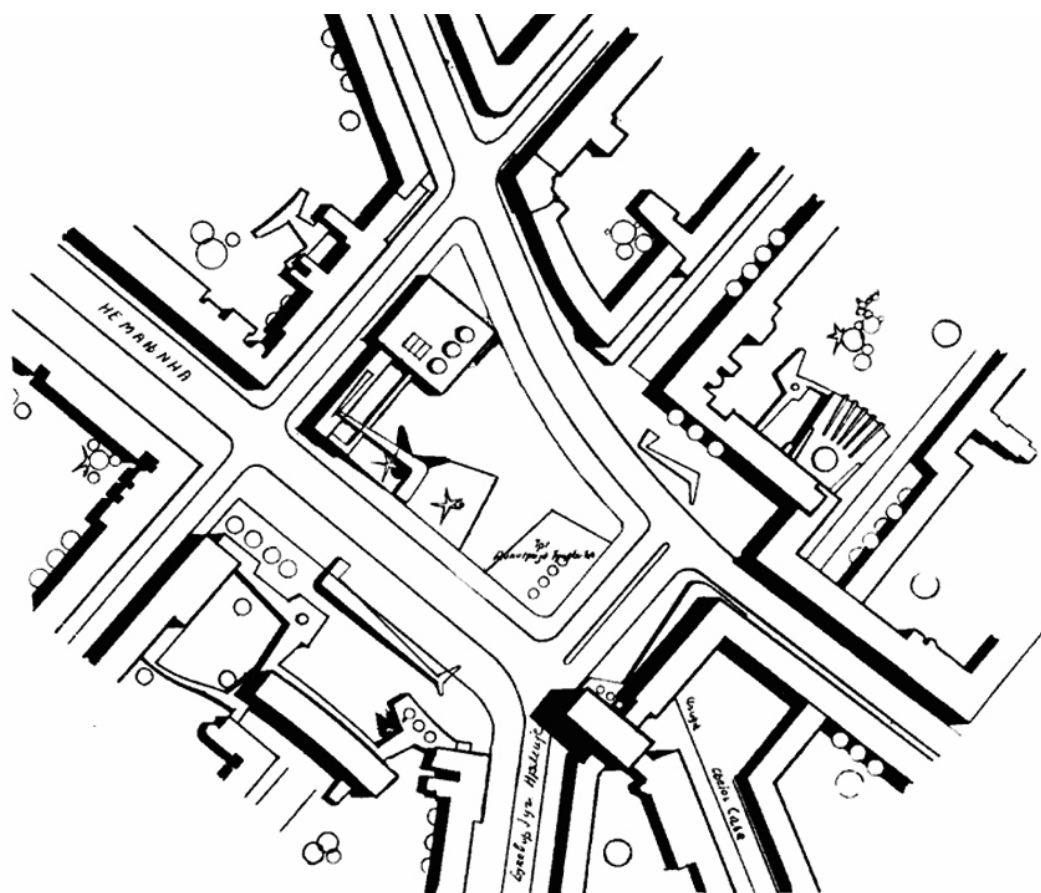
[Слика 5.1.2] Ситуациони план Трга Славије са димензионалном анализом. Израдила Г.Ш. на основу расположивих података. 2016.

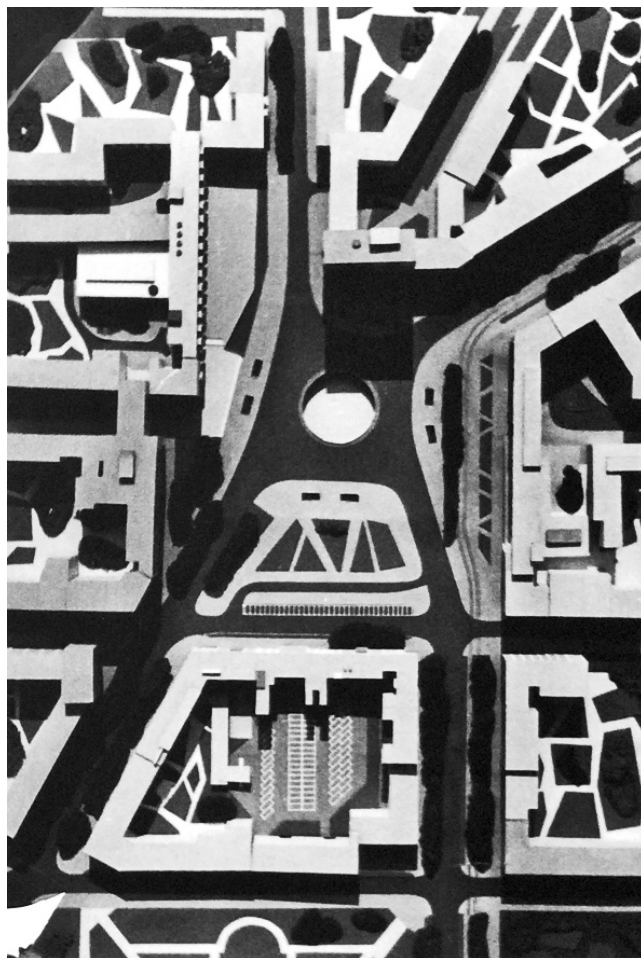
[Слика 5.1.3] Братислав Стојановић, урбанистичко решење Трга Димитрија Туцовића, шири и ужи ситуациони план, 1951. година Извор: Братислав Стојановић, Трг Димитрија Туцовића, Техника (Београд) број 10 (1951.), стр. 334, 337

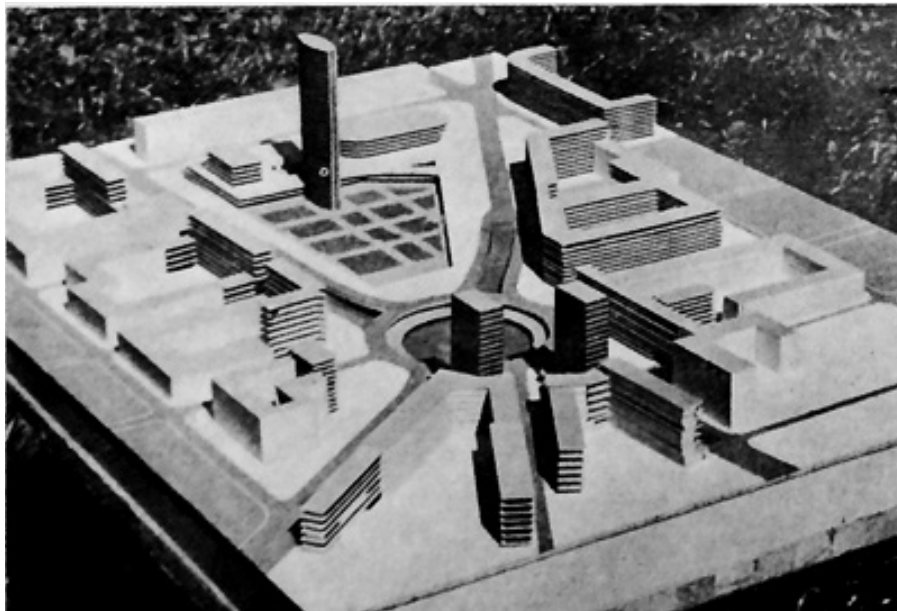
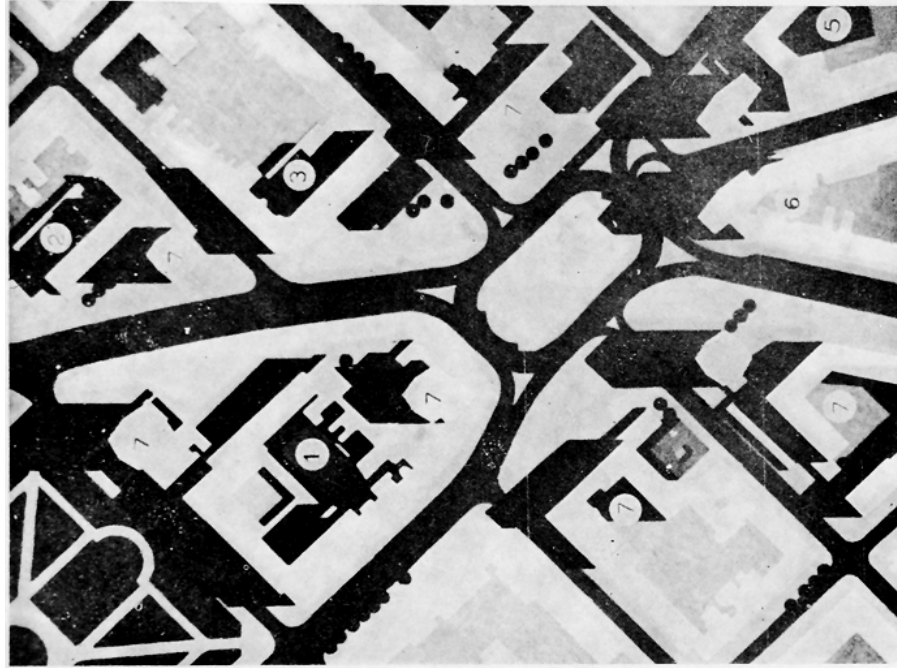
[Слика 5.1.4] Братислав Стојановић, урбанистичко решење Трга Димитрија Туцовића, просторни прикази, 1951. година Извор: Братислав Стојановић, Трг Димитрија Туцовића, Техника (Београд) број 10 (1951.), стр. 335, 336

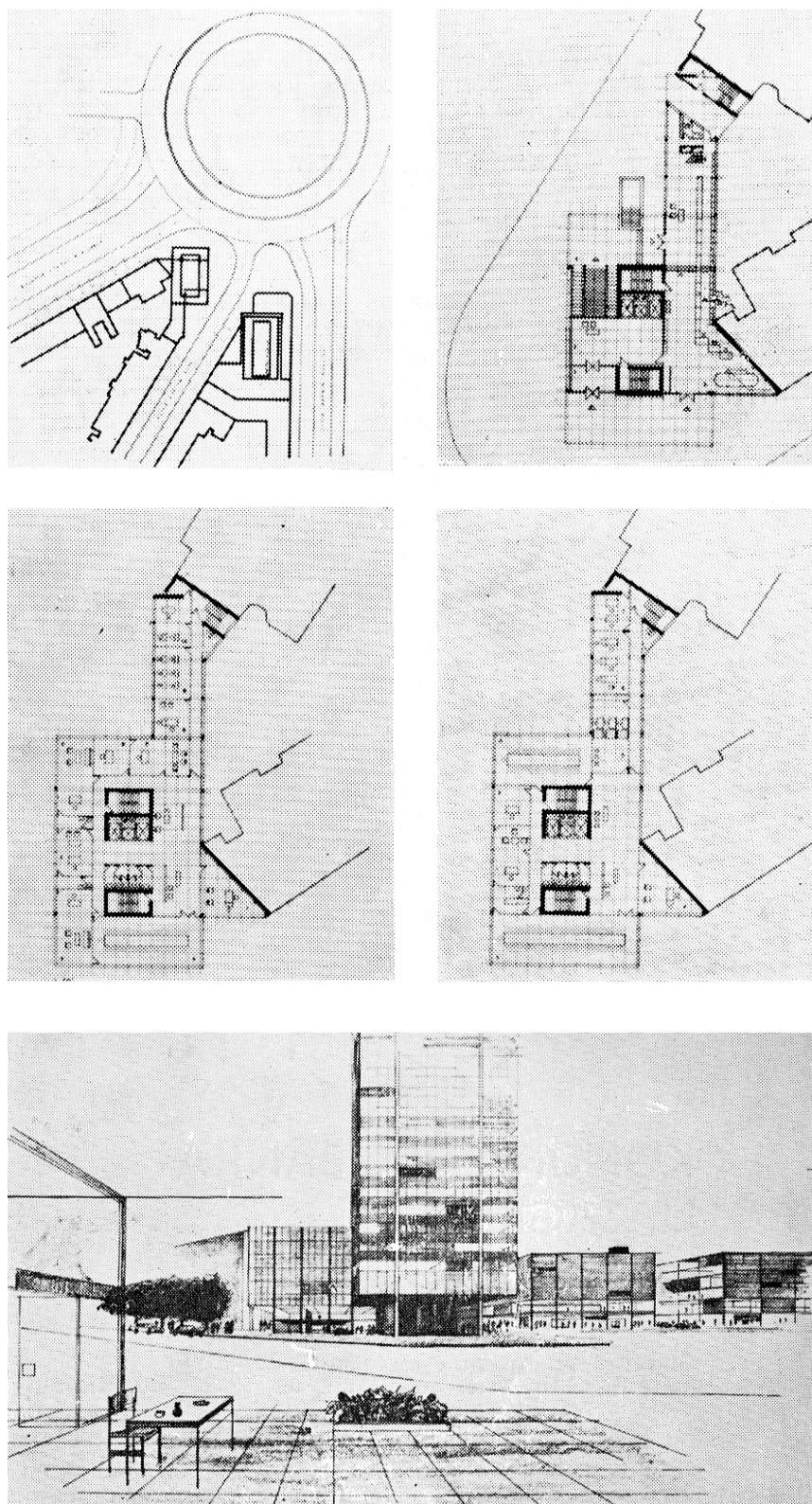
[Слика 5.2.1] Бранислав Мирковић, Бранко Алексић, и Иван Ђ. Јовановић, конкурсно решење Трга Димитрија Туцовића, прва награда, 1954. Извор: „Из живота Београда - Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића, записник са закључне седнице Конкурсне комисије”, Годишњак музеја града Београда, књ. II (1954) стр. 568.

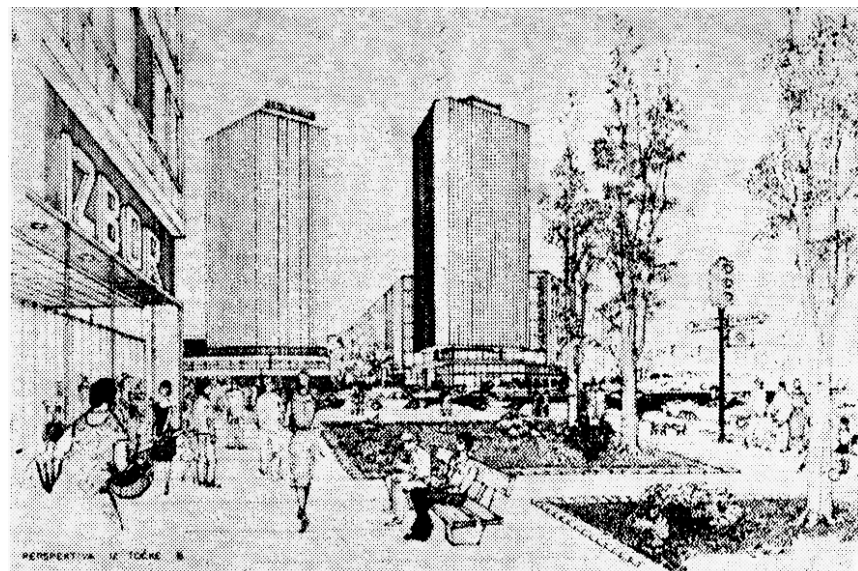
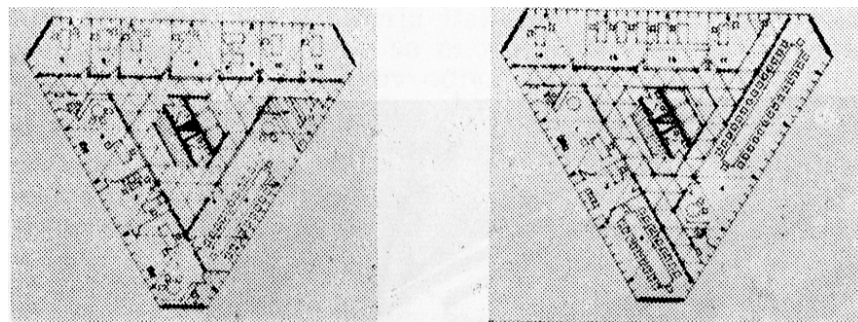
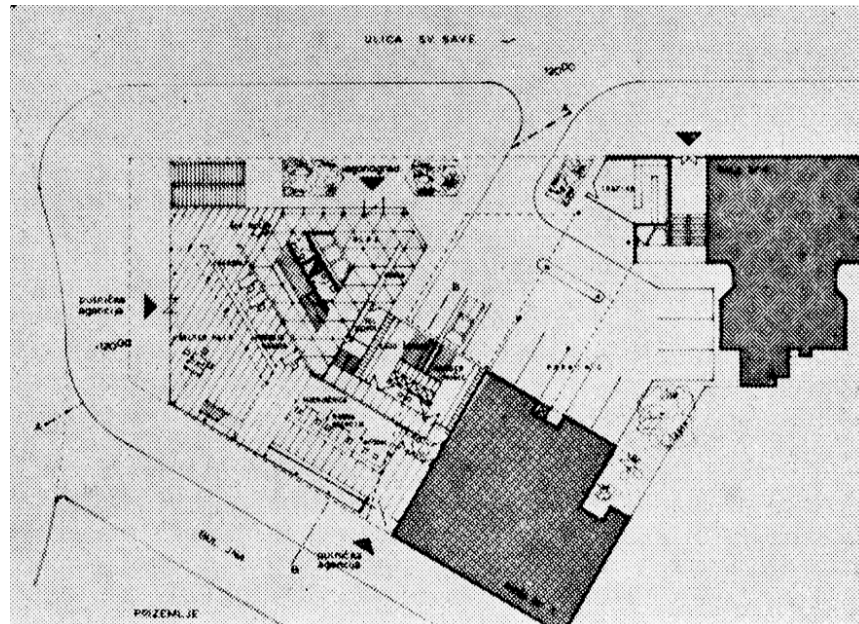
[Слика 5.2.2] Милан Палишашки, Слободан Јањић и Зоран Петровић, конкурсно решење Трга Димитрија Туцовића, друга награда, 1954. Извор: С. Богуновић, Милан Палишашки, архитекта, Београд: Софос, (2013)

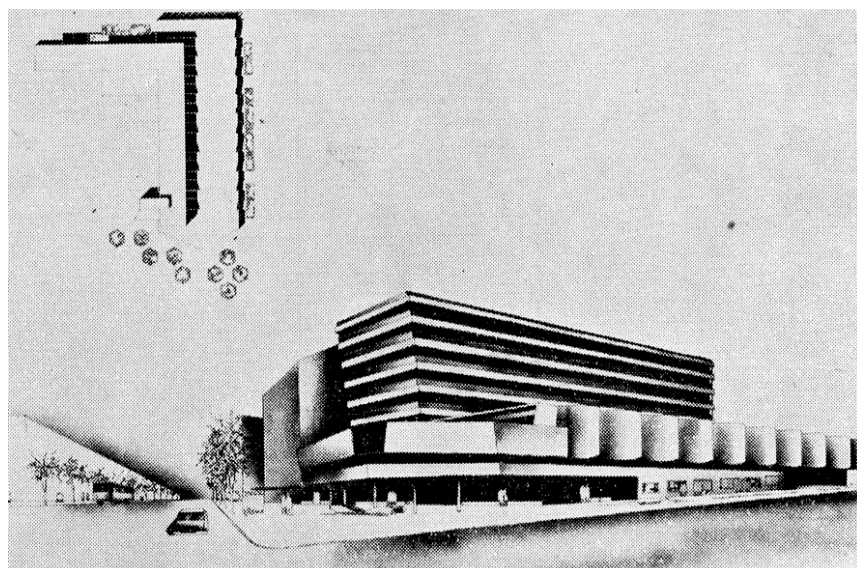
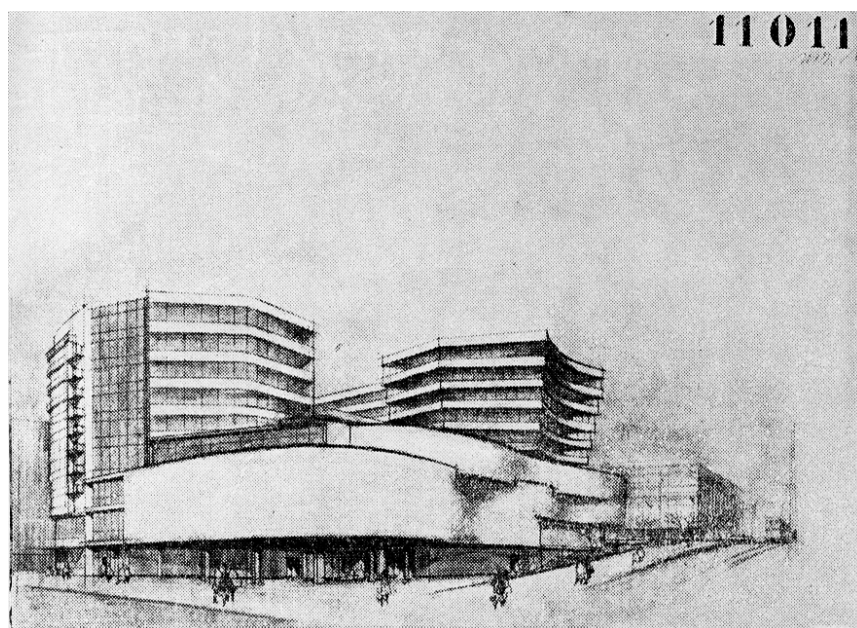
[Слика 5.2.3] Репешење Урбанистичког завода, из 1957. године и решење Дирекције за тргове, из 1963. године Извор: Slavija I, Beograd: Skupština grada Beograda I Društvo arhitekata Beograda, (1977) str. 9

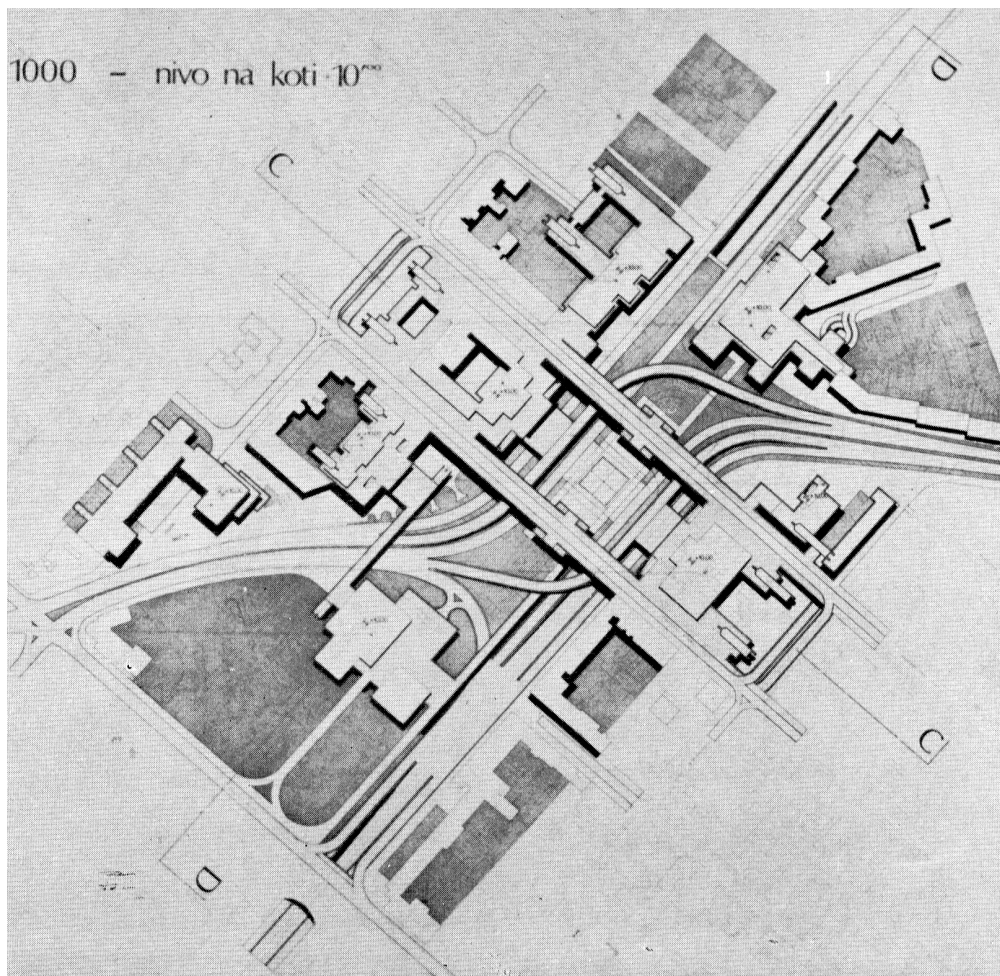
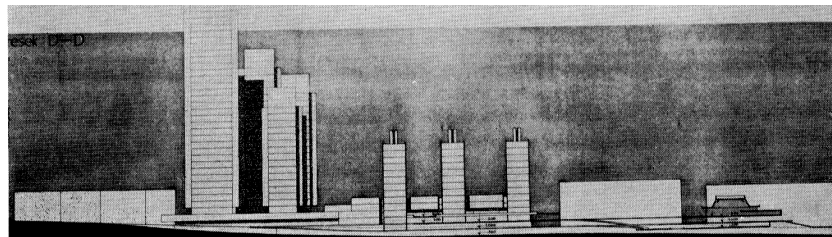
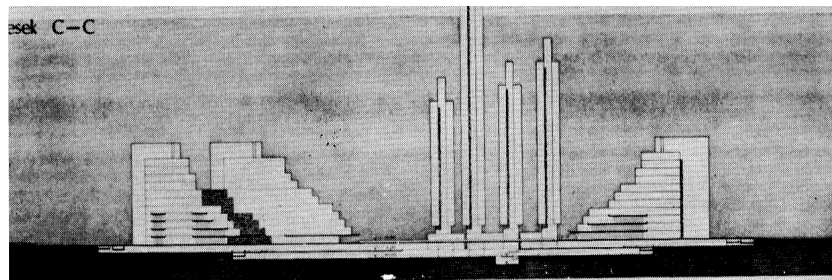
[Слика 5.2.4] Догмановић, Ложник и Јансон, конкурсни пројекат пословне зграде на тргу Димитрија Туцовића, отукуп, 1965. Извор: Драгољуб Синђић, „Поводом конкурса за пословну зграду на Тргу Димитрија Туцовића у Београду”, Архитектура урбанизам, (1964), стр.50

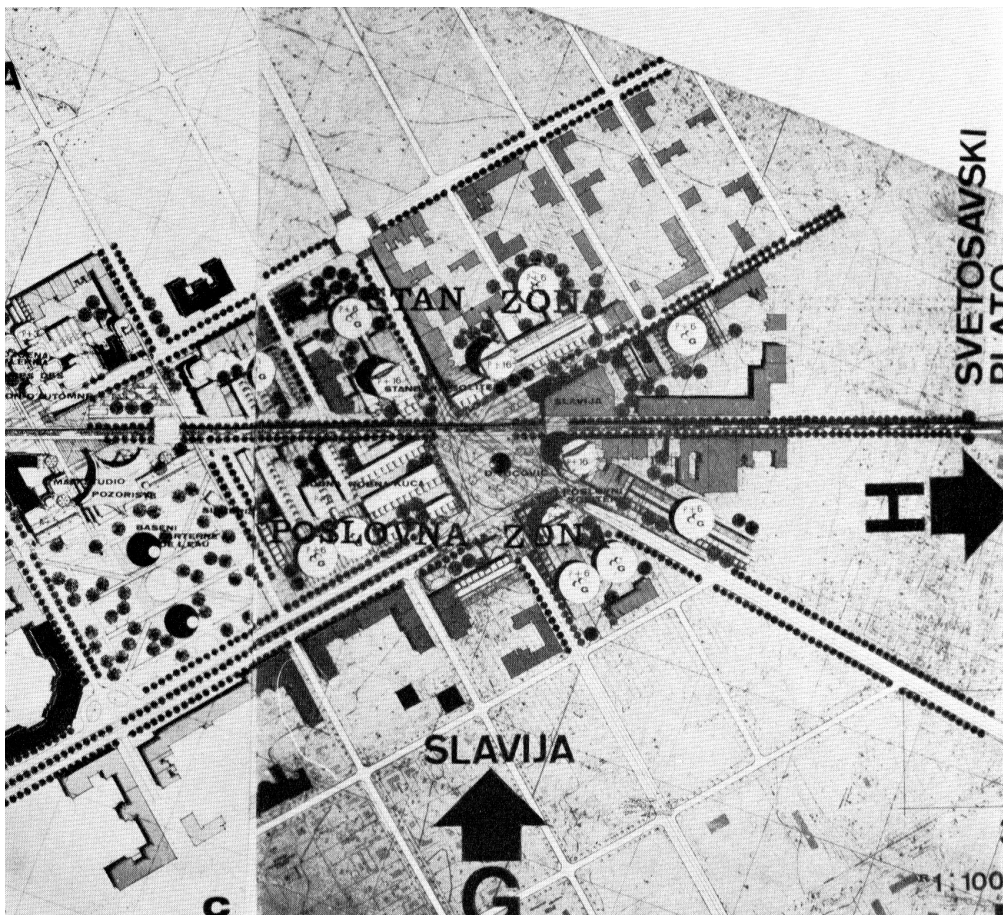
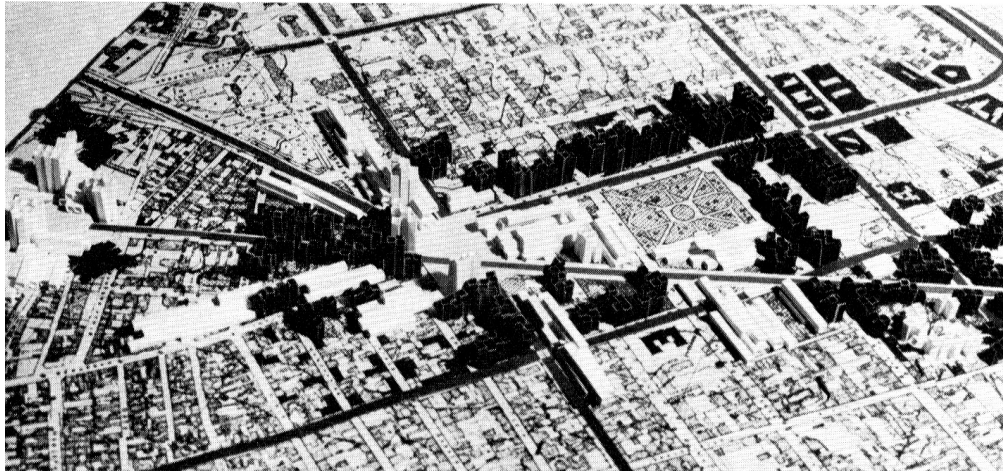
[Слика 5.2.5] Иван Витић, конкурсни пројекат пословне зграде на тргу Димитрија Туцовића, отукуп, 1965. Извор: Драгољуб Синђић, „Поводом конкурса за пословну зграду на Тргу Димитрија Туцовића у Београду”, Архитектура урбанизам, (1964), стр.50

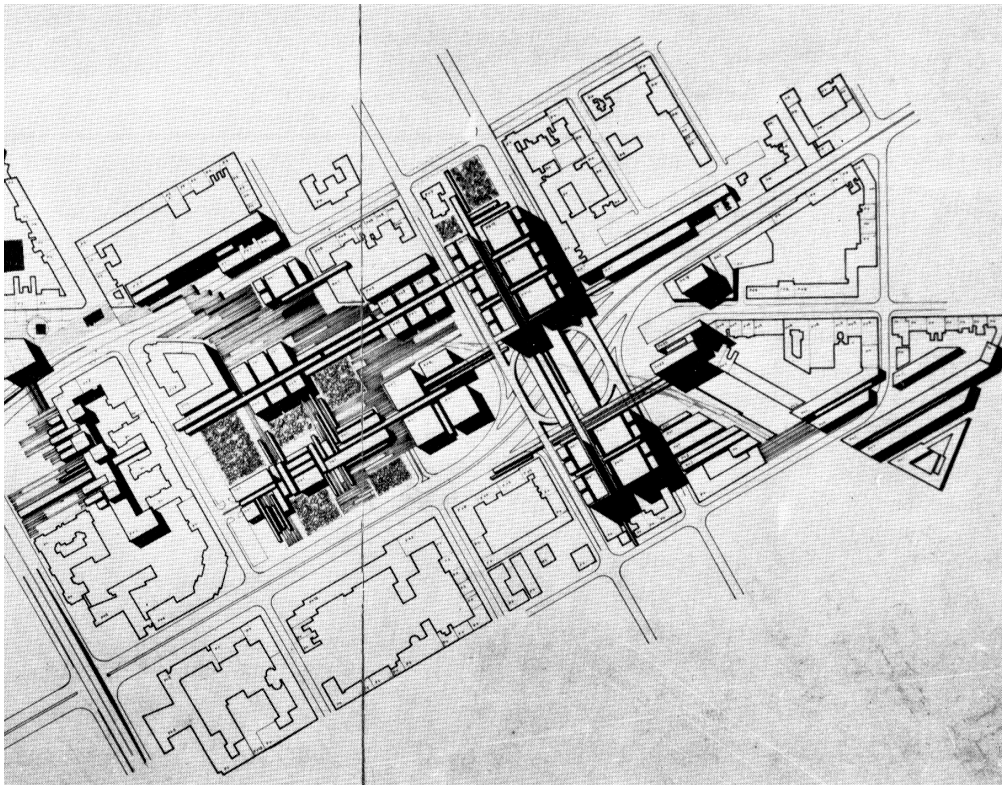
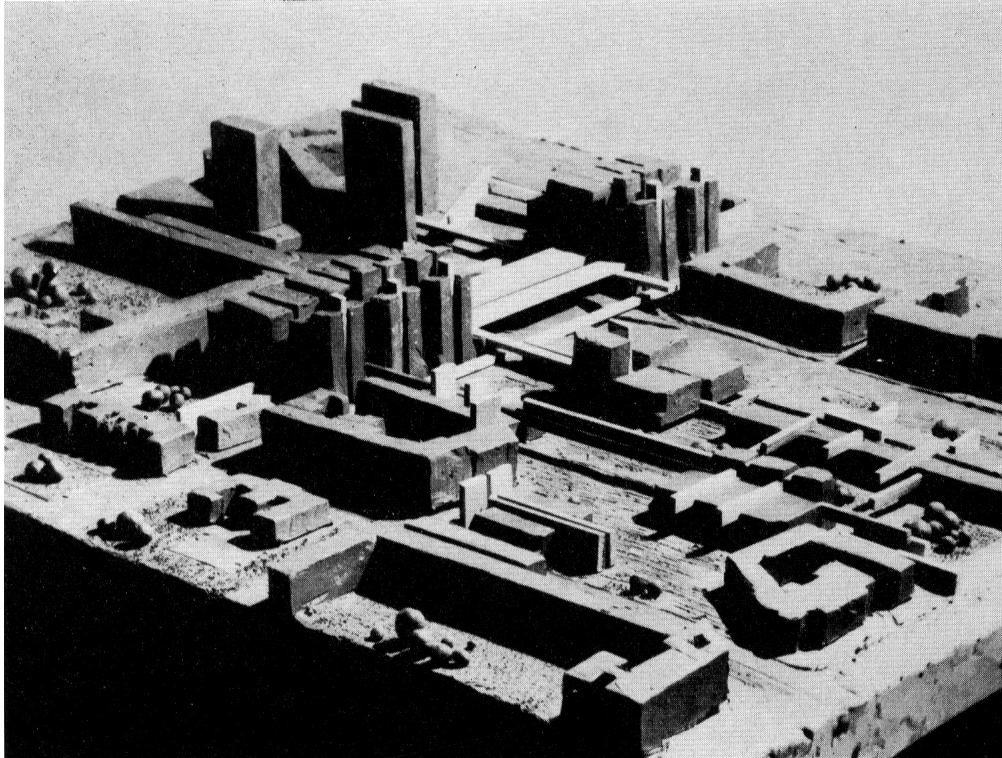
[Слика 5.2.6] Радови Д. Миленковића и Красојевића, Хајдина и Фотирића, Конкурс за објекат робне куће, 1964. Извор: „Поводом конкурса за идејно решење робне куће на Тргу Димитрија Туцовића у Београду”, Архитектура урбанизам, (1964), стр. 29-30

[Слика 5.3.1] Максимовић и Новаковић, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, прва подељена награда. 1968. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, Архитектура урбанизам, бр. 49-50 (1968), стр. 10-11

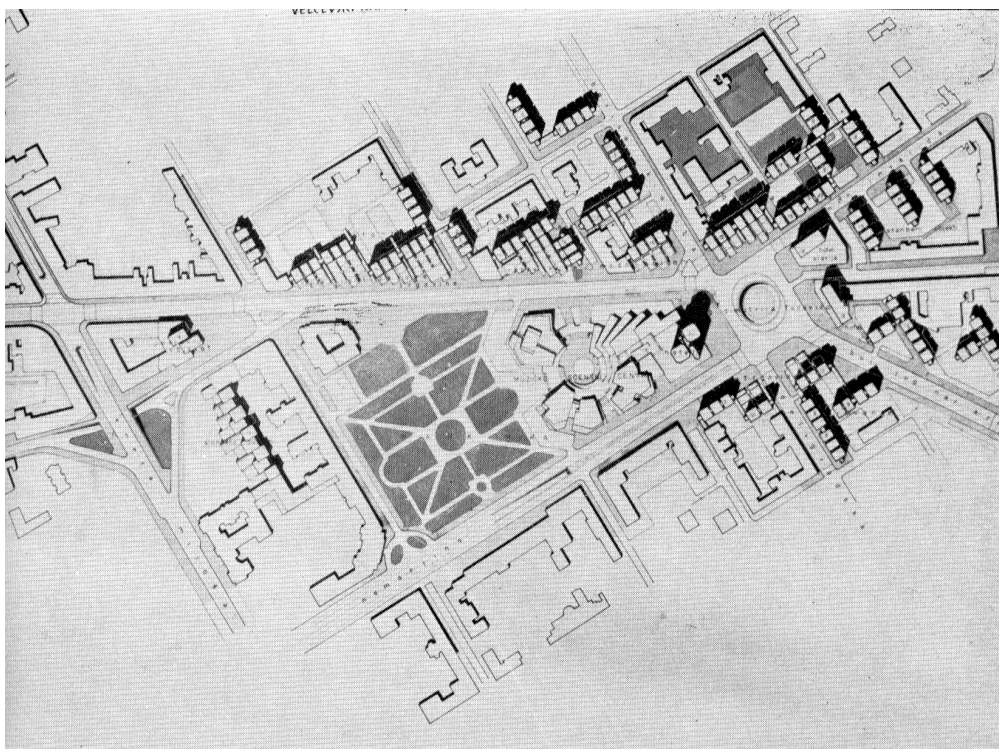
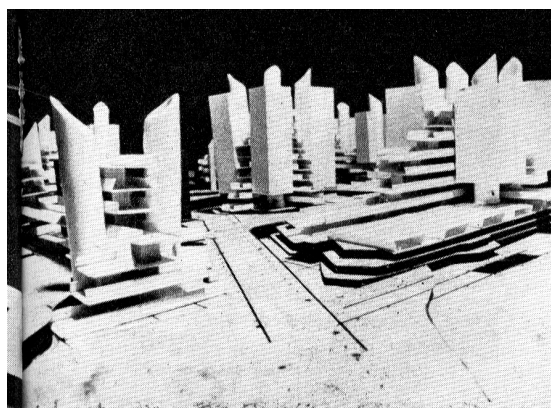
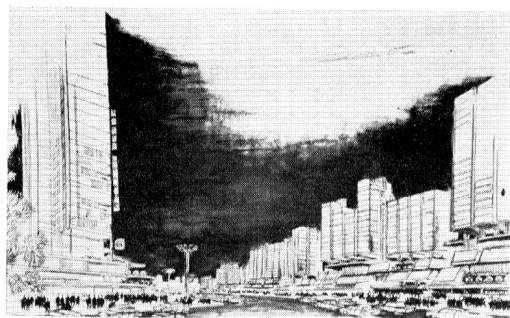

[Слика 5.3.2] Феђа Кошир, сeмгмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, прва подељена награда. 1968. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, Архитектура урбанизам, бр. 49-50 (1968), стр. 12-13

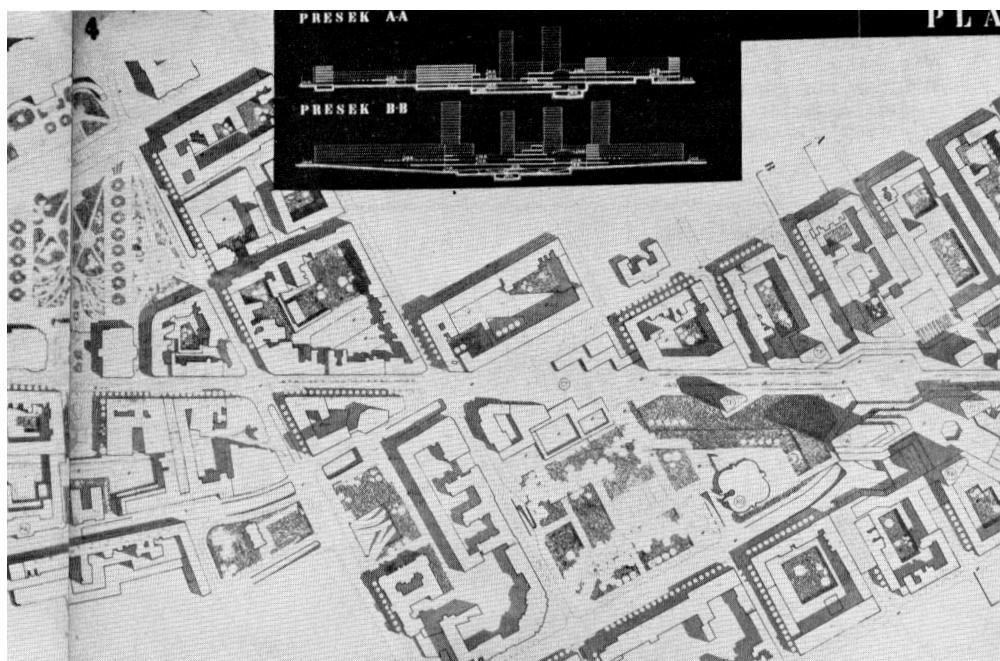
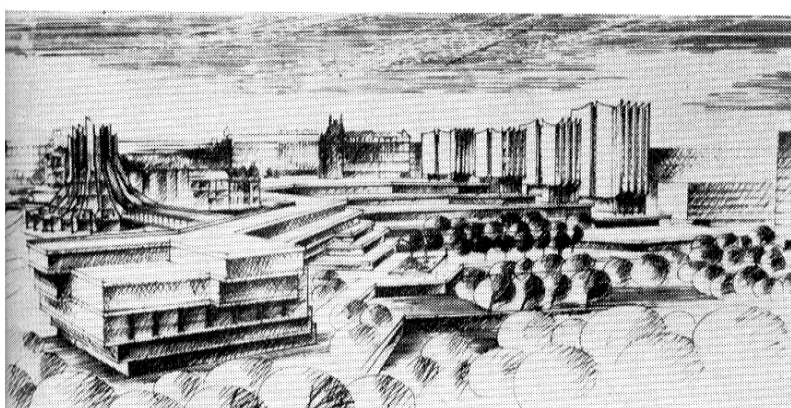

[Слика 5.3.3] Ђокић, Петровић и Лукић, сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, терћа подељена награда. 1968. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, Архитектура урбанизам, бр. 49-50 (1968), стр. 14-15

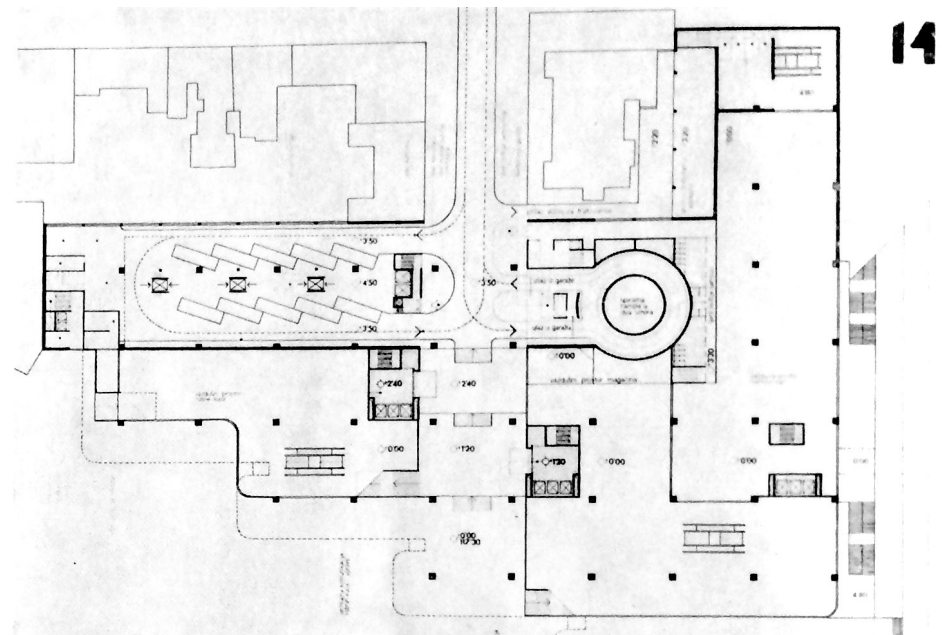
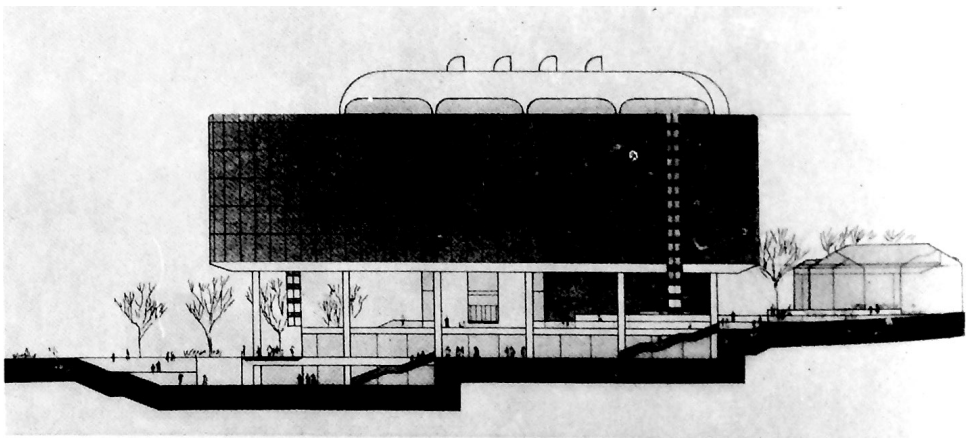
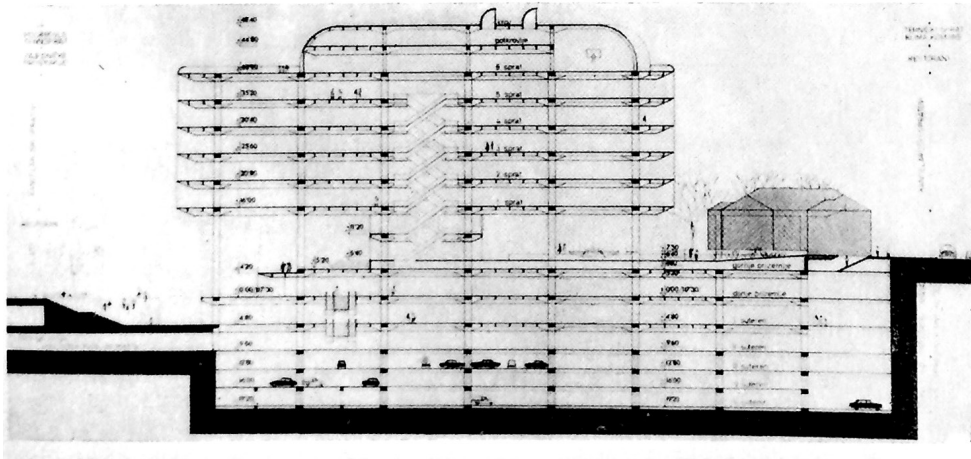
5

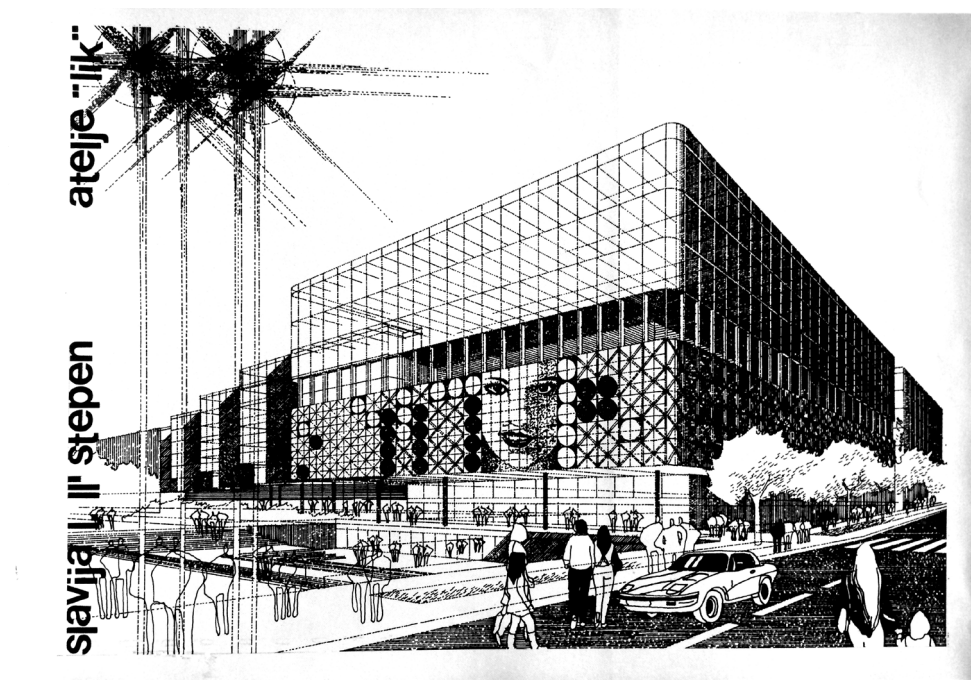
[Слика 5.3.4] Бежан, Мушич и Старц., сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, терћа подељена награда. 1968. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića“, Архитектура урбанизам, бр. 49-50 (1968), стр. 16-17

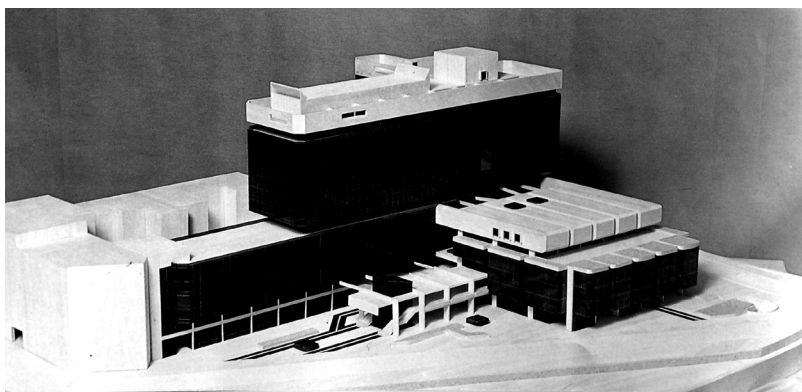
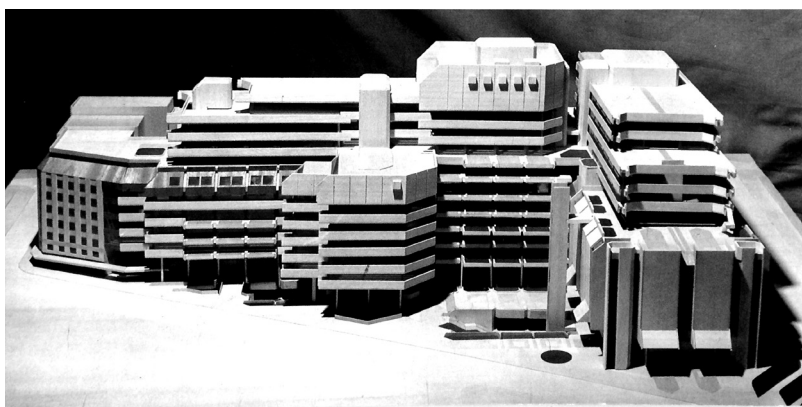
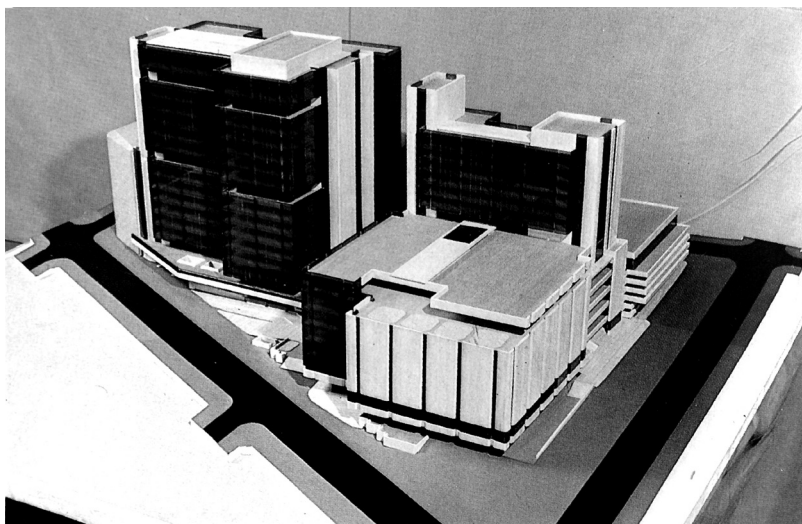
[Слика 5.3.5] Бјеликов, Божичковић, Миљковић, Каначки и Поповић, „сегмент – Трг Димитрија Туцовића, конкурсни рад, откуп. 1968. Извор: Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do trga Dimitrija Tucovića”, Архитектура урбанизам, бр. 49-50 (1968), стр. 19.

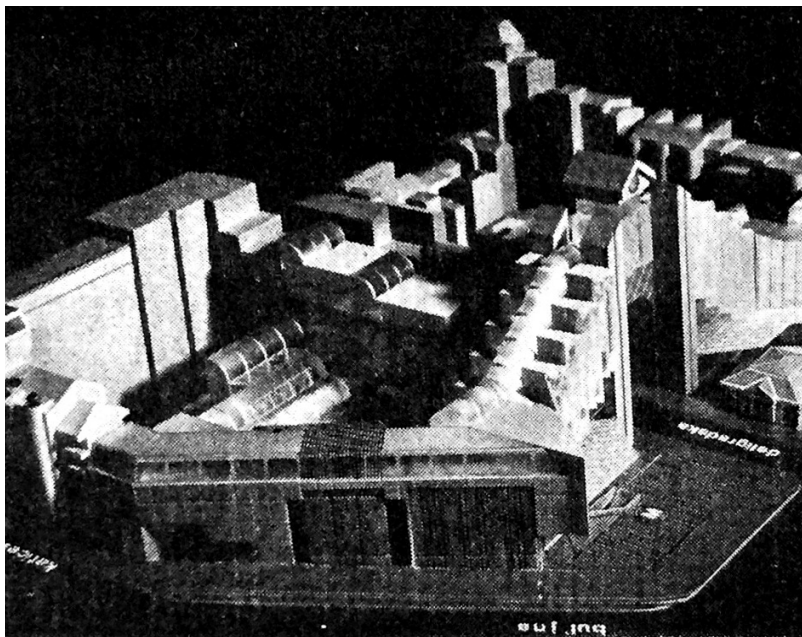
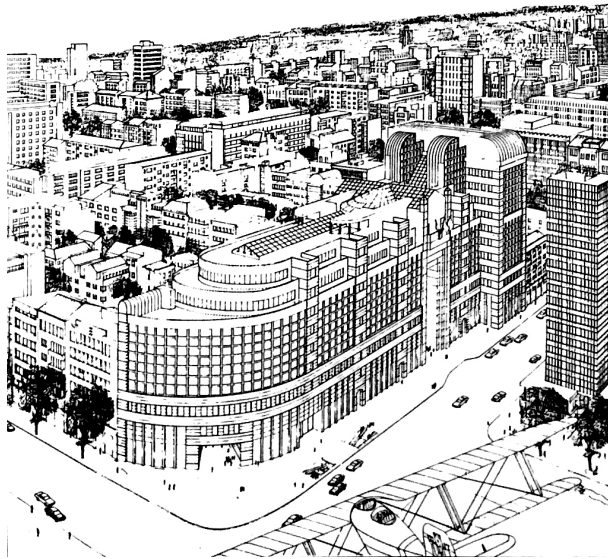
[Слика 5.4.1] Објекат Славија I, конкурсno решење из првог круга, атеље „Лик”. 1977. Извор: Иван Антић, и др. (ур.), Славија I, приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење ... блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве у Београду, стр. 34.

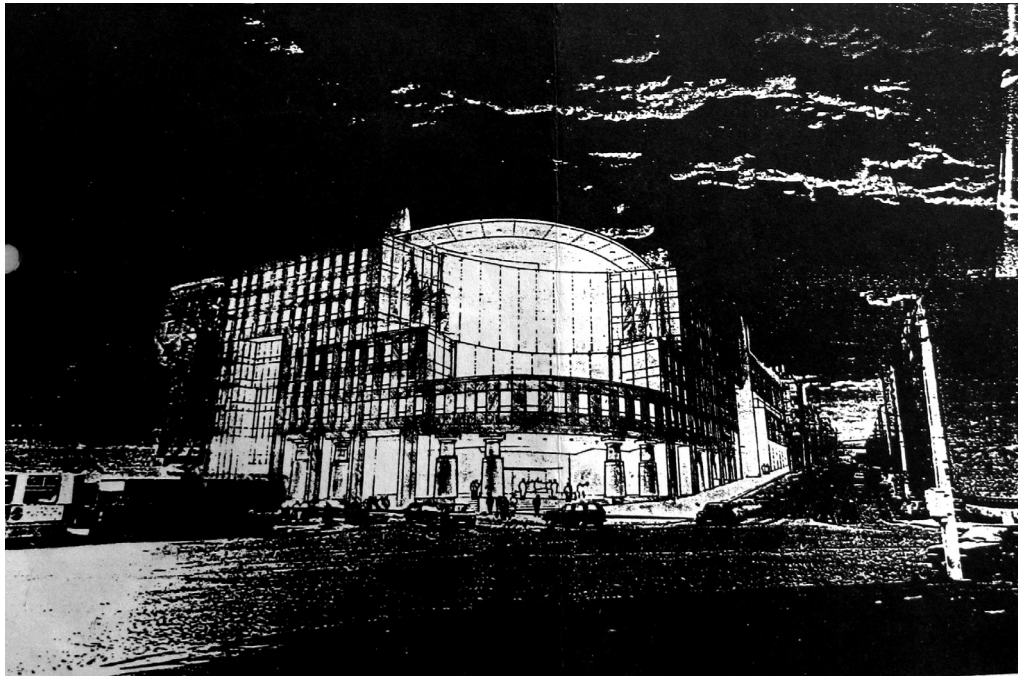
[Слика 5.4.2] Објекат Славија I, конкурсно решење из другог круга, атеље „Лик“. 1977. Извор: Иван Антић, и др. (ур.), Славија I, приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење ... блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве у Београду, стр. 73.

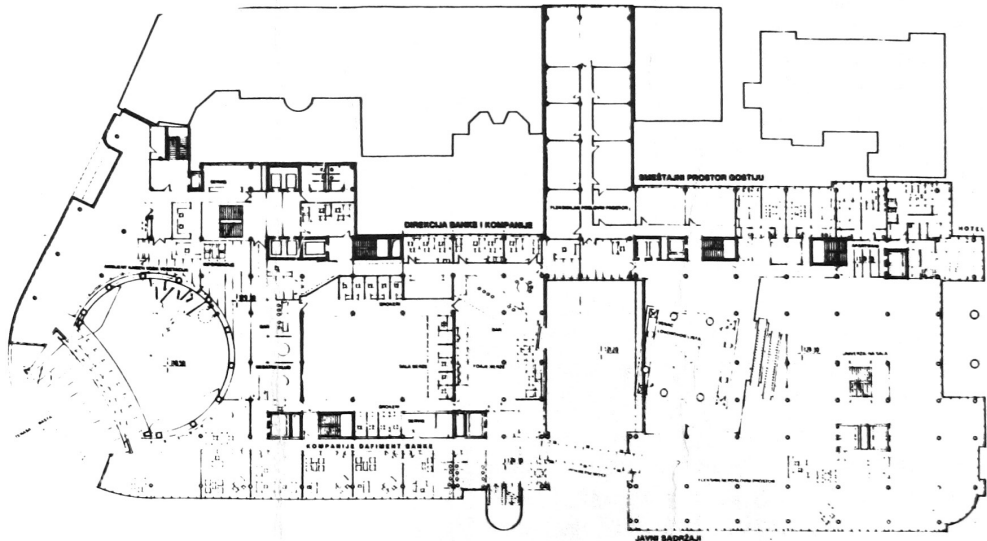
[Слика 5.4.3] Објекат Славија I, конкурсна решења архитектке Хајдина, Дирекције за изградњу града и ИАУС-а. 1977. Извор: Иван Антић, и др. (ур.), Славија I, приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење ... блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Тита, Светозара Марковића и Његошеве у Београду, стр. 58-63.

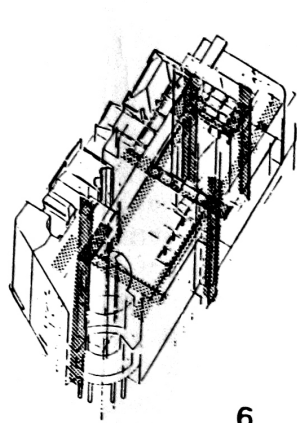
[Слика 5.4.4] Конкурсна репења из осамдесетих година (а) Беобанка, Г. Голијанин и тим, (б) Блокови 10 и 11, Ђокић и Ђунисијевић Извор: Aleksandar Milenković, "Palača u gradu - grad u palači", Čovjek I prostor, br.4, str. 17 и 16

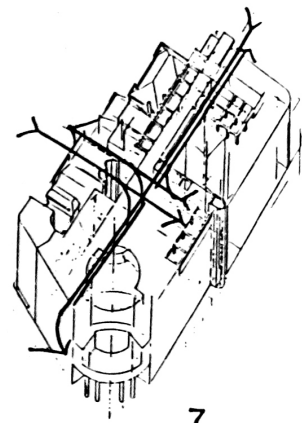
[Слика 5.4.5] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 Извор: Лична архива и Форум (Београд), бр. 17 (1993), стр. 3

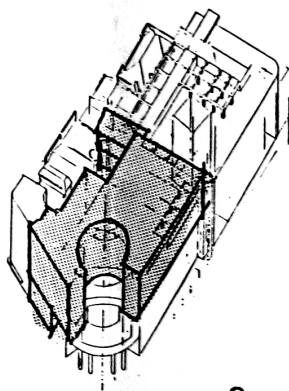
[Слика 5.4.6] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 Извор: Лична архива и Форум (Београд), бр. 17 (1993), стр. 3

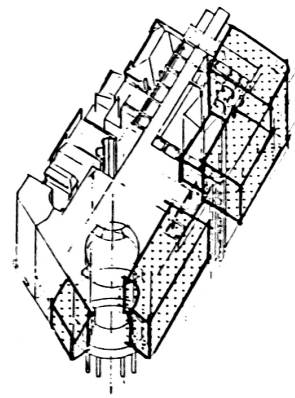
6
POVEZANOST PROSTORA

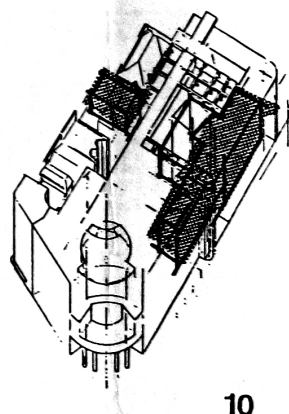
7
KOLSKI PRISTUP

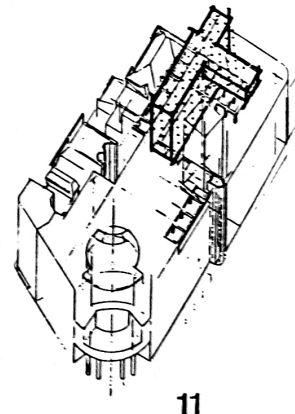
8
DIREKCIJA BANKE I KOMPANIJE

9
JAVNI SADRZAJI

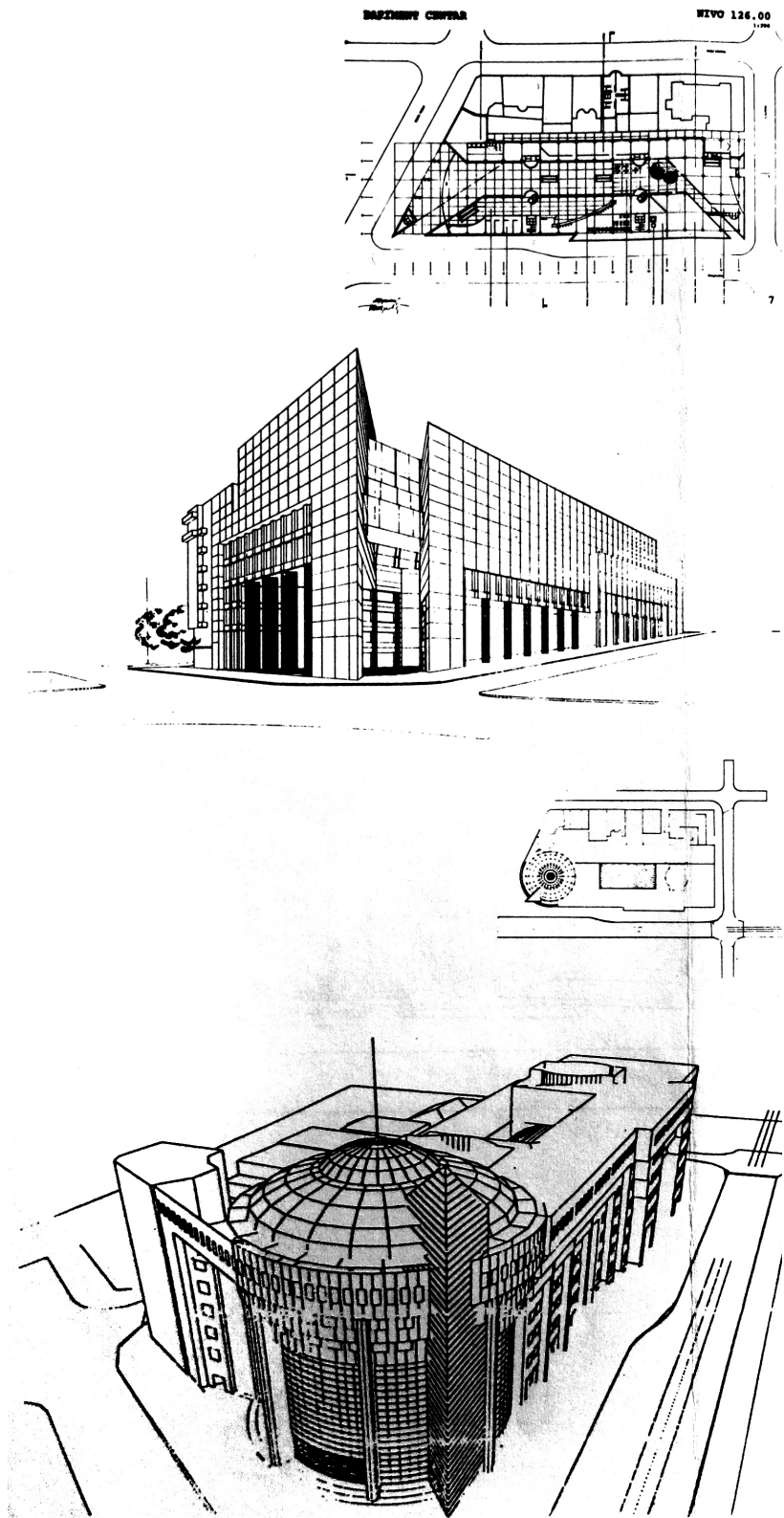

10

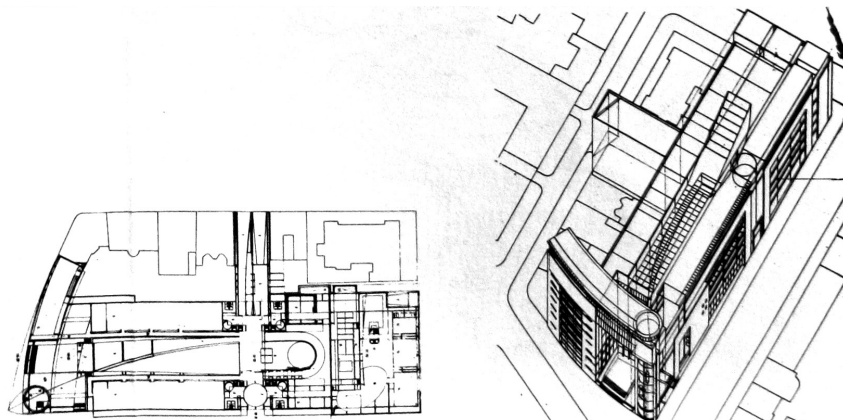
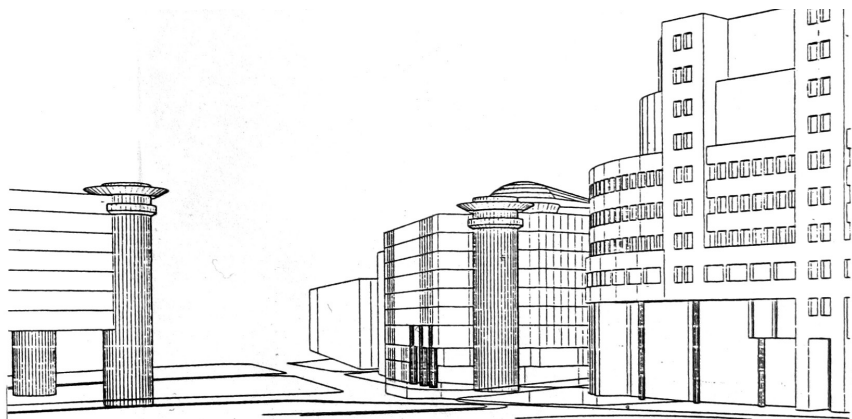
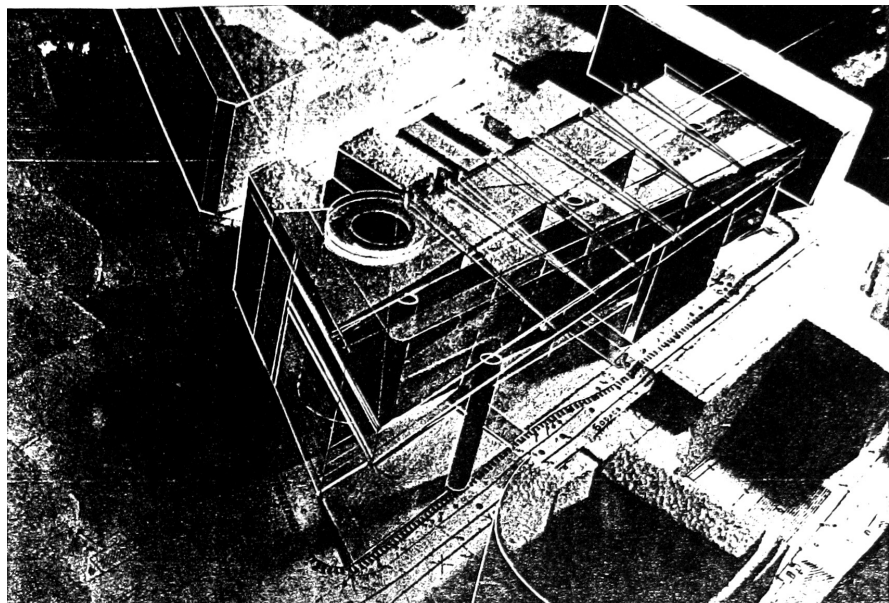

11

[Слика 5.4.7] Милан Лојаница, Дафимент центар на Славији, конкурсни рад, прва награда, 1992 Извор: Форум (Београд), бр. 17 (1993), стр. 4

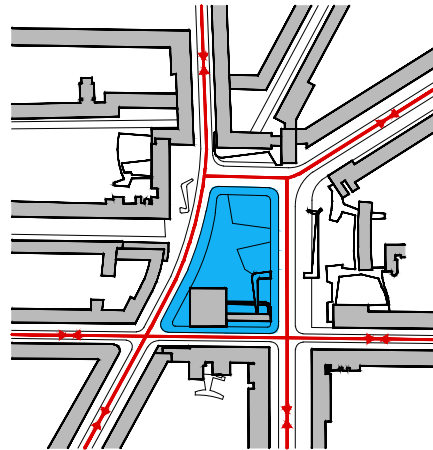

[Слика 5.4.8] Стјепановић и Вуловић; Крунић и Рајовић, Дафимент центар на Славији, конкурсни радови, 1992 Извор: Форум, бр. 17, (Београд) 1993., стр. 5

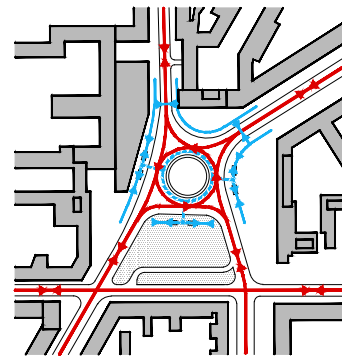

[Слика 5.4.9] Стопић и Савичић; Арсић; Мињевић и Филипovski, Дафимент центар на Славији, конкурсни радови, 1992 Извор: Форум, бр. 17, (Београд) 1993., стр. 6

Б. Мирковић,
И. Јанковић,
Б. Алексић,
1954. год., I награда

С. Јањић, З.Петровић,
М. Палишашки,
С. Бравачић,
1954. год., II награда

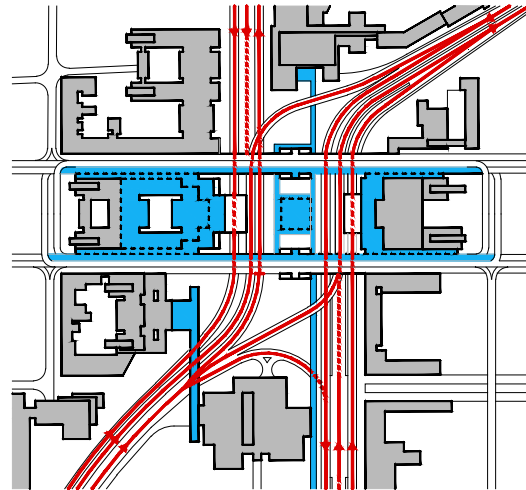

 пешачка зона
 саобраћајнице

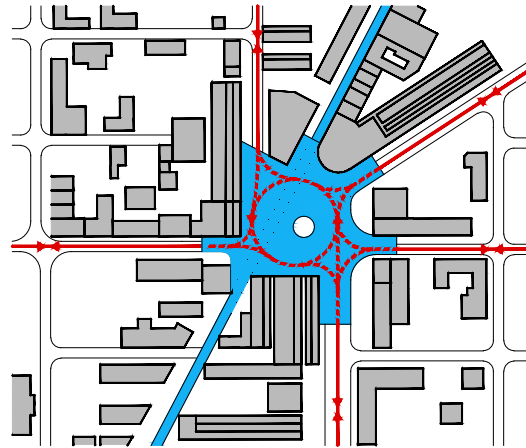
0 50m 100m 200m

[Слика 5.5.1] Дијаграмска упоредна анализа одабраних конкурсних решења простора Славије - габарити, саобраћај и пешачке површине. Израдила Г. Ш. на основу расположиве документације. 2016.

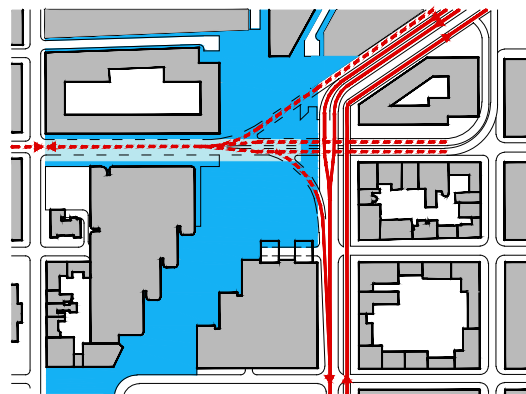
С. Максимовић,
Б. Новаковић,
1968. год., I награда

Ф. Кошир,
1968. год., I награда

С. Ненадовић, В. Ивковић,
Д. Менегело - Аћимовић,
Н. Филип - Трбојевић,
1977. год., I награда

 пешачка зона
 саобраћајнице

0 50m 100m 200m

[Слика 5.5.2] Дијаграмска упоредна анализа одабраних конкурсних решења простора Славије - габарити, саобраћај и пешачке површине. Израдила Г. Ш. на основу расположиве документације. 2016.

APPENDIX

Табела I

Преглед значајних архитектонскио-урбанистичких конкурса у периоду 1900 - 1941 године

Година	Назив конкурса	Састав жирија конкурса	Награде и пласмани	Расписивач	Извори
1901	Зграда Управе фондова (данас Народни музеј (део ка Тргу републике))		реализовано према: Никола Несторовић и Андра Стевановић	Управа фондова	Projektni zadatak - raspis konkursa za rekonstr. Narodnog muzeja. Стојановић, Дубравка. "Калдрма и асфалт". Београд: Удружење за друштвену историју. 2009, стр. 107
1903	Конкурс за зграду Српске Краљевске Академије (Академија, Народна библиотека и Музеј Српске Земље) расписан 01.12.1903.			Нова државна управа (након династичког преврата 29.05.1903.)	Maneвић, Zoran. „Jedna polemika iz 1904. godine“, <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 114-115. РАСПИС КОНКУРСА У: Аноним. "Стечај". <i>Новине Србске</i> , 06.12.1903., стр.3
1903	Конкурс за краљеву цркву у Тополи (Опленац)	Андра Савић, ... ?	I награда Никола Несторовић ... Без награде: Димитрије Леко	Нова државна управа (након династичког преврата 29.05.1903.)	Maneвић, Zoran. „Jedna polemika iz 1904. godine“, <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 114-115.
1905	Палата осигуравајућег друштва "Rossia" (касније Хотел Москва)	Ото Вагнер, Беч Павел Карлович-Берштресер и Владислав Станиславович Карпович, "друштвени архитекти и Петрограда", Андра Стевановић и Никола Несторовић, "професори Велике школе"	I награда Виктор Ковачић, Загреб (2.500 дин.) II награда Ј. Марковић, Париз (1.500 дин.) III награда Јован Илкић (аутор касније реализованог дела) (1.000 дин.)		Аноним. "Палата друштва "Росија"". <i>Политика</i> , 17.01.1905. стр.2-3 Maneвић, Zoran. "Zagreb-Beograd 1912-1941". <i>Čovjek i prostor</i> (Zagreb), br.10 (367), (1983) str. 30-31 Kadijeвић, Aleksandar. "Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću". <i>Prostor</i> (Zagreb), br.2 (42), 19 (2011), str. 466-477
1909	(Поновљени) Конкурс за краљеву цркву у Тополи	Михаило Валтровић, Андра Стевановић, Коста А. Јовановић Ревизиона комисија (на захтев краља): Корнелијус Гурлит,	I награда Коста Јовановић (тек дипломирао)		Maneвић, Zoran. „Jedna polemika iz 1904. godine“, <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 49-50 (1968), str. 114-115.

		Макс Ферстер, Коста А. Јовановић (потврдила одлуку жирија)		
1921	Зграда министарства шума и руда		један од учесника или награђених Д. Лeko	D. M. Leko, "Nova zgrada Ministarstva poljoprivrede i voda i Ministarstva šuma i rudnika", Tehnički list (Zagreb), br. 13-14, (1926), str. 193-202
1922	Међународни конкурс за Генерални урбанистички план Београда	Добра Митровић, председник Општине Драгутин Ђорђевић и Влада Митровић, професори Универзитета Ранислав Аврамовић, помоћник Министра саобраћаја Пера Поповић, начелник Министарства грађевина Милан М. Јовановић, ген. инспектор Дирекције вода Влајко Поповић и Бранко Поповић, општински одборници француски архитект Шифло (Chiflot) швајцарски архитект Едмонд Фасио и инжењер В. Дик (Duc)	I награда није додељена ЗxII награда ex-aequo – Рудолф Перко (Rudolf Perco), Ервин Илц (Erwin Ilz) и Ервин Бек (Erwin Böck), Беч, шифра "Singidunum Novissima" – Обертен и Паранти (Auburtin et Paranty) са сарадником Миланом Злоковићем, Париз, шифра "Urbs Magna" – инж. Емерих Форбах, Будимпешта, шифра "Santé, beauté, commerce et trafic" 2xIII награда ex-aequo – Јозеф Брикс, Берлин, шифра "Свети Сава" – Густав Блум, шифра "Данубиус" 3xIV награда ex-aequo Откупи Похвале	Светлана В. Недић, „Генерални урбанистички план Београда из 1923. године“, Годишњак града Београда (Београд), књ. XXIV (1977): стр. 302 Злата Вуксановић-Мацура. Докторска дисертација.
1923	Дом инжењера и техничара у Београду	Бранко Таназевић, Драгутин Маслаћ, Петар Бајаловић, Миливоје Смиљанић и Јован Николић	I награда - није додељена II награда Јанко Шафарик III награда Велимир Гавриловић 5 откупа - Алојз Камарит - Чедомир Глишић - Милан Злоковић - Војин Петровић - Јозо Отахан и Иван Жупан	Sekcija Beograd Udruženja Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekata Игњатовић, Александар. „Дом југословенских инжењера и техничара у Београду“, Наслеђе (Београд), br. 7 (2006), str. 87-118 „Gradnja doma UJIA u Beogradu“. Tehnički list , (Zagreb), бр.10-11, (1923), str. 79. Sekcija Beograd Udruženje J.I.A. „Sekcija Beograd Udruženja Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekata raspisuje stečaj za izradu skica za svoj novi dom“. Tehnički list , Zagreb, бр. 3 (1923), str. 20

1924	Зграда Министарства финансија	један од учесника Димитрије Леко		
1926	Костурница на Зејтинлику	један од учесника Димитрије Леко		
1927	Дом Савеза набављачких задруга државних службеника	I награда Велимир Гавриловић, архитект Београдске области II награда Димитрије Леко, инспектор Министарства грађевина III награда Д. Тадић, архитект Министарства грађевина три откупа		"Конкурс за дом Савеза Набављачких Задруга". <i>Политика</i> , 28.5.1927. Zoran Manević, "Naši neimari 1", <i>Izgradnja</i> (Beograd) br. 5 (1980), стр. 33-38 Михајлов, Саша." Дом савеза набављачких задруга државних службеника". Наслеђе (Београд), бр. XII (2011), 111-126
1928	Поморски музеј Јадранске страже у Сплиту	награде? откуп Бранислав Којић	расписивач: "Јадранска стража"	Панић, Вања. "Милан Злоковић - афирмација модернизма", Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2011, стр.
1929	Градско позориште у Новом Саду	I награда није додељена II награда Лаза Дунђерски, арх. из Новог Сада III награда Албини, архитект из Загреба откуп Никола Добровић (помињу се као учесници и Табаковић, Тадић и Добровић)		"Јуче је у Новом Саду отворена изложба скица за Герадско позориште". <i>Време</i> , 04.04.1929. "Удружење Инжењера и Архитеката протествује против одлуке жирија". <i>Време</i> , 26.04.1929. "Г. Брашован одговара Удружењу Инжењера и Архитеката". <i>Време</i> , 30.04.1929. "Конкурс за скице за нову зграду Новосадског Позоришта изазвао оштру полемику". ". <i>Време</i> , 03.05.1929. "Још никако да се реши питање позоришне зграде у Новом Саду". Време, 10.07.1929. Dobrović, Nikola. „Konkurzni radovi za pozorišnu zgradu u Novom Sadu“. <i>Arhitektura</i> (Ljubljana), br. 3 (1931), str. 76-78.

1929	Зграда Радничке коморе у Новом Саду		I награда ? II награда Бранислав Којић		Злоковић, Ђорђе, ур. "Бранислав Којић -сећање на архитекту, поводом стогодишњице рођења" / (аутор изложбе Снежана Тошева, фотографије Ђорђе Одановић) Београд: САНУ, 2001., стр. 105.
1929	Ратнички дом (стигао 31 рад)	Петар Поповић, арх. Драг. Маслаћ, арх. Светозар Јовановић, инж. Здравко Васковић, инж. и Милан Ђ. Радосављевић и Љубомир Стефановић, представици Удржења	I награда није додељена 2 x II награда - Живко Пиперски и Јован Јовановић - Богдан Несторовић и Јован Шнајдер III награда Марко П. Андрејевић 6 откупа - Јосиф Неј - Бранислав Којић - Аца Ловренчић - Душан Бабић - Б. Маринковић - Ж. и Д. Манојловић	Удружење резервних официра и ратника	"Жири је одлучио да се две друге награде доделе арх. г.г. Живку Пиперском и Јовану Јовановићу, Богдану Несторовићу и Јовану Шнајдеру". <i>Време</i> , 16.05.1929.
1929	Југословенска удружена банка		I награда Хуго Ерлих	Југословенска удружена банка	Anonim. "Jugoslovenska udružena banka a.d. u Beogradu", <i>Arhitektura</i> , Ljubljana, br. 7, (1932) str.186-188 Марковић, Иван Р. "Југословенска удружена банка архитектке Хуго Ерлиха", <i>Архитектура и урбанизам</i> , Београд, бр. 18-19 (2006) стр. 127-133 videti još: Žarko Domljan, <i>Hugo Erlih</i> , Zagreb, 1979. Snežana Ristić, Hugo Ehrlich u Beogradu, <i>ORIS</i> , časopis za Arhitekturu i Kulturu, Broj VII-35-2005, Zagreb, str. 149.
1929	Палата Државне хипотекарне банке (конкурс за проширење објекта, данашњег Народног		I награда није додељена II награда Димитрије Леко, в. арх. Министарства грађевина (45.000 дин)	Државна хипотекарна банка	"Нова зграда Државне хипотекарне банке". <i>Политика</i> , 02.07.1929; "Резултат утакмице за израду скице за нову зграду Државне хипотекарне банке у Београду".

	Музеја Србије)		<p>2 x III награда - Милан Секулић, арх. из Београда, - Алфред Фелнер, инж. из Београда (по 30.000 дин.) 2 откупа (по 12.500 дин.) - Богдан Несторовић, арх., асистент Унивртзитета у Београду, - Милан Злоковић, арх., асистент Универзитета у Београду 4 откупа (по 10.000 дин.) - Михајло Хећимовић, из Загреба, - Милан Прљевић, из Београда, - арх. Стрижић из Загреба и Миша Манојловић из Београда, - Ацо Лавренчић, арх. из Прага</p>		<p>Време, 02.07.1929.</p> <p>"Пројекат нове зграде Државне хипотекарне банке". Време, 03.07.1929.</p> <p>"Конкурс за израду скице за нову зграду централне Државне хипотекарне банке у Београду", Технички лист, Загреб, бр.5 (1930), стр 65-67</p> <p>"Подизање монументалних палата у Београду, Сарајеву, Нишу и Цетињу". Време, 05. 02. 1930;</p> <p>"Решено је питање палате Државне хипотекарне банке у Београду". Политика, 05.02.1930.</p>
			(Политика 02.07.1929.)		
1929-1930	Окружни уред за осигуравање радника у Београду	<p>Амадео Карпелути, комесар Средишњег уреда за осигурање радника, Иван Вурник, професор Техничког факултета у Љубљани, Ћирил Иваковић, професор Техничког факултета у Загребу, Петар Бајаловић, професор Техничког факултета у Београду, Војислав Зађина, професор Техничког факултета и потпредседник Београдске општине, Драгутин Маслаћ, инспектор Министарства грађевина, Милан Глазер, генерални директор Средишњег уреда за осигурање радника, Марко Бауер, секретар Савеза индустријалаца у Загребу, Драгољуб Милошевић, комесар Окружног уреда за</p>	<p>2 x I награда Рудолф Лубински (Lubynski). Загреб Лавослав Хорват. Загреб (касније реализовано дело) (по 50.000 дин.) сви остали (три рада) обештећени (по 10.000 дин.)</p>	(Окружни уред за осигурање радника, у Београду)	<p>Аноним, „На пролеће почиње грађење монументалне зграде Уреда за осигурање радника. Резултати конкурса са пројекат палате Уреда", Време, 28. 01. 1930;</p> <p>Аноним. "Резултати конкурса за пројекат зграде Окружног уреда у Београду". Политика, 28.01.1930.</p> <p>Paladino, Zrinka. "Arhitektonski opus Lavoslava Horvata u Beogradu", Prostor, (Zagreb), br 2(44), god. 20 (2012), str. 310-327</p> <p>одатле преузет податак о архивској грађи: (Dokumentacija o izvedenom objektu je pohranjena u Istorijskom arhivu Beograda, IAB, OGB, GO, TD, fasc: XX-6a-1930, Fascikla arhitekta Petra Gaèieea za Plan zgrade OUZOR-a u Beogradu;)</p>

		осигурање радника у Београду, др. Жељко Хан, директор Здравственог одељења Средишњег уреда за осигурање радника и Љубивоје Петровић, управник Окружног уреда за осигурање радника у Београду.			
1929-1930	Теразијска Тераса међународни конкурс (укупно 25 радова)	Бранко Поповић, арх., професор Универзитета и одборник Клементије Букавац, инжењер и одборник Ђура Бајаловић, арх. и одборник Георгије Ковалевски, архитекта Општине Београдске	I награда Никола Добровић (35.000 дин.) II награда О. О. Курц (О. Курс), проф. минхенске Политехнике и Иван Савковић, арх. (25.000 дин.) III награда Мијо Хећимовић и Густав Бохутински из Прага (15.000 дин.) IV награда Бранислав Маринковић и Драгољуб Јовановић (10.000 дин.) б откупа - Душан Бабић из Београда - Алфред Либиг из Лајпцига - Стрижић Вишњевачки, инж. из Берлина, - Карло Лехер, инж. из Берлина - Адолф Миаман, проф. из Дрездена - Јован Раденковић, арх. из Париза	Општински суд (Време, 23.02.1930.)	Popović, Branko. „Kako će izgledati Terazijska treasa?“, Beograd između stvarnosti i sna , poseban broj časopisa <i>Urbanizam Beograda</i> , ur, Miloš R. Perović i Zoran Manević, (Beograd), br. 66-67 (1982): str. 111-114 Kovaljevski, Đorđe. „O uređenju Terazijske terase u Beogradu“, (1930) u Beograd između stvarnosti i sna , poseban broj časopisa <i>Urbanizam Beograda</i> , Miloš R. Perović i Zoran Manević, ur, (Beograd), br. 66-67 (1982) str. 109-111. Добровић, Никола. „Теразијска тераса: Један савремени проблем престонице“, <i>Време</i> (Београд), 26. и 27. 02.1932.; ponovo objavljeno u Beograd između stvarnosti i sna , poseban broj časopisa <i>Urbanizam Beograda</i> , ur. Miloš R. Perović i Zoran Manević, (Beograd), br. 66-67 (1982): стр. 117-120
1930	Катедрала у Београду				”У Београду ће се подићи католичка катедрала која ће моћи да прими 4000 лица”. Време , 10.04.1930.
1930	Храм св. Марка у Београду позивни конкурс	Пера Поповић, архитекта, професор универзитета у пензији Драгутин Маслаћ, инспектор министарства грађевина,	I награда браћа Петар и Бранко Крстић остали учесници: А. Дероко, Б. Несторовић и још тројица		Аноним, „Нови храм Светог Марка, Палата Главне поште“, Време , 18. 9. 1930;

		Милан Манић, прота Марко Кузмановић и Светозар Стојковић, свештеник	архитекката (<i>Време</i> , 18.09.1930)		
1930	Главна пошта и поштанска штедионица, Београд „Право учешћа имају сви југословенски архитекти као и архитекти руске народности који имају право праксе у Краљевини Југославији“	инжењер Добросав Ратајац, помоћник Министра грађевина, архитекта Драгутин Ђорђевић из Београда, архитекта Јанко Хољац из Загреба, архитекта Јосип Плечник из Љубљане, Милорад Недељковић, генерални директор Поштанске штедионице, архитекта Драгутин Маслаћ, инспектор у Министарству грађевина и архитекта Иван Шарић, виши саветник у Министарству грађевина Заменици: архитекте Бранко Таназевић из Београда, Хуго Ерлих из Загреба, Иван Вурник из Љубљане, Јосип Тутек, начелник Поштанског одељења у Министарству грађевина, Владимир Шпатнут, главни секретар Поштанске штедионице, Димитрије Димитријевић, виши саветник у Министарству грађевина, и Рудолф Рупец, директор Београдске дирекције пошта и телеграфа	I награда Јосип Пичман и Андрија Барани, Загреб II награда Ацо Ловренчић, Љубљана	Министарство грађевина КЈ и Министарство пошта и телеграфа КЈ	grupa autora, „Josip Pičman – Portret“, <i>Čovjek i prostor</i> , бр. 4-5 (1981) str.XXV Саша Михајлов, Биљана Мишић, “Палата Главне поште у Београду”, часопис <i>Наслеђе</i> бр. 9, Београд, 2008, стр. 239-264. Аноним, „Распис утакмице за идејне скице палате Поштанске штедионице и Главне поште и Телеграфа у Београду“, <i>Весник Министарства грађевина</i> , 11, Београд, 15. 6. 1930, 219 Аноним, „Палата Главне поште“, <i>Наша пошта</i> (Београд), јун 1928, 1-2; Аноним, „Опет о палати Главне поште“, <i>Наша пошта</i> , Београд, јул 1928, 1-2; Аноним, „Нови храм Светог Марка, Палата Главне поште“, <i>Време</i> , 18. 9. 1930; Аноним, „Резултати натечаја за идејне скице палате Поштанске штедионице и Главне поште и Телеграфа у Београду“, <i>Технички лист</i> , бр. 5, (1930); Аноним, „Пред зидање палате Главне поште и Поштанске штедионице“, <i>Политика</i> , 18. септембар 1930, 7. <i>Резултат натечаја за идејне скице палате Поштанске штедионице и Главне поште и Телеграфа, Весник Министарства грађевина</i> , 18, Београд, 1. 10. 1930
1930	Топчидерски ресторан		I награда		Prljević, Miladin. "Kafana i restoran

			Миладин Прљевић	u Topčideru" <i>Arhitektura (Ljubljana)</i> , br. 7-8 (1933), str. 119.
				Панић, Вања. <i>Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941.</i> Докторска дисертација одбрањена на Архитектоском факултету Универзитета у Београду, 2013., str. 95
1930	Банска палата у Новом Саду		I награда није додељена 2 x II награда - Јован Ж. Ранковић и Катарина Шајиновић, архитекти из Београда - Владо Смоле, канд. инж. из Љубљане III награда Драгослав Радисављевић Откупи - Димитрије Леко, саветник Мин. грађ. из Београда - Михајло Хећимовић и Бранко Влашкалић, архитекти из Прага - Анђелија Павловић и Жанка Богдановић. архитекте из Београда - Петар Гачић, арх. из Београда	"Награђени радови за банску палату у Новом Саду". <i>Политика</i> , 29.06.1930.
1930	Банска палата у Бања Луци		(Д. Леко један од учесника (Manević, 1980))	
1930-31	Дом инжењера и техничара у Београду Конкурс на новој локацији – код железничке станице	Бранко Таназевић, Миливој Смиљанић, Јанко Шафарик, Димитрије Леко и Светозар Аранђеловић	... Откуп Душан Бабић	Игњатовић, Александар. „Дом југословенских инжењера и техничара у Београду“, <i>Наслеђе</i> (Београд), br. 7 (2006), str. 87-118 Бабићев рад у: <i>Arhitektura</i> , br. 1, Ljubljana, 1931, str. 24.
1930-31	Привилегована аграрна банка у Београду распис у децембру 1930		I награда ? ... Хуго Ерлих	"Hugo Ehrlich, Privilegovana agrarna banka A.D. u Beogradu", časopis <i>Arhitektura</i> , br. 9-10, Ljubljana, 1932, str. 242-243. "Momčilo Belobrč, Idejna skica za

			Момчило Белобрк (D. Leko jedan od učesnika (Maneвић, 1980))		Privilegovanu agrarnu banku u Београду", часопис <i>Архитектура</i> , бр. 3-4, Лjubљана, 1933, стр. 51-52. Марковић, Иван Р. "Југословенска удружена банка архитекте Хуго Ерлиха", <i>Архитектура и урбанизам</i> , Београд, бр. 18-19 (2006) стр. 127-133
1930- 1931	Зграда осигуравајућег друштва "Југославија", на Теразијама у Београду		награде ?		Злоковић, Ђорђе, ур. "Бранислав Којић -сећање на архитекту, поводом стогодишњице рођења" / (аутор изложбе Снежана Тошева, фотографије Ђорђе Одановић) Београд: САНУ, 2001., стр. 108
1931	Железничка станица Дунав		ненаграђен Б. Којић? I награда ? ... Никола Добровић		Панић, Вања. <i>Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941.</i> Докторска дисертација одбрањена на Архитектоском факултету Универзитета у Београду, 2013., стр. 95
1931	Етнографски музеј Београд		I награда ? II награда Крекић, Корка Киверов, Загреб ... Милан Злоковић		
1931	(Занатски дом) или Главни занатски дом		I награда Б. Несторовић? (jedan od učesnika D. Leko (Maneвић, 1980))	Управа фонда (занатског?)	Аноним, "Подизање занатског дома". <i>Политика</i> , 22.10.1931 (штура информација, и слика рада Б. Несторовића)
1931	Танурџићева палата у Новом Саду стигло 406 радова!	Гаспарини, инг. из Новог Сада, Јанковић и Плавшић, архитекти из Новог Сада, Милан Секулић, архитект из Београда	I награда Р. И. Жардел, Француска (20.000 дин) 2x II награда (по пола) Јозеф Венцлер, Дортмунд Андреј Папков и Никола Шилов, Београд (по 6.000 дин - по пола награде) III награда Лазар Дунђерски, Нови сад (7.000 дин.)		Аноним. "Конкурс на који је стигло 406 пројеката". <i>Политика</i> , 04.11.1931. Злоковић, Ђорђе, ур. "Бранислав Којић -сећање на архитекту, поводом стогодишњице рођења" / (аутор изложбе Снежана Тошева, фотографије Ђорђе Одановић) Београд: САНУ, 2001., стр. 108
1931	Санаторијум(и) на Авали		први конкурс	Министарство народног	Аноним. "Резултат конкурса за скицу санаторијума на Авали".

			<p>I награда није додељена</p> <p>2x II награда Урлих и Баховец, Загреб Петар Гачић, Београд</p> <p>2x III награда Анте Грчић, Загреб Алфред Маломен, Миша Манојловић и Исак Азријел, Београд</p> <p>четири откупа</p> <p>други конкурс</p> <p>I награда није додељена</p> <p>2x II награда Анте Грчић, Загреб Петар Гачић, Београд</p> <p>2x III награда Урлих и Баховец, Загреб Блажо Мисат Катушић, Земун</p> <p>два откупа</p> <p>трећи конкурс</p> <p>I награда није додељена</p> <p>2x II награда Урлих и Баховец, Загреб Петар Гачић, Београд</p> <p>седам откупа</p>	здравља	<i>Политика</i> , 15.11.1931.
1931	(Учитељска школа на Цетињу) релевантност конкурса?	Бранко Таназовић, Професор Београдског Универзитета, Јанко Шафарик, претседник клуба архитеката, управник Учитељске школе Рајнвајн и начелник техничког одељења банске управе	<p>I награда није додељена</p> <p>II награда Александар Васић, Београд (20.000 дин.)</p> <p>III награда Рајко Татић и Јован Ранковић, Београд (15.000 дин.)</p> <p>5 откупа (по 5.000дин.)</p>		Аноним. "Зидање модерне учитељске школе на Цетињу". <i>Политика</i> , 28.11.1931., стр.6
1931-32	Зграда Аеро-клуба распис 26.12.1931. рок 30.01.1932.	Тадија Зондермајер, инжењер, подпреседник Аеро-клуба, др. Славко Шећеров, члан управног одбора Аеро клуба,	<p>I награда није додељена</p> <p>II награда Миша Манојловић и Исак</p>	Грађевински одбор Средишне управе Аеро клуба (према Туцић, X.)	Аноним. "Конкурс за израду скице за зграду Аеро клуба". <i>Политика</i> , 26.12.1931.

	(Политика)	Петар Бајаловић, архитект, професо Унивезитета. заменици: Анта Радојевић, инжењер, члан управног одбора Аеро клуба, Миодраг Пауновић, члан управног одбора Аеро клуба и Светозар Јовановић, архитект, професор Универзитета	Азријел откупи - Блажо Мисита Катушић из Земуна - Александар Ђорђевић, Војин Симеонович и Миладин Прљевић из Бг - Никола Шилов и Андрија Папков из Бг - Милан Злоковић, - Милан Секулић, такође из Бг - Фронденрајх и Дајч из Загреба, - М. Хећимовић из Прага		Туцић, Хајна. "Дело архитекте Војина Симеоновича између два светска рата". <i>Наслеђе</i> , бр.9 (2008), стр. 155-178. ту се наводи да су резултати конк. преузети из: Ст.М. "Резултати конкурса за идејну скицу Дома Аеро клуба у Београду". <i>Наша крила</i> , бр.95 (април 1932), 1734 (Музеј југословенског ваздухопловства)
1932	Народни дом краља Александра у Земуну		(према Туцић, Х.) I награда није додељена II награда Михајло Хећимовић, Загреб (12.000 дин.) 15 откупа (по 2.500 дин.)		"Retultati natječaja za izradu idejne skice za Narodni dom kralja Aleksandra u Zemunu". <i>Gradevinski Vjesnik</i> , Zagreb, br. 8, 1932, str. 129.
1933	Зграда Државне штампарије у Београду (БИГЗ) (укупно 80 радова)	др. Владимир Дворниковић, помоћник Министра просвете, Петар Бајаловић, архитекта, професор Универзитета у Београду, Јанко Шафарик, овлашћени архитекта, делегат У.Ј.И.А., Властимир Будимировић, управник Државне штампарије и Радослав Тодоровић, инжењер, инспектор Министарства просвете	I награда Драгиша Брашован (50.000 дин.) II награда Г.Киверов, Ј.Корка и Ђ.Крекић, Загреб (30.000 дин.) III награда Д. Гудовић и Д. Леко (15.000 дин.) Седам откупа (3*4.000+3*3.000+2*2.000 дин.)	Министарство просвете	Аноним. "Награде за идејну скицу зграде државне штампарије у Београду. Прву награду добио је г. Драгиша Брашован, архитекта из Београда". <i>Време</i> , 12.август 1933, стр.9 *** (1933.). Idejne skice za Državnu štampariju. Rezultati natječaja, „Politika”, 30 (9067 /12.8./): 5, Beograd slike još u: Палата Државне штампарије, конкурсни пројекат - песрпектива / архитекти: Киверов, Корка, Крекић, Загреб, 1933. Извор: <i>Časopis Arhitektura</i> (Ljubljana), br. 5-6, 1933. str. 6. Зоран Маневић, Лексикон српских архитекта , Београд, Грађевинска књига, 2006, стр. 311.

1933	Хотел у Сплиту		I награда -НИЈЕ ДОДЕЉЕНА II награда Војин Смеоновић и Миладин Прљевић (Београд) III награда ? Балтазар и Сицилијани (Загреб) Ловренчић (Сарајево) (Детаљни планови налазе се у заоставштини архитекте Прљевића, регистратор 287)	Југословенско хотелско а.д. (Политика, 05.05.1935)	Ињ. Kiverov, ињ. Korka и arh. Krekić, Natječaj za skice Jugoslovenskog hotelskog A. D. u Splitu , Građevinski vjesnik, 9, Zagreb, oktobar 1933, 145, 147, 157. <i>Политика</i> , Београд, 5. мај 1935. Ињ. Н. Smodlaka, Hotel na Marjanskoj obali , Novo doba, Split, 23. 9. 1933, 5; Тусић, Најна. "Дело архитекте Војина Симеоновића између два светска рата", Naslede 2008, iss. 9, str. 155-178
1933 - 1934	Бели двор на Дедињу				Toševa, Snežana."Konkurs za Beli dvor na Dedinju". Godišnjak grada Beograda. 1998-99, br. 45-46, str. 133-149
1934	Београдска берза		I награда Александар Ђорђевић		Вања Панић, докторат, стр. 95
1936	Зграда државне маркарнице (Јавни конкурс за југословенске држављане, дипломиране архитекте са домаћих факултета или са нострификованом дипломом одговарајућих иностраних школа.)	- Инг. Мирко Марковић, генерални секретар Управе Држ. монопола (заменик: Инг Павле Алексић, члан управног одбора Држ. монопола) - Арх. Петар Бајаловић, ред. проф. Универзитета (заменик: Арх. Димитрије Леко, ван. проф. Универзитета) - Арх. Светозар Генић, шеф архит. одељења Београдске општине (заменик: Арх. Бранислав Којић, доцент Универзитета) (извор: G.V. br 4 (1936))	I награда -НИЈЕ ДОДЕЉЕНА II награда Хинко Бауер и Марјан Хаберле, Загреб	Управа Државних монопола	"Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Državne markarnice u Beogradu". Gradevinski Vjesnik , Zagreb, br. 4, april 1936, str. 60. Haberle Marijan i Bauer Hinko. "Natječaj za izradu idejnih skica za novu zgradu državne Markarnice u Beogradu". Gradevinski Vjesnik , Zagreb, br. 8, avgust 1936, str. 113- 114. Бранислав Којић, Друштвени услови развитака..., стр. 208.
1937	Конкурс за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик (Теразије и Трг републике)	Бранко Поповић, Ђура Бајаловић, арх. Милан Нешић, инж. Светосар Генич и Михаило Радвановић, арх. заменици: Светозар Јовановић	I конкурс - Кнежев споменик (стигло укупно 23 рада) I награда (30.000 дин.) - Marcel Pinchis и Grigore Hirsch, Букурешт II награда (21.000 дин.) - Милан Злоковић, Београд III награда (15.000 дин.)		"Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејних скица за уређење и архитектонску обраду тргова Кнежев споменик и Престолонаследниковог и у улицама Коларчевој, Краља Албер- та, Кнез Михаиловој и Краља Милана", <i>Београдске општинске новине</i> 4-6 (1937)

		<p>Јанко Шафарик, Марјан Вујовић, инж. Рајко Татић, арх. Даница Томић, аех.</p>	<p>- Emil Leo, Брно IV награда (15.000 дин.) - Emerich Formatch, Ludwig Deli, Franz Farago</p> <p>II конкурс - Престолонаследников трг (стигло укупно 7 радова) I награда - није додељена II награда (15.000 дин.) - Marcel Pinchis и Grigore Hirsch, Букурешт III награда x 2 (по 7.500 дин) - Josef Wentzler, Дортмунд - Иван Рик, Београд</p>	<p>(Београд): 324–338</p> <p>"Резултати конкурса за уређење тргова Престолонаследниковог и Кнежев споменик". <i>Београдске општинске новине</i> 4–6 (1937) (Београд): 338-340</p>
1936-1937	<p>Конкурс за регулацију Новог Сада</p> <p>(укупно 13 радова)</p> <p>Рок за предају конкурса био је два пута одлаган, и то први пут на два месеца, а други пут на месец дана, тако да је коначни рок био 15. јула 1937. године.</p>	<p>10 чланова, неколико професора Техничког факултета у Београду и Загребу.</p> <p>- Dr. Branko Ilić, predsednik opštine; Tanazović Branko, arhitekta, redovan prof. Tehničkog fakulteta u Beogradu; Šen Edo, redovan profesor Tehničkog fakulteta u Zagrebu; Petrović Slobodan, inženjer, prof. univerziteta u Beogradu; Obradović Jovan, predstavnik sekcije Novi Sad, Udruženja Jugoslovenskih inženjera i arhitekata; Arh. Dunderski Lazar, ovl. civ. arhitekt, predstavnik sekcije Novi Sad U.J.I. i A.; Dr Jovan Popović, šef Socijalno - medicinskog odeljenja Drž. higijenskog zavoda i član proširenog građevinskog odbora; Radivoj Mirković, inž., član gradskog veća; Lazar Popovicki, Inž., šef tehničkog odeljenja gradske uprave.</p>	<p>(ненаграђен Милан Злоковић)</p> <p>I награда није додељена II награда Бранко Максимовић, Београд, шифра "248" III награда ех-аеquo – Михајло Радовановић, Београд, шифра "Црвеникруг" – Ненад Пецић, Нови Сад, шифра "Неопланта" Откупи – Јурај Најдхарт (Neidhardt), Загреб, шифра "Атина" – Мате Бајлон (Baylon) и Емануел Шаманек, Сарајево – Миша Манојловић, Београд; – Васо Тодоровић, Праг; – Зденко Стрижић, Загреб; Рад награђен изван конкурса Милорад Пантовић, Париз, шифра "НС" (расписом су биле предвиђене следеће награде: 1. - 60.000 дин.; 2. - 40.000 дин.; 3. - 30.000 дин.; 2 откупа по 20.000 дин.)</p>	<p>Поповић, Драг. М., "Урбанистичка хроника: Конкурс за Регулациони план Новог Сада", <i>Београдске општинске новине</i> (Београд), бр. 7-8 (1937), стр. 490-493</p> <p>Grabrijan, Dušan. "Natječaj za regulaciju Novog Sada, kratki grafičko analitički prikaz natječajnog projekta»Atina«", <i>Gradevinski vjesnik</i> (Zagreb), br. 10 (1937), str.145-148.</p> <p>Пантовић, Милорад. "Јесу ли досадашњи урбански системи негативни: ако јесу, да ли постоји могућност примене једног новог система?", <i>Савремена општина</i> (Београд), бр. 10-12 (1937), стр. 253-260.</p> <p>"Natječaj za izradu idejne skice regulatorne osnove grada Novog Sada". <i>Gradevinski vjesnik</i> (Zagreb), br. 10,</p>

1937	Палата Управе Државних монопола, Председништва владе и Државног катастра у Београду, Улица Кнеза Милоша	...	I награда Марјан Хаберле и Хинко Бауер ...		Haberle, Marjan, i Hinko Bauer. "Palača Uprave drž. monopola, Pretsjedništva vlade i Drž. katastra u Beogradu", <i>Gradevinski vjesnik</i> (Zagreb), br. 5 (1937), str. 65-68.
1937- 1938 (1936 код в.п.)	ПРИЗАД - Привилеговано извозно акционарско друштво (укупно 58 радова)	Драгиша Брашован Милан Минић ...	I награда - није додељена II награда Богдан Несторовић III награда Бранислав Маринковић откупи – Драго Иблер – Драго Галић		Љ.Б. - докторат В.П. - докторат (арх. анализа објекта и наведен извор прој. документације: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14- 6-38)
1938	Палата "Албанија" тј. Хипотекарна банка Трговачког фонда (укупно 84 архитектата учествовало)	Арх. Петар С. Бајаловић (заменик арх. Александар Дероко), арх. Димитрије М. Лeko (заменик арх. Михаило Радовановић), арх. Бранислаб Којић, доцент унив. (заменик: арх. Иван Здравковић), Чедомир Петровић – председник управног одбора Хипотекарне банке Трговачког фонда (заменик: Раша М. Чуковић, чл. уп. одб.), Живојин М. Јанковић, члан управног одбора (заменик: Аврам Филиповић, чл. уп. одб.)	I награда - није додељена II награда Бауер –Хаберле <i>Лидо</i> III награда Бранко Бон и Миладин Гракалић <i>6747</i> 4 откупа од по 5000 дин Думенцић, Вркаљан, Думенцић <i>18</i> Мате Бајлон <i>3377</i> <i>316</i> <i>101a</i> 5 откупа од по 3000 дин <i>Б1, 2001,5513, у центру, Алба</i> 2 откупа од по 2500 дин <i>3333,777</i> Ненаграђен Милан Злоковић	Хипотекарна банка	Церанић, Milica. „Историја и архитектура палате Албанија у Београду“ <i>Nasleđe</i> (Београд), br.6 (2005), str. 147-162 „Gradevinski program utakmice, Beograd, 14.01.1938“ <i>Gradevinski</i> <i>vjesnik</i> (Zagreb) april (1938), br.4, str. 49-52 “Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Hipotekarne banke Trgovačkog fonda u Beogradu“, <i>Gradevinski Vjesnik</i> (Zagreb), juni (1938), broj 6, str. 83 ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА фасцикла 30-25-1938
1938	Хипотекарна банка На углу Краља Милана и Ресавске улице у Београду	Арх. Петар С. Бајаловић (заменик арх. Александар Дероко), арх. Димитрије М. Лeko (заменик арх. Михаило Радовановић), арх. Бранислаб Којић, доцент унив. (заменик: арх. Иван Здравковић), Раша М. Чуковић – члан	I награда Мате Бајлон II награда Миладин Прљевевић и Драгомир Поповић III награда Милан Злоковић Разрада и надзор извођења поверени Браниславу Маринковићу	Хипотекарна банка	Церанић, Milica. „Историја и архитектура палате Албанија у Београду“ <i>Nasleđe</i> (Београд), br.6 (2005), str. 147-162- фуснота 11

		управног одбора Хипотекарне банке Трговачког фонда (заменик: Јован Милојковић, потпредс. уп. одб.), Аврам Филиповић, члан управног одбора (заменик: Живојин М. Јанковић, чл. уп. одб.)		
1938	Етнографски музеј у Београду (21 рад)		2 x II награда - арх. Крекић, Корка и Киверов, из Загреба - арх. Мате Бајлон и Емамел Шаманек, из Сарајева - арх. Драган Гудовић, из Београда 7 откупа	"Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Etnografskog muzeja u Beogradu", <i>Gradevinski vjesnik (Zagreb)</i> ,
1938	Нова зграда Министарства грађевина Краљевине Југославије		I награда – није додељена II награда – није додељена III награда Лоренцин Мате и Гудовић Драган из Београда 9 откупа	Министарства грађевина Краљевине Југославије Банковић, Весна. „Нова зграда Министарства грађевина Краљевине Југославије“. <i>Наслеђе</i> (Београд), бр. 6 (2005), стр. 163-174.
1939	Палата Србија		Бранислав Којић	Панић, Вања. <i>наведено дело</i>
1939	Зграда Пензионог фонда		Д. Лeko, учесник (Маневић, 1980)	Maneвић, Zoran. "Naši neimari 1", <i>Izgradnja (Beograd)</i> br. 5 (1980), стр. 3 Којић, Друштвени услови развитака..., стр. 203
1939-1940	Палата Дунавске банке		ненаграђен Ратомир Богојевић	Вања Панић, <i>наведено дело</i> стр. 203
1940	Управа Државних монопола у Београду, Улица Краља Петра (укупно 50 радова)		I награда - није додељена II награда ех-аеquo – Милан Ковачевић, Загреб – Александар Гусина, Београд – Владимир Турина и Хинко Готвалд, Загреб III награда ех-аеquo – Драган Гудовић и Анте	Anonim. "Natječaj za novu zgradu Drž. monopola u Beogradu", <i>Gradevinski vjesnik (Zagreb)</i> , br. 3 (1940), str. 25-26. Dragan Galić i Hinko Vichra, "Idejna skica za novu zgradu Uprave drž. monopola u Beogradu", <i>Gradevinski vjesnik (Zagreb)</i> , br. 3 (1940), str. 25-26 i

			<p>Лоренцин, Београд – Драго Галић и Хинк Вихра (Vichra), Загреб IV награда ех-аецо – Марјан Ивацић, Београд – Богдан Игњатовић, Београд – Драган Болтар и Карла Радо, Загреб откупи/награде ех-аецо – Власта Клајић и Рихард Марасовић, Загреб – Теобалд Шнајдер и Мирослав Јосифовић, Београд – Ратомир Богојевић и Никола Гавриловић, Београд – Душан Бабић, Београд – Стево Рачић, Загреб – Вера Ђирковић и Јеврем Вучковић, Београд – Мате Бајлон, Емануел Шаманек и Васо Тодоровић, Сарајево – Михо Чакеља, Скопље – Бранко Петричић и Бранко Цветковић, Београд</p>	26-27
1940	<p>Државна опера у Београду (укупно 70 радова)</p>	<p>Душан Јакшић, помоћник министра просвете - Ђоко Ковачевић, директор Педагошке школе - Станислав Јосифовић, помоћник министра грађевине - Бранислав Војиновић, управник Народног позоришта - Петар Коњовић управник ХНК - Радослав Тодоровић, шеф техничког одсека Министарства просвете</p> <p>заменици: Петар Крстић, инспектор Министарства просвете и Ловро Матачић, директор Опере у Београду</p>	<p>I награда - није додељена II награда - није додељена 2 награде по 75.000 динара – Маработо Пасквале, Орестано Луиђи, Тасоти Данте, Вањети Луиђи и Ренде Карло; Рим – Владимир Турина и Хинко Готвалд; Загреб 2 награде по 50.000 – др Хелмутх Хентрих и Ханс Хенсер (Хојзер?); Дизелдорф – Раул Бегуин; Хулпа (Белгија) 2 награде по 37.500 – Никола Васиљев и и Џошуа Левенфиш; Њујорк – Иван Савковић; Београд откупи заједно 125.000 Французи, Немци, Румуни и друге нације</p>	<p>Anonim. "Internacionalni natječaj za novu zgradu Državne opere u Beogradu", <i>Градевински вјесник</i> (Zagreb), бр. 4 (1940), str. 42.</p> <p>Здравковић, Иван. "Исход конкурса за београдску оперу", <i>Уметнички преглед</i> (Београд), бр. 4-5 (1940), стр 144-148.</p> <p>Turina, Vladimir, i Hinko Gottwald. "Natječajna osnova za idejnu skicu nove zgrade Državne opere u Beogradu", <i>Градевински вјесник</i> (Zagreb), бр. 4; бр. 5 (1940), str. 43-44; 49-54.</p> <p>пронаћи: Пројекат Милорада Пантовића у Зоран Маневић, Лексикон српских архитеката, стр. 311-</p>

стручни чланови: Едо Шен Иван Вурник Светозар Јовановић Димитрије М. Леко	награда ван конкурса 25.000 – Милорад Пантовић и сарадник Бождар Обрадовић; Београд
заменици: Михајло Радовановић и Будимир Христодуло	

Табела даје приказ података о конкурсима овог периода које је Г.Шишовић прикупила током истраживачког рада на дисертацији.

Табела II

Преглед значајних архитектонско-урбанистичких конкурса (за јавне објекте) и неких од урбанистичко-архитектонских конкурса у периоду 1945 - 2000 године

Година	Назив конкурса	Састав жирија конкурса	Награде и пласмани	Расписивач	Извори
1947	<p>Зграда Централног комитета Комунистичке партије Југославије, Нови Београд (укупно 70 радова)</p> <p>Рок за предају је био 15. април, али је касније померен до 1. маја 1947. године.</p>	<p>Саветодавна стручно-техничка комисија: Владислав Рибникар, председник (Председник Комитета за културу и уметност Владе ФНРЈ) Бранко Тучкорић, заменик председника (помоћник министра грађевина ФНРЈ) Братислав Стојановић (секретар Савеза ДИТЈ) Вељко Каузларић Јосип Сајсл (Seissel) Домицијан Сарајник Николај Бежек Миодрог Настасовић Богдан Игњатовић Никола Добровић Ђорђе Лазаревић Антун Аугустинчић Марјан Дентони Ото Бихаљи</p>	<p>I награда – није додељена</p> <p>II награда (по 150.000 динара, пласман према редоследу) 1/II – Едвард Равникар (Технички факултет Љубљана) 2/II – Никола Добровић, Бранислав Маринковић, Јованка Јефтановић, Оливер Минић, Станко Мандић и Бранислав Мирковић (Урбанистички завод при Планској комисији НР Србије) 3/II – Невен Шегвић, Драго Галић, Бранко Бон, вајар Антун Аугустинчић и сликар Фрањо Шимуновић (Пројектантски завод НР Хрватске)</p> <p>III награда (по 75.000) 1/III – Антон Урлич (Urlich), Драгица Перак, Владимир Поточњак, Златко Нојман (Neumann), Бранко Васиљевић 2/III – Мате Бајлон, Вера Ђирковић, Вуко Бомбардели, Јован Тадић и Саша Седлар (Савезни завод за пројектовање, Београд) 3/III – Винко Гланс, Станислав Рохерман, проф. акад. Владислав Пенгов 4/III – Рато Богојевић, Д. Момчиловић, Нада Богојевић, Јован Крунић, Д. Партонић и студ. арх. Милена Богојевић (Савез грађевинских радника, Београд) 5/III – Лавослав Хорват, Младен Каузларић, Јосип Сајсл, инг. Нинко Синковић</p> <p>Откупи (по 30.000) – Владимир Антолић, Фрањо Баховец,</p>		<p>Anonim. "Rezultati natječaja za zgrade CKKPJ, Pretsjedništva vlade FNRJ i reprezentativnog hotela u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 60.</p> <p>(Stojanović, Bratislav). "Konkursi za Dom Centralnog komiteta KPJ i Zgradu Predsedništva vlade FNRJ", <i>Tehnika</i> (Beograd), br. 6 (1947-1948), str. 141-148 [Stojanović, Bratislav. "Konkursi za Dom centralnog komiteta KPJ i zgradu Predsjedništva vlade FNRJ", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 69-71. (članak prenesen iz časopisa Tehnika)].</p> <p>Sajsl, Josip (Seissel, Josip). "Osvrt na protekle arhitektonske natječaje", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 67-69.</p> <p>„Uslovi konkursa za zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i za zgradu Pretsedništva vlade Federativne narodne republike Jugoslavije",</p>

			Бождар Тушек – Зоја Думенџић, Селимир Думенџић – Александар Секулић, Исак Азриел, Мирослав Јосиповић, Добросав Павловић	<i>Tehnika</i> (Beograd), br. 11-12 (1946), str. 339-342; 353.
1947	Зграда Председништва владе ФНРЈ, Нови Београд (укупно 26 радова) Рок за предају конкурса био је 1. април за зграду Председништва владе и урбанистички план, али је касније померен до 1. маја 1947. године.	Саветодавна стручно-техничка комисија: Владислав Рибникар, председник (Председник Комитета за културу и уметност Владе ФНРЈ) Бранко Тучкорић, заменик председника (помоћник министра грађевина ФНРЈ) Братислав Стојановић (секретар Савеза ДИТЈ) Вељко Каузларић Јосип Сајсл Домицијан Сарајник Николај Бежек Миодраг Настасовић Богдан Игњатовић Никола Добровић Ђорђе Лазаревић Антун Аугустинчић Марјан Дентони Ото Бихаљи	I награда (350.000 динара) Владимир Поточњак, Златко Нојман, Антон Урлих, Драгица Перак II награда (по 150.000) 1/II – Бранко Бон, Драго Галић, Невен Шегвић, Звонимир Фрелих (Fröhlich), вајар Антун Аугустинчић и сликар Фрањо Шимуновић и студ.Н. Беговић, С. Чулић, С. Балдасар, Љ. Метсингер,Б. Петровић (Пројектантски завод НР Хрватске) 2/II – Милорад Мацура, Јозеф Кортус, Петар Анагности, Ружица Илић и студ. Добрила Ивановић, Љиљана Петровић, Сима Поповић, Бранко Страла, Драгољуб Мацура, Иванка Мацура и Зденка Живковић (Савез грађевинских радника, Београд) 3/II – Марјан Хаберле, инж. Милан Томичић и инж. Јурај Бертол, арх Мила Полети и Галина Фелд III награда (по 75.000) 1/III – Хинко Бауер, Иво Жујевић, Анђелко Томљеновић, вајар Коста Радовани 2/III – Казимир Остроговић, Миро Марасовић, Божица Остроговић 3/III – Едвард Равникар 4/III – Момчило Белобрк, Ђокић, Савковић, Стојков 5/III – Бранко Петричић, Димитрије Пујић, Мате Бајлон, Вуко Бомбардели, Никола Шерцер, Јован Тадић, Вера Ћирковић, Бранко Максимовић (Савезни завод за пројектовање, Београд) Откупи (по 30.000)	(Stojanović, Bratislav). "Konkursi za Dom Centralnog komiteta KPJ i Zgradu Predsedništva vlade FNRJ", <i>Tehnika</i> (Beograd), br. 6 (1947-1948), str. 141-148 [Stojanović, Bratislav. "Konkursi za Dom centralnog komiteta KPJ i zgradu Predsjedništva vlade FNRJ", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 69-71. (članak prenesen iz časopisa Tehnika)]. Сајсл, Јосип (Seissel, Josip). "Osvrt na protekle arhitektonske natječaje", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 67-69.

			<p>– Иво Витић, Борис Катунарић, Нада Витић – Миладин Прљевић, Бранко Крстић, Миша Радовановић, Бранислав Маринковић – Милан Злоковић – Зденко Стрижић</p>	
1947	Репрезентативни хотел, Нови Београд (укупно 13 радова)	<p>Владислав Рибникар, председник Душан Грабријан, потпредседник Братислав Стојановић, секретар СДИТЈ Стјепан Планић Милорад Пантовић Милан Минић Славко Русковић, диспечер за хотелијерство Министарства трговине и снабдевања ФНРЈ Драгољуб Момчиловић, известилац</p>	<p>I награда (130.000 динара) Земаљски пројектни завод НР Хрватске (Младен Каузларић, Казимир Остроговић и Лавослав Хорват)</p> <p>II награда (по 70.000) 1/II – Пројектантски завод НР Србије (Момчило Белобрк) 2/II – Технички факултет, Љубљана (Едвард Равникар и сарадник Бранко Коцмут, дипломски рад)</p> <p>III награда (по 40.000) 1/III – Пројектни завод НР Словеније 2/III – Пројектантски завод НР Србије уместо III награде 2x12.000+2x8.000 обештећења</p>	<p>Anonim. "Rezultati natječaja za zgrade CKKPJ, Pretsjedništva vlade FNRJ i reprezentativnog hotela u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 60.</p> <p>Momčilović, D(ragoljub). "Konkurs za zgradu reprezentativnog hotela", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 3 (1947), str. 26-27.</p> <p>Ravnikar, Edvard i Branko Kocmut. „Reprezentativni hotel v Beogradu“, <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 44-45.</p>
1947	Олимпијски стадион на Бањици у Београду		<p>I награда (140.000 динара) инж. арх. Владимир Турина, инж. арх. Драган Болтар, арх. Фрањо Најдхарт (Neidhardt), апс. арх. Здравко Бреговац и студ. арх. Звонимир Радић</p> <p>II награда (100.000) инж. Иван Витић, инж. Нада Витић и инж. Борис Катунарић</p> <p>2xIII награда 1/III (60.000) – Бранко Петричић, Владимир Хрушка и Леонид Тарасов и арх. Хлад Каде из Марибора</p>	<p>Anonim. „Natječaj za Olimpijski stadion na Banjici u Beogradu –1947“, <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 20-27.</p> <p>_____. "Rezultat konkursa za Veliki stadion u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 39.</p> <p>Petričić, Branko i Vladimir Hruška. "Veliki stadion u Beogradu", <i>Arhitektura</i></p>

		2/III (60.000) – инж. арх. Славко Делфин и Коста Поповић		(Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 26-28.
		Откупи (два по 15.000) – Ратомир Богојевић – ??? Откуп ван услова конкурса за рад под шифром "66.000" (30.000) – Зденко Стрижић са сарадницима В. Фула, В. Карлаварис и Б. Бернарди		
1947	Мали стадион (за лаке спортове) на Ташмајдану у Београду	I награда Игор Скопин, Славко Шиматић, Стјепан Деметер, и канд. арх. Звонко Јурић II награда Иво и Нада Витић, Станко Фабрис и инж. Борис Катунарић III награда Зоја Думенцић		Anonim. „Mali stadion u Beogradu“, <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 28-32. Skopin, Igor. „Mali stadion u Beogradu (uz projekat na strani 28)“, <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 4-6 (1947-1948), str. 38-39.
1947	Конкурс за типове биоскопа Конкурс је расписан између пројектних завода Југославије	I награда - Н. Бежек и Д. Кернц, из Пројектног завода Љубљане, - Е. Навиншек, из Пројектног завода Љубљане, - Драгица Перак и Антон Улрих, из Пројектног завода Хрватске II награда - Хинку Бауеру и Ивану Витићу, из Пројектног завода Хрватске - Казимиру и Божици Остроговић.	Комитет за кинематографију при Влади ФНРЈ	„Konkurs za tipove bioskopa“, <i>Tehnika</i> (Beograd), br. 1 (1947), str. 19-22. „Konkurs za tipove bioskopa. Nastavak iz br. 1“, <i>Tehnika</i> (Beograd), br. 2-3 (1947), 58-60. Perak, Dragica i Antun Ulrich. "Projekt samostalne bioskopske zgrade za 300 gledalaca", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 25-26. Bauer, Hinko i Ivan Vitić. "Projekt samostalne bioskopske zgrade za 500 gledalaca", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 27-29.

					Ostrogović, Kazimir i Božica Ostrogović. "Projekt samostalne bioskopske zgrade za 700 gledalaca", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-2 (1947), str. 30-32.
1948	Народна банка ФНРЈ, Нови Београд		<p>I награда Вуко Бомбардели, Вера Ђирковић, Владимир Хрушка, Иво Куртовић, Баја Мирковић, Димитрије Пујић, Јован Ранковић и Јован Тадић (Савезни завод за пројектовање, Београд)</p> <p>II награда Бранислав Маринковић, Александар Секулић и Добрислав Павловић (Пројектантски завод Србије)</p> <p>III награда Славко Леви (Löwy), Архитектонско пројектни завод, Загреб Учесници: – Иво Витић, такође Архитектонско пројектни завод, Загреб, није задовољио услове конкурса. – Пројектантски завод Словеније – Биро ИНО-а Београда – Биро ГНО-а Београда</p>		"Izvadak iz zapisnika žirija za idejni projekat Narodne banke u Novom Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 29-33.
1948	Модерна галерија у Новом Београду	Миладин Прљевић	<p>I награда – Едвард Равникар – Вељко Каузларић</p> <p>II награда Бранко Петричић Учесници: Хинко Бауер</p>	Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ	
1948	Велика југословенска опера у Београду (Савски амфитеатар)	Владислав Рибникар, Председник Комитета за културу и уметност Владе ФНРЈ генерал Љуба Илић, помоћник министра грађевина ФНРЈ Оскар Данон, директор опере у	<p>награде нису додељене</p> <p>I пласман Казимир Остроговић, Загреб</p> <p>II пласман Зденко Стрижић, Загреб</p>		Rata Bogojević. "Povodom konkursa za zgradu Velike jugoslovenske opere u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 22-23.

		Београду арх. проф. Драго Иблер Бојан Ступица, уметнички руководилац ЈДП Ото Бихаљи, књижевник Ђорђе Андрејевић – Кун, мајстор- сликар Братислав Стојановић, секретар СДИТЈ	III пласман Едвард Равникар, Љубљана		Ribnikar, Vladislav. "Izveštaj komisije za ocjenu idejnih skicaza Veliku jugoslavensku operu u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8-10 (1948), str. 15-21.
			IV пласман Милорад Пантовић, Београд		Sajsl, Josip (Seissel, Josip). "Osvrt na protekle arhitektonske natječaje", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 8- 10 (1948), str. 67-69
1948	Типови школских зграда (укупно 74 рада)	Братислав Стојановић ? (Управник Управе за пројектовање ИОНО Београда, Генерални секретар ДИТЈ, Београд)	награде нису додељене У свакој категорији додељени су откупи Радови су под шифрама – немам податак о ауторима (види извор)	Министарство просвете НР Србије	Bratislav Stojanović. „O nekim pitanjima arhitekture kod nas – povodom konkursa za tipove školskih zgrada na selu. <i>Tehnika</i> , br.5-6, 1949, str.186-192) „prisepeli radovi nisu izraz našeg vremena...” str.186
1949	Концертна дворана (Булевар Црвене Армије) (ужи конкурс)	Бранко Петричић (Виши инжењер Савезног предузећа за грађевинске пројекте „Југопројект“, Београд) и други	награде нису додељене како је планирано уместо тога, рангирање: I пласман (24.000 динара) Бранко Бон II пласман (21.000) Мате Бајлон III пласман (19.000) Момчило Белобрк IV пласман (16.000) Милан Злоковић	Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ	Branko Petričić. „O konkursu za zgradu koncertne dvorane u Beogradu“, <i>Tehnika</i> (Beograd), br.5-6 (1949), str. 193-197.
1949- 1950	Војни музеј (локација на левој обали Саве, око 35ха, ограничена Савом, двама будућим	архитекти Младен Каузларић Јосип Нојман Казимир Остроговић Богрдан Игњатовић Бранко Петричић	I награда није додељена 3 x II награда – Иво Куртовић, Ђорђе Стефановић и Милутин Копша, Београд	Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ	Ostrogović, Kazimir. "Povodom natječaja za Vojni muzej u Beogradu", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 3- 4 (1950), str. 3-19.

	мостовним рампама и једном благо завинутом авенијом новог дела Београда, слободно стојећи објекат у парку, визура са моста и са Калемегдана)	Леон Кабиљо, музеолози професори Хан Верена (Бгд.) и Горенц Марцел (Згб.) представници ЈНА Стево Маудуш и Бора Леонтић сликар Бранко Шотра.	– Марјан Хаберле и Галина Фелд, Загреб – Вера Ђирковић, Јован Ранковић и Никола Шерцер, Београд 4хвиши откуп – Јурај Бертол, Загреб – Ђорђе Крекић и Јован Корка, Београд – Иван Савковић, Београд – Рико Марасовић, Марин Бучић и Миро Марасовић, Загреб 2х откуп – Ђорђе Ристић и Бранислав Маринковић, Београд – Зоја и Селимир Думенџић и Иво Гершић, Загреб		
1950	Стоматолошки факултет у Београду				"Godišnje skupštine društava arhitekata FNRJ", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1 (1952), str. 43.
1952	Музеј шумарства и ловарства у Топчидеру (ужи конкурс)	Милош Сомборски, Драгиша Брашован, Никола Шерцер, Драгољуб Јовановић и Милорад Мацура	награде нису додељене 5 равноправних обештећења за све учеснике Душан Бркић, Никола Гавриловић, Бранко Петричић, Драгољуб Хаџипешић Ратомир Богојевић		Bogojević, Ratomir. „Povodom konkursa za muzej šumarstva i lovarstva u Topčideru“. <i>Tehnika</i> (Beograd) br. 9-10 (1952), str. 560-565.
1954	Музеј града Београда (стигло 19 радова) Рок за предају 15.09.1954.	Јела Перовић, Секретаријат за просвету и културу НО града Београда Мате Бајлон, професор ВТШ Љиљана Шакић, архитект Зора Симић-Миловановић, управник Музеја града Београда Душан Шишмановић, секретар Музеја Ђорђе Мано-Зиси, кустос Народног музеја Казимир Остроговић, архитект, представник Савеза друштава архитеката ФНРЈ Нико Бежек, архитект, представник	I ех-аеџо награда Ратомир Богојевић I ех-аеџо награда Вјенцеслав Рихтер (Richter) и Здравко Бреговац III награда Марјан Хаберле и Минка Јурковић IV награда Богдан Игњатовић и Леон Кабиљо (сарадници) Бранка Гардиновачки и Богиња Дамњановић)	Секретаријат за просвету и културу Народног одбора града Београда – распис објављен у „Борби“ 1.06.1954.г	Anonim. "Beograd: Natječaj za Muzej grada", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 2 (1954), str. 64-65. Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за израду идејне скице за нову зграду Музеја града Београда (Извештај оцењивачког суда о прегледу и оцени поднетих радова)", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига

		СДА ФНР] Бранислав Мирковић, архитект, представник Урбанистичког завода НО града Београда Димитрије Лeko, архитект, представник Друштва архитеката србије Ива Куртовић, архитект, представник ДАС	V награда Константин Крпић Откупи: – Јурај Бертол – Живорад Богошевић – Бранислав и Јелисавета Миленковић – Драган Илић, Владета Стојаковић и Драган Ивковић (укупно 19 радова)		II (1955), стр. 558-568. Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за израду идејне скице за нову зграду Музеја града Београда ", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига I (1954), стр. 412-416. <u>- овде је дат и детаљни распис и пројектни задатак</u>
1954	Београдски сајам Општи анонимни конкурс – право учешћа имају сви држављани ФХР]	Председник оцењивачког суда: Света Милојевић. Председник Привредног савета Народног одбора града Београда Чланови: Арх. Мате Бајлон, професор Техничке велике школе Арх. Михајло Радовановић, професор Техничке велике школе Арх. Бранислав Којић, професор Техничке велике школе Арх. Александар Секулић, професор Академије примењене уметности и представник Друштва архитеката Србије Инж. Првослав Ивковић, доцент Техничке велике школе Арх. Станко Мандић, представник Урбанистичког завода Народног одбора града Београда Арх. Коста Поповић, директор Спорт- Пројекта Арх. Алексеј Бркић, представник Друштва архитеката Србије Инж. Милош Црвчанин, представник Урбанистичког завода Народног одбора града Београда Инж. Миленко Марјанов, представник института за водопривреду НР Србије Инж. Олга Дивац, представник предузећа „Београдски сајам“	I награда (1,000.000 динара) Владета Максимовић, Милорад Пантовић, и сарадници, консултант конструктор инж. Бранко Жежељ II награда (800.000) Драгиша Брашован, Бранко Веселиновић, Слободан Комадина, Драгиша Мијушковић, Бошко Радак, Василије Добросављевић, Стеван Смиљански, Бошко Новаковић (Пројектни биро КМГ Трудбеник) III награда (600.000) Вуко Бомбардели са сарадницима (Сплит) I откуп (450.000) Казимир Остроговић (Загреб) II откуп (400.000) Зоран Петровић, Стеван Бравачић, Милан Палишашки, Иван Маурић, консултант инж. Милорад Димитријевић III откуп (275.000) Милорад Мацура са сарадницима IV откуп (275.000) Бранко Пешић, Владимир Голубовић, Реља Костић, Градимир Хаџић,	Предузеће за изградњу и експлоатацију београдског сајмишта „Београдски сајам“	Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за израду идејног плана за изградњу београдског сајмишта", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига I (1954), стр. 416-425. <u>- овде је дат и детаљни распис и пројектни задатак</u> Пантовић, Милорад. „Ново београдско сајмиште“. <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига IV (1957), стр. 597-612. <u>-о изградњи и нешто о конкурсу</u> С. Нагуљ, "Будуће сајмиште саставни део града", <i>Београдске новине</i> , 11. јун 1954, бр. 94.

		Војислав Мирковић, представник Привредних организација Мирко Милићевић, представник Привредних организација	консултант инж. Влатко Брчић		
1953- 1954	Државни секретаријат за народну одбрану (позивни конкурс)	генерал-мајор инг. Драгомир Бенчић генерал-мајор Вјекослав Колб пуковник инг. Ђуро Матић пуковник инг. Одон Вертовшек потпуковник арх. Радослав Милосављевић академик арх Драго Галић арх Данило Фирст (Fürst) арх Иво Куртовић	I награда ex-aequo – Никола Добровић, Београд – Рикард Марасовић, Загреб рад ван конкурса академик Јосип Плечник рад без награде Ратомир Богојевић	ДСЗНО	Ковачевић, Бојан. <i>Архитектура зграде Генералштаба: монографска студија дела Николе Добровића</i> , Новинско-информативни центар Војска, Београд, 2001. Матејић, Марко. "Прилог проучавању зграде генералштаба архитекте Николе Добровића: концепт и искуство простора". Наслеђе (Београд), бр. XIII (2012), стр. 167-183.
1954	Трг Димитрија Туцовића (Југословенски, општи, анонимни конкурс) (стигло само 7 радова) Рок за предају 01.10.1954.	Михаило Швабић, Владислав Рибникар, директор листа „Политика“ Драгиша Брашован, арх. Бранислав Којић, арх. Михаило Радвановић, арх. Јосип Сајсел, арх. Едвард Равникар, арх. Ђорђе Шујица, арх. Милош Цврчанин, инж. Ратомир Богојевић, арх. Известиоци: Савка Антоновић, Никола Гавриловић	Због малог броја радова награде су умањене I награда (450.000) арх. Бранислав Мирковић, апс. Арх. Иван Ђ. Јанковић, арх. Бранко Алексић II награда (400.000) Милан Палишашки, Слободан Јањић, Зоран Петровић III награда (300.000) Група из Урбанистичког пројектног бироа –Сплит: Борислав Калођера и сарадници IV награда (250.000) студ. арх. Јосип Свобода; консултант: арх. Бранислав Мирковић, студ. арх. Јанковић Иван 3 Обештећења (по 120.000) - Урбанистички институт НХР Загреб: Пројектанти: архитекти Владо Ивановић,	Народни одбор града Београда	Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића (Записник са закључне седнице Конкурсне комисије)", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига II (1955), стр. 568-572. Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића у Београду", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига I (1954), стр. 426.

			Мирко Маретић, Радован Мишчевић, Георгије Недељков, са сарадницима - Пројектни биро „Србија“: Пројектанти: архитекти Михаило Митровић, и Радивоје Томић са сарадницима - арх. Бранко Петричић		
1954	Југословенски, општи, анонимни конкурс за идејно решење Трга републике у Београду (11 радова задовољило услове конкурса, 4 није) Рок за предају 01.11.1954.	Михаило Швабић, Боривоје Матић, Владислав Рибникар, директор листа „Политика“ Драгиша Брашован, арх. Бранислав Којић, арх. Михаило Радовановић, арх. Ђорђе Шујица, арх. Ратомир Богојевић, арх.	Будући да је пристигло мање од 14 радова који задовољавају услове конкурса, награде су умањене I награда (500.000) Слободан Јањић, Зоран Петровић, Милан Палишаки, Стеван Бравачић II награда (300.000) Михајло Јанковић, Угљеша Богуновић, Душан Миленковић, Милан Костојица, Добривоје Јовановић – сви из атељеа за архитектуру „Стадион“, Београд две III награде (по 250.000) - Константин Крпић, Живорад Богошевић, сарадник: студ. Арх. Миливоје Ђукић - Стеван Бравачић, Милан Палишашки, Петровић Зоран, Јањић Слободан сарадник: студ. Арх. Иван Симоновић (два рада исти тим! КОМИСИЈА КОНСТАТОВАЛА ДА СЕ ОВА НАГРАДА НЕ МОЖЕ ИСПЛАТИТИ) Обештећење (150.000) Богдан Игњатовић, Леон Кабиљо, Богиња Дамјановић, Бранка Гардиновачки, Драгољуб Филиповић, Радмила Васић Техничар: Радојка Радовановић Обештећење (125.000) Миодраг Милићевић, Миодраг Ђорђевић Обештећење (125.000) Пејослав Илијић, Јурај Загода, Звонимир Ферлих са сарадницима..	Народни одбор града Београда	Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга републике у Београду (записник са закључне седнице Конкурсне комисије)", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига II (1955), стр. 579-584. Аноним. "Из живота града Београда: Конкурс за идејно решење Трга Димитрија Туцовића у Београду", <i>Годишњак Музеја града Београда</i> (Београд), књига I (1954), стр. 426.

			Обештење (75.000) Леко Д. Љубица, сарадник: Ђорђе Петровић	
1956	Југословенски павиљон на изложби у Бриселу (1958)	Бранислав Којић (председник) Драго Иблер Ото Бихаљи Мерин Милорад Пантовић	I награда (250.000 динара) Владимир Бјеликов, Бранислав Симоновић и Смиљка Каначки; награда од 175.000 Милан Палишашки, Слободан Јањић, Зоран Петровић и инж. Оскар Храбовски, Вјенцеслав Рихтер и Емил Вебер (Weber); откуп од 70.000 Бранко Пешић, Милорад Цветић и инж. Звонко Павловић; откуп од 40.000 Милан Злоковић, итд	Anonim. "Natječaj za idejni projekt Jugoslavenskog paviljona na izložbi u Bruxellesu 1958. god.", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 1-6 (1956), str. 67.
1957	поновљени позивни ужи конкурс за Југословенски павиљон на изложби у Бриселу (1958)	Бранислав Којић Драго Иблер Ото Бихаљи Мерин Ђорђе Лазаревић Мехмед Кадић Едвард Равникар Божидар Томић	I награда Вјенцеслав Рихтер и Емил Вебер 6 учесника: – Ратомир Богојевић – Владимир Бејеликов и његов тим – Јурај Најдхарт – Слободан Јањић и његов тим (са два рада) – Иво Витић	

1957- 1958	Спомен - библиотека првом српском устанку (Народна библиотека Србије)	Ђурица Јојкић, председник Народног одбора Београда, Милорад Панић Суреп, секретар Савета за културу НР Србије, Данило Фирст, архитект из Љубљане, Јахиел Финци, архитект из Сарајева, Димитрије Леко, архитект из Београда, Мате Бајлон, архитект из Београда, Драгољуб Јовановић, архитект, помоћник директора Завода за урбанизам у Београду, Матко Ројнић, управник Свеучилишне књижнице у Загребу, Др Мирко Рупел, управник Народне и универзитетске књижнице у Љубљани, Др Душан Милачић, управник Народне библиотеке у Београду, Милица Продановић, управник Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду	I награда (900.000) - Иво Куртовић и Слободан Михаиловић, из Београда II награда (800.000) - Милена Станковић - Ђорђевић и Сибин Ђорђевић, из Новог Сада III награде x 2 (по 550.000) - Здравко Гмајнер и Емил Ладинек, из Загреба - Зоја Думенгић и инж. Селимир Думенгић, из Загреба IV награде x 4 (по 250.000) - Едо Равникар и Маријан Врховец, из Љубљане - Мирослав Кос, из Загреба - Бранислав Миленковић и Ђорђе Петровић, из Београда; - Богдан Игњатовић, из Београда.	Мате Бајлон, „Програм и конкурс“, <i>Народна библиотека СР Србије – монографија о изградњи</i> , (Београд, Народна библиотека Србије, 1981), стр. 23 Лујак, Михајло. „Промена парадигме архитектонско - урбанистичких концепата на објектима културе ...“, стр. 120-147
1958- 1959	Урбанистичко- архитектонски конкурс за решење првог стамбеног блока (ЕФГХ) у централном делу Новог Београда и идејне предлоге урбанистичке разраде централног дела	I награда није додељена II награда ex-aequo – Леонид Ленарчич, Милосав Митић, Иван Петровић и Михаило Чанак – Јосип Свобода, Душан Миленковић, Милутин Главички, Гаврило Дракулић и Јован Лукић Откуп ван конкурса Ратомир Богојевић и Стеван Цветковић, Милан Богојевић и Никола Дудић Откуп Бранко Петричић Други учесници Никола Добровић	Anonim. "Prikaz prvonaagrađenih radova na konkursu za idejno rešenje stambenog kompleksa na Novom Beogradu raspisanom 1. IX 1958 (Izvod iz izveštaja ocenjivačke komisije), <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 2 (1960), str. 10-12.	

1959	Музеј радничког покрета и народне револуције у Новом Саду (Општи југословенски конкурс)		I награда – није додељена III награда – није додељена III награда x 2 (по 300.000 дин.) - арх. Иван Витић, из Загреба - арх. Здравко Гмајнер и арх. Стјепан Милковић (и сарадници Божидар Кондрес и Анђелка Ресник) сви из Загреба 5 откупа - архитект Нада Богојевић, арх. Милена Богојевић, и арх. Ратомир Богојевић из Београда (200.000 дин); - архитект Лука Јулије (160.000 дин); - архитект Видић Јашко и архитект Ракић Душко (160.000 дин.); - архитект Кнежевић Гроздан, архитект Жагар Желимир и сарадник Валидија Славко, сви из Загреба (120.000 дин.); - архитект Твртковић Владимир и архитект Алексић Бранко, сви из Београда (120.000 дин).	J(ahiel) F(inci) „Uz konkurs za izradu Idejnog projekta zgrade Muzeja narodne revolucije u Novom Sadu“, <i>Arhitektura Urbanizam</i> , (Beograd), br. 1, (1960), str. 34 Лујак, Михајло. "Промена парадигме архитектонско - урбанистичких концепата на објектима културе у процесу конституисања југословенског културног простора од 1947 до 1974", УБ,АФ, 2012, 55-59
1958-59	Авалски ТВ торањ Југословенски конкурс за идејно решење		I награда Угљеша Богуновић и Слободан Јањић (макета Милан Палишашки)	Слободан Гиша Богуновић, "Милан Палишашки, архитекта", стр.
1960	Модерна галерија на Новом Београду (Музеј савремене уметности) (Укупно 18 радова)	Миодраг Панић-Суреп, књижевник архитекти: Бранко Петричић Оливер Минић Станко Мандић Ђорђе Крекић Душан Миленковић Момчило Стефановић, кустос Народног музеја Пеђа Милосављевић, сликар Миодраг Б. Протић, управник Модерне галерије	I награда (700.000 динара) Иван Антић и Иванка Распоповић II награда (500.000) Ристо Шекерински и студ. арх. Петар Павлић III награда – није додељена I откуп (250.000) Слободан Михајловић и Драган Распоповић II откуп (200.000) Првослав Јанковић, Александар Стјепановић и Божидар Јанковић III откуп (150.000) Александар Љахинцки Откуп ван конкурса	М. [O. Minić], "Konkurs za zgradu Moderne galerije u Beogradu", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 1 (1960), str. 33 "Moderna galerija u Beogradu", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 16 (1962), str. 33–41

			Јанез Лајовиц, Станко Кристл, Мајда Добровец и Маријана Видмар	
1960	ТВ и УКВ торањ с рестораном на Авали	Ужи конкурс. Накнадним конкурсом усвојено решење београдског тима.	I награда – није додељена II награда ex-aequo – Казимир Остроговић – Угљеша Богунковић и Слободан Јањић, конструктор инж. Милан Крстић	О.М.Н. „Ужи конкурс за израду идејног пројекта торања на Авали за УКТ Генералне дирекције ПТТ и за потребе Радио-телевизије Београд“. <i>Архитектура урбанизам</i> (Београд), бр.4 (1960), стр. 41.
1960	Конкурс за идејно решење зграде Електротехничког факултета у Београду (стигло 13 радова)	Председник жирија: Раденко Броћић Чланови: Мате Бајлон, Иво Витић, Бранко Митраковић, Бранко Петричић, Радич Станојевић, Јанез Тренц, Драгиша Брашован, Урош Мартиновић, Душан Митровић, Војин Поповић, Владета Стојаковић	I награда (1.500.000 дин) Александар Стјепановић, Божидар Јанковић и Михајло Наслас, из Београда II награда (1.000.000 дин) Иво Витић из Загреба 6 откупа од по 300.000 - Драган Гудовић, из Београда - Димитрије Лeko, из Београда - Момчило Павловић, из Београда - Кирил Ацевски, Коста Миновски и Славко Ђурић, из Скопља - Леонид Ленарчић и Михаило Чанак, из Београда - Надежда Мирић-Петровић и Иван Петровић, из Београда остали радови су обештећени са по 200.000 дин.	"Konkurs za idejnu skicu za zgradu Elektrotehničkog fakulteta u Beogradu", <i>Arhitektura urbanizam</i> , br. 5 (1960), str 41-43
1960	Дом омладине у Београду	Мате Бајлон, арх. Иво Витић, арх. Никола Гавриловић, арх. Оливер Минић, арх. Божидар Перковић, Бранко Петричић, арх. Божидар Томић, Мика Трпало, Danilo Fürst, арх.	I (смањена) награда Зоран Тасић и Драгољуб Филиповић II награда – није додељена III награда Иво Куртовић (из Београда) 3 откупа од по 380.000 - Кирил Муратовски и Трајко Димитров (из Скопља) - Иван Филипчић, Берислав Шербетић и Звонко Врус (из Загреба) -Трајко Васиљев (из Скопља)	М.Б. „Конкурс за зграду Дома омладине у Београду“. <i>Архитектура урбанизам</i> (Београд), бр. 2 (1960), стр. 37-38.

			2 откупа од по 280.000 - Иван Антић и Драган Распоповић (из Београда) -Нико Кућан и Ана Најдхарт (из Загреба)	
1961	Музеј Револуције народа Југославије, Нови Београд (укупно 29 радова)	Родољуб Чолаковић (председник СИБ-а), председник Александар Ђорђевић (директор Урбанистичког завода Београда) Антун Аугустинчић Драгиша Брашован Иво Штрукаљ (САЈ) Јован Веселинов (потпредседник Народне скупштине НР Србије) Крсте Црвенковски (секретар за просвету и културу СИБ-а) Милорад Панић-Суреп (директор Музеја Револуције) Ото Бихаљи Мерин генерал Петар Брајовић Војин Симеоновић (гл. Инг. За припрему у Дирекцији за изградњу Новог Београда)	I награда – није додељена II награда 1/II награда, Вјенцеслав Рихтер и сарадник Божо Антуновић 2/II награда, Војтех Делфин и Гроздан Кнежевић III награда 1/III награда, Милан Чанковић, Љуба Перић и Емил Сершић 2/III награда, Светислав Личина и Љиљана Јовановић Без награде Ратомир Богојевић	"Natječaj za idejno rješenje zgrade Muzeja revolucije naroda Jugoslavije", <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 5-6 (1961), str. 19-24. Ковачевић, Иван. „Музеј револуције народа Југославије“, <i>Jugoslovenski istorijski časopis</i> (Beograd), br.1 (1962), str. 127-130. Babić, Branko. „Konkurs za zgradu Muzeja revolucije naroda Jugoslavije“, <i>Arhitektura urbanizam</i> , (Beograd), br. 11-12, (1961), nepaginirano.
1961	Ужи југословенски конкурс за зграду ЦК СКЈ	Бранко Петричић ...	I награда – Михајло Јанковић	
1961	Општи југословенски Конкурс за урбанистичко решење три стамбене заједнице и III рејонског центра у Новом Београду (лево и десно од		I награда – није додељена II награда ex-aequo – Стојан Максимовић и Јован Мишковић – Михајло Митровић, Јованка Јефтановић и Радивоје Томић III награда	Урбанистички завод града Београда Glavčki, Milutin. „Konkurs za urbanisričko rešenje kompleksa tri stambene zajednice i trećeg rejonskog cenatra u Novom Beogradu“. <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 13 (1962), str. 41-42

<p>аутопута код Студентског града) (укупно 27 радова)</p>	<p>Радован Мишчевић, Загреб</p> <p>IV награда Грегор Кошар, Љубљана</p> <p>Откупи укупно пет Два рада нису задовољили опште услове (укупно 27 радова)</p>		
<p>1961 Општи југословенски Конкурс за нову зграду Радио- телевизије Београд у Новом Београду</p>	<p>Јован Јанковић, потпредседник НО Београда, председник Александар Ђорђевић, архитект, директор Урбанистичког завода Родољуб Жижић, технички директор РТБ Јурај Најдхарт, архитект, Сарајево, представник САЈ Ђорђе Лазаревић, инг. Драгослав Марковић, члан Извршног већа НР Србије Урош Мартиновић, арх, професор Архитектонског факултета у Београду Владислав Митровић, директор ТВ програма РТБ Богдан Осолник, секретар за информације СИБ Владимир Пешић, директор Радио програма РТБ Душан Поповић, директор РТБ Радован Никшић, арх, Загреб, представник САЈ Братислав Стојановић, арх Паун Шербановић, председник Савета РТБ Душан Вучковић, помоћник директора РТБ Слободан Марковић, помоћник директора РТБ</p>	<p>I награда – није додељена</p> <p>II награда ex-aequo – Михајло Наслас, Александар Стјепановић и Гордана Наслас (Београд) – Георгије Недељков и Лазар Недељков (Нови Сад)</p> <p>III награда Угљеша Богуновић и Слободан Јањић са конструктором Миланом Крстићем</p> <p>IV награда ex-aequo – Иван Филипичић, Берислав Шербетић (Загреб) – Ристо и Рожика Шекерински (Београд) и Петар Павлић (Нови Сад)</p> <p>V награда Миодраг Милићевић и Јозеф Кортус (Београд)</p> <p>Пет равноправних откупа</p>	<p>Stojanović, Bratislav i Vladimir Pešić. „Konkurs za novu zgradu Radio- televizije Beograd“. <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 11-12 (1961), str.69</p>

1964	Конкурс за нову зграду Судских установа у Београду		Mihailo Živadinović и други		Kurtović, Ivo. „Konkurs za novu zgradu Sudskih ustanova u Beogradu“, <i>Arhitektura urbanizam</i> , (Beograd), br. 25, (1964), str. 53-54.
1964-1965	Урбанистичко решење стамбеног комплекса у Новом Београду, блок 44 (8000 станова, 30.000 становника, 166ха)	Божидар Томић, председник Александар Ђорђевић Божидар Хранисављевић Јосип Сајсл Федор Вензлер Живорад Јанковић Михајло Митровић Марко Шлајмер Милутин Главички Бранко Петричић Урош Мартиновић	I награда - Иван Тепеш и Велимир Гредел II награда - Божидар Јанковић и Александар Стјепановић - Франц Рихтар и Соња Шпиндлер Откупи - Милан и Радмила Лојаница и Недељко и Софија Боровница; - Владимир Бјеликов; Александар Трумић и Власта Жуљић; - Милан Бијелић и Иван Марадин; - Ђорђе Николић		„Блокови 45 и 70“ <i>Урбанизам Београда</i> (Београд), бр. 30 (1975), стр. 37-38.
1966	Конкурс за Југословенски павиљон на светској изложби у Монтреалу 1967 (укупно 59 радова)	Председник жирија Родољуб Чолаковић	I награда (1.800.000 старих дин. + израда Гл. прој. и надзор над извођењем) Мирослав Пешић II награда (1.400.000) Вјенцеслав Рихтер III награда (1.000.000) Иван Штраус IV награда (600.000) Сима Миљковић и вајар Никола Милуновић V награда (600.000) Марко Мушић, Јернеј Крајгхер и Лојзе Драјшлер VI награда (600.000) Иван Филипчић и Берислав Шербетић	Генерални секретаријат југословенске секције за Међународну изложбу у Монтреалу 1967 и Савез архитеката Југославије	Miličević-Nikolić, Olga. „Konkurs za idejno rešenje jugoslovenskog paviljona na svetskoj izložbi u Montrealu 1967“. <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 35-36 (1966), str. 85-86. Zoran Manević, „Natječaj za idejno rješenje jugoslovenskog paviljona u Montrealu“, <i>Arhitektura</i> (Zagreb), br. 93-94 (1967) str. 53-62.
1968	Конкурс за урбанистичко решење потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића		I и II награда - Стојан Максимовић и Борко Новаковић - Феђа Кошир, (Љубљана)		"O rezultatima konkursa za urbanisticko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića". <i>Arhitektura urbanizam</i>

			<p>III и IV награда -Александар Ђокић, Владимир Петровић и Петар Лукић - Марјан Бежан, Брацо Мушић и Нивес Старц, (Љубљана)</p> <p>I група откупа - Војислав Мачкић, Димитар Ванов, Рафаил Влчевски, (Скопље) - Мирослав Николић - Владимир Бјеликов, Владимир Божичковић, Сима Миљковић, Смиља Каначки, Петар Поповић - Урош Мартиновић</p> <p>II група откупа - Недељко Боровница - Владислав Ивковић, Ранко Трбојевић, Градимир Боснић</p> <p>III група откупа - Хранислав Стојановић - Младен Анђел, Иван Питежа, Едвин Шмид, Владо Шобат, (Загреб)</p>	(Beograd), br. 49-50 (1968), str. 7-25.	Стојков, Борислав. „Идеје о трансформацији простора Славије“. <i>Урбанизам Београда</i> (Београд), бр. 55 (1979), стр. 39-44.
1969	Конкурс за Музеј југословенског ваздухопловства у Београду	Виктор Бубањ, ген. Пуковник, командант ЈРВ Александар Дероко, арх. Батрић Јовановић, директор Управе цивилног ваздухопловства Никола Гавриловић, арх. Ж. Марковић, инг. Војин Симеоновић, арх. Идрис Чејван, ген. Мајор, управник Војног музеја Др. Здравко Колар Братислав Стојановић, арх. Душан Јанчић Чедомир Јанић	<p>I награда – није додељена</p> <p>повећана II награда (30.000) Иван Штраус (Сарајево)</p> <p>повећана III награда (20.000) Вјенцеслав Рихтер и Власта Кохоут (Загреб)</p> <p>10 равноправних откупа (по 5.000) - Голијанин Грујо и Крајчевић Златко, Загреб - Чавалић Исак, Сарајево - Мушић Марко, Љубљана - Вида и Стане Доленц, Љубљана - Витић Иван, Загреб - Франић Иван, Загреб - Бего Борис, Сплит - Мицић Сулејман и Леви Александар, Сарајево - Михаиловић Слободан, Београд</p>	„Инвеститори, носиоци и учесници у реализацији музеја“ су: Управа за цивилно ваздухопловство СИБ-а, Команда ратног ваздухопловства, ЈАТ, Ваз. Савез Југославије, Веће Народне технике	„Музеј ваздухопловства у Београду“. <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 59 (1970), str. 58-59. "Odluka ocenjivačkog suda natječaja za zgradu vazduhoplovnog muzeja u Beogradu". <i>Čovjek i prostor</i> , (Zagreb), br. 8 (1970), str.10 Мишић, Биљана. "Музеј ваздухопловства у Београду". Наслеђе, бр. XIII (2012), str. 127-151.

			- Матовић Милан и Ивановић Бранислав, Нови Сад	
			(један од конкурсних радова - аутор Грујо Голијанин приказан је у Одак, Т. "Хрватска арх...")	
1970	Београдска опера (140 радова из 26 земаља)	председник жирија: - Владимир Захаровић, архитект, Југославија, представник Заједнице Савеза архитеката Југославије чланови: - Denys Lasdun, RIBA, архитект, Велика Британија, представник Међународне уније архитеката (UIA) - A. G. Heaume, архитект, Француска, - Dante Tassoti, архитект, Италија - Knud Friis, архитект, Данска - Zbignew Ваć, архитект, Пољска - Станко Мандић, архитект, Југославија - Александар Ђорђевић, архитект, Југославија - Угљеша Богуновић, архитект, Југославија заменици: - Joakim Guedes, архитект, Бразил, представник Међународне уније архитеката (UIA) - Claude Paillard, архитект, Швајцарска, - Душан Шевић, архитект, Југославија - Stanislav Rohrman, архитект, Југославија, представник Заједнице Савеза архитеката Југославије	I награда (210.000 дин. - \$14.000) Hans Dall i Torben Lindhardtzen, архитекти из Хелсингера, Данска (сарадници: Sören Overgaard i Thyge Thygesen) II награда (120.000 дин. - \$8.000) Марко Мушић из Љубљане, (сарадници: Томаш Јеглић и Марјан Мушић) III награда (90.000 дин.- \$6.000) F. Gloor, R. Gutmann, H. Schupbach, F. Schwarc, архитекти из Цириха, Швајцарска (saradnici: G. Brossard i P. Janković) IV награда (90.000 дин. - \$6.000) Peter Albert, Johannes Berndt, Wladimir Rubinow, Dieter Schölzel i Klaus Wever, архитекти из Берлина, Немачка Демократска Република V награда (60.000 - \$4.000) Слободан Дрињаковић, Божидар Јанковић, Љиљана Јовановић- Анђелковић и Александар Стјепановић, архитекти из Београда I посебно признање (15.000 дин. - \$1.000) Jorge Wilhelm i Jose Malghaes Junior, архитекти из Сао Паола, Бразил (сарадници: Jairo Lunder i Mario Franco) II посебно признање (15.000 дин. - \$1.000) Александар Великанов, Александар Попов, Гурген Татулов, и Виктор Шурлихтер,	Jovanović, Tanja. "Beogradska opera", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 67 (1971), str. 14-39. ("Образложење жирија", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 67 (1971), str. 16-17.) Kurtović, Husnija. "Ocena akustike velike sale nove Beogradske opere", <i>Arhitektura urbanizam</i> (Beograd), br. 67 (1971), str. 40-41.

			архитекти из Москве, СССР (сарадници: Евгенија Ингем и Татјана Целишчева)	
			III посебно признање (15.000 дин. - \$1.000) Дражен Гојгић, Зденко Грбацм Вјенцеслав Рихтер (Richter) и Динко Златарац, архитекти из Загреба (сарадници: Андреа Белан, Бранка Роша, Дубравка Гоззе-Гучетић, Зорислав Хорват, Махмуд Капетановић, Божена Марковић, Вера Ткашчец, макета: Радмила Влаховић, фотографије: Петар Дабац, Енес Миџић)	
1977	Конкурс за Трг Димитрија Туцовића (Митићева рупа и суседни блок) Позивни и отворени конкурс	<u>председник:</u> инж. Велизар Васић, чланови: Братислав Стојановић, проф. Иван Антић, проф. Борко Новаковић, проф. Милорад Ивковић, Мр. Платон Рајинац, Весна Матичевић, Алексеј Бркић, Димитрије Младеновић, Богољуб Стојановић, Драган Пецић, Марко Узелац, Милан Маринковић, Милош Ромић, Радивоје Марковић, Михаило Голубовић,	I награда Софија Ненадовић, Владислав Ивковић, Душанка Менегело-Аћимовић и Надежда Филипон-Трбојевић <u>Остали аутори радова позвани у други круг:</u> 1. Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда, 2. Пројектни биро "Архитект", Београд 3. Институт за архитектуру и урбанизам, Београд	Stojanović, B. „Konkurs za urbanističko – arhitektonsko rešenje bloka na Slaviji, između ulica: Borisa Kidriča, Maršala Tita, Svetozara Markovića i Njegoševe ulice”, Urbanizam Beograda, br. 48 (1978), str. 54-67.
1977	Љубљанска банка у Београду		I награда Р. Костић, Слободан Рајевић, Ратко Каролић,	Rajović, Slobodan Mića. "Potezi arhitekta na potezu Slavija-Kalemegdan". Beograd, 2003.
1986	Урбанистички конкурс за реконструкцију Новог Београда			Blagojević, Ljiljana (2009) The Problematic of a 'New Urban': The Right to New Belgrade, in: Sabine Bitter, and Helmut Weber, eds. Autogestion, or Henri Lefebvre in New Belgrade. Vancouver: Phillip Editions, and Berlin and New York: Sternberg Press, 119-134. Blagojević, Ljiljana (2014) Chapter 15. Novi Beograd:

					Reinventing Utopia, in: Urban Revolution Now: Henri Lefebvre in Social Research and Architecture. Edited by Łukasz Stanek, Christian Schmid and Ákos Moravánszky. Farnham, London: Ashgate, pp. 301-318.
1989	Врачарски плато		I награда ? II награда Рајовић, Никезић, Ракочевећ		Rajović, Slobodan Mića. "Potezi arhitekta na potezu Slavija-Kalemegdan". Beograd, 2003.
-	Галерија Прогрес у Кнез Михаиловој		I награда Миодраг Мирковић II награда Спасоје Паја Крунић и Слободан Мића Рајовић		
1990	Зграда Генекс кристал у Кнез Михаиловој у Београду		I награда Спасоје Паја Крунић и Слободан Мића Рајовић II награда III награда		"Генекс кристал у Кнез Михаиловој у Београду" <i>Форум</i> бр. 3, стр. 1
1991	Конкурс за израду идејног архитектонског решења пословних објеката Призренска 1 и Балканска 2 и Идејног урбанистичког решења дела Теразијске терасе од Теразија до ул. Народног фронта, као и прелога на нивоу анкете целине Теразијске терасе од Теразија до Карађорђевог улице (Општи јавни конкурс)	председник: Михајло Митровић чланови: Алескасандар Стјепановић, Драгољуб Бакић, Константин Костић, Миодраг Ференчак, Боривоје Цвејић, Весна Матичевић, Коста Карамата, Миодраг Филиповић, Анђелија Јосиповић, Александра Бановић, Мирјана Шислер, Миодраг Јовановић,	I умањена награда (260.000 дин.) Слободан, Мића, Рајовић и Зоран Никезић. II награда (220.000 дин.) Милан Лојаница III награда (180.000 дин.) Бранислав Стојановић, Бранка Тмушић, Весна Лончар 2 откупа (по 120.000 дин.) - Рујица Божовић-Стаменовић, Александар Маринковић, Душан Пантелић, Милан Ракочевић, Марко Савић, Драган Стаменовић - Милош Бобић	YUGOSLAVIA COMMERCE, Београд у сарадњи са: Друштвом архитектата Београда и Друшвом урбаниста Београда	"Теразијска тераса", <i>Forum</i> (Beograd), br.7 (1991), str. 6

			3 откупа (по 100.000 дин.) - Никола Жарковић, Ђорђе Митровић, Јован Митровић, - Владислав Ивковић - Рафали Вичевски и Наташа Вичевска, Скопље		
1991	Анонимни позивни архитектонско-урбанистички конкурс за решење блокова 22, 25 и 29, као и архитектонско решење Спортске хале у у блоку 25 и анкетно решење блока 26, у Новом Београду	Зоран Перучић, председник, Проф.арх. Александар Стјепановић, заменик председника, Арх. Слободан Дробњаковић, Проф.арх. Михаило Митровић, Проф. арх. Бранко Булић, Арх. Александра Бановић, Арх. Бранко Бојовић, Арх. Милош Бојовић, Др инг. Дејан Ковачевић и Инг. Живорад Димитријевић	I награда Влада Славица са тимом "Енергопројекта" из Београда II награда Иван Штраус из Сарајева III награда <момћило Никитовић из Београда (остали позвани учесници су били: академик проф. арх. Иван Антић, проф. арх. Милан Митровић, проф. арх. Светислав Личина, арх. Миодраг Мирковић, арх. Горан Поповић и арх. Тома Гаревски из Париза (с тим што последња двојица нису учествовала))	Скупштина града Београда, Скупштина општине Нови Београд и Конзорцијум за изградњу нове Спортске хале - "Енергопројект" и ГП "Напред"	"Конкурс", Форум бр.8
1992	Позивни конкурс за израду идејног архитектонско-урбанистичког решења пословног објекта Дафимент центра Славија у Београду (позивни, неанонимни конкурс)	Председница: Дафина Милановић, председница "Дафимент банке", Заменик председника: академик, прф.арх. Иван Антић, Чланови: инг. Милутин Мркоњић, представник ЦИПа проф.арх. Александар Кековић, представник Друштва архитектата Београда арх. Драгољуб Бакић, предсртвањик Друштва архитектата Београда арх. Драган Стаменовић, представник Друштва архитектата Београда проф.др. Миодраг Јањић, представник градског Фонда за грађевинско земљиште, инг. Владимир Деполо, представник скупштине града, арх. Милош Бојовић, представник	I награда (1.800.000 дин. + 1.200.000 дин.) Милан Лојаница 3 x II награда (по 1.800.000 дин. + 800.000 дин.) - проф.арх. Александар Стјепановић и проф.арх. Петар Вуловић, -арх. Спасоје Крунић и арх. Слободан Рајовић, -арх. Радомир Стопић и арх. Зорица Савичић 8 обештећења (по 1.800.000 дин) - проф.арх. Владислав Ивковић, арх. Софија Ненадовић и арх. Нада Трбојевић, - арх. Бранислав Митровић и арх. Василије Милуновић, - арх. Петар Арсић и арх. Ратко Каролић, - арх. Небојша Мињевић, арх. Душко Филиповски, арх. Богдан Славица и арх. Светислав Мартиновић -арх. Бранислав Реџић и арх. Драган	"Дафимент банка", Београд, Саобраћајни институт – ЦИП, Београд, у сарадњи са Друштвом архитектата Београда	Распис и резултати конкурса - Архив ДАБ-а, фасцикла 35/1

		градског завода за планирање, инг. Душан Николић, представник ЦИПа	Ивановић - арх. Емира Ђелђум-Јовановић са тимом из ЦИП-а -арх. Ратко Каролић - арх. I.M. Goodovitch	
1994	Архитектонско урбанистичко решење блокова на потезу "Славија-Орач" у Београду		I награда Слободан Рајовић II награда ?	Rajović, Slobodan Mića. "Potezi arhitekta na potezu Slavija- Kalemegdan". Beograd, 2003., стр. 63
1997	Југословенско драмско позориште		I награда Дејан Миљковић II награда Петар Арсић и Слободан Рајовић	

Табела даје приказ доступних података о значајним конкурсима овог периода које је Г.Шишовић прикупила током истраживања.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Биографија аутора

Гроздана Шишовић, дипл. инж. арх., рођена је 10.04.1976. године у Ваљеву, где је завршила основну школу и специјално математичко одељење Ваљевске гимназије.

1995. године уписује Архитектонски факултет, а 1996. Филозофски факултет Универзитета у Београду. Дипломирала је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2002. године, са просечном оценом 8.63 током студија и оценом 10 (десет) на дипломском раду, чиме је стекла назив дипломираног инжењера архитектуре.

Поред формалног академског образовања, похађала је различите друге образовне програме, у периоду од 2002. до 2006. године, између осталог, Школу за историју и теорију уметности (Центра за савремену уметност у Београду) и Школу надостајућих студија (Културни центри РЕХ и СКЦ, Београд) у оквиру које учествује у архитектонским истраживачким радионицама у Београду и Њујорку, у оквиру Ван Ален Института.

Уписала је Докторске академске студије на истом факултету, 2008. године у пролећном семестру. Пријавила је тему докторске дисертације под називом "Архитектонска конкурсна пракса и питање аутономије архитектуре". Извештај Комисије за оцену теме докторске тезе о прихватању пријаве прихваћен је на седници Наставно научног већа Архитектонског факултета 28.10.2013. године.

Стручни испит је положила 2004. године, а од 2007. године је лиценцирани архитекта пројектант, члан Инжењерске коморе Србије.

Од 2002. до 2007. године, кандидаткиња је остварила професионалну сарадњу са архитектом Гораном Војводићем (2005.-2007. у оквиру фирме БироВИА). Низ пројеката и реализација потписује коауторски са архитектом Гораном Војводићем – управни објекат Порсцхе СЦГ, Тројни стамбени објекат Терзин, стамбени објекат Ђурић, Ентеријер продајног простора БПМ и друго.

Упоредо, од завршних година студија, са групом колега, променљивог састава, делује у оквиру тима ге:АСТ, учествујући у значајном броју архитектонско-урбанистичких конкурса и осваја више награда.

Од 2007. године, званично оснива професионалну праксу под називом ге:a.s.t. Студиом руководи партнерски са Дејаном Милановићем и бави се архитектонским пројектима и реализацијама, учествује на великом броју архитектноско-урбанистичких конкурса, излаже и објављује радове у земљи и иностранству. Међу референтне изведене објекте, награђене стручним призмањима, убрајају се: Школа српског језика и културе са хостелом, из 2015. године, у Ваљеву, пословни објекат Нецком у Никшићу, из 2011. објекат непрофитног становања у Новом Београду, ентеријер ученичког хола

Ваљевске гимназије. Тренутно као одговорни пројектант руководи израдом пројекта за извођење дела стамбеног насеља Пиц-мала у Краљеву.

Добитник је десет стручних признања, од којих је највећи број награда за реализована архитектонска дела, између осталог, Награде Салона архитектуре у Београду, Повеље и Награде Удружења архитеката Србије, Награде града Београда и других.

Од 2009. до 2016. године, кандидаткиња је запослена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду у звању асистента Департмана за архитектуру у области Архитектонско пројектовање и савремена архитектура. Учествоје у реализацији наставе на Основним академским и Мастер студијама. Поред редовног ангажмана држи више гостујућих предавања на различитим предметима, на позив руководећих наставника. Кроз истраживачки рад учествује у научним пројектима, објављује чланке и научне радове. Као члан Департмана учествује у припреми РИБА акредитације, Комисији за организовање гостујућих предавања, реализацији стручних конференција и другим активностима у области унапређења рада школе.

Поглавља у стручним монографијама:

Šišović, Grozdana. "Interview with Gabriele Mastrigli". in Djokić, Vladan and Petar Bojanić, editors. *INTERVIEWS / ISSUES? : Concerning the Project of Peter Eisenman: On Architectural Education*. University of Belgrade – Faculty of Architecture: Belgrade, 2015, pp. 90-97.

Šišović, Grozdana. „Stanovanje i pitanje autonomije arhitekture - Arhitektonska autonomija u polju konkursne prakse". u Mako, Vladimir, ur. *Zbornik mladih istraživača na projektu TR36034: Istraživanje i sistematizacija stambene izgradnje u Srbiji u kontekstu globalizacije i evropskih integracija u cilju unapređenja kvaliteta i standarda stanovanja*, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet: Beograd, 2014. str. 29-48

Šišović, Grozdana. „Za uspeh je potrebna posvećenost / Success comes from dedication", u Zindović, Milena, ur. *Žene u arhitekturi - Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*. Centar za arhitekturu Beograd. 2014. str. 66 -73.

Šišović, Grozdana. "Considerations About Autonomy of Architectural Discipline - A contribution to the subject through an analysis of contemporary examples of multifamily housing in Valjevo and Uzice", u Mako Vladimir, et al, editors, *Housing development in Serbia in context of globalisation and integrations. Approaches and experiences*. University of Belgrade – Faculty of Architecture: Belgrade, 2011.

Šišović, Grozdana. "Dwelling in Block 61 - Potentials and limitations of an architectural competition", u Mako Vladimir, et al, editors, *VOL II - Housing development in Serbia in context of globalisation and integrations. Methods and tendencies*, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski Fakultet: Beograd, 2012.

Шишовић, Гроздана. „Енергија и експресија“, у Максимовић, Милан, ур. Времеархитектуре, Архитектура и урбанизам у Ваљеу 2004-2009, Ваљево: Друштвоархитеката Ваљева, Издавачко друштво Колубара, Инжењерска комора Србије, 2010, стр.124-135.

Радови у научним и стручним часописима:

Šišović, Grozdana, “Architectural Competitions and the Issue of the Autonomy of Architecture: the Case of Terazije Terrace”, *SPATIUM*, br. 35 (2016), str. 45-53.

Šišović, Grozdana i Dejan Milanović, „Neckom/Nikšić, Montenegro“, *Ego magazin*, br. 6 (2015), str. 124-137

Carević, Marina - intervju sa Grozdanom Šišović i Dejanom Milanovićem „Re:a.c.t – Otvorena grupa ravnopravnih“, *DaNS* (Novi Sad), br. 73-74 (jun 2012), str. 10-15.

Re:a.c.t (Šišović, Grozdana i Dejan Milanović) „Objekat neprofitnog stanovanja u bloku 61 na Novom Beogradu“, *Forum* (Beograd), br. 54 (jun-avgust 2010), str. 6-10.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Гроздана Шишовић _____
Број индекса _____ Д 21/2007 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

АРХИТЕКТОНСКА КОНКУРСНА ПРАКСА И ПИТАЊЕ АУТОНОМИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 21.10.2016.

Гроздана Шишовић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора	Гроздана Шишовић
Број индекса	Д 21/2007
Студијски програм	Докторске академске студије, област истраживања Архитектура и урбанизам
Наслов рада	АРХИТЕКТОНСКА КОНКУРСНА ПРАКСА И ПИТАЊЕ АУТОНОМИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ
Ментор	редовни професор др Владан Ђокић

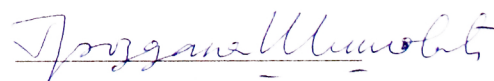
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 21.10.2016.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

АРХИТЕКТОНСКА КОНКУРСНА ПРАКСА И ПИТАЊЕ АУТНОМИЈЕ
АРХИТЕКТУРЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

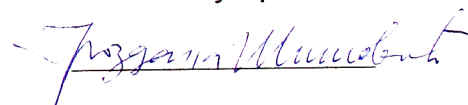
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 21.10.2016.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.